

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

GEHEIMEKONFERENTSRAAD

CARL GEORG ANDRÆ.

EN BIOGRAFISK FREMSTILLING

MED BIDRAG TIL BELYSNING AF HANS SAMTIDIGE

AF

POUL ANDRÆ.

FØRSTE BIND.

KJØBENHAVN.
GYLDENDALSKE BOGHANDEL.
GRÆBES BOGTRYKKERI.

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG.

EN BREVVEXLING
MELLEM
ANDRÆ OG KRIEGER

UNDER LONDONERKONFERENCEN 1864.

UDGIVET

MED ORIENTERENDE BEMÆRKNINGER

AF

POUL ANDRÆ.

(Særtryk af «Historisk Tidsskrift» 6. R. V.)

CARL GEORG ANDRÆ

CARL GEORG ANDRÆ

Baché

GEHEIMEKONFERENTSRAAD

CARL GEORG ANDRÆ.

EN BIOGRAFISK FREMSTILLING

MED BIDRAG TIL BELYSNING AF HANS SAMTIDIGE

AF

POUL ANDRÆ.

FØRSTE BIND.

KJØBENHAVN.

GYLDENDALSKE BOGHANDEL.

GRÆBES BOGTRYKKERI.

1897

FORORD.

I en indledende Bemærkning til Skildringen af Andræs Ophold paa Landkadetakademiet har jeg berørt, at Andræ var en samlende og bevarende Natur med Hensyn til det Meget, der vedrørte hans egen Færd i Livet. Med denne Tendents var dog ikke forbundet mindste Ønske om at skrive Livserindringer eller deslige. Sligt laa Andræs Tilbøielighed saa fjernt som muligt, omend der ofte er rettet Opfordring til ham derom, og ikke heller tror jeg, at det er faldet i hans Tanke, at en af hans Sønner — og særlig hans ældste, paa hvis Fremstillingsmaade han satte Pris, — skulde føle sig kaldet til Forsøg i denne Retning. Men ingensinde vides Andræ at have udtalt sig imod en Fremstilling af hans Liv eller mod en Benyttelse hertil af det efterladte Materiale, og hans Sønner nære for saa vidt ingen Betænkelighed, naar Forsøget nu gjøres.

Som et Blik paa Indholdsangivelsen allerede udviser, har jeg ikke ønsket at holde Fremstillingen strengt chronologisk, men under et første Afsnit «Barndom og Ungdomsaaar» indskudt mindre Partier, der udelukkende vedrøre

VI

Andræ som moden Mand (III, VII, IX), ligesom ogsaa til min Omtale af, hvad der særlig vedkommer Ungdomstiden, stundom knyttet Bemærkninger fra senere Afsnit af hans Liv, der forekom mig at kaste Lys over hine Aar.

Under et andet Afsnit har jeg sammenfattet Alt, hvad der syntes mig værd at meddele af Andræs Bekjendtskab med det Heibergske Hus. At en Udstykning her af Stoffet efter Aarene i Andræs Liv ganske vilde have ødelagt Helhedsindtrykket og givet et saare mangelfuldt Billede, vil vistnok erkjendes. Afsnittet fremtræder saaledes nærmest som en Monographi, — en Fremstillingsform, som jeg vistnok fortrinsvis vil vælge i fremtidig Behandling af Andræs Liv, idet jeg derved, uden at der hengaar altfor lang Tid, vil kunne fremdrage Sider af hans mangeartede Virksomhed, der i fremtrædende Grad tjene til Forstaaelse af ham og hans Samtid, og undgaac at dvæle ved saadanne Sider af denne, som det ligger udenfor mine Evner at behandle paa en mere indgaaende Maade, — Stillingen som mathematisk Docent paa den militære Høiskole og hans Betydning som Folkethingets første treaarige Formand frembyde sig jo i Tidsfølgen som nærliggende.

Saaledes som Afsnittet oprindeligt var udarbejdet, var dertil føiet en fyldigere Omtale af Fru Heibergs Erindringer, støttet paa Andræs Udtalelser om disse, og ganske naturligt maatte jeg herunder forsøge udarbejdet en Skildring af Hall paa lignende Maade som den, der i en enkelt Retning foreligger af Krieger, idet Opgaven maatte blive at vise, hvorledes den Dom, som Fru Heiberg fælder over Hall for Theaterstyrelsens Vedkommende, faldt sammen med Andræs om ham som Minister og Politiker. Men

VII

en saadan Paavisning, der jo ikke kunde foretages uden til Begrundelse af Andræs Udtalelser at fremdrage en Række Exempler fra Halls offentlige Optræden, vilde have optaget en uforholdsmæssig stor Del af Afsnittet, og — hvad der stillede sig mere afgjørende — vilde ikke paa dette Sted have faaet den Baggrund af Tidens Politik i sin Helhed, som nødvendig hørte til for at de fremdragne Træk kunde opfattes paa rette Maade. En Omtale af Fru Heibergs Erindringer er derfor unddraget det foreliggende Bind, og med Hensyn til Begges samstemmende Dom om Hall som offentlig Personlighed har jeg indskrænket mig til en i Almindelighed holdt Bemærkning med Henblik paa en enkelt betydningsfuld politisk Situation.

Som det sees, har jeg i ikke ringe Omfang anført Citater af Breve fra og til Andræ — som det synes mig med Føie, idet de jo hidrøre fra Tidens betydende Personligheder. Saadanne Breve saavelsom enkelte mere mærkelige Aktstykker, hvoraf der er gjort Uddrag, ville blive tilstillede Rigsarkivet eller et af vore offentlige Bibliotheker, hvor de da kunne læses i deres Helhed.

Fra forskjellig kyndig Side er der beredvillig ydet mig en ønsket Oplysning, for hvilken jeg herved tillader mig at bringe min Tak. Fremfor enhver Anden har selvfølgelig min Broder kunnet bistaae med Oplysninger ligesom ogsaa ved kritisk Skjøn under fælles Overveielse af, hvad der burde optages eller forbigaaes.

Februar 1897.

P. A.

INDHOLD.

FØRSTE AFSNIT: BARNDOM OG UNGDOMSAAR.		Side
I. FAMILIEFORHOLD		3
<i>Fædrene og mødrene Familie. — Andræs Fader. — Navnet.</i>		
II. BARNDOMSAAR PAA MØEN		18
<i>Vilhelm Birkedal. — Dagbogsoptegnelser paa Møen og i senere Aar.</i>		
III. SENERE OPHOLD PAA MØEN		30
<i>Møenske Reminiscentser. — Andræ paa Møen i 1858. — Sommerglæder i senere Aar.</i>		
IV. BARNDOMSAAR I KJØBENHAVN		40
<i>Valg af Livsstilling. — Gjensyn med Vilhelm Birkedal. — Tankespil.</i>		
V. LANDKADEAKADEMIET		50
<i>En indledende Bemærkning. — Kartografisk Interesse. — Kadetkorpsets Æressabel.</i>		
VI. PAGEAARET (1829)		67
VII. SENERE FORHOLD TIL LANDKADEAKADEMIET		72
VIII. ELEV PAA DEN KGL. MILITÆRE HØISKOLE . . .		79
<i>Den polytekniske Lærestalt. — Lærere ved Høiskolen. — Undervisningsfag. — Examina.</i>		
IX. VILHELM BIRKEDALS OMTALE AF ANDRÆ . . .		98
<i>Frihed og Lighed. — Folkelighed. — Evigheds-spørgsmaalet. — Politisk Pessimisme. — Forsvars-sagen.</i>		

ANDET AFSNIT: ANDRÆ OG DET HEIBERGSKE HUS.

	Side
I. ANDRÆS BEKJENDTSKAB MED HEIBERGS	137
<i>Afskedsfesten for Tscherning i Juni 1833. — Heiberg, Fru Heiberg og Fru Gyllembourg. — Heibergs Udtalelse om Andræ i et Brev til Peter Andreas Heiberg. — Fru Gyllembourgs Noveller.</i>	
II. OMGANGSKREDSEN HOS HEIBERGS.	161
<i>Hertz. — Poul Møller. — Fr. Paludan-Müller og Flere.</i>	
III. AARENE 1835—1837	172
<i>Ophold i Nestved. — Første Pariserreise. — P. A. Heiberg. — Martensen. — Vinteren 1836—37, Læseballer.</i>	
IV. AARENE 1837—1842	196
<i>Andræs anden Pariserreise. — P. A. Heiberg. — Hjemkomsten fra Paris i 1838. — Martensen.</i>	
V. AARENE FRA ANDRÆS GIFTERMAAL (1842) TIL HEIBERGS DØD (1860)	218
<i>Astronomisk Underholdning. — Theaterstriden — Hall. — Fru Heibergs Gjenoptræden i 1859 — Monrad.</i>	
VI. ANDRÆ — FRU HEIBERG — KRIEGER I—II.	240
VII. ANDRÆ OG FRU HEIBERGS LITERÆRE VIRKSOMHED	269

TILLÆG	295

Min Broder tilegnet.

20

•

FØRSTE AFSNIT.

BARNDOM OG UNGDOMSAAR.

.

-

6

7

8

I.

Familieforhold.

*Fædrene og mødrene Familie. — Andræs Fader. —
Navnet.*

Carl Christopher Georg Andræ er født den 14de Oktober 1812 i Hjertebjerg Præstegaard paa Møen, hvor hans Morfader, Christopher Holm, var Sognepræst til Elmelunde. Denne, der var født i Kjøbenhavn den 6te September 1747, havde tidligere været Missionær i Grønland og var, kort forinden han i Sommeren 1775 kom derop, bleven viet til Mette Elisabeth Saabye, en Datterdatter af den bekjendte grønlandske Missionær Hans Egede. Paa Grønland fødtes Pastor Holms ældste Datter Petronelle Louise, der senere blev gift med en Kjøbmand Schibild i Kjøbenhavn, medens de andre Børn: Pouline, gift med Præsten Gottwaldt i Hallingdalen, Andræs Moder, Nicoline Christine (født 1789), og tvende yngre Døttre, Johanne og Frederikke, af hvilke den Sidste blev gift med Ritmester Laussen ved Prinds Ferdinands Dragoner, vare fødte i Hjertebjerg Præstegaard, hvor Faderen i 1785 havde faaet Kald. — Af Morbrødre havde Andræ ingen.

Paa mødrene Side nedstammede Andræ altsaa fra en Præstefamilie og fra en høit anseet Geistlig, idet Biskop Hans Egede jo var hans Oldemoders Fader¹⁾, og Andræ satte for saa vidt Pris paa denne Nedstamning, som han nærede en høi Grad af Veneration for Hans Egede, ikke blot paa Grund af den Energi, hvormed han trods al Modstand hos Autoriteterne herhjemme satte sit Forehavende igjennem, at blive sendt som Missionær til Grønland, men ogsaa paa Grund af den Dygtighed og opoffrende Kjærlighed, hvormed han i Forening med sin Hustru, Gertrud Rasch, røgtede sit Kald.

¹⁾ Nedenstaaende lille Stamtavle viser Slægtskabet:

Hans Egede, f. 1686, † 1758, ∞ Gertrud Rasch, † 1735.

Petronelle Egede, f. 1717, ∞ Jørgen Saabye, Præst til Aagerup,
f. 1707, † 1767.

Edle Saabye, ∞ Tage Erasmi, f. 1751, † 1835. Agent og forhen Commandant paa Guinea, † 1785.	Mette Saabye, ∞ Christopher Holm, f. 1753, † 1832. Præst til Elmelunde, f. 1747, † 1819.
---	---

Tagea Erasmi, ∞ Provst, Dr. phil. f. 1785, † 1841. Schack, Sogne- præst til Vor Frelzers Kirke paa Christianshavn, f. 1782, † 1843.	Christine Holm, ∞ Captain Andræ, f. 1789, † 1862. f. 1775, † 1814.
--	---

Hansine Poulina Schack, f. 1817, ∞ Geheimekonferentsraad, Dr. phil.
Andræ, f. 1812, † 1893.

Poul og Victor Andræ.

Om Andræs Morfader er mig kun Lidet bekendt. I Forbindelse med Moderen gav han sit Barnebarn den første Undervisning og forærede ham hans ældste Læsebog: «Læsebog for den danske og norske Ungdom» af T. Rasmussen, med en lille Dedikation foran i Bogen:

«Kjære Carl! stræb at blive
Flittig, god og dyderig,
Saa skal Gud Dig Naade give,
Og Du bliver lykkelig» —

Og med et lignende Vers — maaske dog ikke af ham selv men Citat af en Psalme — paa Bogens Bagside:

«Godt det er Dig, Gud! at lyde,
Godt at gjøre Ret og Skiæl,
Godt ved Dyden sig at fryde,
Godt at fremme Andres Hæld,
Bruger jeg kun saa hver Dag,
Eyer jeg Guds Velbehag».

De gode Formaninger blev ej ladt upaaagtede af den lille Elev. Iøvrigt omtalte Andræ kun sjeldnere sin Morfader, der stod for hans Erindring som en venlig, gammel Mand. Han døde i Hjertebjerg Præstegaard den 21de August 1819, altsaa forinden Andræ havde fyldt sit syvende Aar. Hans Hustru overlevede ham i adskillige Aar, idet hun først døde 1832, ligeledes paa Møen, i Enkesædet til Præstegaarden.

Andræs Fader, Johann Georg Andræ, født i Kjøbenhavn den 2den December 1775, var Captain ved det 3die jyske Infanteri-Regiment. Nu er dette Navn jo ved at dø bort med Andræs Hustru og tvende Sønner som de Sidstbærende af det, men for hundrede Aar tilbage stillede Udsigterne for Familiens Bestaaen sig mere lovende.

Andræs Fader havde næmlig elleve Søskende, alle fødte i Kjøbenhavn i Aarene fra 1765 til 1785. Af disse mange Børn døde imidlertid de otte i ung Alder, og kun tre Sønner og en Datter overlevede Forældrene og stiftede Familie i Begyndelsen af Aarhundredet. Andræs Fader, der efter at have gennemgaaet de underordnede Militærgrader blev Captain af Infanteriet i 1808, var den ældste af Sønnerne; næst ham fulgte Carl Friedrich, født 1777 og fra December 1799 Officer ved et slesvigsk Jægerkorps, med Garnisonssted, saavidt vides, i Eckernförde. Han var gift, men havde ingen Børn; naar og hvor han døde, er mig ubekjendt. Den tredie Søn, Georg Christian, var født i Mai 1779, blev Husar og havde flere Børn, der imidlertid, ligesom hans Hustru, døde adskillige Aar før han selv. Det yngste Barn, en Datter, Cecilia Louise Marie, født 1782, blev 1808 gift med en Captain Cornelius, tjenstgjørende ved et slesvigsk eller holstensk Regiment, der dengang laa i Garnison paa Sjælland.

Hvorvidt Andræs Farfader, Carl Friedrich Andræ, havde Søskende, er mig ikke bekjendt. Han var født den 19de August 1744, rimeligvis i den tydsktalende Del af Danmark, og efter en Tid lang at have gjort Militærtjeneste i Kjøbenhavn modtog han i Aaret 1787 Ansættelse som Toldkontrollør i Eckernförde (Bestalling af 4de April s. A.); han døde i sit Embede ved Juletid 1808, fire Aar før sin Hustru, der ligeledes døde i Eckernförde.

Iøvrigt talte Andræ kun saare Lidet om sin fædrene Familie. Hans Sønner saae ham daglig spise med en Ske, med hvilken ogsaa hans Fader havde spist, og paa hvilken der var graveret et pynteligt Vaaben, visende et tvedelt Skjold, holdt af to Griffer, med et Laurbærtræ i det nederste Felt og to Lillier i det øverste, og ganske naturligt

kunde de ønske at vide, om der ikke var en eller anden bekjendt Personlighed af Navnet, som maatte regnes blandt Forfædrene. Men Andræ afviste altid saadanne Spørgsmaal: «Nei, der har saamænd ikke været Nogen af Betydning blandt dem, det jeg veed af»; — «*moi, je suis mon ancêtre*», kunde han spøgende tilføie og yttre sig ret tilfreds ved ikke at kjende nærmere til den fædrene Familie.¹⁾

Jeg veed da heller ikke noget Sikkert om, hvorvidt Familien fra først af har hørt hjemme i Frankrig og under Religionskrigene er udvandret derfra over Tydskland til Danmark, eller om den er af tydsk Oprindelse, eller mulig — saaledes som synes antydet i «Personalhistorisk Tidsskrift» ved en Omtale af Officerer ved 4de Regiment i Begyndelsen af forrige Aarhundrede²⁾ — kunde være en dansk, særlig slesvigsk Familie. Andræ selv var mest tilbøielig til at holde paa det franske Udspring, men brød sig, som antydet, næppe synderligt om at faae nærmere Underretning; ellers maatte han vistnok kunne have faaet saadan fra den før nævnte Faster, Cecilia Cornelius, der i 1842 skrev til ham og spurgte, om han, hvis Ry som Officer og Mathematiker var naaet ned til hende, var en

¹⁾ Maaske Andræ dog ikke har antaget det ovennævnte Vaaben for sig ganske uvedkommende. Ved Indsendelsen i Henhold til Statutterne for Dannebrogordenen af sit Vaabenskjold dannede han nemlig dette paa lignende Maade, som et efter Horizontalen tvedelt Skjold med 10 Lillier i det øverste Felt, hvorimod han for det nederste Felt valgte et liggende Kors (Andreaskorset). Den smukke Devise, der saa fuldt ud svarer til hans frygtløse og uafhængige Charakter: *Fais ce que dois, advienne que pourra*, skyldes derimod ene hans eget Valg.

²⁾ Person. hist Tidsskrift, 3. R. 1. Bind (1892), S. 259.

Søn af hendes forlængst afdøde Broder Johann. Andræ besvarede selvfølgelig hendes Spørgsmaal paa det venligste, og i et følgende Brev — de tvende eneste, der ere i Behold, — gav hun de ovenberørte Oplysninger om sine Brødre, hvilke i alt Væsentligt stemme med nogle Optegnelser i en Almanak fra Andræs Fader.

Faa Aar forinden sin Død gennemgik Andræ sine Papirer og brændte da ogsaa endel Familiebreve og Lignende, der formentlig forekom ham uden Interesse eller i hvert Fald de Efterlevende uvedkommende. Hvad der er ladet tilbage efter hans Farfader indskrænker sig nærmest til nogle paa Tydsk skrevne Smaadigte, i hvilke han blandt Andet priser Aarstiderne og de Glæder, hvortil de indbyde, samt endel Frihaandstegninger fra Aarene 1786—90, tilligemed en Samling Landskaber og Folkelivsbilleder, malede med Vandfarve paa almindeligt Karton i en Stambog, der vise, at han havde et ikke ringe Anlæg for Tegning; Menneskene see jo noget antikverede ud i deres gammeldags Dragter, men Farverne have holdt sig saa friske, som om de vare paasatte igaar.

Andræs Farfader var gift med en Keil, født den 17de Mai 1746 af en tydsktalende Familie, men det er mig ubekjendt, af hvem hun var en Datter. Hun synes at have været en alvorlig, religiøst bevæget Dame, der holdt af at filosofere med Sønnen: «Du schreibst mir, dass das Leben für unsere Wünsche zu kurz und für unsere Leiden zu lang sei. Ich kann Dir aber wohl sagen, dass diese Erfahrung nur diejenigen trifft, die den Gebrauch des Lebens nicht kennen», og Moderen søger at forklare sin Søn (Johann Georg), hvorledes Kunsten at være tilfreds bestaar i at bringe sine Ønsker i Samklang med det Opnaaelige,

— «dann bleiben die Wünsche in ihren Schranken, das Verlangen hat Grenzen, und die Thränen fallen nur da, wo sie der, dem sein Leben keine Last wird, vergiesst, und sie ihm wahre Erleichterung werden». Iøvrigt henlevede hun de sidste Aar under noget triste Forhold, svækket paa Synet og i stadig Bekymring for Sønnen under de daværende krigerske Tider.

Ved Andræs Fader maa jeg dvæle noget nærmere. Ikke alene synes han at have været en mere end almindelig lovende ung Officer med videnskabelig Interesse i forskjellig Retning, i høj Grad afholdt af Kammerater og Overordnede, men ogsaa findes hos ham i deres Udspring flere af de Egenskaber, der træde saa stærkt frem hos Sønnen. Af Udvortes var han en smuk Mand, med et Ydre noget afvigende fra den danske Type. Et lille Portræt viser ham i det 3die jydsk Infanteri-Regiments Uniform: rød Vaabenkjole med sorte Opslag og Krave. Sønnen havde efter ham den markerede, romerske Næse, høie Pande og smukt tegnede Mund med det lidt sarkastiske Smil. I sin Moders Øine havde Andræ selvfølgelig alle baade aandige og legemlige Fuldkommenheder, men saa smuk en Mand som sin Fader, pleiede hun at sige, var han dog ikke.

I 1796 blev Johann Andræ Officer ved et slesvigsk Jægerkorps men kort Tid efter forflyttet til det 3die jydsk Infanteri-Regiment, med hvilket han laa i Garnison i forskjellige jydsk Byer, særlig i Aalborg. Fra denne Tjenestetid foreligger en lille Dagbog, ført i Aaret 1798, men rigtignok en Dagbog, saaledes som den ogsaa kunde være ført af hans Søn og undtagelsesvis ogsaa blev ført af ham i de tvende Vintre, han tilbragte i Paris, ja, endnu mere end Sønnens blottet for Hjertets smaa Hemmeligheder,

Stemninger og Betragtninger. Andræs Fader gjør kortelig Rede for, hvorledes han har tilbragt sin Dag: exerceret med Rekrutterne, skrevet til Slægt og Venner eller modtaget Breve fra dem, hvilke Besøg han har gjort og modtaget, og hver Dag afsluttes med en Bemærkning om Veiret: «trübe mit Regen», «Sonnenschein, schöner Tag» og desl. -- som man seer en Dagbog af kun ringe Interesse, nærmest at betragte som Støtte for egen Erindring om Aarets Tildragelser. Saa at sige hver Aften tilbringes sammen med en Gersdorff, tjenstgjørende som Captain ved Regimentet, og efterat denne havde forladt Aalborg, og en Hegermann (formentlig Dietrich Wilhelm Hegermann, født i Norge 1777), jævnaldrende med Johann Andræ, var kommet til Tjeneste ved Regimentet, er denne den stadige Omgangsfælle, saaledes at det optegnes, naar de undtagelsesvis ikke kunde tilbringe Aftenen sammen, «Abends allein zu Hause — H. beim Postmeister».

I følgende Aar laa Andræs Fader i Garnison bl. A. i Aarhus, men var forinden paa Sjælland og deltog i Slaget paa Rheden den 2den April. Saaledes synes ialtfald at fremgaae af en lille Sølvmedaille, der er ladet tilbage efter ham, idet den paa Aversen under Overskriften «En Borgerkrands» viser et Billede af Kampen den 2den April og en siddende kvindelig Figur, der støttet til Staden Aalborgs Vaabenskjold holder i høire Haand et Gevær og fremrækker med venstre en Krands; Reversen bærer Indskriften: «Til det 3den jydsk Infanterie-Regiments tappre Krieger af 2. April». Medaillen er dog ingenlunde, hvad denne Indskrift kunde lade formode, en blot Andræs Fader tilstaaet Udmærkelse, men slaaet til Ære for Alle af Regimentet, der deltog i Slaget, og det misvisende Udtryk

«Kriger» for Krigere, ligesom «3den» for 3die, skyldes den tyske Gravørs Ukyndighed i Sproget¹⁾.

I Aarhus gjorde Johann Andræ nært Bekjendtskab med en anden Baron Gersdorff, formentlig den af Slægten, som i Begyndelsen af Aarhundredet substituerede det daværende Baroni Marselisborg med en Fideikommiskapital og senere gik i russisk Tjeneste, hvor han døde som Chef for en Afdeling af den russiske Garde i Moskou. Venskabet synes, i hvert Fald fra Gersdorffs Side, at have været meget varmt: «So lange als ein Athemzug in mir ist, bin Ihr aufrichtigster Freund! Ganz habe ich in Ihnen den Mann gefunden, den ich mir wünschte aber bis Dato nicht fand», skriver Gersdorff til ham fra Kjøbenhavn i April 1805, og udtaler gjentagende sin Taknemlighed for hans Raad og Bistand i forskjellig Retning. Gersdorff overtalte Andræs Fader til at følge med sig i russisk Tjeneste, hvor han vilde finde en langt rigere Anvendelse for sine Evner end i Danmark; han vilde selv tale med Kronprindsen og Bülow for at udvirke den ønskede Permission. Johann Andræ lod sig overtale, og i Foraaret 1805 reiste han med Gersdorff til Rusland. Af Optegnelser i en Stam-bog sees det, at en Del af Sommeren tilbragtes i Moskou og senere i en Leir ved Smolensk, men næppe deltog han i nogen Kampagne. Efter endt Permission vendte han i Sommeren 1806 tilbage til Danmark, dekoreret med St. Anna-Ordenen, og gjenindtraadte i sin Tjeneste som Premierlieutenant ved det 3die jyske Infanteri-Regiment.

Under Krigen med England laa en Del af Regimentet i Kantonnement paa Lolland-Falster og Møen. Johann

¹⁾ Vilh. Bergsøe, Danske Medailler og Jetons, 1789—1891, S. 7.

Andræ, der i September 1808 var bleven udnævnt til Captain, synes at have tilbragt Aarene fra 1809—12 som Chef for sit Kompagni nærmest paa Møen, hvor der var anviist ham Kvarter paa Nordfeld, senere i Stege og Hjertebjerg Præstegaard. Dér gjorde han Bekjendtskab med Pastor Holms tredieældste Datter, Nicoline Christine, dengang 21 Aar gammel, og tolkede hende sine Følelser i Udtryk, der, maaske efter den Tids Brevstil, ere saare overstrømmende: «Ak Gud, hvor er dog det menneskelige Sprog fattigt, naar det skal tolke Følelsernes Helligdom» . . . «Saa mørk og skyfuld som Himlen idag er Livets Timer uden Dig», skriver han til sin unge Forlovede i Billetter fra 1810 og 1811. Ikke mindre var Andræs Moder indtagen af den kjække Officer, og Inklinationen førte det følgende Aar til deres Ægteskab i Elmelunde Kirke.

Kun en kort Tid blev det Andræs Forældre forundt at leve sammen i Hjertebjerg Præstegaard, hvor de tog Ophold efter Ægteskabet. I Oktober 1813 blev nemlig Captain Andræ beordret til Landmilice-Sessionen i Jylland, og er vistnok fra denne, uden at faae Leilighed til at see sin Hustru, reist til Hæren i Holsten. Som et lille Kuriosum fra denne Sessionsreise foreligger en Bekjendtgjørelse, som han forlangte indrykket i «Iversens Fyenske Avis», saalydende:

«Jeg ankom i Gaar Aftes over Beltet til Nyborg som commandert Officier til Landmilice-Sessionen i Jylland, og tilbragte Natten i Nyborg hos Gjæstgiver Schalburg sammesteds. Ved min Bortreise i Dag maatte jeg betale ham 86 Rdlr. D. C., siger og skriver Sex og Fiirsindstyve Rigsdaler Dansk Courant.

Derfor haver jeg erholdt:

2 Portioner Thevand, ansat til	20	Rdlr.
2 Lys, hvoraf jeg haver brændt nogle Tommer . . .	4	—
2 kogte Villinger om Aftenen	10	—
2 Flasker simpelt Øll	8	—
2 Snapser Rom	16	—
Smørrebrød til Frokost	4	—
Om Middagen spiiet Suppe og Kjød	12	—
For Natteleie i et lille Kammer	12	—
	<hr/>	
Summa	86	Rdlr.

Denne Regning haver jeg i Original, thi jeg agter at indsende samme til Cancelliet.

Odense, 5. Octbr. 1813.

Andræs,

Capitain i det 3die Jydske Infanterie Reg.»¹⁾

Til at betale saa opskruede Regninger har en Captains Gage næppe strakt til, men iøvrigt synes Andræs Fader at have havt noget mere at leve af end sin militære Lønning, i hvert Fald som ung Lieutenant i Aalborg, hvor han jevnlig saae sine Kammerater hos sig til Middag og Familier fra Byen til Chokolade om Formiddagen, ligesom han ogsaa havde Raad til at anskaffe sig Klaver.

For Andræs Moder brød det nye Aar frem under bange Anelser. De blodige Kampe i Holsten med en langt overlegen Fjende, den usædvanlig stærke Kulde, der alt havde taget fat, og den store Sygelighed i Hæren lod hende befrygte en Afsked for bestandig.

«Mørk er Begyndelsen af Aaret, vi indtræde,
Men Gud vil skabe Lys og saaret Hjerter glæde!
Fat dette Haab, mit Barn! sæt al din Liid til Gud,
Betænk, med al din Sorg, du intet retter ud!»

¹⁾ Iversens Fyenske Avis Nr. 147, 7. Octbr. 1813.

— Saaledes søger Faderen at trøste hende i et lille Digt Nytaarsmorgen 1814 og beder hende holde fast ved Haabet og betænke al den Glæde, hun skal nyde ved Gjensynet:

«Tænk, gode Datter! kun den Glæde du skal nyde,
 Hvor ømt og høit du dig ved Samlingen vil fryde,
 Naar du omfavne skal, naar du skal faae igjen,
 Din ømme Mage, og dit Alt, din bedste Ven!»

Haabet blev beskæmmet. I Slutningen af December 1813 modtog Captain Andræ Ordre af Statholderen i Slesvig og Holsten, Landgreve Carl af Hessen, til at reise med Depecher til Rendsborg. De sanitære Forhold i Byen vare overmaade slette, med Hospitalerne fyldte af Syge og Saarede, og høist sandsynlig derfor, at Andræs Fader ved Opholdet i Rendsborg, hvor han i de følgende Maaneder gjorde Tjeneste ved Regimentet, har paadraget sig den Sygdom, som hurtig bortrev ham den 8de Marts 1814, — endnu ikke 39 Aar gammel.

Til en nærmere Charakteristik af Andræs Fader foreligger der ikke Materiale i det Lidet, der er ladet tilbage efter ham. Dersom man tør fæste Lid til Stambogsvers, var han en munter Selskabsmand, fuld af Lune og Vid, og de forskjellige Steder, hvor han laa i Garnison, i Rusland som i Danmark, vandt han mange Venner, der paa Vers og i Prosa tolkede ham deres oprigtige Hengivenhed.

«Es war kein Schwur; es war ein Blick,
 Darauf ein Druck der Hand,
 Der, Freund im ersten Augenblick,
 Mein Herz an deines band»,

lyder til Ex. nogle Linier i hans Stambog fra den før nævnte Captain Gersdorff, i hvis Hjem han saa hyppigt kom under sin Garnisonstid i Aalborg. Vidnesbyrd om

Anlæg for Mathematik eller om den Lyst, der alt i unge Aar var saa fremtrædende hos Sønnen til at stille og løse Problemer af mathematisk Natur, finder jeg ikke. Snarere synes Andræs Fader i sin Fritid at have moret sig med at skrive tyske Smaadigte og at musicere, ligesom han ogsaa oversatte Komedier fra Tydsk; hans Navn findes saaledes som Oversætter af «Den ædle Løgn, Komoedie i een Act af August von Kotzebue»¹⁾). Derimod havde Andræs Fader den samme Sirlighed med skriftlige Udarbejdelser, som var et Særkjende hos Sønnen, og den samme ualmindelig smukke og faste Haandskrift, med smaa lodretstaaende Bogstaver, der dog hos dem begge kunde udarte til en Øie-ødelæggende Finskrift. Fælles var derhos Anlæg for Korttegning og en Lyst til at anskueliggjøre et Emne ved at skematicere og rubricere. Ogsaa Interessen for Veirliget, saaledes som den fremgaar af Dagbogsoptegnelserne i Aalborg, og Indignationen ved at være Gjenstand for et Prelleri er eiendommelig for Begge. Størstedelen af de af Andræs Fader efterladte Bøger er af krigsvidenskabeligt Indhold: «Militære Repertorier», «Det danske Krigsmagazin» og lignende, og hans videnskabelige Interesse gik ogsaa nærmest i faglig, militær-organisatorisk Retning. Han havde den Ære, hvad formentlig ogsaa dengang var noget Usædvanligt for en Premierlieutenant, at modtage en af Kongen egenhændig underskrevet Tak for et indsendt Militærforslag:

«Med Velbehag have Vi modtaget dit allerunderdanigste Forslag om, at det unge Mandskab af det borgerlige Militairs

¹⁾ Den fuldstændige Titel tilføjer: «Fortsættelse af Menneskehad og Anger, oversat ved J. G. von Andræ, Lieutenant ved det 3die jydsk Infanterie-Regiment. (Aalborg 1801.)»

anden Afdeling i Kiøbstederne her i Sielland maatte organiseres, hvorved Du haver givet Os et Beviis paa Din Lyst til efter bedste Evne at bidrage til Landets Gavn, og haver Du at indgive et mere detailleret Forslag til denne projekterede Sags Udførelse.

Hovedkvarteret i Vor Kongelige Residentsstad Kiøbenhavn,
den 3die April 1808.

Frederik R.

Til

Premier Lieutenant v. Andræ
af det 3die Jydske Infanterie Regiment.»

Ogsaa til en Forsvarsplan af Holsten foreligger et udførligt Udkast fra Captain Andræs Haand.

Endnu et Par Ord om Andræs Navn. Ved sin Daab, den 13de Januar 1813, ved hvilken Faderen var nærværende og Vilhelm Birkedals Fader, Godsinspektøren paa Aalebækgaard, var en af Fadderne, blev han opkaldt med Fornavnene «Carl Georg» efter sin fædrene Familie og «Christopher» efter Morfaderen. Det sidste Fornavn kastede han dog snart bort og kalder sig allerede som ganske ung Carl Georg Andræ, eller blot Andræ, ingensinde derimod udover Barneaarene Carl Andræ. Han er døbt med Navnets danske Form: Andræ, og saaledes blev Navnet ogsaa stedse skrevet af Andræ, men anderledes af hans fædrene Familie. Farfaderen skrev det i Reglen med et tydsk «ä», og Tydsk var ogsaa Talesproget mellem Forældre og Børn, ligesom Johann Andræs Dagbøger og Optegnelser ene ere affattede paa Tydsk. Denne skrev Navnet vekslede med «ä» og «æ», i Breve paa Dansk til sin Forlovede paa den første Maade, men ved de enkelte Leiligheder, hvor det, som foran anført, forekommer paa Tryk, med

et dansk «æ». Den franske Form af Navnet findes kun undtagelsesvis brugt af Familien selv, hvorimod den stundom forekommer i officielle Udfærdigelser, til Ex. i Captainsbestillingen for Johann Andræ, hvor Navnet skrives baade Andrée og André, men ikke Andræ. Lidt anderledes bogstaveres Farfaderens Navn i de saakaldte «Stats- Fortegnelser» (til Ex. for 1792), hvor han findes opført blandt Told- og Konsumptions-Betjente i Hertugdømmerne som «Controll. K. F. André», medens Embedsbestillingen derimod skriver Andræ. Denne sidste Maade at skrive Navnet paa maa da siges først at være bleven slaet fast af Andræ, som jo derved har dannet sig et Familienavn, der henseet til det typografisk Eiendommelige ved det danske «æ» næppe bæres af Andre end af ham selv og efterlevende Familie, men som ogsaa formedelst denne typografiske Eiendommelighed saa ofte bliver urettelig gjengivet, selv her i Danmark. Det morede Andræ, naar han i fremmede Sprogs Literatur angaaende hans Fortjenester som Geodæt eller som Opfinder af Forholdstalsvalgmaaden saae sit Navn rigtig gjengivet, saaledes at man altsaa af Hensyn til dette havde maattet anvende et nyt typografisk Tegn.

Med Hensyn til Udtalen lagde Andræ Tonen paa sidste Stavelse, men uden at give den første Stavelse mindste Klang af fransk Udtale.

II.

Barndomsaar paa Møen.

Vilhelm Birkedal. — Dagbogsoptegnelser paa Møen og i senere Aar.

Efter sin Mands Død forblev Andræs Moder nogle Aar i Hjertebjerg Præstegaard, men flyttede senere over i et lille Sted, «Holmsminde» kaldet, som af hendes Fader var opført til Enkesæde og som stødte umiddelbart op til Præstegaarden. Foruden en mindre Pension med et Bidrag til Sønnens Opdragelse indtil det 18de Aar, oppebar hun af den almindelige Enkekasse 200 Rdlr. aarlig, og af Naadesekretariatet blev der senere tilstaaet hende en Understøttelse af 100 Rdlr. aarlig, der dog traadte i Stedet for nogle mindre Beløb, hun indtil da havde oppebaaret af forskjellige militære Fonds; iøvrigt hensad hun i uskiftet Bo efter sin Mand, der efterlod hende omtrent 2000 Rdlr.

Om end de Kaar, under hvilke Andræs Moder levede, saaledes vare meget beskedne, var der efter Penges Værd i den Tid dog ingen Trang. Dertil kom, at Andræs Moder var en saare ordentlig og økonomisk Dame, der havde et eget Talent til at faae Meget ud af Lidet; i sin Søn Lieutenantsaar forstrakte hun ham jævnlig med smaa Beløb,

og Andræs Sønner skyldte hendes Sparsommelighed et lille Legat, der allerede i deres Studenteraar satte dem i Stand til at lægge Grunden til en mindre Kapital.

Andræs Barndomsaar paa Møen forløb som de fleste Børns uden nævneværdige Begivenheder. Han gik ikke i nogen Pogeskole, men Moderen og Morfaderen tog sig af hans Undervisning; senere fortsattes denne af Pastor Niels Møller Holst, en dannet og hjertensgod Mand, der efterat have været Lærer for Prinds Frederik (senere Frederik VII) i dennes Barndom efterfulgte Andræs Morfader i Elmelunde Sognekald. Vilhelm Birkedal omtaler Pastor Holst's Hjem som et af de faa paa Møen, hvor der dengang var Syn og Sands for et høiere Tankeliv, — «der var hos ham og hans unge, smukke Hustru en Intelligens, der vistnok ellers var sjelden eller slet ikke tilstede paa Øen»¹⁾. Andræ nærrede ogsaa stedse de venligste Følelser for Pastor Holst og hans Familie, og det var ham altid kjært at modtage dennes Besøg i Kjøbenhavn, ligesom han ogsaa, naar han i senere Aar gjæstede Møen, ikke forsømte at lade Vognen holde udenfor Præstegaarden for samtidig med at aflægge Besøg hos sin gamle Moster Hanne, der til sin Død henlevede som ugift i Enkesædet, at hilse paa sin gamle Lærer.

Om sine Barndomsaar paa Møen havde Andræ fra den tidligste Tid en levende Erindring. Han mente saaledes tydeligt af kunne huske, hvorledes hans Onkel, Ritmester Laussen, satte ham op foran sig paa Hesten og red med ham langs Fronten af Eskadronen, da denne i 1815 holdt opsadlet udenfor Præstegaarden for at afgaae til de allierede

¹⁾ Vilhelm Birkedal, Personlige Oplevelser I. S. 3.

Tropper i Frankrig. Hans ældste Ven og Legekammerat var den henved 3 Aar ældre Vilhelm Birkedal, en Søn af Godsinspektøren paa Aalebækgaard, der boede omtrent tre Fjerdingsvei fra Præstegaarden. Birkedal omtaler nærmere dette Barndomsvenskab, og skjøndt han rigtignok synes ligesom kun modstræbende at ville give Andræ Plads i Rækken af sine Venner¹⁾, og hans Opfattelse af denne som moden Mand utvivlsomt er adskilligt paavirket ved, at Andræ saa lidet kunde dele hans Trang til at fordybe sig i Spørgsmaalene om «Sjælens Evighedslængsler» og deslige, tør jeg dog nok for Andræs Barneaar, hvor «denne Sag» [«Evighedsspørgsmaalet»] — som Birkedal bemærker — «ikke særlig var oppe hos ham som en Livssag»²⁾, holde hans Omtale for rigtig og lade ham føre Ordet.

«Lege kunde vi til Gavns», fortæller Birkedal, «som Søfolk i Parken med selvlavede Skibe under Dannebrog, som Landsoldater, idet vi sammen med mine Søstre delte os i Forsvarere og Beleirere af Høstakke, hvor det tidt gik varmt til, og vi fra Toppen stundom styrtede ned i Dybet. Vi boede som sagt 3 Fjerdingsvei fra hinanden, saaledes at vi kunde fra et høit Træ i Haven heise Signalflag, der

¹⁾ «Jeg vêd, at Møens Befolkning har peget paa ham, naar der spurgtes om, hvorvidt denne Ø havde frembragt nogen Mand af større og betydeligere aandelig Rang. Der har ikke været mange af denne Klasse, men han indtager virkelig paa en Maade en saadan Plads, og jeg kan ikke forbigaa ham, naar jeg skal bringe dem i Erindring, som en Tid med store Evner har spillet en i det mindste mer end almindelig betydelig Rolle i vort offentlige Liv i udvortes Henseende». Vilhelm Birkedal, l. c. I. S. 5.

²⁾ Vilhelm Birkedal, l. c. I. S. 13.

bragte Bud fra den ene til den anden, og brugtes til at kalde til Sammenkomst. I dette Træ havde vi ogsaa indrettet en Luftsæl, hvor vi i Krukker og Glas gjemte forskellige Hjerteudgydelser paa Papirstrimler, navnlig om vore smaa ungdommelige Kjærlighedsgjenstande. Mine Søstre vidste imidlertid om disse Mysterier, som de vare udelukkede fra, og om Morgenen efter en Blæstnat ilede de da tidligt ned i Haven og samlede tidt adskillige nedblæste Hemmeligheder op, som de da triumferende viste frem for os til vor store Smerte. De prøvede ogsaa paa at krybe op i det høie Træ; men det søgte vi at forhindre ved at skjære Træets lavere Grene, der brugtes til Trappetrin op i Høiden, halvt over, og til Gjengjæld kunde vi da le dem ud, naar vi stundom traf dem faldne ned paa Jorden med mer eller mindre ømme Arme og Ben¹⁾).

Paa lignende Maade mindedes ogsaa Andræ sine Barnomslege, — den uforsigtige Spøg med Birkedals Søstre tør dog staae som dennes eget Paafund, — og han supplerede dem med, at Vilhelm og han i Forening ogsaa skrev Komedier. Fra hine Aar hidrører saaledes et lille Skuespil «Wilhelm Tell, Comedie i 2 Acter af Carl Andræ 1822», vistnok Andræs eneste Forsøg i det Dramatiske; den foreligger in extenso og vidner om, at den niaarige Dreng var godt kjendt med Sagnene om Wilhelm Tell, men synes iøvrigt ikke at røbe digterisk Begavelse udover, hvad der findes hos de fleste opvakte Børn.

Til Fornøielserne paa Møen hørte fremdeles Turene til Klinten og Besøgene paa Nordfeld, som dengang eiedes af Stiftamtmand, Geheimeraad Christopher Bülow, der,

¹⁾ Vilhelm Birkedal, l. c. I. S. 7.

medens Andræ endnu var paa Møen, vakte sørgelig Opsigt ved at blive suspenderet fra sit Embede paa Grund af Misligheder i dette. Paa Nordfeld fandt Andræ sin første Inklination i en adskillige Aar ældre Frøken Isabella Bülow, og denne spøjte med Ilden og kaldte ham sin «lille Kjæreste»; men da Frk. Bülow en Dag forestillede ham sin virkelige Forlovede: «Se her, Carl, skal Du see min store Kjæreste», blev den lille Carl ganske ulykkelig, og Sorgen mildnedes ikke, da hun gav ham en Sukkerkringle til at dulme Smerten, — «en Sukkerkringle for et Hjerter!» udbrød Andræ, naar han fortalte om det lille Sværmeri.

Til Andræs kvindelige Velyndere paa Møen hørte ogsaa en Frøken Marie Selmer — mig iøvrigt ubekjendt, — af hvem han paa sin niaarige Fødselsdag fik en af de Bøger, som gjorde ham størst Glæde som Barn: «Den Gutmannske Families Reise». Ogsaa Andræs Sønner havde megen Fornøjelse af denne Bog, der skildrer Familien Gutmanns Oplevelser i de forskjellige Verdens egne; den tilligemed Robinson Crusoe i den tyske Bearbejdelse, i hvilken der samtales mellem Forældre og Børn om Robinsons Tilskikkelser, hørte til de Bøger, af hvilke Andræ først læste høit for sine Sønner. Allerede som Barn havde Andræ stor Interesse for Reisebeskrivelser; en af de ældste, med hans Navn fra 1820, er til Ex. «Kammerjunker Bruun-Neergaards Reise mellem Alperne med Borger Dolomieu», — Alperne blev, som det maaske vides, senere en af Andræs Specialinteresser, med hvilke han var kjendt som næppe nogen Anden herhjemme. Snart forøgedes den lille Bogsamling med «Cooks Reise omkring Jorden» og et Værk i en Snes Kvartbind, «Samling af Reisebeskrivelser til Lands og Vands», som hans Sønner, der ikke kunde

forstaae den lærde Text, kaldte «de kjedelige Bøger», men hvis Billeder de have tilbragt mangan Aften med at betragte.

Birkedal omtaler Andræ som en «god og kjærlig Dreng»; han kunde have tilføiet: og en flittig og pligt-opfyldende Dreng. En lille Dagbog, som Andræ førte nogle Uger paa Møen, er i saa Henseende betegnende, thi medens Drengene, saaledes som de ere flest, vilde have fortalt om deres Kammerater og Lege, hvad de fik at spise og deslige, dreie Andræs Optegnelser sig nærmest om, hvad han bestilte hver Dag, hvorledes han kunde sine Lektier, om «Hr. Holst» var tilfreds med ham, og lignende: «Imorges stod jeg op og læste over paa min Lektie, og da Hr. Holst kom, saa kunde jeg den godt, saa bestilte jeg mine Arbeider og gik til Bords», — saaledes begynder vanligen Dagen og ender ligesaa stereotyp med «saa tændte vi Lys og gik til Sengs». Hvad der ligger mellem disse tvende Afsnit af det Daglige berøres kun kort: «Saa gik jeg lidt ud i Haven og spadserede paa Sneen, og da jeg kom ind, læste jeg lidt i en Bog», eller «saa bestilte jeg Ingenting», «saa morede jeg mig med alle Slags» osv.; men er noget Nævneværdigt passeret, lades det dog ikke uomtalt: «Og da vi kom fra Bords, saa fik vi at vide, at Præsten Palubdaen «[Johan Paludan, Sognepræst til Fane-fjord, død 10. Januar 1821]» var død. Han stod og kastede Jord paa et Lig og saa besvime ham, og man kjørte ham syg hjem og om Natten døde han. Saa tændte vi Lys og gik til Sengs».

Den lille Dagbog, der med stor Barneskrift kun udgjør 8 smaa Oktavblade, omhandler Dagene fra den 1ste til den 19de Januar 1821, altsaa fra Andræs ottende Aar, og bortset fra de Optegnelser, som Andræ gjorde paa sine Pariser-

reiser i Aarene 1835—36 og 1837—38, er det sikkert den eneste Dagbog, som han har indladt sig paa at føre¹⁾.

¹⁾ Som andetsteds berørt («En Brevvexling mellem Andræ og Krieger under Londonerkonferencen 1864» i «Historisk Tidsskrift» 6. R. V. S. 177) laa det i senere Aar overmaade fjernt for Andræ at nedskrive Nogetsomhelst vedrørende egen Færd eller Relationer med Samtidige. Fra hele hans Ministertid og indtil Frederik d. VII.s Død foreligger saaledes ikke en eneste Optegnelse, og hvad der fra en følgende Tid er ladt tilbage, udgjør i Alt kun nogle faa Sider og sees efter den brugte aforistiske Form ene at have havt til Øiemed at tjene til Støtte for Andræs egen Hukommelse om, hvorledes han havde udtalt sig ved mere betydningsfulde Leiligheder, hvor hans Raad er bleven begjært, — saaledes til Ex. i Anledning af et Folkethings-Flertals Krav under Ministerskiftet i Mai 1870: . . . «Mine Indvendinger — J. A. Hansen etc. — Mine gjen-tagne, meget bestemte Indsigelser mod enhver Tanke om at admittere dem, eller Ligestillede — Et halsbrækkende Experiment, der kan lede til de største Ulykker» — —

Denne Optegnelse fra den 21de Mai 1870, da Andræ efter Ministeriet Frijs' Afgang paany blev kaldet til at paatage sig Dannelsen af et Ministerium, men fremdeles mente at maatte unddrage sig Hvervet, idet han ikke ansaae Landstinget for at være — saaledes som han udtrykte det — «stift nok» til at ville følge ham i Modstanden mod en Majoritet i Folkethinget, er Andræs sidste af politisk Natur. Om hvorledes han faa Maaneder senere virkede for Bevarelsen af Danmarks Neutralitet under Kampen mellem Frankrig og Tydskland, foreligger fra hans egen Haand ikke mindste Antydning; og dog har der i de Dage oftere været lagt Beslag paa hans politiske Autoritet og Skarpsyn, — ogsaa efter at de for Franskmændene uheldige Kampe den 6te August vare blevne bekjendte herhjemme, idet «Wörth og Spicheren» jo ingenlunde — saaledes som man (C. St. A. Bille: «Andræ og Krieger», i Kalenderen «Danmark» for 1894, S. 66) har givet det Udseende af —

I Sommeren 1822 reiste Andræs Moder til Kjøbenhavn for at sætte Sønnen i Skole, og for en Tid tog Andræ

«kom med deres afgjørende Argumenter» overfor de af det daværende Ministeriums Medlemmer, der vare stemte for en krigersk Optræden fra Danmarks Side. Derimod var det endnu i en Aarrække en Fornøielse for Andræ, paa Grundlag af Budgetter og Statsregnskaber, i sine Notitsbøger at udarbeide «finansielle Sammenstillinger» til Oplysning om «Forandringer i den finansielle Status», til Belysning af «foretagne Omsætninger for Reservefonden etc.», angaaende «Kassebeholdningen og dens Forrentning» og lignende fiskale Emner, stundom ledsagede af detaillerede Forklaringer, der begrunde hans Resultater. Næppe behøver jeg at tilføie for dem, der kjende Andræs saa ofte udtalte Misbilligelse af Statsudgifter til uproduktive Jernbaneanlæg — «Maalestokken for en Jernbanes sande økonomiske Nytte er den, at den kan forrente sig», lyder en Udtalelse af ham (Forhandl. paa Landsth. 1875—76, Sp. 1171), — at ogsaa Jernbaneudgifter spille en Rolle i hans Optegnelser, og at de Divergentser, han i saa Henseende har havt med Estrup, til Ex. under Behandlingen af Finantslovsforslaget i Landstinget i Marts 1876, kan have bragt ham til yderligere for sig selv at begrunde sine Tals Nøiagtighed. Længer end til 1879 gaae dog ikke disse finansielle Notitser; den sidste viser en «Udsigt over Bevillinger til Krigs- og Marineministeriet» i Aarene fra 1867—68 til 1877—78, begge inklusive, sammenstillet med en «Udsigt over Udgifterne til de samme Ministerier». Næppe har Andræ efter den Tid følt Behag ved at beskæftige sig med de danske Finantser. Hvad der foreligger fra senere Aar, er næst en Behandling af matematiske Problemer, hvormed Andræ glædede sig til det Sidste, en Række i Reglen høist interessante Notitser af blandet Indhold — historisk, literært eller socialpolitisk, — ofte foranledigede ved Andræs udstrakte Læsning af fremmed Literatur, idet det Læste gav ham Anledning til en kort Extrakt eller Kommentar.

saaledes Afsked med sit Barndomshjem og sin Legekammerat. «Vi lovede hinanden evigt Venskab», bemærker Birkedal, «og da vi sidste Gang saas før hans Afreise, gav vi hinanden et lille Afskedsvers, vi selv havde forfattet. Det er ret mærkeligt, hvorledes Karls Digt — maaske det eneste, han i sit Liv har skrevet — anslaaer en Tone, vidt forskjellig fra den, hvori han senere i sit Liv har talt — Sentimentalitetens og den ha-stemte Følelses Tone. Det begyndte saaledes:

I Nordens Zone
skal min Sorg gentone,
O, Vilhelm! ved dit Navn!

Han var i Følelsen af Skilsmisens Smerte, — thi han var virkelig bedrøvet derover — skruet op til et Høidepunkt paa Tonestigen, der ikke var ham naturlig¹⁾). Vistnok har Birkedal Ret. Ogsaa Andræ morede sig over det høitstemte Sving i sit lille Vers, men Digtet er jo rettet til Vilhelm Birkedal, og Andræ kan nok have næret den Tro, at netop slig Sentimentalitetens Tone var bedst svarende til den noget overstrømmende Vilhelms Trang i Afskedstimen. Birkedals lille Afskedsvers holder sig mere til Jorden og lyder, nøiagtigere end gjengivet af denne selv, saaledes:

«En Erindring til Carl Andræ.

Du maa mig aldrig glemme
Thi — ellers maa jeg temme
Min Kjærlighed til Dig;

¹⁾ Vilhelm Birkedal, l. c. I. S. 8.

At have en Ven i Nøden,
 Det gjør saa godt i Døden —
 Glem derfor ikke mig.

Din trofaste og stedse hengivne Ven

Schøler Parelus Wilhelm Birkedal.

Aalebekgaard, d. 9de Juli 1822.»

I de første Aar efter Adskillelsen vexlede Vennerne Breve med hinanden. Skade, at ikke Birkedal har bevaret dem, han modtog fra Andræ. Det vilde have været morsomt at kjende dennes Udtalelser om Datidens brændende Spørgsmaal: «Grækenlands Frihedskamp», «den hellige Alians», om «Keiser Alexander af Rusland» osv. «Men han har senere vist mig adskillige af mine», tilføier Birkedal. Heri mindes denne dog næppe ganske rigtigt. Andræ har vistnok kun viist sin Barndomsven et enkelt Brev, nemlig fra Oktober 1822, og de forskjellige Bemærkninger, der anføres af Birkedal som hidrørende fra flere Breve, findes ogsaa alle i hint ene efterladte. Som Supplement til Birkedals «personlige Oplevelser» og dennes Venner formentlig kjærkomment tør det hidsættes; det lyder i sin Helhed saaledes:

«Aalebekgaard, den 5. October 1822.

Kjæreste Carl!

Jeg har dog endelig faaet dit Brev, som jeg har ventet paa i 4 Postdage. I disse har jeg længtes meget efter Posten, for at see om der var Brev fra Dig. Endelig den 3ote September om Morgenen tidlig kom Mille op til mig med et Papir i Haanden og spørger mig, hvad det var; det ahned mig, at det var Brev fra dig, og raabte: O! Brev fra Carl! Hun bejaede det, og hvem der blev glad, det var mig. — For en fjorten Dages Tid siden vare Grækerne uheldige, men med de

senere Postdage har de gjenvunden deres forrige Hæder, der har glædet mig uudsigelig; det er en Skam, at Alexander af Rusland ikke kommer dem til Undsætning, dog den hellige Alians binder ham vel. I Søndags vare vi ude at seile med Hr. Forvalter Thomsen og Madam Thomsen fra Nordfeldt og seilede fra samme Sted langs med Kysten til den store Klint; alt tog sig meget deiligt ud fra Stranden; især den store Klint, Grækers Kors, Kapellet og det norske Huus paa Liselund tog sig nydelig ud. Vi seilede flere Skibe forbi. Frøken Tønner-Lund var med, og da vi steg i Land paa Klinten, væltedes Baaden, og Frøken Tønner-Lund styrtede baglengs om i Baaden, men blev dog ikke vred. Om Aftenen kom Paketbaaden, som hver Søndag gaar fra Kjøbenhavn til Kiel; den seilede tæt op til Landet, saa at vi tydeligt kunde see Pasasererne, som stod paa Dækket; denne tillige med en anden Jagt hissede det danske Flag for os.

Gorpsegark.

Ud re ne Nairdolk go ne Gnit gej ekki liv envæn. Mlehliv Lhadekrib. Vi har laant af Hr. Forvalter Thomsen Tordenskjolds Levnet og Bedrifter og har da deraf seet, hvor tapper denne store Helt har været, allerede med sin lille Snav, Ormen kaldet. Før har han forekommet mig at være i Positivi, nu i Comparativus ja næsten i Superlativi Gradus. Saadan en Mand kunde igjen hjælpe det faldne Danmark paa Fode igjen; hvis denne store Mand havde levet, havde Danmark maaske havt, hvad det nu har tabt. Mit Orlogsskib, Carl Wilhelm kaldet, ligger endnu ude i Parken. Hils nu din Moder fra min Fader, Moder, Oncle og Sødskende og skriv snart til din trofaste Ven

Wilhelm Birkedahl.

Bryd dig ikke om min daarlige Skrift, thi det er i meget Hast.

Din

S. P. W. Birkedahl.»

Naar Andræ omtalte det lille Brev, morede han sig over, hvorledes Birkedal havde villet imponere ham med Udbyttet af sine Studier i den latinske Grammatik.

Til at gjemme disse Venskabsbeviser og den anførte lille Komædie «Wilhelm Tell» lavede Andræ en Papæske med hemmelige Rum og Skuffer, saa kunstfærdigt, at en Mand af Faget ikke behøvede at undsee sig ved den, og med et lige saa simpelt som snildt lille Lukke, dannet blot af et Stykke ombøiet Staaltraad og et Tæppesøm.

III.

Senere Ophold paa Møen.

*Møenske Reminiscentser. — Andræ paa Møen i 1858. —
Sommerglæder i senere Aar.*

Fra sine Barneaar paa Møen bevarede Andræ et Par sproglige Egenheder. «Bønder» udtalte han med et aabent «ø», men dog saaledes haardt, at det ikke kunde forvexles med Bønner, og «Gods» med et langt «o» istedetfor et kort, og skjøndt han i saadanne Smaating havde korrigerende Læremestre i sine Sønner, vænnede han sig ikke til den gængse Udtale af disse Ord. Iøvrigt talte Andræ jo et saare rent Dansk, frit for ethvert Anstrøg af provindsiel Dialekt, ligesom hans Udtale til det Sidste var i høi Grad distinkt; en utydelig Udtale, som han ikke altid var fri for hos sine Nærmeste, afficerede ham kjendeligt. De enkelte stærke eller malende Udtryk, som han kunde bruge i Samtale med Nærstaaende, til Ex. «Vanvid» — «kvadreret Vanvid», «det er saa dumt, — saa hestedumt», eller «Pak» til at betegne sin Uvillie overfor Levebrødspolitikere og deres Rumlerier, være sig herhjemme eller andetsteds, streifede aldrig det Simple eller Trivielle.

Ogsaa et Anstrøg af Overtro hidrørte vistnok fra Andræs Barndomsliv paa Møen. Han bankede vel ikke under Bordet, naar han udtalte sig om eget eller Families Velbefindende, men undlod dog sjelden at tilføie med et vist Eftertryk: «Lad mig sige det i en god Tid!» Særlig stødte det Andræs Følelser, naar hans Nærmeste tillidsfuldt talte om det heldige Udfald af noget Uvist, en Examensprøve, Ansøgning eller deslige: «Sig det ikke, — Du for-tjente, at det gik Dig ilde, siden Du er saa sikker i din Sag»; og kun naar det Eftertragtede i Andræs Øine var lidet Attraaværdigt, kunde han kategorisk udbryde: «Det lykkes nok, Dumheder lykkes altid!» — Ord, jeg mindes fra den Gang jeg søgte Amtsforvalterembedet i Skanderborg, og Andræ ganske fik Ret i, at jeg vilde føle mig saa lidet tilfreds borte fra Hovedstaden.

Paa Møen spillede Sagnet om den hvide Dame en Rolle. Ved Nattetid streifede hun omkring i Klinteskoven og skræmmede Veifarende nedad de steile Brinker. Andræ talte vel kun spøgende herom, men dog saaledes, at man fik Indtryk af, at han ikke ligefrem vilde bestride Nogens Tro paa slige hemmelighedsfulde Væsner; i sit Hjem paa Østerbro havde han ogsaa i Vidners Overværelse oplevet uopklarede Fænomener, der nok kunde stille ham lidt tvivlende overfor Afdødes mulige Tilkjendegivelser til de Efterlevende. — — «Efterat De har haft en Aabenbaring, som De ikke med Talstørrelser kan klare for Dem selv, maae saadanne troende Mennesker dog ikke i den Grad være Dem imod som tidligere,» skriver Fru Heiberg til ham i en lille Billet¹⁾, hvori hun søger at overtale ham til at spise

¹⁾ Af 22de Juni 1869.

hos hende sammen med nogle «skikkelige Præster», og hentyder derved netop til det lille Spøgeri paa Østerbro.

Livet igjennem bevarede Andræ en levende Kjærlighed til Møen og særlig til Høie-Møen, som afgjort forekom ham den smukkeste Egn i Danmark. I Kadetaarene har han næppe havt Leilighed til at besøge sin Fødeo, idet Landkadetakademiet ikke kjendte til andre Ferier end den noget uegentlige, som bestod i den aarlige Udrykning fra Akademigaarden til Dyrehaven, hvor Kadetterne opslog en saakaldet «Leir» ved Eremitagen og i nogle Uger øvedes med Manøvrer i Omegnen. Heller ikke som Officer paa den militære Hoiskole have Studierne tilladt Ferieophold paa Møen, men ved en enkelt Leilighed har Andræ dog kunnet hilse paa sit Barndomshjem, da han nemlig i Sommeren 1834 med Stabseleverne i ældste Afdeling blev beordret til topografiske Øvelser, og Terrænet omkring Elmelunde og Kjeldby var udseet til Opmaaling.

Desto hyppigere gjæstede Andræ derimod sin Fødeo i senere Aar. Her var han saaledes med sin Familie nogle Uger i Kolerasommeren 1853 og boede, som jeg mindes, Dør om Dør med Christian Winther, der netop dengang skrev paa sin «Hjortens Flugt». Og efter et lignende Ophold det paafølgende Aar saae Møen ham paany i Sommeren 1858, umiddelbart efter at det var lykkedes ham at komme bort fra en Ministerstilling, som han — efterat have løst den Opgave, han ansaae sig nærmest kaldet til at virkeliggjøre: at skaffe Monarkiet en konstitutionel Helstatsforfatning, — saa ofte havde ønsket at fratræde, og som ikke mindst i det sidste Aars Tid ved den bestemte Misnoie, han følte mod Hall som Politiker, beredte ham saa at sige daglige Ærgrelser: «Efter saadanne»

[Ministerkonferencer] «er Andråe altid dobbelt kjed af det og udbryder vel de 20 Gange om Middagen: Hvor jeg er kjed af det! Jeg maa ud af dette rædsomme Sammensurium; at arbeide sammen med de Mennesker er ikke muligt» . . . «Jeg venter og ønsker nu blot en god Leilighed til at komme ud deraf, hellere idag end imorgen», saaledes lyde Klagerne allerede fra November 1855, og der indtraadte ikke nogen Bedring af Varighed for Andråe, efterat det var lykkedes ham at faae Bang og Scheele, der hver paa sin Viis var ham politisk antipathiske, fjernede af Ministeriet, — «Carl sagde til Krieger, at han var næved at være ligesaa bange for Halls Politik som for Scheels». Kun i Forbigaaende disse Citater fra Optegnelser af Andråes Hustru¹⁾; i det Følgende bliver der jo Leilighed til at dvæle ved de Omstændigheder, der, uanseet al Modstræben, politisk talt dog ligefrem tvang Andråe — Truslen om Frederik den Syvendes Abdikation maatte selvfølgelig oftere holde for — til hver Gang han havde indgivet sin Demission at træde til paany.

Men i Sommeren 1858 lykkedes det altsaa Andråe at komme bort fra sin Ministerstilling og at fratæde denne saaledes, at hans Afgang ikke medførte hele Ministeriets Oplosning, takket være Krieger, som efter til Andråes Beklagelser at have svaret med «sit Evindelige: Ja, hvorfor vil De ikke være Conseilspræsident og Udenrigsminister»²⁾, men lige saa ofte mødt bestemt Vægring herved, endnu nogen Tid kunde slutte sig til Hall som Leder. Faa Uger efter Afskedigelsen var Andråe installeret paa

¹⁾ Henholdsvis fra November 1855 og Juli 1857. Angaaende Charakter og Indhold af de ovennævnte Optegnelser henvises til Tillæget.

²⁾ Optegnelser af Andråes Hustru fra Juli 1857.

Møen, denne Sommer dog ikke i sin sædvanlige Bolig paa Liselund, men i Skovridergaarden ved Lilleskov. Og Andræ, som kom lige fra en opslidende politisk Virksomhed eller, saaledes som i følgende Aar, fra et anstrengende matematisk Studieliv, kunde blive ganske ungdommelig, næsten barnlig i sine Distractioner paa Møen: med sine Sønner gaae langs med Stranden, helt ud til Dronningestolen, og samle Vættelys og Stjernesten, som han, naar de var smukke, tog med sig til Kjøbenhavn; more sig med at stemme op for Vandet, som løb ned ad Klinten, for at see det gjennembryde Dæmningen, eller hjælpe med til at bygge Stendysser ude i Stranden, som det da var Kunsten med store Sten at bombardere ned i Søen igjen. For saa vidt havde hverken Aar eller Arbeide mindsket hans Ungdommelighed. Det hørte ogsaa til Andræes møenske Glæder at inspicere, om hans — «mit», saaledes som han yndede at kalde det, — Gradmaalingsmærke stod uskadt paa sin Plads, fra Pynterne paa Klinten at speide efter Stevns og Rygen og paa Aborrebjerget at tælle, hvormange Kirker han kunde faae Øie paa i sin Kikkert. Ikke mindre kunde han fængsles af Dyrelivet; Musvaagens Skrig forekom ham høist poetisk, og jeg mindes, hvorledes han her i Skovridergaarden, længe før sine Sønner, der rigtignok ogsaa med deres «klassiske Opdragelse» efter Andræes Udtryksmaade gik med «Skyklapper» for Øinene, bemærkede, hvor snildt Svalerne kunde holde Katten borte fra deres Reder ved, saa snart den blot viste sig i Gaarden, pilsnart at flyve tæt hen over Hovedet paa den, frem og tilbage, indtil den tog Flugten. Denne Glæde ved at iagttage Dyrenes Færd havde Andræ alt fra Ungdommen af, ja stundom — kunde det synes — end større end ved Iagttagelsen af Menneskenes, idetmindste med Hensyn til deres Opræden i de

politiske Forsamlinger. «Han havde i Frankrig med levende Interesse fulgt Datidens bevægede parlamentariske Kampe», hedder det vel i en af de gængse Biografier¹⁾, men man høre en Udtalelse af Andræ selv, saaledes som han, 23 Aar gammel, skriver fra Paris til sin gode Ven Læssøe: «I Deputeretkammeret har jeg ikke i lang Tid været. Det er sædvanlig en reen Tidsspilde at høre den megen umodne og urene Vrøvl, som fylder Seancerne og fortrænger de enkelte ret fornuftige Vink, som af og til falde ind i dem. Nei, naar jeg en Formiddag skulde faae Tid til ret at slaae mig løs, vilde jeg meget hellere tilbringe den i Jardin des Plantes og more mig med den store Bjørn, Mr. Martin, der for et Toskillingsbrød skaffer mig en sand Fornøielse ved sine skjønne Kunster»²⁾. Alt i unge Aar nærrede Andræ ikke ringe Uvillie imod den Strøm af Ord, der lød i de politiske Forsamlinger.

Ganske særlig var det Andræ kjært at være Veiviser paa Møen og oplukke Andres Øine for den Skjønhed, han selv satte saa høit. Krieger og Ravn høre exempelvis til dem, som det har glædet ham at overraske med de mange smukke Udsigtspunkter. Ogsaa en nærstaaende Ven, Geheimelegationsraad Vedel, maatte med ham som Fører gaae methodisk frem: den første Dag efter Ankomsten til Liselund nøies med en lille Eftermiddagstur paa Lilleklint, først op til «Baronens Bænk» og forbi «Ruinerne» ned til Kapellet og derfra den smukke Vei langs med Skrænten af Lilleklint hen til «Christian Winthers» og «Nonnens Bænk», for ved Solnedgang at komme ud paa Marken og see Tale-

¹⁾ Dansk biogr. Lexikon I. S. 259.

²⁾ Brev fra Andræ af 10de Juli 1836.

rens mægtige, hvide Væg endnu i fuld Belysning, medens Omgivelserne laae hyllede i Tusmørke. En følgende Dag gik da, tidlig paa Formiddagen, Turen ud til Dronningestolen, ikke langs med Pynterne, men over Aborrebjerget gennem Klinteskoven, hvor der indtoges en frugal Frokost i et Skibsruf hos «Store Knud». Havde Nogen Lyst, veg Andræ ikke tilbage for det Anstrengende at gaae ned til Stranden ad «Sandfaldet» og op ad «Maglevandsfaldet», men han havde en overvættes Angst for, at hans halvvoxne Sonner paa egen Haand skulde indlade sig paa en Nedstigen ad Klinten udenfor de Steder, hvor der var banet Vei, selv hvor den saae nok saa fremkommelig ud. «Du tager ganske feil; det seer saa let ud, men kun et lille Stykke er passabelt, saa pludseligt kan man hverken komme op eller ned». I Andræs advarende Ord til de Nærmeste kunde et blot dekorativt Kors nok faae Udseende af at være reist som Gravmæle over en uforsigtig Klintegænger.

Længere end til «Graaryg» med den vide Udsigt over det sydlige Møen gik Formiddagsturen ikke, og Veien hjem førte da paany gennem Klinteskoven, men nu forbi den udtørrede Sie-Søe, med en lille Afstikker til den mægtige Svantese-Sten, som skjult af tæt Skov til alle Sider var os Andre saa vanskelig at finde. Selvfølgelig kjendte Andræ ikke blot hver Sti i Klinteskoven, den smukkeste og korteste til hver Pynt, og kunde strax opdage, naar Eieren af Klintholm havde foretaget en Omlægning eller Udhugning, men vidste ogsaa fuldt ud, hvorledes en Tur skulde lægges, for at hver Udsigt kunde nydes i den bedste Belysning. Paa saadanne Ture, hvor den lille Haandbagage ufravigeligt bestod af Kikkert og Kort, blev Andræ ingensinde træt, og havde en fortrinlig Ledsager i sin

Hustru; hans Sønder derimod kunde nok blive lidt kjede af disse noget methodiske Ture, som de kjendte fra den ene Sommer til den anden, og forstod selvfølgelig ikke at paaskjønne, at de i deres Fader havde den fortræffeligste Underholdning, der kunde fortælle dem om Alt, hvad de ønskede, og paa den morsomste Maade uden nogensinde at være docerende.

Hvor godt imidlertid Andræ kunde befinde sig paa Møen, og hvor let han fandt sig tilrette med en Forandring af den vante Levevis, var han dog for meget Vanemenneske til ikke snart at længes efter sit Værelse og sine Bøger — «disse gode Venner, der» — som han sagde — «komme, naar jeg kalder, og gaae, naar jeg ønsker det». «Vi morrede os fortræffeligt derovre», skriver hans Hustru, «skjøndt Andræ rigtignok hver Morgen sagde: Nu vilde jeg nok ønske, vi vare i Kjøbenhavn igjen»¹⁾).

Ogsaa i den følgende Sommer var Andræ med sin Familie paa Møen, og saaledes gjentagne Gange indtil 1881, idet han paa flere af disse Smaareiser havde den Fornøielse at vise Klintens Skjønheder for sin kjæreste Veninde i ældre Aar, Frøken Meta Rist — en Datter af den fra Krigen 1864 bekjendte Chef for 11te Regiment — der til det Sidste viste ham og hans Hustru en datterlig Hengivenhed. Til at gjøre Besøgene paa Møen saa behagelige for Andræ bidrog ikke lidet, at han særlig i den ældre Forpagter Rossing fandt en elskværdig og forekommende Vært, der ønskede at gjøre ham Opholdet saa bekvemt og fremfor Alt saa ugenert af andre Besøgende som muligt, saaledes at Andræ havde sin egen Dagligstue og indtog sine Maaltider med

¹⁾ Optegnelser af Andræs Hustru fra Septbr. 1858.

sin Familie uden at være nødsaget til at komme sammen med andre Sommergjæster. Næppe behøver jeg at tilføie, at om der end i regnfulde Somre kunde være adskillige Ulemper med Fugtighed i Forpagtergaarden, var Andræ ikke at formaae til at efterkomme Indbydelser til at tage Ophold hos Bekjendte paa Øen.

Om at ligge paa Landet paa anden Maade end saaledes blot en fjorten Dages Tid paa Møen var der næppe Ønske hos Andræ, skjøndt hans Hustru og næsten end mere hans Svoger, H. E. Schack, ofte opfordrede dertil. Endnu faa Uger forinden sin Død i Juli 1859, da Schack — som han skriver til Andræ — følte sig saa ilde, at han «engang — hvad siger Du dertil! — som jeg bestemt troer, har præfereret det tilkommende Liv for det nærværende», søgte han at overtale Andræ til for sin egen og Nærmestes Skyld at tage en længere Ferie, og at indgyde ham «Courage til at berøve de stakkels to Drenges deres fordømte Skole i en Extra-Sommerferie paa 4—6 Uger til deres Sjæls og Legems sande Gavn»¹⁾; men om end Andræ ganske kunde samstemme i Dommen om den latinske Skole — Metropolitanskolen iøvrigt — og oftere udbryde til sine Sønner: «Læg nu de dumme Bøger væk», lod han sig ikke overtale til den Art Landophold i Hovedstadens Nærhed, der nu ere saa almindelige.

I den sidste halve Snes Aar indskrænkede Andræ sine Landture til een Gang om Sommeren at tage ud i Dyrehaven. Efterat den længste Del af Sommeren var gaaet med ligesom en Selvbeklagelse: «Jeg skulde dog engang iaar have Dyrehaven at see», og halvt bebreidende at have

¹⁾ Brev fra H. E. Schack af 1. Juni 1859.

opfordret sin yngste Søn til — som han udtrykte det — «at tage ham med i Skoven», kom den store Dag. Henved Frokosttid tog Andræ med Jærnbanen til Klampenborg, spadserede ufravigelig den samme Tur langs med Dyrehavsgjærdet til Strandmøllen og derfra gennem Frederik den Syvendes Hegn, som han fandt saa smukt, til Fileværket for til Middag at være tilbage i sin Bolig. Men ogsaa denne aarlige Skovtur faldt bort i de sidste Leveaar, og Andræ havde alle de Sommerglæder, han ønskede og fuldt ud forstod at nyde, i den smukke, store Have ved sin Bolig paa Østerbro: «Det er i sit Hjem, man skal søge sine Glæder», lød en af hans faste Leveregler, og stedse beklagede han de «Stakler, der som pidskede af Furierne joges fra den ene Adspredelse til den anden».

IV.

Barndomsaar i Kjøbenhavn.

*Valg af Livsstilling. — Gjensyn med Vilhelm Birkedal. —
Tankespil.*

I Kjøbenhavn fik Andræs Moder sin første Bolig paa Hjørnet af Løvstræde og Ulfeldts Plads, det nuværende Graabrødretorv, og Andræ blev sat i Skole hos en Scharling, Bedstefader til de nulevende Universitetsprofessorer. Disse Skoledage fra 1822 indtil Begyndelsen af 1825, da Andræ kom ind paa Landkadetakademiet, høre til dem, der ere mig mindst kjendte af Omtale, og heller ikke har jeg fundet Skolebøger fra den Tid, skjøndt saadanne ellers omhyggeligt blev bevarede af Andræ.

I disse Aar maatte Bestemmelsen tages om Andræs fremtidige Stilling. Det hedder i Reglen i Biografier, at Familiens Traditioner henviste ham til den militære Stand, men dette er ingenlunde rigtigt; tværtimod maatte Andræ bestaae en haard Kamp, i hvilken han stod ganske ene, for at opnaae sit bestemte Ønske at blive Militær. «Hans Moder ønskede inderligt, at ogsaa han skulde blive Student og Præst»¹⁾, — saaledes vare jo Forfædrene paa mødrene

¹⁾ Vilhelm Birkedal, Personl. Oplevelser I. S. 9.

Side op til Hans Egede, og hans Morfader havde i det Øiemed lært ham som syvaarig Dreng Begyndelsesgrundene af Latin, medens Andræs Fader længst var død og dennes militære Slægtninge hans Moder personlig ubekjendte. Men Andræ forsikkrede sin Moder saa ofte, at hun nok skulde faae Glæde af ham ogsaa som Officer, at han vandt hendes Minde til at søge om Optagelse paa Landkadetakademiet. Nær havde et lille Uheld dog medført, at hans Ønske ikke var blevet realiseret. Andræ var ude at lege med nogle Kammerater, der morede sig med at afbrænde Troldkjærlinger, og i sin Ukyndighed om Krudtets Egenskaber drysede han af en Glasflaske Krudt hen over Ilden, saa at Flasken sprang i Smaastumper i Haanden paa ham. At faae de mange Glassplinter skaarne ud var en smertefuld Operation, og i længere Tid maatte han gaae til Lægen, men Smerten var for Intet at regne imod Tanken om paa Grund af en daarlig Haand ikke at kunne komme ind paa Akademiet. Haanden kom sig dog fuldstændigt, inden Andræ skulde møde til Optagelsesprøven, men Livet igjennem bar han Mærker af det lille Uheld og kunde i den indvendige Haandflade vise Pletter af Krudtkorn.

Bortseet fra Divergentsen om en Livsstilling og den Ulydighed, som Andræ vel nok har udviist ved at lege med Krudt, har han sikkert ikke voldet sin Moder bekymrede Øieblikke og ingensinde hørt til de Børn, der plage med det Spørgsmaal: hvormed skal jeg more mig? Sin Fritid tilbragte han ikke blot med allehaande Læsning og med at lave Paparbejder, men havde en uudtømmelig Kilde til Adspredelse i sin Lyst til at tegne og beskjæftige sig med smaa matematiske Problemer. En Bog fra disse Aar: «Arithmetisk Magie eller Konstregninger, indeholdende en Samling af underfulde Regneopgaver og herhenhørende

Gaader», voldte ham stor Glæde, og selv nedskrev han lignende «lette og underholdende Kunster», til Ex. «at kunne skrive et Tal, der, hvorledes Ziffrene end ombyttes, kan divideres med 9», «at sige En, hvilket Tal han har tænkt paa», og lignende. En lille Dreng, der med Griffel i Haanden sidder bøiet over sin Tavle, saaledes som Andræ havde en Gibsstatuette i sit Hjem, kunde nok være hans Ideal af en flink lille Dreng, og som Familiefader var det ham ikke imod at see sine Sønner ved slig Tavlefid, ligesom han yndede at vække deres Tænksomhed ved at give dem smaa Regneopgaver, der ved første Øiekast saae noget indviklede eller omstændelige ud, men som ved lidt Omtanke lod sig løse meget let. Han fortalte dem i saa Henseende om den bekjendte Geodæt Gauss, der som otteaarig Dreng fik den Opgave at angive Summen af Tallene fra 1 til 100, begge inclusive, og strax skjønnede, at Regnestykket blev overmaade simpelt, naar han tænkte sig Tallene opskrevne i Rækkefølge under hinanden og i en sidestaaende Kolonne de samme Tal, men i modsat Orden, hvorved Sammenlægning af Tallene tværs over i begge Kolonner stadig gav den samme Sum, 101, og Summen af den enkelte Kolonne, der var opgivet ham til Addition, følgende maatte blive Halvdelen af 101×100 , eller 5050.

Den Art Simplifikation af en stillet Opgave vakte stedse Andræs Glæde og bragtes jo ogsaa med Forkjærlighed til Anvendelse af ham selv ved hans Behandling af matematiske Problemer, hvor selv i de vanskeligste «Resultaterne skulde naaes ad en saa jævn og elementær Vei som vel muligt»¹⁾.

Mellem Andræ og hans Moder var, som antydet, Sam-

¹⁾ Dansk biogr. Lexikon I. S. 264.

livet saare fortræffeligt. Kun i en enkelt Retning kunde der maaske alt i Barneaarene opstaae en lille Dissonans, forsaavidt Andræs Moder nemlig, ialtfald efter Sønnens Synsmaade, var noget urolig og til Ex. ikke fandt synderligt Ubehag ved at skifte Bolig. For Andræ var sligt Brud paa det Tilvante et Onde, som kun den haardeste Nødvendighed kunde tvinge til, og som Ældre var han ei langt fra med den gamle Konferentsraad Werlauff at udbryde: «Kan en Forandring overhovedet være til det Bedre?» Men heller ikke i unge Aar fandt Ordet «Forandring fryder» Tilslutning hos Andræ. Man høre hans barnlige Uvillie, saaledes som den kommer til Orde i den nys omtalte Dagbog paa Møen ved den første Flytning blot de faa Skridt fra Præstegaarden til Enkesædet lige overfor. «I Morges da jeg vaagnede, var der et Bulder og Alarm, saa jeg troede, at de havde revet hele Huset ned med at flytte», og Misnøien træder end stærkere frem den følgende Dag: «Imorges stod jeg op og ledte Alting op, hvad jeg havde, men der var ikke Plads til det, saa maatte jeg lade det ligge og flyde rundtrenom»; — ja unægtelig, dette at være nødsaget til at lade sine Ting «ligge og flyde rundtrenom» har pint den stærke Ordenssands hos Andræ, der ikke noksom kunde indskærpe: «Enhver Ting strax paa sin rette Plads», og som exempli gratia endnu i sit 8ode Aar heftede sine Gardiner sammen med den samme Naal, som han i sine Lieutenantsaar havde faaet af Fru Heiberg til dette Brug.

I Kjøbenhavn kom Andræ jævnlig sammen med sin Moster Louise, der var gift med en velhavende Silke- og Klædehandler Schibild. Dennes Lager af brogede Tøier, der henlaae paa Loftet i hans Gaard paa Østergade, var ofte Gjenstand for hans beundrende Betragtning, og

i Husets noget yngre Søn Christopher, der senere gik til Koffardis og som Skibscaptain førte et noget æventyrligt Liv, fandt han en munter Legefælle.

I Kjøbenhavn gjensaae han ogsaa sin Barndomsven fra Møen, Vilhelm Birkedal. «Vi levede atter sammen i fuld Fortrolighed og oprigtigt Venskab» . . . «med ham levede jeg mine bedste Timer», forsikkrer Birkedal, og «Hjemmet hos Andræs Moder var i længere Tid det Sted, hvor jeg bedst følte mig tilfreds»¹⁾. Birkedal berører i sine Oplevelser nogle Smaascener af det huslige Liv, som stod levende for ham, men som jeg ikke mindes af Andræs Omtale. Derimod erindrede ogsaa denne en af de «smaa Rivninger», som trods det gode Kammeratskab kunde opstaae mellem Vennerne, men rigtignok paa lidt anden Maade, end den tager sig ud i Birkedals Fremstilling. Paa en varm Sommerdag var de gaaede ud sammen, og da de naaede Charlottenlund, var begge «uhyre tørstige»; Tærepengene vare imidlertid smaa, kun en Toskilling, der dog lige kunde strække til et Glas Øl, som da broderligt maatte deles mellem dem. Som den Ældste fik Vilhelm Lov til at drikke først; «Du stoler da paa mig, Carl?» «Ja!» «Saa vend da Ryggen til, mens jeg drikker», og den lille Carl, der ikke havde Tanke for nogen Svig, vendte sig om, men saa drak Vilhelm ikke Halvdelen, men Glasset ud til sidste Draabe og rakte det tomme Glas til sin ligesaa tørstige Ven. «Derover blev Karl rasende og skjældte mig Huden fuld, hvad jeg ogsaa ærlig havde fortjent», fortæller Birkedal, men saaledes gjorde den lille Carl næppe overfor sin 3 Aar ældre Kammerat; han stod maalløs over saa stor Troløshed og maatte tilmed høre Vilhelms hoverende

¹⁾ Vilhelm Birkedal, l. c. I. S. 9, 11.

Latter: «Du er da ogsaa en god Tosse, Carl!»; og dobbelt havde han Grund til at føle sig brøsthøiden, da hele Kapitalen var givet ham af hans Moder. «Men dette lille Træk af Barndommen», kommenterer Birkedal, «er i det Smaa et træffende Billede paa, hvor langt Teorien ogsaa i det store kan være fra Praxis, hvor svært det er at gjøre det Ideal for et ædelt Menneskeliv fyldest, man i Forestillingen har svoret til som den Fane, man vil følge i Liv og Død, naar man staar lige overfor Valget mellem Egenkjerlighed og Selvfornægtelse»¹⁾). Unægtelig, — for Birkedals Vedkommende; Andræ, med sin stærke Retfærdighedsfølelse, vilde dog næppe heller som Barn saaledes have kunnet forglemme sig. Iøvrigt medførte den lille Skuffelse ingen Forstyrrelse i det gode Kammeratskab, men, som Birkedal nærmere fortæller, kom Vennerne «i bedste Forstaaelse» hjem til Kjøbenhavn.

En af Andræs Velyndere i hine Aar hed Urne, og, skjøndt mig ganske ubekjendt, mindes jeg Navnet, idet han forærede sin lille Ven et sindrigt Stykke Legetøi, som Andræ kaldte sin Troldmand, og som ogsaa i ældre Aar skaffede ham Fornøielse. Kun ved sjeldne Leiligheder kom det frem til Beskuelse og vakte altid stor Beundring, især da Andræ forstod at lade Troldmanden optræde saare dramatisk og selvfølgelig ikke røbede den Hemmelighed, som denne havde betroet ham. I en firkantet Trækasse — ligesom Børns Byggekasser — var forneden et Rum, hvori der laa nogle Trætavler med malede Billeder og en

¹⁾ Vilhelm Birkedal, l. c. I. S. 12.

Æske med Skydelaag, i hvilken een af disse Tavler kunde nedlægges; Kassens Overdel viste derimod gennem en Aabning, hvormed Laaget var gjennebrudt, en bevægelig Skive, paa hvilken de samme Billeder, som fandtes paa Tavlerne, var malede i en Rundkreds i formindsket Størrelse, og saaledes, at man gennem Aabningen i Laaget kun kunde see et enkelt Billede ad Gangen. De malede Tavler blev nu fordelte mellem de Tilstedeværende, der, uden at Andræ saae derpaa, lagde en af dem i Æsken, satte Skydelaaget paa og skød Æsken ind i Kassens nedre Rum. Og naar nu Andræ paa rette Maade talte de hemmelighedsfulde Ord, begyndte Skiven at dreie rundt, og standsede først paa det Sted, hvor den gennem Aabningen i Kassens Laag viste netop det Billede, som laa skjult i den lukkede Æske. Hvorledes Trolden kunde være saa snild, forekom altid lige ubegribeligt, — nutildags vilde man maaske gjætte paa de Röntgen'ske X-Straaler, der jo siges at kunne gaae gennem Træ, — og Andræ gjorde det ikke mindre gaadefuldt ved at sætte en betænkelig Mine op, som om ogsaa han fandt Sammenhængen saare uforklarlig.

Naar Troldmanden havde gjort sine Kunster, blev Kassen omhyggelig indpakket, og næppe behøver det at siges, at Ingen uden Andræ selv var betroet til strax at føre den tilbage paa sin Plads, hvor den da henstod, indtil der, særlig blandt hans Damebekjendtskaber, befandtes Nogen tilstrækkelig værdig og troende til, at det lønnede sig at lade Trolden optræde paany.

Til disse Troende hørte næppe Andræs matematiske Venner, Ravn og Zachariae; de vilde hurtig have opdaget Hemmeligheden, — og maaske heller ikke Krieger, hvem det nok kunde ligne at affærdige Trolden med et

Skuldertræk: «Hvorledes kan De dog, Andræ, more Dem med saadanne urimelige Løier?» Derimod har sikkerlig begge de Første ofte maattet dele Andræs Glæde over andet sindrigt Legetøi: Tankeringe og Tankespil, romerske eller orientalske Spørgsmaal, «Boss-Puzzle-Spil» og «Pusle-Kvadraten», og hvad alle disse smaa Hovedbrudsspil nu hedde, som fra Tid til anden ere komne frem, og for hvilke Andræ i ledige Øieblikke havde en sand Passion. Andræs Glæde ved saadanne Spil var imidlertid ikke blot den ligefremme ved en Række Manipulationer at løse Vanskeligheden, men endnu mere theoretisk at behandle Problemet, at finde en Lov for dets Løsning, Løsningernes Mulighed og Antal, eller videre at udvikle Ideen, og til Ex. beregne, hvorledes en lille Ændring i Opgaven kunde medføre, at der udkrævedes en forbausende Tid til dens Løsning. I hans matematiske Notitser findes jævnlig Kommentarer til saadanne Tankespil, blandt hvilke jeg i Betragtning af den Udbredelse, som Spillet i sin Tid fandt, hidsætter — om end jo nærmest som et Kuriosum — den om «The Boss-Puzzle», der er affattet saaledes, at den kan forstaas af Enhver, der er kjendt med dette Spil.

«Bemærkninger til «The Boss-Puzzle» Spillet»:

a) Lad os for hver Stilling af Brikkerne tænke os disses Nummere omskrevne i een Række, saaledes at 2den Horizontalrække flyttes op tilhøire for 1ste, 3die atter tilhøire for 2den og endelig 4de tilhøire for 3die. Den forlangte Løsning giver saaledes Rækken: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15.

b) Ethvert muligt Træk er enten en Flytning af en Brik i samme Horizontalrække, hvilket Intet forandrer i den samlede Rækkes Talorden, eller en Flytning op eller ned i vertical Retning, hvorved stedse Brikken i den samlede Række springer tilbage over 3, eller fremad over 3 hosstaaende Brikker.

c) For hver given Stilling af Brikkerne ville vi danne os den Sum S , som fremstaaer ved i den tilsvarende samlede Række at optælle for hvert enkelt Tal det Antal af større Tal, der findes tilvenstre for samme og addere alle disse Antal. For den forlangte Løsning faaer man saaledes $S = 0$.

d) Naar i den samlede Række z ved Siden af hinanden staaende Tal ombyttes, forøges eller formindskes stedse S med 1 .

e) Heraf følger, at naar Brikken springer tilbage eller fremover 3 hosstaaende Brikker, vil S stedse forandres med et ulige Tal.

f) Forelægges nu en vilkaarlig Stilling af Brikkerne og forandres denne først, forinden S bestemmes, saaledes at den aabne Plads bliver nederst tilhøre, er Løsningen følgelig umulig, dersom S er ulige. Et hvilket som helst Antal Træk, ved hvis Slutning den aabne Plads atter har samme Stilling, fordrer nemlig stedse et lige Antal af verticale Træk, nemlig ligesaamange nedefter som opefter. Naar man til Ex. i den forlangte Løsning ombytter z ved Siden af hinanden staaende Brikker, fremkommer saaledes en Ordning, der giver $S = 1$ og en umulig Løsning.

g) Det kan endnu bemærkes, at en umulig Løsning forandres til en mulig ved at dreie Æsken med Brikkerne gennem 90^0 til højre, eller tilvenstre, kun med den nødvendige Ændring, at de paa Brikkerne anbragte Tal nu indtage en horizontal Stilling. Havde man saaledes den Anordning af Brikkerne, der svarer til Rækken:

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 11, 13, 14, 15,

som giver $S = 1$, altsaa en umulig Løsning, vil Dreiningen tilvenstre give (med behørig Flytning af den aabne Plads) Rækken:

4, 8, 11, 15, 3, 7, 12, 14, 2, 6, 10, 13, 1, 5, 9,

hvor man nu faaer $S = 56$ og en mulig Løsning. Den Maade, hvorpaa de mulige Løsninger lettest realiseres, maa være en Øvelsessag.

19/12 83».

Som man seer, er det Muligheden af en Løsning ved en vilkaarlig opgivet Stilling af Brikkerne i Æsken, der er Gjenstand for Andræs Bemærkninger, men Pointen i Spillet bestaar jo ogsaa deri, at man først undersøger, om den forelagte Stilling af Brikkerne overhovedet byder Muligheden af en Løsning for ikke at spille Tiden med Manipulationer ved en paa Forhaand uløselig Opgave. Overhovedet var der jo intet Problem, stort eller lille, matematisk eller politisk, som blev Gjenstand for Andræs Overveielse, uden at han dvælede derved, indtil han fandt en Løsning, eller kunde berolige sig med, at en saadan forekom ham umulig. Mangfoldige Exempler fra hans Notitsbøger — finantsielle, juridiske, kartografiske ikke mindre end rent matematiske — oplyse herom.

V.

Landkadetakademiet.

*En indledende Bemærkning. — Kartografisk Interesse. —
Kadetkorpsets Æressabel.*

Andræ var fra Barneaarene en samlende og bevarende Natur. Ikke saaledes nærmest, at han satte Pris paa at erhverve, hvad der faldt ind under hans Interesser, tværtimod: hvad han selv anskaffede vedrørende sin Videnskab eller sine mere specielle Interesser — sine «Kjæpheste», som han kaldte dem — var, i hvert Fald i senere Aar, kun Lidet, og for Gaver havde han intet Ønske; men hvad der gennem et langt Liv var blevet hans, gjemte han trofast og nænnede ikke at skille sig af dermed, selv om det følte til mere Besvær end Glæde. «Was man in der Jugend wünscht, hat man im Alter die Fülle», udbrod han ofte, naar han fra lærde Selskaber modtog de store Pakker af særlig geodætisk Literatur, men ogsaa: «Hvorledes skal jeg dog finde Plads til det Altsammen!» Hans Reoler og Skabe vare længst fyldte, og først i de seneste Aar lykkedes det ham i sin Bolig paa Østerbro at faae et tredje Værelse til personligt Brug, som han kunde indrette til Bibliothek.

Denne bevarende Tendents omfattede ikke mindst, hvad der vedrørte hans egen Gjerning i Livet; Børne- og Skolebøger, Tegninger, Opgaver og «Annotationer», fra senere Aar: matematiske Forarbejder, Udkast til Foredrag og Afhandlinger, Koncepter til Rapporter og Kommissionsbetænkninger, samt meget Andet, hvormed hans Aand og Haand var beskæftiget, hører til hvad der blev magasineret i Andræs Gjemmer, i en Orden, som sikkert ikke voldte ham selv mindste Vanskelighed at overskue, men for en Udenforstaaende kunde synes noget vilkaarlig, valgt efter hvor der i Øieblikket var bedst Plads.

Til dette personlige Arkiv kunde Andræ eller Omstændighederne stundom føie et eller andet Aktstykke, som udgaaet fra hans egen eller en Andens Haand er forekommet ham af særlig Betydning. Exempelvis finder jeg saaledes fra hans Ministeraar de interessanteste Bidrag til Oplysning om Fællesforfatningen af 2den Oktober 1855, fra dens første Tilbliven i blot skizzerede, divergerende Udkast, der af den daværende Premierminister tilstilles Andræ som «hans [min] i slige Sager mere forfarne Kollega»¹⁾, og indtil den med de originale og politisk dybsindige Tanker, der af Andræ blev nedlagte i Loven — jeg behøver blot at minde om Fastsættelsen af et Normalbudget og om Fremgangsmaaden ved tredie Behandling af Lovforslag — forelaa saaledes udarbejdet og motiveret, at Udkastet af det samlede Ministerium under 9de Juni 1855 kunde indstilles til allerhøieste Vedtagelse til Forelæggelse for det daværende kongevalgte Rigsraad, under bestemt Tilkjendegivelse af, at det er «Vor Villie, at Rigsraadet kun vil have at give eller nægte sit Samtykke til Forfatnings-

¹⁾ Brev fra P. G. Bang af 15de April 1855.

loven som en Heelhed». Og paa lignende, om end mindre fyldig Maade, Bidrag til Oplysning om den til hin Forfatning knyttede foreløbige Valglov, der jo har vundet Navnkundighed langt ud over Danmarks Grændser ved at bringe Forholdstalsvalgmaaden til Anvendelse, — saaledes som ogsaa Udkastet til denne Lov, ledsaget af Motiver, der selvfølgelig særlig skyldes Andræ, af det samlede Ministerium blev indstillet til allerhøieste Vedtagelse, — med en dissentierende Udtalelse dog af Andræ og Scheele, der begge fandt «overveiende Betænkelighed ved for Slesvigs Vedkommende at fravige det Princip for Kredsinddelingen, der iøvrigt er lagt til Grund», og derfor, under Forbehold af «nærmere at udtale sig over dette Punkt for Deres Majestæt ved Sagens Behandling i det Geheime-Statsraad», «foreslaaer, at Hertugdømmet Slesvig samlet beholdes som een Valgkreds»¹⁾. Til hine mærkelige

¹⁾ Om det ovennævnte Forbehold hedder det i Optegnelser af Andræs Hustru (Juni 1855): «Forleden Dag i Statsraadet fandt en ret komisk Scene Sted. Andræ modsatte sig en meget forkert Valginddeling for Slesvig, som Raasløff proponerede. Scheel fandt den ogsaa forkert og holdt med Andræ paa den, han [Andræ] foreslog, skjøndt af ganske andre Grunde. Andræs Anker vare nemlig især, at Valgene vilde falde ud i slesvig-holstensk Retning, dersom det gik efter Raasløffs Hoved, og Andræ vilde derfor, saavel som Scheel, have deres separate Votum indført til Protokollen.

Bang, som i denne Tid sidder lidt søvnigt og kun tænker paa sin Reise til Marienbad, havde kun hørt, at Andræ og Scheel vare enige i at fordømme Raasløffs Forslag. Motiveringens Forskjellighed havde han derimod ikke lagt Mærke til. Da han nu efter Forhandlingen læste op, hvad der skulde tilføres Protokollen, lod han dem begge tale skjønt i anti-

Dokumenter kan føies en Række af Andræ personlig som Finantsminister kommenterede Aktstykker vedrørende Forhold, der mere detailleret var Gjenstand for hans Opmærksomhed: Pensionsvæsenet og Øresundsfonden, Ordningen af Generalstabens topografiske Virksomhed, Fordelingen af Forretningerne mellem de forskjellige Ministerier og lignende politiske eller administrative Anliggender.

Ogsaa i Varetagelsen af Statens Interesser gjenfindes jo paa mangfoldig Maade denne bevarende Tendents, der var et Grundtræk i Andræs Charakter. Lad mig under Hensyn til den Aktualitet, som knytter sig hertil, minde blot om Marmorkirken, eller rettere dens Ruiner, som Andræ og Andræ alene har Fortjenesten af, imod en forenet Opinion hos sine Kolleger i Ministeriet, hos Pressen og i Borgerrepræsentationen, at have bevaret efter dens oprindelige Bestemmelse, da der i Foraaret 1856 var en saa stærk Stemning for at rydde Grunden og sælge Ruinerne til delvis Benyttelse ved et Kloak- og Vandværk. «Den 19de Juni» [1856], hedder det i Optegnelser af Andræs Hustru, «Ministerkonference, hvori fornemlig Salget af Marmorkirken til en engelsk Ingeniør (til Kloak- og Vandværk) var paa Bane. Borgerrepræsentanterne havde udtalt det Ønskelige deri, og Hall havde Dagen iforveien sagt til Andræ, at det var meget urimeligt, han vilde sætte sig derimod; Fædrelandet og Dagbladet raabte høit paa, at

slesvig-holstensk Retning. Scheel hviskede til Andræ: «Har jeg sagt det? Min Gud, aldrig i mine Dage har jeg talt saa», og vilde til at protestere. Men Andræ fik ham til at lade være: «Lad det gaa, det er jo meget fortræffeligt», og Scheel lod det gaa.»

den skulde sælges¹⁾, Borgerne ligeledes, og da det kom for Ministrene, samtykkede Alle. Andræ mærkede da, det ikke var Tid at tale om Vandalisme etc., men har vendte sig til Bang og Simony (hvem det sorterede mes/ under), og sagde, «det var et meget stort Ansvar, de paatog sig ligeoverfor Rigsraadet; hvad ham angik, da ansaae han det ikke for noget særligt, men for et fælles Anliggende, og i saa Fald maatte der naturligvis korresponderes med Finantsministeren». Simony og Bang vilde saa pligtskyldigt korrespondere²⁾. Korrespondancen er mig ubekjendt, men Andræ var jo ikke den Mand, der lod sig en Overbevisning frasnakke, og Ruinerne unddroges saaledes en Skæbne, der sikkert nu erkjendes at ville have været en Vandalisme, og havde umuliggjort den eiendommelige Kirkebygning, vi nu have for Øie.

Ansøgningen om Optagelse paa Landkadetakademiet var jo banebrydende for Andræs Fremtid, og efter det

¹⁾ Exempelvis henvises til «Dagbladet» Nr. 125 (31te Mai) for 1856: «Grundene for Pladsens Rydning synes at maatte være saa indlysende for Enhver, der ikke lider af sygeligt æsthetisk Føleri», og til «Fædrelandet» Nr. 139 (18de Juni) for samme Aar: «den [Ruinen] vilde blive et Minde ikke alene om den Daarskab, man begik, da man den 30te October 1749 nedlagde Kirkens Grundsten, men ogsaa om den ligesaa store, som man gjorde sig skyldig i, da man over 100 Aar efter, af Mangel paa Evne til at handle, nægtede at sælge den forfaldne Ruin til nyttig Anvendelse og derved» osv.

²⁾ Optegnelser af Andræs Hustru fra Juni 1856.

Bemærkede vil det næppe undre, at et for ham saa betydningsfuldt Dokument findes in originali blandt hans Efterladenskab. Den er dateret den 20de Juni 1823 og lyder, stilet til «Commandeuren for det Kongelige Land-Cadet Korps, Kammerherre og Oberst du Plat», saaledes:

«Om min Søn, Carl Christopher Georg, 10³/₄ Aar gammel, maatte blive indskreven i det Kongelige Land-Cadet Korps, tillader jeg mig herved underdanigst at ansøge.

Han ytrer megen Lyst hertil, og jeg har efter Evne ladet ham oplære, ligesom jeg og fremdeles skal bestræbe mig herfor; men da mine Kaar kun ere ringe, vilde det blive mig i Tiden en særdeles Lettelse, om denne min underdanigste Ansøgning maatte finde Bønhørelse.

Bemeldte min Søns Døbeseddel, Vaccinations Attest og Sundheds Attest, fremlægges herved.

Underdanigst

N. K. Andræ,

Enke efter Capitain og Compagnichef
ved 3die jydsk Regiment Andræ».

Maaske ganske tilfældigt, men i hvert Fald stemmende med Andræs Lyst til den militære Løbebane, er Ansøgningen forsejlet med et lille Signet, der i Omskrift bærer Ordene «*I never change till I die*». Andræs unge Alder, dengang endnu ikke fyldt 11 Aar, har dog næppe tilladt, at der strax kunde tages Hensyn til hans Ønske, og saavidt jeg har kunnet erfare, er han først stedt til Optagelsesprøve i Efteraaret det paafølgende Aar (1824). Der udkrævedes dengang adskillig Protektion for at blive antaget, og skjøndt Andræ bestod Prøven som en af de Bedste, lykkedes det ham derfor ikke, men kort efter kom der uventet Bud fra Chefen om, at en admitteret

Dreng var død, og Andræ indtraadte i dennes Plads, rimeligvis i Begyndelsen af Januar 1825.

Landkadetakademiet var i de Tider ikke nogen behagelig Anstalt for adstadige og pligtopfyldende Elever. Tonen mellem Kammeraterne var raa, skjøndt disse for Størstedelen kom fra dannede Hjem, de Ældre tyranniserede de Yngre, Undervisningen var tarvelig, og den hele Tugt og Opdragelse i Retning af at hærde de Unge urimelig haard; selv i den strengeste Kulde var det Kadetterne forbudt at bære andet Undertøi end en Skjorte, og timevis maatte de staae opmarscherede eller sidde i en kold Kirke i deres snevre, tynde Trøier; ofte maatte de selv vadske de Lærredsbenklæder om Morgenens, i hvilke de skulde stille til Parade om Middagen. Særlig den ryde Tone mellem Eleverne og de Ældres Plagerier mod de Yngre, den anvendte Tvang for at faae dem til at ryge Tobak, drikke Brændevin og deslige, var Andræ, der kom fra et Hjem, hvor der toges alt Hensyn til hans Ønsker, i høi Grad imod, og de første Dage, han gik hjem fra Akademiet, var Skuffelsen saa stor, at om ikke Æresfølelsen havde afholdt derfra, havde han helst bedt sin Moder om at tage ham ud. Snart fandt Andræ sig dog tilrette i Forholdene; han kom godt ud af det med ældre og yngre Kammerater, og skjøndt der stedse var Adskilligt, han misbilligede ved Akademiopdragelsen, havde han senere i Livet nærmest behagelige Erindringer om sine Akademiaar. «To Ting», kunde Andræ sige, «som man skulde troe, at Tonen paa Akademiet kunde have virket til Ødelæggelse med — Brændevin og Tobak, — blev ved den anvendte Tvang meget mere til Afsky for de Fleste». Livet igjennem bevarede Andræ denne Afsky for stærke Drikke, saa at han ingensinde smagte Spiritus, ligesom hede Vine i det Hele

vare ham imod. At Aversionen for Tobak derimod ikke holdt sig paa samme Maade uforandret, udtalte han ofte sin Glæde over, og priste i saa Henseende en ældre Ven og Lærer paa Høiskolen, Professor Dyssel, der overtalte ham til ikke at give tabt, men forsøge paany. Først under sit Pariserophold i Vinteren 1835—36 havde Andræ dog ret Fornøielse af sine Forsøg og blev da snart en passioneret, om end maadeholden Ryger.

Andræ holdt af at fortælle om sine Akademiaar, om Lærere og Kammerater, den daglige Undervisning og Examina, om Festerne paa Frederik den VI.s Fødselsdag, eller naar Kongen viste Akademiet den Naade at være tilstede ved Høitiden i Anledning af de Unges Udnævnelse til Officerer. Og Andræ fortalte saadanne Smaatræk saa dramatisk, at de forekom lige interessante, om end man mindedes at have hørt dem før; selve Fortællemaaden var en Nydelse, ogsaa ved en egen Gave hos Andræ til at særtægne Personer ved en let Efterlignen af deres Stemme. Desværre er saa at sige alle disse Smaatræk gaaede mig af Minde, og selv om jeg erindrede dem, vilde de gjen-givne her paa Papiret tage sig saare afblegede ud overfor Andræs egen livfulde Fortællemaade.

Blandt Kammeraterne var en Prydz, der havde den Sorg, at en Broder var forsvunden, uden at man vidste hvorledes, men næredes der dog stedse Haab om, at han en Dag paany kunde vise sig mellem de Levende. Og dette Haab hos den unge Prydz var en stadig Kilde til Morskab for hans kaade Kammerater. Midt i Timen lød et stærkt Bank paa Døren, og en Kammerat styrtede ind: «Prydz, Prydz! Din Broder staar udenfor og venter paa dig». Prydz vrissede og snærrede, — saa mange Gange havde man drillet ham med de Løier, men en god-

modig Lærer, der endnu ikke kjendte Spøgen, faldt ind: «Men Prydz da, Du skulde dog virkelig gaae ud og see efter, om det ikke er sandt», og for tiende-tyvende Gang lod Prydz sig narre og gik ud paa Gangen, men kom lige skuffet tilbage. «Ja, saa maa han virkelig være bleven borte igjen», udbrød Kammeraten nok saa freidig, og ved passende Leilighed gik Løierne for sig paany. Iøvrigt mindes jeg blandt Andræs Akademikammerater, foruden Frederik Dannemand, en Søn af Frederik VI, den endnu levende Generallieutenant Dreyer, der ligesom Andræ efter Officersexamen paa Akademiet traadte ind i det da bestaaende Veikorps, og General Caroc, med hvem Andræ paa Grund af sine kartografiske Interesser og Carocs Stilling som Chef for Generalstabens topografiske Section havde adskillig Berøring; maaske ogsaa Andræs kjæreste Omgangsven i Officersaarene, Læssøe, den bekjendte Strateg fra den første slesvigske Krig, om hvem der i det Følgende oftere vil blive talt, i nogen Tid har været Klassekammerat med Andræ.

I det første Aar boede Andræ ikke paa Akademiet men hjemme hos sin Moder, og deltog alene i Undervisningen som saakaldt «graa Kadet,» — en Benævnelse, der skrev sig fra det graamelerede Klæde, hvoraf Volontærernes Trøie var lavet i Modsætning til Kadetternes mere prunkende røde Kjole. Ved kgl. Resolution af 20de December 1825 blev han imidlertid forfremmet til egentlig Kadet og fra Begyndelsen af det nye Aar indkasereret paa Akademiet. Forpleiningen var saare beskeden, indrettet paa ikke at forvænne de unge Krigere, men Andræ talte dog ofte om, hvor godt den tarvelige Kost smagte dem. Strax om Morgenen, de vare opstaaede og ved Vintertid forfrosne af Vadsk og Paaklædning i de kolde Sale,

fik de en Skaal varmt Øl, og denne i Forbindelse med den halve Times Gymnastik, hvormed Undervisningen hver Dag begyndte, bragte Blodet i Omløb. Et flækket Surbrød med Smør og Paalæg var en stor Delikatesse, men det maatte smugles ind, — og ikke altid paa den appetitligste Maade, thi for ikke at attraperes med forbudne Sager, blev det stoppet ind under Trøien, og paa varme Dage kunde det da nok hænde, at Smørret var smeltet og Paalæget noget medtaget.

Ved Undervisningen havde Andræ størst Glæde af de matematiske Discipliner og af Tegning, og hvad han har efterladt fra sine første Akademiaar af omhyggelige Kort og fint skraverede Militærtegninger, er forbausende smukt udført for en 12—13 Aars Dreng; saa vanskeligt indskaarne Territorier som Grækenland eller Sjælland med omliggende Øer ere tegnede med en Akkuratessse i alle Omrids, Navne paa Byer og Floder anbragte med saa sirlig en Finskrift, at man kunde troe dem udførte af en øvet Korttegner. Kort var jo ogsaa senere i Livet en af Andræs særlige Interesser; han samlede paa militær-videnskabelige Kortblade ikke blot for Danmarks Vedkommende, men til Ex. fra Schweiz og Frankrig, og glædede sig over den smukke Udførelse, uden dog nogensinde at finde Kort, der ved «den overordentlig smukke, nøiagtige og skarpe Gjengivelse af Terrainforholdene ved de æquidistante Curver» kunde maale sig med det af den danske Generalstab udgivne Arbeide¹⁾. Gjentagende viste han sin Interesse for en stedse større Fuldkommenhed af disse Arbeider, der nød saa stor Anerkjendelse ikke mindst «i hele Evropas videnskabelige Verden», og stillede Forslag i den Retning.

¹⁾ Forhandl. paa Landsth. 1866—67, Sp. 2986.

saa at vi kunde præstere Noget, der vilde gaae langt forud for det store Kortarbeide, der udgives af Bestyrelsen for *depôt de la guerre* under Navn af *carte de France*¹⁾, ligesom det ogsaa skyldes denne hans Interesse, at han som Finantsminister henlagde «Overbestyrelsen og Kontrollen med Generalstabens topografiske Virksomhed» fra Krigsministeriet til Finantsministeriet, — en Foranstaltning, der iøvrigt ikke var fri for i en Ministerkonference, hvor Sagen bragtes paa Bane, at fremkalde et lille Sammenstød med Andræs noget stivsindede Kollega, Krigsministeren. «Lüttichau gjorde endel Indvendinger, som Andræ først, meget langmodig, gjendrev, men da Lüttichau blev vred, blev Andræ noget varm og sagde ligefrem, «at i saa Henseende vilde han ikke lade sig belære, at der ikke var Nogen, hvis Mening i den Sag kunde stilles op mod hans, og at han i denne Henseende vilde erklære Lüttichau aabenbar Krig. Det gjorde ham ondt, at det tillige vilde gaae ud over Staben». Lüttichau mente, at naar det kom til Pengespørgsmaal, maatte Kongen bestemme det. «Nei, ikke saalænge jeg er Finantsminister, jeg viger ikke min Mening.» Efter noget mere af samme Slags skiltes man høfligt, men koldt»²⁾. I høiere Grad end nogen Anden havde Andræ jo ogsaa bidraget til at skaffe det videnskabelige Grundlag tilveie, hvorpaa Generalstabens topografiske Afdeling kunde bygge. «Jeg har for en Fjerdedel af et Aarhundrede siden været med blandt dem, der grundlagde Arbeidet, og jeg har taget en overmaade levende Del i dets første Udvikling»³⁾.

1) Forhandl. paa Landsth. 1866—67, Sp. 2986

2) Optegnelser af Andræs Hustru fra Febr. 1856.

3) Forhandl. paa Landsth. 1866—67, Sp. 2985.

Lad mig i denne Forbindelse minde ogsaa om de saakaldte «Populationskaart over det danske Monarki», der ved en sindrig Anvendelse af horizontale, æquidistante Kurver anskueliggjør Befolkningens Tæthed i de forskjellige Dele af Landet, og som udkom, medens Andræ var Minister, med forklarende Bemærkninger af hans daværende Medhjælper ved Gradmaalingen, nuværende Marineminister Ravn, men uden at Andræs Navn — efter hans udtrykkelige Ønske — findes nævnt som den, der gav Ideen til disse Kort¹⁾, hvis Princip senere har fundet Anvendelse paa adskillige andre geografiske Forhold.

Til Undervisningsfagene paa Akademiet hørte selvfølgelig ogsaa Religion, og mindst een Gang om Maaneden maatte Kadetterne møde til Gudstjenesten i Garnisons Kirke. Deres Lærer var Præsten ved Kirken, Professor Brorson, hvis Veiledning Andræ skylder de vistnok eneste Optegnelser af religiøs Natur, som han har gjort. Undervisningen synes tildels at have været meddelt under Form af Spørgsmaal og Svar: «Naar skal man begynde med den moralske Forbedring?» «Fra den tidligste Ungdom af». «Hvorfor?» «Fordi man i sin modne Alder har mange Forretninger og Næringsсорger». — «Naar skal man holde op med den moralske Forbedring?» «Aldrig». «Hvorfor?» «Fordi man aldrig kan blive god nok», — saaledes hedder det blandt Andet i Andræs «Anmærkningsbog i Religion under Professor Brorson». Til Indskærpelse af de religiøse Troessætninger føiedes stundom en Række «Fornuftbeviser»,

¹⁾ Statistisk Tabelværk., Ny Række, XII Bind, Indledn. S. XVII—XIX.

for «Sjælens Udødelighed» til Ex. ikke mindre end otte, af hvilke de tre sidste i Anmærkningsbogen lyde saaledes:

6) «Naar vi sammenligne Livet med Aarstiderne, nemlig: Barndommen med Foraaret, Manddommen med Sommeren, Alderdommen med Efteraaret og Døden med Vinteren, saa troe vi, at ligesom der efter Vinteren følger et nyt Foraar, der da efter Døden ogsaa følger et nyt Liv».

7) «Man har sammenlignet Søvn med Døden og kaldet den Dødens Broder; og ligesom vi efter enhver Søvn opvaagne vederkvægede og styrkede, saaledes troe vi ogsaa, at vi efter Døden skulle opvaagne til et nyt og bedre Liv».

8) «Embedsmanden og Soldaten o. s. v. paaligger det at opoffre deres Liv for det almindelige Bedste; dette vilde ikke være deres Pligt, dersom der ikke var et bedre Liv efter dette».

Hvorvidt disse Fornuftbeviser have gjort Indtryk paa Andræ, skal lades usagt, men visselig hørte han ikke til dem, der kunde forsone sig med Tanken om, at Alt skulde være endt med denne Tilværelse.

Undervisningen i Religion afsluttedes med Foredrag over «Moral for unge Krigere», ligeledes af Professor Brorson. «*La morale sans religion c'est la justice sans tribunaux*», lyder et lille Citat 50 Aar senere i en af Andræs Notitsbøger, maaske med disse Foredrag in mente.

Som det næppe behøver at anføres, faldt saavel daglig Undervisning som Aarsprøver saare let for Andræ, og Birkedal har vistnok ganske Ret i sin Bemærkning, at «han snart paa Akademiet overstraalede alle sine Kammerater i Evner og Fremskridt»¹⁾. Saa vidt jeg veed, medførte denne

¹⁾ Vilhelm Birkedal l. c. I, S. 10.

særlige Dygtighed, at Andræ gennemgik de tvende nederste Klasser — «yngste og ældste Skolesahl» som de kaldes paa hans Tegninger — paa eet Aar, hvorved han opnaaede at kunne tage Examen som Officer faa Maaneder efter at have fyldt sit 16de Aar, med Anciennetet som Sekondlieutenant fra den 21de December 1828. Ved alle Prøver bestod han som den Bedste og fik de forskjellige Præmier, som Akademiet havde til Uddeling: Tegnebestikker og Bøger, deriblandt «Campagne du Général Buonaparte en Italie», med Paaskrift «For Flid og god Opførsel», og ved Officersexamen i December 1828 Korpsets Æressabel. Denne sidste Præmie skyldtes paa en Maade dog ogsaa hans Klassekammerat Frederik Dannemand. Vel havde Andræ bestaaet sin Officersexamen som den Bedste, og der var tildelt ham et Nr. 1, men Kongens Søn, Grev Dannemand, havde — som det en Konges Søn anstaar — formelt bestaaet Prøven ligesaa godt, og der var kun een Æressabel til Uddeling. Korpsets Chef, Kammerherre du Plat, fandt da paa den Udvei at lade dem trække Lod om Præmien. Begge blev kaldte op til ham, og efter nogle Præludier traadte han hen foran dem med fremstrakt, lukket Haand: «Se her har jeg mit Nøgleknippe i Haanden . . . hvor mange er der? Nu Du først, Andræ: Effen eller Ueffen?» — «Effen!» udbrød Andræ, og du Plat aabnede Haanden, trak hver Nøgle frem paa Knippet og talte langsomt: «En, To, Tre og Fire, — ja, men saa er der Ringen, — det er Fem, Sablen er altsaa din, Frederik!» Men Dannemand vilde paa ingen Maade finde sig i at blive præmieret, naar Andræ ikke ogsaa blev det, og Sagen blev da ordnet saaledes, at der hint Aar undtagelsesvis blev uddelt endog 3 Æressabler. Andræ mindedes oftere det lille Træk af Dannemand, som han i det Hele godt kunde lide og

kjendte nærmere, ikke blot fra Akademiet, hvor de en Tid lang var Sidekammerater, men ogsaa fra sit første Pariserophold i 1835—36.

Skjøndt Undervisningstiden paa Akademiet var urimelig lang — om Sommeren fra Kl. 7 og om Vinteren fra Kl. 8 om Morgenen, og efter to Timers Middagshvile til Kl. 6 eller 7 om Aftenen, — fik Andræ dog adskillig Tid til sin Raadighed og i denne læst overmaade meget. Washington Irving og Walter Scott, Coopers og Bulwers Romaner høre til hans Anskaffelser i hine Aar, rigtignok i en daarlig tydsk Oversættelse; ogsaa af Lafontaines rørende Fortællinger havde han stor Fornøielse, og hvad der er sagt om hans mere alvorlige Læsning som Ældre: «een Gang læst, altid forstaaet, aldrig glemt», gjælder tilfulde om hans Morskabslæsning som Dreng. Det fornøiede Andræ, naar han i senere Aar var sammen, særlig med ældre Damer, der havde en lignende Ungdomslekture, men som de fremdeles fandt Glæde ved at læse, at anstille Hukommelsesprøve om, hvem der bedst kunde erindre Personer og Begivenheder, til Ex. i Lafontaines «Emma», «Brodermordet» og andre af dennes Romaner, der havde gjort saa stærkt Indtryk paa ham som ung. Overhovedet var jo Andræs Hukommelse forbausende usvækket til det Sidste, og den gængse Gammelmandsklage over ikke længer at kunne huske lød da ogsaa kun som en Spøg paa hans Læber; jeg mindes, hvorledes han ved en Leilighed, da Tallet π kom paa Bane i en Samtale, overraskede en Tilstedeværende ved, skjøndt paa faa Maaneder nær 80 Aar, at kunne udføre et Ungdoms Kunststykke og anføre Tallet med hundrede Decimaler.

Af den overvætted Hærden paa Akademiet havde Andræ næppe nogen Meen. Stedse var han dog noget kuldkjær og kunde taale en stærk Varme i sit Arbeids-værelse, siddende med Ryggen op imod en aabenstaaende Kakkelovnsdør, ligesom han ogsaa uanseet Aars-tiden lod lægge i, naar Temperaturen gik ned under et vist Punkt. Paa en Reise i 1870 var Kulden i Rom lige ved at jage ham over til Afrika, og først efter at han i en Privatleilighed havde faaet anbragt en lukket Ovn, hvormed der kunde opvarmes efter Behag, begyndte han at føle sig vel. For hans Omgivelser kunde den stærke Varme, som Andræ ønskede ogsaa i en Spisestue, nok være noget generende, og man var ikke fri for at hjælpe lidt paa Thermometret. Ved saadanne Divergentser om Temperaturen kunde Krieger kaldes til Hjælp. «Finder De ikke, her er koldt, Krieger? Sig det kun!» Men denne gik stedse diplomatisk udenom Vanskeligheden: «Jeg finder, her er netop meget tilpas»; og naar Andræ saaledes ikke kunde benytte sin Gjæst som Paaskud til at lægge mere i, hjalp han sig med en Plaid, men hurtigere end ellers brød han op fra Bordet: «Lad os se at komme op til mig, dér skal De faae Varme», og skjøndt Varmen i Andræs Dagligstue sikkert var Krieger lidet behagelig, fandt han sig lige elskværdig i Andræs som i Fru Andræs Thermometerstand.

Paa Akademiet havde Andræ en af sine Børnesygdomme, Mæslinger eller Skarlagensfeber. Sygdommen forløb dog mildt, og det korte Hospitalsophold stod ingenlunde for ham i noget ubehageligt Lys; den større Frihed og bedre Forpleining gjorde meget mere Hospitalsdagene til attraaede Feriedage for mange af Kadetterne. «Men at

vi slap raske ud efter et saadant Ophold», kunde Andræ udbryde, «var hverken vor eller Tilsynets Skyld», — thi vel var det forbudt Patienter med smitsomme Sygdomme at komme sammen med hinanden, men ikke saasart var Reconvalentsen begyndt og Tilsynet borte, før de Unge samledes fra de forskjellige Sygestuer for at spille Kort og deslige, og var en Kammerat endnu saa svag, at han maatte ligge, hjalp man sig ved at sætte sig op i Sengen til ham. Paa Hospitalet blev Andræ tilset af en yngre Læge, den senere Stabslæge Djørup, og valgte efter at være bleven gift denne til sin Huslæge, — et lidet brydsomt Hverv for Andræs Vedkommende, idet han havde et fortrinligt Helbred, og de enkelte Gange, han var plaget af en mindre Upasselighed, foretrak at lade Naturen hjælpe sig selv, fremfor at spørge en Læge til Raads. Naar man var kommen til Skjelsaar og Alder, mente Andræ, maatte man selv bedst vide Besked med, hvad der baadede Ens Legeme, og hvad ikke, og med sin ringe Tiltro til Lægernes Indsigt overfor indvortes Sygdomme mindede han spøgende om en Bemærkning i Brevvexlingen mellem Gauss og Schumacher: at Astronomerne havde baaret sig ad som gode Taaber ved selv at omstøde Lægfolks Tro paa Astrologien, — nej, Lægerne, de havde forstaet det bedre, de havde holdt paa Astrologien i deres Videnskab¹⁾.

¹⁾ Briefwechsel zw. Gauss und Schumacher (Altona 1863), V. S. 95, — med en mere grel men mindre træffende Pointe end den, der laa i Andræs Ord.

VI.

Pageaaret (1829).

Til Landkadetakademiet var der knyttet en Pageklasse, i hvilken de Kadetter, der havde bestaaet Officersexamen bedst, nød en videregaaende Uddannelse for at kunne indtræde i Generalstaben eller i Ingeniørkorpset. Andræ hørte til disse Pagekadetter; de fik en særlig Dragt: rød Kjole med gule Opslag, hvide Knæbenklæder og Sko, en pyntelig Uniform, der ogsaa hører til de Gjenstande, som ere bevarede fra Andræs Ungdomsdage. Ved festlige Leiligheder gjorde de Opvartning for Kongehuset, idet de modtog de forskjellige Anretninger fra Lakaierne for at byde dem til de Kongelige; og da det i Pagernes Øine ingenlunde var en ligegyldig Sag, hvem af Kongehusets Medlemmer denne Tjeneste blev ydet, var det Skik og Brug, at de ved Lodtrækning fordelte dem mellem sig, — saaledes dog, at dersom en Page forud erklærede, at han, som det hed i Pagernes Sprog, «tog» Kongen, gjordes der ingen Indsigelse af Kammeraterne. Til Pagernes smaa Agreements hørte nemlig allehaande Dessert, Frugt, Deviser og deslige, som de Kongelige lod blive tilbage paa deres Tallerkener,

men overfor Majestæten turde man selvfølgelig ikke tillade sig saadanne smaa Friheder i Retning af at forøge Sportlerne, som kunde bydes en ung Prinds eller Prindsesse, og heller ikke kunde det ventes, at Kongen, saaledes som Tilfældet var med Dronning Marie Frederikke, viste sig saa naadig at fylde sin Tallerken ret bugnende med Delikatesser for derefter med et venligt Nik at byde den taget bort af sin Page. Der var særlig en ung, bly Prindsesse, som der var stor Rift om mellem Pagerne, thi næppe var hendes Tallerken fyldt, før den af Pagen skyndsomst blev taget bort og en anden sat i Stedet, hvornæst Lækkerierne blev budt frem paany, og saaledes kunde der fortsættes adskillige Gange, idet den unge Prindsesse var altfor undselig til at afslaae saa megen Opmærksomhed af de tjenstivrige Smaaherrer.

Andræ, der vistnok ikke følte sig synderlig tiltalt af denne Hoftjeneste, erklærede strax, at han «tog Kongen» og gik derved tabt af de nævnte Smaasportler.

Fra denne Tjenestetid mindedes han et lille Træk af Frederik den Sjette, som han oftere fortalte og som rørte ham høiligen. Ved en festlig Leilighed vilde Andræ, da Kongen gik tilbords, skyde Stolen ind under ham, men kom derved til at støde den skarpe Kant af et Sølvfad, som han stod med i den anden Haand, ind mod Kongens Nakke. Stødet gjorde ondt, og Kongen raabte høit: «Av-Av!» idet han tog sig til Nakken, men da han vendte sig om og saae Andræs ulykkelige Ansigt, blev han strax formildet: «Hm-Hm! Ja vist, det gjorde ondt, men De kunde jo ikke gjøre for det». Flere Gange under Taflet tog Kongen uvilkaarlig Haanden op til Stedet og brød ud i sit Av-Av! strax efterfulgt af et: «Det gjør ikke noget, det gjør ikke noget!» Andræ kunde aldrig glemme det

venlige Træk af Kongen, saa meget mindre som han til-
lagde sin egen Uforsigtighed Skyld i Uheldet.

Ogsaa ved Afgangen fra Pageklassen i December 1829 bestod Andræ som den Bedste med lutter saakaldte «gode Charakterer», og at dømme efter de mange Fag, hvori der gaves Specialcharakterer — 107 ialt, — og efter Opgavernes Beskaffenhed have Fordringerne ingenlunde været smaa ved denne Afgangsexamen. Til Undervisningsfagene hørte ikke blot de egentlig militære Fag: Krigshistorie, Strategi, Fortifikation og deslige, og de mathematisk-naturvidenskabelige Discipliner, omfattende Differential- og Integralregning, Hydrostatik og Pneumatik, Chemi og Optik, men ogsaa Humaniora: levende Sprog og Historie, ja endog Latin og Filosofi. Og hvor vanskeligt vel ikke for 16 Aars Mennesker at besvare Opgaver i Dansk som følgende: «Hvad forstaaes ved Tydelighed og Passelighed i Ordenes Valg? hvorledes opnaaes de?» «Hvad forstaaes ved Reenhed i Ordenes Sammenføjning? hvilke Forfattere især overtræde denne?» Eller Spørgsmaal i Filosofi, der ønske udviklet: «Hvilke ere de forskjellige nyere og ældre Undervisningsmetoder? — Hvori bestaaer Bøgers største Fuldkommenhed? — De forskjellige nyere og ældre philosophiske Skoler?»

Af Andræs Examensbevis fra Landkadetkorpset, der er dateret d. 31te December 1829 og hvorved der tillægges ham «Officers-Anciennetet af 21de December 1828», sees det ikke nærmere, hvorledes han har skilt sig ved de enkelte Opgaver, idet Charakterlisten kun kjender «gode, temmelig gode» og «slette» Charakterer, og alle Andræs Besvarelser, som berørt, uden Forskjel ere betegnede som «gode». For «praktisk Duelighed» i de befalede Prøver erholdt han Vidnesbyrd «meget bekvem» med tvende Streger under Ordene.

Fra sine Pagedage mindedes Andræ særlig Festen i Kadetleiren ved Eremitagen i Anledning af Prinds Ferdinands Formæling den 1ste August 1829 med Frederik den Sjettes ældste Datter, Prindsesse Caroline. Den blev feiret faa Dage efter Formælingen, og for Andræ stod denne Fest, hvor Kadetterne i den smukke Sommeraften med flammende Fakler hilste de Nyformælede i Skoven og tog Del i Kongehusets Glæde, som var den deres egen, som en af de mest stemningsfulde, han nogensinde havde bivaanet. Til Festen var der skrevet en Sang af en af Akademiets Lærere, Major Fibiger, og dennes Slutningsvers hørte til de Strofer, som Andræ i oprømt Stemning i sin hjemlige Kreds ofte fornøiede sig ved at recitere:

«Brude-Blussets Høitidsskær
 Bringer hele Danmark Glæde;
 Men den unge Kriger her
 Tør som Glædens Tolk fremtræde:
 Bringe Krandsen, som han bandt
 For Caroline, Ferdinand».

— «Ja, det var lykkelige Tider», kunde Andræ udbrude, med en vis Vemod, — og Krieger afvise: «Aah, det mener De jo slet ikke, Andræ!» Men Andræ mente det virkelig, — vel ikke nærmest i Erindringen om hin Sommerfest, men ved Tanken paa Frederik VI.s «lange og milde, frihedskjærlige og lighedssindede»¹⁾ Styrelse, — og spøgende kunde han replicere: «Aah, De har ikke Hjerte, Krieger:

Es liebt die Welt das Strahlende zu schwärzen
 Und das Erhab'ne in den Staub zu zieh'n»,

¹⁾ Rigsraadstid. Forhandl. paa Landsth. 2den o. S., 1864—65, Sp. 984.

— og efter en lille Pause med et Smil til sin Gjæst:

«Doch fürchte nicht! Es giebt noch schöne Herzen,
Die für das Hohe, Herrliche entglüh'n.»

Ofte har Krieger maattet høre Andræ recitere disse
Strofer, naar Talen kom paa Frederik den Sjette.

VII.

Senere Forhold til Landkadetakademiet.

Efter sin Afgang fra Landkadetakademiet er Andræ ikke traadt i saadant nærmere Forhold til denne Institution, som han efterat have gennemgaaet den militære Høiskole kom at staae i til denne. Jeg troer end ikke, at han har været Censor ved Kadetkorpsets Examina, idet en lille Misforstaaelse eller Mangel paa Opmærksomhed, der ved en første Henvendelse udvistes mod ham af den daværende Chef for Korpset, Oberst Bardenfleth, kan have betaget ham Lysten, eller efter den Maade, hvorpaa Andræ stillede sig, medført, at man ikke oftere har henvendt sig til ham. Ved en Trediemand var Andræ i Chefens Navn bleven forespurgt, om han var villig til at assistere som Censor ved Officersexamen i Fortifikation, og Andræ havde svaret bekræftende, men hørte derefter ikke nærmere til Sagen; og han tilskrev da Oberst Bardenfleth et lille Brev, der for saa vidt forekommer mig karakteristisk, som det viser, hvorledes Andræ allerede som ung Officer, dengang endnu ikke fyldt sit 25de Aar, ikke i Taushed fandt sig i, at en Overordnet undlod at vise ham skyldigt Hensyn.

«For omtrent fjorten Dage siden modtog jeg af Hr. Lieutenant von Vett i Deres Høivelbaarenheds Navn det Spørgsmaal, om jeg var villig til at assistere som Censor ved den forestaaende Officiers-Examen i Fortification. Da jeg ikke senere, uagtet jeg besvarede Spørgsmaalet bejaende, har modtaget nogen nærmere Underretning om denne Sag, og jeg dog i hvert Tilfælde ønskede en saadan, hvad enten Landcadetkorpset vil gjøre Brug af min Assistance, eller ikke, tillader jeg mig herved ærbødigst at anmode Deres Høivelbaarenhed om at ville meddele mig den Oplysning, som det ovenfor omtalte Spørgsmaal synes mig at gjøre fornøden.

Kjøbenhavn, den 27de Marts 1837.

Ærbødigst

Andræ,

Adjoint i Generalstaben.»

Efter denne lille Paamindelse til en saa høitstaaende Officer er det næppe rimeligt, at man senere har rettet Forespørgsel til Andræ om at bistaae ved Korpsets Examina.

Heller ikke troer jeg, at Andræ ved de forskjellige Leiligheder, hvor en Omordning af Forholdene paa Landkadetakademiet var Gjenstand for Overveielse, er bleven opfordret til at udtale sig om disse, saaledes som Tilfældet var med Hensyn til Søkadetakademiet, idet han i 1852 af den daværende Marineminister Bille blev indbudt til at samles med ham og flere sagkyndige Mænd for at forhandle om Ønskeligheden af en Forandring i den approberede Ordning for denne Anstalt. Derimod blev Andræ ifølge allerhøieste Reskript af 11te Oktober 1845 indbudt af Landkadetkorpset til i Forening med Oberstlieutenant Fibiger og Læreren i descriptiv Geometri ved den militære Høiskole, Capitain Kellner, «at sammentræde i en Committee for at undersøge, om den af Lieutenant von Hjelte

udarbejdede «Algorithmie», uanset dens Værdi absolut betragtet, kunde ansees som tilstrækkelig fattelig og anvendelig for Corpsets Elever», og eventuelt «at foreslaae, hvilken Lærebog der, med stadigt Hensyn til Cadetternes nærmeste fremtidige Bestemmelse, maatte findes anvendelig». Saaledes som Andræ redigerede den forlangte Betænkning, blev den, bortset fra en uvæsentlig stilistisk Ændring, tiltraadt af hans Kolleger, og jeg er forsaavidt beføiet til at gjøre Andræ til Ordførende paa Grundlag af hans Udkast, saaledes som jeg har dette liggende foran mig. Andræ indleder med en Bemærkning om Synspunktet for «en elementær matematisk Lærebog for Ungdommen»; en saadan «bør ikke bedømmes udelukkende fra Videnskabens Standpunkt, endnu mindre fra et ensidigt praktisk, der blot har Øie for Kundskabernes Anvendelse i en vis begrændset Forretningskreds. Det er almindelige pædagogiske Hensyn, der fortrinsvis maa gjøres gjældende, især naar Talen er om Militærskolen, hvor de matematiske Discipliner efter deres Natur indtage Hovedpladsen. Den matematiske Undervisning», tilføier Andræ, «kan og bør her fornemmelig betragtes som den væsentligste Faktor i Elevens hele aandige Udvikling, saavel den moralske som den intellektuelle, idet den ei alene skal skærpe hans Dømmekraft, men bestræbe sig for at gjøre ham Sandhedens strenge Erkjendelse til moralsk Nødvendighed, udfrie hans Aand af Eftersnakkeriets Skranker og bibringe ham en Skarphed i Tænkningen, en altid den korteste Vei indslaaende bon sens, som vil komme ham tilgode ogsaa da, naar han muligvis alt længe har glemt hele sin matematiske Kadetlærdom». «Maa Aandens Udvikling i den antydede Retning», hedder det videre, «ansees ønskelig for Manden i

Almindelighed og for Soldaten i Særdeleshed, saa vil det ei heller kunne benægtes, at jo den matematiske Undervisning fortrinsvis egner sig til at bevirke denne hos Ungdommen, fordi intet Vilkaarligt, intet Tvivlsomt her finder Indpas, da intet Traditionelt, ingen Appel til Følelsen her lægges til Grund, hvorimod den hele Tankerække følger, Skridt for Skridt, Nødvendighedens Lov i streng logisk Orden, medens den dog tillige bevæger sig paa et Gebeet, som let kan gjøres tilgjængeligt ogsaa for den al Verdenskundskab og Livserfaring endnu manglende og først efterhaanden sig udviklende Forstand»¹⁾).

Netop saaledes har jeg oftere hørt Andræ udtale sig om den matematiske Undervisnings opdragende Værd, ikke blot for den militære, men for den studerende Ungdom i Almindelighed, i Modsætning til den saakaldte «klassiske Opdragelse», der ved ensidigt at lægge Vægten paa de døde Sprog og deres Sprogformer sløvede Selvtænkningen og hildede i traditionelle Sandheder og traditionelle Skjønheder. Men i sjelden Grad stod Andræ jo ogsaa som den, der var udfriet af «Eftersnakkeriets Skranke», der uafhængig af konventionelle Forestillinger kunde tænke paa egen Haand og handle derefter. Det er jo denne Originalitet i Opfattelse, der — Skarpsindigheden selvfølgelig ufortalt — saa ofte i det politiske Liv lader ham see dybere og mere klart end Flertallet af de Samtidige; hans Breve til Krieger under Londonerkonferencen er et Exempel blandt mange. Det er omvendt Mangelen paa denne intellektuelle Selvstændighed, mindre maaske

¹⁾ Udhævelserne af mig; Betænkningen, der er dateret d. 21de November 1845, findes i Rigsarkivet.

i Retning af uholdet Opfattelse end af Villie til at handle efter en saadan, som Andræ beklager saa ofte at møde hos sine Kolleger i de politiske Forsamlinger, og som han synes at henpege paa, naar han ved en af de sidste Leiligheder, da han tog Ordet i Landstinget, udtaler, at han vistnok vilde staae som Mindretal i en Sag, uagtet Flertallet ikke kunde modbevise hans Grunde; thi i det Hele og Store — saaledes er Meningen, om ikke netop Udtrykkene i Andræs Foredrag under Behandlingen af et Lovforslag om Valg ved Forholdstal af Borgerrepræsentanter i Kjøbenhavn — retter Mennesket ikke sin Handlemaade eller Politikerens sin Stemmegivning nær saa meget efter en streng logisk Tankebevægelse som efter et Instinkt, der bestemmes af Vaner, Følelser og Stemninger.¹⁾

¹⁾ Den paagældende Udtalelse af Andræ lyder saaledes: «Jeg veed vel, at selv om jeg var istand til at fremføre de mest glimrende og slaaende Argumenter, selv om det ikke skulde være muligt for Nogen at modstaae min Tales overbevisende Kraft, saa vilde det ikke have nogen Indflydelse paa Afstemningen. Jeg mindes, at en berømt engelsk Statsmand, Palmerston, har erkjendt en Dag i Enthusiasme, at en Modstander havde udviklet en Dytighed i Diskussionen, som var aldeles beundringsværdig, og han siges da at have yttret sig saaledes: Det Menneske overbeviser mig aldeles, — men min Stemmegivning forandrer han ikke! Sagen er nemlig den, at paa Bunden af Ens Opfattelse ligger ubevidst det afgjørende Moment. Det er ikke for en saadan Argumentation, at man bøier sig, men man bøier sig for noget dybt under denne Opfattelse Liggende, man kalder det Partiinteresse, man kalder det, hvad man vil, men det er noget ganske Andet, der i Reglen er det Afgjørende og maa være det. Jeg dadler det paa ingen Maade, det er ganske naturligt, det er et meget undskyldeligt Fænomen, at de, der til en vis Tid have Magten

Man vil forstaae, at med en saa stærkt udviklet Selvstændighedsfølelse og en Handlemaade, ene efter hvad der forekom ham rigtigt, uanseet enhver Partiinteresse, kunde Andræ ikke finde noget Tilløkkende i at være politisk Fører: «*Je suis leur chef; il faut bien que je leur obéisse*», lyder et Citat i hans Smaanotitser — vistnok fra en Udtalelse af Ledru Rollin — hvis Sandhed han tidligere erkjendte.

Ved Resolution af 21de Oktober 1861 bestemte Frederik den VII, at Landkadetkorpset, efterat Undervisningen ved samme var afsluttet med Udgangen af Oktober Maaned samme Aar, skulde ophæves. Saavidt jeg veed, har Andræ ikke haft Leilighed til at udtale sig om denne Foranstaltning, saaledes som derimod faa Aar senere var Tilfældet ved Nedlæggelsen af den militære Høiskole; men den har næppe vundet hans Bifald. Hvilke Anker der end kunde rettes mod Landkadetakademiet, særlig imod Undervisningen, der ikke var fulgt med Tiden, oversaae Andræ ikke det meget Gode ved denne Anstalt, og det bekjendte Ord, der tillægges Feltmarechal Moltke, som ved et Besøg i Kjøbenhavn lod Øiet løbe hen over den

i Hænde, ville bevare den. De give ikke efter for Argumenter. Selv om de i Øieblikket skulde indrømme, at de ikke ere i Besiddelse af Modargumenter, som passende kunne føres i Ilden, have de ikke derfor opgivet Sagen, thi de have en Overbevisning i deres Sjæls Dyb, som de dog følge. Det er gaaet saaledes stedse og vil gaa saaledes formodentlig i en uoverskuelig Tid.» (Forhandl. paa Landsth. 1880—81, Sp. 893—94, jfr. 1866—67, Sp. 2944.)

velkjendte Hjørnebygning i Bredgade, hvor han selv havde modtaget sin første militære Opdragelse: «Det er det Samme, men de lavede dog Soldater i den gamle Kasse», kunde Andræ vistnok ganske bifalde. Ogsaa skulde jeg troe, at Andræ, skjøndt saa lidet Stokmilitær som Nogen, var af den Anskuelse, at kun ved fra Barnsbeen af at være underkastet den militære Disciplin og Subordination, var det muligt, at disse to for den Militære saa nødvendige Egenskaber kunde blive den vordende Officers anden Natur. Men ikke mindst maatte Andræ være imod en Ophævelse af Landkadetkorpset, fordi han i dette saae det naturlige Fundament for den militære Høiskole, — den Undervisningsanstalt, som jo fremfor nogen var ham kjær.

VIII.

Elev paa den kongelige militære Høiskole.

*Den polytekniske Lærestalt. — Lærere ved Høiskolen. —
Undervisningsfag. — Examina.*

Ved sin Afgang fra Landkadetakademiet i December 1829 udnævntes Andræ til Sekondlieutenant i det da bestaaende Veikorps, et Korps, som han foretrak fremfor andre Afdelinger i Hæren, fordi det blev betragtet som særlig videnskabeligt og, betjent væsentlig af ældre Officerer, bød gode Udsigter for Avancement. Samtidig indtraadte han som Elev paa den polytekniske Lærestalt, der i Oktober 1829 var traadt i Virksomhed med det Formaal «at meddele unge Mennesker med de fornødne Forkundskaber en saadan Indsigt i Mathematik og i experimental Naturvidenskab, og en saadan Færdighed i Brugen af disse Indsigter, at de derved kunde vorde fortrinlig brugbare til visse Grene af Statens Tjeneste, saavel som til at forestaae industrielle Anlæg»¹⁾).

¹⁾ Den kongelige militære Høiskoles Virksomhed fra dens Oprettelse til 1855 [Trykt som «Program ved Høiskolens 25-aarige Jubilæum den 1ste November 1855»] S. 32.

Denne Overgang fra Landkadetakademiets skolemæssige Undervisning til friere Foredrag af Videnskabsmænd som H. C. Ørsted og Forchhammer tiltalte Andræ i høi Grad, og han omtalte den oftere med Glæde, i Forbindelse med Smaatræk af begges Undervisning, der havde vakt Elevernes Moro. Næppe har Andræ derimod udtalt Noget, der berettiger til at antage, at «dette Afsnit af hans Liv har været betydningsfuldt for hans hele Udvikling»¹⁾; tværtimod: hvor fremragende end enkelte af Anstaltens Docenter kunde være som Videnskabsmænd, saae de unge Høiskoleofficerer med en vis Despekt ned paa den videnskabelige Uddannelse, der bødes paa den polytekniske Lærestalt i Modsætning til den mere indgaaende, der blev dem selv tildel. «Gud bevare os for saadanne Elevprofessorer som ved polyteknisk Institut», skriver Læssøe til Andræ²⁾, og end stærkere udtaler Andræ sig: «Er et Rygte», spørger han fra Paris, «i fjerneste Maade begrundet, nemlig, at Lieutenant von Lind af det sjællandske Jægerkorps, efterat være bleven sendt en lille Tour udenlands, skulde bestemmes til at remplacere Meza? — Det vilde da være det Fürchterlichste af Alt, og endnu lidt værre end Polytechnikens Skoledrenge Professores»³⁾.

Til at kunne faae en saadan Betydning varede Op- holdet paa den polytekniske Lærestalt ogsaa altfor kort, — end ikke et halvt Aar. I November 1830 blev nemlig den militære Høiskole oprettet, og til denne Anstalt, der tilsigtede «at give en passende Udvidelse af den Dannelse,

¹⁾ Dansk biogr. Lexikon, I. S. 258.

²⁾ Brev fra Læssøe af 31de Mai 1836.

³⁾ Brev til Læssøe af 10de Juli 1836. En senere Udtalelse af Andræ om den polyt. Lærestalt, sammenstillet med den militære Høiskole, se Forhandl. paa Landsth., Rigsraadsstid. 1866, Sp. 644—45.

som Officerer i Armeen modtage i Almindelighed, til de Personer, som maatte have viist en særegen Modtagelighed for Dannelse, saa at med dem de Pladser i Armeen senere kunde besættes, hvortil en meer end almindelig Dannelse behøves»¹⁾, følte Andræ sig strax hendragen.

Den polytekniske Lærestalt gav nødigt Afkald paa en Elev, til hvem der knyttedes store Forventninger. «Bliv De her», sagde Ørsted og Forchhammer til Andræ og udmalede den lovende Fremtid, der forestod ham ved Anstalten; — ja, Ørsted gik endog til Frederik den Sjette og bad om, at Andræ maatte forblive ved Anstalten og ligefuldt bevare sit militære Avancement²⁾. Andræs Lyst til den militære Høiskole, der jo hvilede paa en langt bredere Basis for baade mathematisk og almindelig Dannelse, var dog altfor stærk til, at han kunde lade sig overtale, og efter at have gennemgaaet et præliminært Kursus, der begyndte i Juni Maaned paa selve Høiskolen, inden denne traadte i Virksomhed som saadan, indtraadte han den 1ste November 1830 blandt det første Hold af Officerer, der gennemgik den nye Skoles fireaarige Kursus.

Disse fire Aar paa den militære Høiskole med Foredrag i Fag, der alle vare Andræ kjære, og med de matematiske Discipliner som Hovedfag, maa sikkert ansees for Andræs lykkeligste Studietid. Selv har han oftere udtalt, hvor «overmaade Meget» han skyldte denne Institution: «Den har i sin Tid givet mig min Dannelse, jeg har med varm Taknemmelighed anerkjendt, hvad jeg skylder den, og jeg har ved enhver Leilighed gjort, hvad jeg har formaat, for at vise denne min Anerkjendelse i Gjærning», — saaledes

¹⁾ Plan til den kongelige militaire Høiskole, 1830, trykt som Manuskript, S. 9. ²⁾ Optegnelser af Andræs Hustru fra Juli 1857.

erklærede han i 1867 ved Behandlingen i Landstinget af et Lovudkast om Hærens Ordning, da han forgjæves bestræbte sig for at hindre Nedlæggelsen af en Undervisningsanstalt, som han tillagde saa stor Betydning: «I det Forslag, som her foreligger, er — det siger jeg med fuld Overbevisning — denne Høiskole dødsdømt. Hvad der bliver tilbage af den, anseer jeg for fuldkommen ligegyldigt. Man kan, og jeg for mit Vedkommende har ikke det Mindste derimod, tage det med; det vilde maaske være det Heldigste»¹⁾).

Fra disse Aar paa Høiskolen stammer ogsaa Andræs Ry for fremragende Begavelse i matematisk Retning og den i biografiske Skizzer jævnlig anførte Bemærkning om hans glimrende Examina.

Andræ holdt af at mindes denne Studietid, under hvilken daglig Undervisning og Aarsprøver forekom ham lige tiltrækkende, og hvor han blandt Lærere og Kammerater knyttede nogle af sine kjæreste Forbindelser, — jeg behøver blot at nævne Johan Ludvig Heiberg og Læssøe, ihvorvel Bekjendtskabet med den Sidste skrev sig allerede fra Landkadetakademiet. Og naar Andræ saae, hvorledes hans Sønner tredive Aar senere ved deres Studier paa Universitetet plagedes med Diktatforelæsninger, priste han den forstandige Maade, hvorpaa Undervisningen ved Høiskolen var indrettet, idet Skolens Plan med «Ønsket om at undgaae alt overflødig Skriveri» antog «som Grundregel de franske Høiskolers Princip, at lithograferne Lærernes Udarbejdelser over deres Læregjenstande», og paa lagde «hver Lærer at indlevere sin udarbejdede Forelæs-

¹⁾ Forhandl. paa Landsth. 1866—67, Sp. 4213—14.

ning til Undervisningsdirektøren 3. Maaneder inden den skal anvendes»¹⁾).

Høiskolen stræbte hen mod det Ideal at «levere fuldt uddannede Officerer ei alene hvad Theori, men endog hvad Praxis angaaer»²⁾. Til det Øiemed faldt Undervisningen i tvende Afsnit: en yngste Afdeling, hvis 2-aarige Kursus bestemtes for «den almindelige, reen videnskabelige (rationelle) Undervisning», og en ældste Afdeling, med et ligeledes 2-aarigt Kursus for den «særskilte, anvendte (techniske) Undervisning»³⁾.

Blandt Lærerne i yngste Afdeling, som Andræ snart kom i nærmere Forhold til, var den senere Chef for Skolen, daværende Premierlieutenant Kellner, der docerede Descriptiv-Geometri, en Videnskab, der dengang her til Lands var saa godt som ukjendt, og som det blev Høiskolen forbeholdt at omplante paa dansk Grund. Andræ studerede senere denne Disciplin i Paris, og den vakte hans Interesse, ikke mindst fordi han i den Fremstilling, der var bleven den tildel af dens Skaber, den berømte Monge, fandt «et Værk, som maa henregnes til den matematiske Litteraturs Prydelser» . . . «med den Klarhed og Veltalenhed, der var Monge egen»⁴⁾. En af Andræs første matematiske Afhandlinger er netop en Række Bemærkninger over denne Gren af Mathematiken, der af Autoriteterne i Frankrig blev tillagt «en saadan Vigtighed, at det var Monge forbudt paa nogensomhelst Maade at skaffe den videre Udbredelse, navnlig til Udlandet, — et Forbud, som stod ved Magt i hele 15 Aar, indtil det i 1794 blev ham tilladt offentlig

¹⁾ Planen, S. 45, 35. ²⁾ Høiskolens Jubilæumsprogr., S. 31. ³⁾ Planen, S. 17.

⁴⁾ Af en Indberetning fra Andræ af 8de Januar 1836 til den daværende Chef for Høiskolen, Generallieutenant Bülow.

at foredrage den ved Ecole normale»¹⁾. Til sine i Almindelighed holdte Bemærkninger knyttede Andræ en Recension af Kellners Lærebog, «den beskrivende (descriptive) Geometris theoretiske Deel», en matematisk Disciplin, der da (1836) «for første Gang traadte frem i den danske Literatur»²⁾.

Kellner havde Ord for at være en samvittighedsfuld Lærer, men i videnskabelig Begavelse kunde han neppe stilles lige med Læreren i de egentlig matematiske Fag, Captain Bendz. Ogsaa Andræ omtalte denne sidste som en dygtig Docent, livfuld og koncis i sit Foredrag, og blandt Lærerne var han vistnok den, af hvis Undervisning Andræ havde størst Udbytte. Men jeg skulde dog troe, at Andræ satte Bendz's utrættelige Virksomhed for Høiskolens heldige Udvikling i det Hele endnu høiere end hans Egenskaber netop som Docent, idet Bendz, uanseet sin Livfuldhed og videnskabelige Dygtighed, ikke havde den Evne at kunne fængsle alle sine Tilhørere, og i sin Foredragsmaade maaske heller ikke lagde Vægt herpaa, saa at kun de i matematisk Retning Begavede tilfulde nød godt af hans Undervisning. Ved hans Død i Oktober 1843 overtog Andræ hans Undervisningsfag: matematisk Analyse og rationel Mekanik, «Grundpillen for hele Undervisningen»³⁾, og i denne Stilling tilkommer jo Andræ «Fortjenesten af at have udbredt Kjendskab til en vigtig matematisk Disciplin» . . . «nemlig Sandsynlighedsberegningen og de mindste Kvadraters Methode» — «Afsnit af Mathematiken, der tidligere neppe blev berørte», men som han siges at have foredraget «saa-

¹⁾ Høiskolens Jubilæumsprogram, S. 32—33.

²⁾ Maanedsskr. for Litteratur IX, (Kbhvn. 1837), S. 401—421.

³⁾ Planen, S. 38.

ledes som det sikkert endnu ikke hertillands, og maaskee neppe andetsteds, er skeet»¹⁾).

Blandt Lærerne i ældste Afdeling kastede Professor Dyssel sin Godhed særlig paa Andræ. Dyssel docerede Teknologi og Maskinlære, og omtales som «en i sit Fag overordentlig belæst Mand; med et klart Overblik forbandt han en mærkværdig Hukommelse»²⁾). Overfor sine Elever var han særdeles behagelig, og blandt dem søgte han sin kjæreste Omgang, hvorimod hans polemiske Naturel nok kunde foranledige Rivninger med Ligemænd og Overordnede. Andræ kom jævnlig i hans Hjem paa Dosseringen ved Østerbro, hvor Dyssel levede ugift med sin store Hund, der kunde gjøre de mærkeligste Kunster, til Ex. ved sin Maade at gjø paa besvare, hvorledes Veiret var, og betjent af en Karl og en Pige, der efter bedste Evne tyranniserede ham. Da Karl og Pige omsider giftede sig, tillod Dyssel dem at forblive i Tjenesten, men hostede kun Skam til Tak; naar Ægtefolkene gik ud, lukkede de udenvidere Børnene ind til deres Husbond, for at han kunde passe paa dem, og skjøndt de vare ham til sand Plage, turde han dog Intet indvende, men blev ganske bange, naar Andræ og andre Venner, der kom i Besøg og saae de snavsede Smaaunger løbe om mellem hans Bøger, raadede ham til ikke at finde sig i slig Behandling. Dyssel sagde «Du» til Andræ, og da denne næppe heller som yngre indbød til den Art Kordialitet, var Venskabet mellem dem vistnok meget nært. Jeg tør ogsaa formode, at Dyssel har bragt Andræ til at interessere sig for sit Fag, — en Egenskab, som Dyssel ellers ikke havde Ord for, — siden Andræ ved hans Afgang fra Høiskolen i

¹⁾ Høiskolens Jubilæumsprogram, S. 68. ²⁾ Sammesteds, S. 50.

November 1842 strax kunde overtage hans Lærerpost i teknisk Mekanik.

Til Undervisningsfagene paa Høiskolen hørte ikke blot de egentlig militære og matematisk-naturvidenskabelige Discipliner, men ogsaa levende Sprog: Tydsk, Fransk og Engelsk, fremdeles Logik og Skjønliteratur, derimod ikke Latin. Andræ skjønnede dog snart, at han ikke kunde undvære dette Sprog ved de Studier i matematisk Retning, som han allerede dengang paabegyndte udover, hvad der blev foredraget paa Skolen, og tog derfor strax det første Aar en Lærer, som skulde bringe ham til med Lethed at læse en videnskabelig Bog, skreven paa Latin, men hvem han betydede ikke at spille Tiden med anden grammatikalsk Detail end den, der var fornøden til Forstaaelse af det Læste. Allerede paa Landkadetakademiet havde han lært saa meget af Sproget, at han kunde læse Cæsars *de bello Gallico*, og med et ringe Antal Timer opnaaede han ved sin egen Methode en større Færdighed i at læse en latinsk Bog end langt de fleste Studenter nutildags. «Dersom Du vil gjennemlæse hans [Martensens] Licentiat-Disputats», skriver Andræ til Læssøe, «vil Du sikkert føle Dig meget tilfredsstillt ved den; da jeg har kunnet faae Bugt med Latinen, vil det jo være endnu lettere for Dig»¹⁾. Og som Andræ

¹⁾ Af et Brev fra Andræ, dateret Paris d. 15de November 1837, fra Andræ's filosofiske Periode, — «lykkeligvis varede den dog kun kort», pleiede han at tilføie, naar han omtalte den. Det ovenanførte Citat forekommer iøvrigt i følgende Forbindelse: «Jeg gratulerer Dig af Hjertet til den Fornøielse, Du har fundet ved Bekjendtskabet med Fichte, da jeg af egen Erfaring kan forsikre, at den, i det mindste for en lang Tid, bestandigt vil voxe og skjænke Dig næsten salige

saaledes læste Martensens: *De autonomia conscientiae sui humanae*, studerede og excerperede han en Mængde paa Latin skrevne Værker indenfor sin Videnskab. Ja, saa eienommeligt det end maaske lyder, havde Andræ ligefrem Godhed for Sproget, hvis klangfulde Kraft og koncise Udtryksmaade tiltalte ham i høi Grad; han holdt af at citere latinske Vers og Ordsprog: *Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae, — victrix causa diis placuit, sed victa Catoni*, mindes jeg eksempelvis, eller: *Quem deus vult perdere, prius dementat*, saaledes som han skrev til en Nærstaaende i Anledning af den Sponneckske Forfatningsbrochure fra 1859¹⁾. Særlig Epigrammer og moderne Inskriptioner, hvor Ordene kunne være saa kunstigt sammenstillede, og hvor der med saa faa som muligt søges

Momenter, thi Intet kan vistnok sammenlignes med den Glæde, man føler, naar Sandheden pludseligt trænger igjennem og ligesom sætter nyt Liv i Alt, hvad man hidtil har vidst» . . . «Et meget vanskeligt Punkt, vistnok det vanskeligste i hele Systemet, er det, hvor Bevidstheden, efterat have tilintetgjort hele Objectiviteten, for første Gang kommer til Erkjendelse af sit oprindelige Grundforhold til det Absolute. Det er her, Martensen paastaar, at Samvittigheden (Sammen-Viden) skal gjøre sig gjældende, et Udtryk, der sikkert er meget betegnende, og det er kun paa denne Maade, at han vil have hele Philosophien grundet paa Samvittigheden. Dersom Du vil gjennemlæse hans Licentiat-Disputats, vil Du sikkert» osv.

¹⁾ Brev til Andræs Svoger, H. E. Schack, af 16de Juni 1859: «Jeg troer nu saa nogenlunde at have besvaret alle dine Spørgsmaal, thi om de Sponneck-Madvigske Piecer har jeg egentlig Intet at sige. Du har vel læst dem, inden Du forlod Sverrig? Uhyre Prostitution for Sp.—: *Quem deus vult perdere, prius dementat*, for at tale klassisk».

sagt det mest Opnaaelige, havde Andræ et eget Greb paa at rede fra hinanden. Jeg mindes, hvorledes han i Rom, i Vinteren 1870—71, gjorde sine Sønner til Skamme ved at oversætte det smukke Distichon af Kardinal Bembo over Raphaels Grav i Pantheon:

*Ille hic est Raphael, timuit quo sospite vinci
Rerum magna parcens, et moriente mori;—*

og ligeledes, hvorledes det morede ham ved Optagelsen som Medlem af *Accademia dei Lincei* i Rom at finde ud af den ingenlunde lette Inskription, der indridset paa en Bronzetavle bød ham Velkommen i Selskabet¹⁾. I den Art sproglige Nødder fandt Andræ Behag, — at gruppere og omstille Ordene, indtil Meningen tydeligt kom frem. For saa vidt er det derfor en urigtig Antagelse, at han stod fjendtlig lige overfor de klassiske Studier (eller rettere: latinske, — thi Græsk ønskede Andræ ganske afskaffet som Skolefag); men Andræ var en Modstander af Skolernes Maade at læse Klassikerne paa, af den megen Gram-

1) REGIA . LYNCEORVM . ACADEMIA
AN . A . SOCIETATE . INSTITVTA . CCLXXXIV
CAROLVM . ANDRAE
INTER . SODALES . SVOS . EXTEROS . IN . CLASSEM
DISCIPLINARVM . PHYSICARVM . MATHEMATICARVM
ET . RERVM . NATVRALIVM . ADSRIPTOS . VLTRO
ACCIVIT . PARTA . NOMINIS . FAMA . COLLEGIVM
CONDECORARI . EXPETENS . EADEM . AVGVRATA
ILLVM . NOVIS . INGENII . MONVMENTIS . COMMVNIA
STVDIA . AVCTVRVM

matik og det sproglige Pindehuggeri, og i den ensidige Vægt paa Studiet af de døde Sprog saae han et absurd Grundlag for en fornuftig Dannelse.

Ligesom paa Landkadetakademiet var Undervisningstiden paa Høiskolen overmaade lang: 4—5 Timer om Formiddagen, med en halv Times Frihed til Frokost, og ligesaa mange efter Middag indtil Kl. 6 eller 8 om Aftenen, og heller ikke her kjendtes der til Ferie udenfor de almindelige Helligdage: «Det er altfor uhyre Meget, man fordrer; det kan aldrig gaae» . . . «de unge Mennesker holdes for strengt til Arbeide», lød Klagerne allerede ved Skolens Stiftelse, «men nu synes det helt vel at gaae», replicerer Undervisningsdirektøren, Oberstlieutenant Abrahamson, «rigtignok især derved, at vi tvinge baade Lærere og Elever til at gjøre deres Skyldighed»¹⁾.

Selvfølgeelig hørte Andræ til de Elever, der fortrinnsvis gjorde deres Skyldighed. Til saa at sige alle Fag, men særlig til de mathematisk-naturvidenskabelige, findes en Række sirlige Optegnelser, «Annotationer», med oplysende Figurer og Konstruktioner; de ere vistnok blevne stærkt efterspurgt af Kammeraterne paa Skolen, men Andræ, som ikke senere i Livet yndede at laane sine Bøger ud, har næppe heller dengang været stemt derfor. «Maa jeg bede min høistærede Ven, Hr. von Dahl, at behandle denne Bog med særdeles Omhu og, saasart den har stiftet sin tilsigtede Nytte, at tilbagesende mig den», hedder det paa et af de Papirsomslag, hvormed Bindene paa hans Optegnelser ere forsynede. Ved Siden af dette selve Undervisningen vedrørende Fritidsarbeide fik Andræ ud-

¹⁾ Undervisningsdirektorens Tjenstbog I, S. 99 (Krigsministeriets Arkiv).

rettet forbausende Meget i sine frie Timer. Ikke blot excerpterede han en Mængde matematiske Værker, som laae udenfor Undervisningen, og saaledes at man seer, hvorledes han nok var i Stånd til at opdage, hvorfra Lærerne havde den Lærdom, som de docerede¹⁾, men ogsaa i æsthetisk, filosofisk og politisk Retning læste og tilegnede han sig overmaade Meget. Jeg kjender ikke nærmere til denne Læsning, uden for saa vidt det fremgaar af hans Regnskabsbøger, at Schiller og Goethe, «Gallerie af danske og franske Classikere» og endel dansk Skjønliteratur, til Ex. af Blicher og Paludan-Müller, hører til Anskaffelserne i hine Aar. Men Heiberg, til hvis nærmeste Kreds Andræ allerede som Elev paa Høiskolen hørte, tør sikkert gjælde for en kyndig og kritisk Dommer, og af hans Udtalelser i et Brev fra November 1834 til Faderen, Peter Andreas, i Paris, fremgaar jo noksom, hvor omfattende Andræs literære Kjendskab allerede dengang var: . . . «*Dans un âge aussi jeune on peut dire qu'il est déjà du nombre des savans; mais ce ne sont pas seulement les sciences exactes qu'il a cultivées*» . . . «*il a également étudié la littérature, la philosophie et la politique*»²⁾).

1) I en Notitsbog, betegnet «Excerpter 1832.—34» hedder det eksempelvis: «*Traité de la géométrie descriptive par Vallée. Le cours qui a été fait dans la géométrie descriptive pure à l'école militaire supérieure à Copenhague par M. le lieutenant Kellner est presque entièrement tiré de l'ouvrage qui vient d'être cité. Conséquemment je n'ai pas trouvé nécessaire de noter des choses qui doivent être connues aux élèves de cette école*». For- saavidt Andræ har gjort Uddrag af franske Forfatteres Værker, ere Uddragene, saavel som hans egne ledsagende Bemærkninger, affattede paa Fransk.

2) Breve fra og til Johan Ludvig Heiberg, S. 156.

Hvorledes Andræ med saameget Hjemnearbeide kunde faae Stunder til ogsaa at deltage i det selskabelige Liv, i det mindste hyppigt hos Heibergs, være «en stadig og passioneret Comediegænger», saaledes som Fru Heiberg bemærker om ham¹⁾, og tilmed Medlem af en eller flere literære Klubber, forekommer mig ganske ubegribeligt. Men fra hine Aar hidrører vistnok ogsaa en Tilbøielighed hos ham til først sent paa Natten at gaae til Ro.

Andræ tog sine Examina paa Høiskolen ikke blot med Udmærkelse, saa at han selvfølgelig bestod som den Første, men med en Udmærkelse, der vakte Opsigt ud over Landets Grændser. «Til din eclatante Examen, som vi her — underligt nok — erfarede gennem Hamburger-Correspondenten, ønsker jeg dig af Hjertet til Lykke», skriver en Akademikammerat (J. W. Neergaard, — den senere Krigsminister for en kort Tid, død som General i 1879) til ham fra Eckernförde efter Udfaldet af den saakaldte Opflytningsexamen fra yngste til ældste Afdeling i September—Oktober 1832, og denne Examen tager sig dog, ialtfald paa Papiret, langt fra saa glimrende ud, som Afgangsprøven to Aar senere, idet Charakterlisten ikke viser noget Udmærket-Godt, hvorimod der ved Afgangen fra Skolen tildeltes ham i de fleste Fag lutter «Udmærket Godt». Maaske det da tør formodes, at det fortrinlige Udfald af netop Andræs Examen ved den nys oprettede Skole har virket til en Modifikation af den oprindelige Plan, saaledes at ved et Tillæg til denne i 1834 ogsaa Bedømmelsen «Udmærket Godt» blev admitteret²⁾. I en Anmærkningsrubrik til det Tableau,

¹⁾ Et Liv gjenoplevet i Erindringen, I. S. 288.

²⁾ Plan for den kgl. militaire Høiskole af 26de Mai 1834, S. 15.

der sammen med Rapporten over Examensudfaldet indsendtes til Kongen, hedder det nemlig udfør Andræs Navn: «Dommerne have udmærket 11 Besvarelser som endnu bedre end Mg.» — en Bemærkning, der iøvrigt ogsaa sees anført om Eleverne Flensborg, Trepka og Jess, men for deres Vedkommende kun for henholdsvis 2, 1 og 1 Besvarelser¹⁾. Af det absolute Maximum for Points ved denne Examen, 160, opnaaede Andræ 151; de manglende Points hidrøre fra Tydsk og Fransk, og ganske forklarligt er det jo, om Andræs Præstationer i disse Fag kan have viist sig relativt mindre udmærkede, idet flere af hans Kammerater tilhørte i hvert Fald tydsktalende Familier.

Om Examina bemærkede Andræ ogsaa oftere, at de stedse vare forekomne ham som en Leg, og indrømmede ved enkelte Leiligheder at have havt et mærkeligt Held. Saaledes netop ved Oprykningsexamen paa Høiskolen, idet han, umiddelbart forinden Prøven skulde foregaae i Fysik, af blot Kjedsomhed gav sig til at slaae op i sin Lærebog og morede sig med at lære Vægtfylden af en Række Stoffer udenad med flere Decimaler, og Tilfældet da vilde, at han netop blev spurgt om Vægtfylden af disse Stoffer og følgende ikke undlod at aflevere sine nøiagtigt lærte Tal. Examinator havde dem ikke saaledes i Erindring, og tog derfor Bogen frem for at lade Andræ gjentage sine Decimaler, der da til Dommernes Undren viste sig at være fuldstændig rigtige. Iøvrigt var det jo ingenlunde en saadan Udenadslæren, hvorpaa der lagdes Vægt, men ved Dømmen over Svarene skulde «tages især Hensyn til den Dømmekraft og Selvtænkning, som de lægge for Dagen,

¹⁾ Undervisningsdirekteurens Tjenstbog II, S. 341 ff. (Krigsministeriets Arkiv).

at Svarets Forfatter har anvendt», ligesom «skriftlige Spørgsmaal gives især over saadanne Gjenstande, ved hvilke snarere dyb Eftertanke (Speculation) end Hukommelse bliver at anvende»¹⁾. Disse Bestemmelser kom omvendt Andræ til Gode, da han i Broslagning havde det Uheld at faae en skriftlig Opgave om en Brokonstruktion, som han ikke mindedes fra sin Læsning. Andræ besvarede Opgaven ud af sit eget Hoved og havde den Tilfredsstillelse, at Examenskommissionen — thi en saadan: een for hver Undervisningsgren og bestaaende af 3 Medlemmer, udnævnte af Kongen, men ikke Høiskolens Lærere, bedømte Elevernes Opgaver²⁾, — vel undredes over, at han ikke havde taget Hensyn til den docerede Besvarelse, men forøvrigt ikke kunde nægte den givne Løsning sin Anerkjendelse som «Udmærket-god».

Ifølge Planen for Høiskolen tillodes det efter Oprykningsexamen «de Elever, der have bestaaet sig bedst, og

¹⁾ Planen, S. 47.

²⁾ Planen, S. 46, 47. — Heller ikke Examinationen af Eleverne foregik ifølge den oprindelige Plan af Skolens Lærere, men Prøven skulde «afholdes af velbeføiede Dommere, der vare ganske uafhængige af og ganske fremmede for Skolen», og som forudsattes gennem tre Maaneder at ville omhyggelig forberede sig til deres Kald. Der angives som Grund (Planen, S. 13): «at bringe Eleven til at lære Videnskabens Sandheder, men ikke Lærernes Methode»; og senere (Planen, S. 46): «hvilken Ulæmpede det end maatte kunne medføre, saaledes at lægge Examen ganske udenfor Høiskolen, er dog den altid mindre, end den, der maatte fremstaae ved at Lærerne selv gjordes til Examinatorer og Dommere, hvorved Lærernes Mening let blev det ufeilbare Orakelsprog, og Elevens Aands Afhængighed af ham dennes største Fortjeneste».

i den Orden, hvori de have bestaaet sig, at vælge Ansættelse ved et af de Corps, for hvilke Høiskolen er oprettet»¹⁾, og ganske naturligt foretrak Andræ at indtræde i Generalstaben, i hvilken det var «Hensigten at samle Armeens bedste Kræfter»²⁾. Ønsket herom kunde imidlertid være nægtet Opfyldelse, thi — som det hedder i en Rapport fra Høiskolens Chef til Kongen: «Andræ er den Eneste» [sc. «af de 5 Elever, som allerunderdanigst foreslaaes til at høre Forelæsninger ved Staben»], «der ei har efter Planen directe Krav, saasom han, da han traadte ind i Høiskolen, ei havde to fulde Aars Anciennetet og ingen Tjeneste havde gjort, — men da der kun manglede to Maaneder, og da han har taget saa brillant Examen nu, og er bleven den Første, saa synes dette at tale for den allerunderdanigste anbefaling af hans allerunderdanigste Ønske»³⁾. Indstillingen blev bifaldet af Frederik VI, og sammen med Cæsar du Plat, Flensborg, den senere Krigsminister og Chef for Generalstaben, Trepka, Andræ's nære Ven, der faldt som Oberst i Slaget ved Isted, og Johan Bülow, den senere Gesandt i London, indtraadte Andræ som Generalstabs elev i Høiskolens ældste Afdeling.

Undervisningen i denne ældste Afdeling var ikke, saaledes som i den yngste, i Et og Alt ens for alle Elever, men foruden visse Fællesdiscipliner var der saakaldte «Applicationsfag», der i fuld Udstrækning kun meddeltes til Eleverne af den paagjældende Vaabenart, og forkortede til de andre. Til Applicationsfagene for Generalstabsleverne hørte, næst en Fortsættelse af Geodæsi, ikke

1) Planen, S. 18. 2) Høiskolens Jubilæumsprogram, S. 16.

3) Rapport til Frederik VI fra Høiskolens Chef, General Bülow, af 24de October 1832 (Undervisningsdirektorens Tjenstbog, II, S. 341).

blot Generalstabslære og militær Administration, Krigshistorie, høiere Taktik og Strategiens Grundlag, men ogsaa Statsvidenskab, Natur- og Folkeret, «idet de af Høiskolens Elever, der ere ansatte i Generalstaben, kunne komme i saadanne Forhold, der gjør det ønskeligt, ja nødvendigt for dem grundigen at lægge sig efter Statsvidenskaberne»¹⁾. Og at Fordringerne ei heller for disses Vedkommende vare smaa, tør fremgaae af Planen, der under «Statsvidenskaberne», hvorover der holdtes Foredrag, anfører 12 forskjellige Fag, og til et enkelt af dem, «den positive eller praktisk-europæiske Folkeret», foreskrev 40 Foredragstimer²⁾.

Ogsaa ved Afgangsexamen fra Høiskolen i Oktober—November 1834 bestod Andræ som langt den Bedste, og særlig fortrinligt netop i de egentlige Generalstabsfag: Generalstabslære og militær Administration, idet der for samtlige skriftlige og mundtlige Opgaver tildeltes ham som den Eneste lutter «Udmærket-Godt», medens der i andre Fag ved Siden af de bedste Charakterer ogsaa kunde falde «Meget-Godt», ja endog et enkelt «Godt». For samtlige Elevers Vedkommende var Skolen iøvrigt særdeles tilfreds med Udfaldet af denne første Afgangsexamen: «Den er falden herligt ud, i Sandhed langt over hvad med Rimelighed kunde ventes» . . . «Det er et saa høiest brillant Resultat,» . . . «at det overstiger min gladeste Forventning, uagtet jeg haabede et meget godt Udfald», hedder det i Rapporten fra Chefen, General Bülow, til Kongen³⁾.

Faa Uger efter Afgangen fra Høiskolen blev Andræ ved kongelig Resolution af 4de December 1834, fra den

¹⁾ Planen, S. 151. ²⁾ Sammesteds, S. 152.

³⁾ Undervisningsdirektorens Tjenstbog, V, S. 410.

1ste s. M. at regne, udnævnt til Premierlieutenant, — ikke i Veikorpset, der i September 1833 var blevet indlemmet i Ingeniørkorpset, og til hvilket han derfor alt som Elev paa Høiskolen var bleven forsat, — men i det sidstnævnte Korps. Ved Parolbefaling af 8de December 1834 blev han derhos, ligeledes fra 1ste December at regne, ansat som Adjoint ved General-Kvartermester-Staben¹⁾.

Det første Afsnit af Ancræs militære Bane var saaledes tilendebragt saare glimrende og paa den behageligste Maade. Men den kgl. Parolbefaling stillede ikke Fremtiden i saa smilende Lys. Den befalede nemlig, at Andræ, Flensborg og Trepka skulde møde den 20de December

¹⁾ Naar Andræ, uanseet at han bestod som den Bedste ved Afgangen fra den militære Høiskole, ikke findes nævnt først blandt de Officerer, der samtidigt med ham afgang fra Skolen til Generalstaben, men Rækkefølgen lyder: Cæsar du Plat, Flensborg, Trepka, Andræ, Bülow og Steinmann, [hvilken Sidste iøvrigt først senere kan være tilkommen Generalstabsafdelingen, idet han «som en af de Ringeste ved Opflytningsexamen» ikke i Chefens ovenanførte Rapport af 24de Oktober 1832 indstilles til at høre Forelæsninger ved Staben (Undervisningsdirektorens Tjenstbog, II, S. 341)], hidrører dette fra, at Andræ, formodentlig af kammeratlige Hensyn, indrømmede at «cedere» de tre førstnævnte Officerer, hvis Anciennet i Armeen var ældre end hans, og at dette Ønske blev bevilget ved Reskript af 1ste Oktober 1834, saaledes at det tillodes ham «ifølge hans derom indgivne allerunderdanigste Ansøgning at cedere de tre ældste Elever, Lieutenant du Plat, von Flensborg og von Trepka, hvordan end Udfaldet af Examen maatte blive», og disse at «indrangeres efter deres nuhavende Anciennet i Armeen, og ikke efter det muligen anderledes sig fremstillende Udfald ved Examen» (Undervisningsdirektorens Tjenstbog, V, S. 199).

1834 i Nestved paa Exercerskolen ved det sjællandske Landsenerregiment, hvornæst Andræ, efter at have gennemgaaet og taget Examen ved denne Skole, skulde i Forening med Flensborg og Steinmann gennemgaae Kjøbenhavns Garnisons Exercerskole og det militære gymnastiske Institut¹⁾. For Andræ har denne Overgang fra Videnskabens Høresale til at forrette Tjeneste, til en Begyndelse som Menig, ved et Kavalleriregiment i det lille Nestved næppe været tiltalende. «Sidste Nytaar et langt Ophold ved Landsenerernes Skole i det lille, usle Nestved, og det med den sørgelige Udsigt at skulle tilbringe, Gud veed hvormange Aar, i en aandsfortærende Subalterntjeneste, — nu derimod i Paris, mine mangeaarige Ønskers Maal, med Studiet af min Yndlings-Videnskab», — — saaledes lyder et af de faa Stemningsudbrud i Optegnelserne fra Andræs første Pariserreise, Nytaarsaften 1835.

¹⁾ Paroljournal Nr. 2 (1834), S. 541.

IX.

Vilhelm Birkedals Omtale af Andræ.

*Frihed og Lighed. — Folkelighed. — Evighedsspørgsmaalet. —
Politisk Pessimisme. — Forsvarssagen.*

Med Andræs Indtrædelse paa den militære Høiskole, siger Birkedal, «begyndte ogsaa vore indvortes Veie at fjerne sig mere og mere fra hinanden»; . . . «han blev — saaledes staar det for mig — under sit Høiskolekursus mer og mer optaget af den franske radikale Friheds- og Lighedsretning», medens Birkedal, ifølge eget Udsagn, «var en Fjende af den franske Smitsot og det franske Frihedsindhold»¹⁾. Om disse Spørgsmaal førte da Vennerne «stærke indbyrdes Kampe». Jeg kjender intet nærmere til dem, mindes end ikke at have hørt Andræ omtale saadanne; men vistnok har Birkedal for saa vidt Ret i sin Opfattelse af Andræ, som Julirevolutionen i 1830 gjorde et stærkt og ligesom befriende Indtryk paa de unge Officerer, der dengang frekventerede det foreløbige Kursus til Høiskolen. Da Rygtet om denne Revolution

¹⁾ Vilhelm Birkedal, Personlige Oplevelser, I. S. 12.

naaede Kjøbenhavn, strømmede Eleverne over til Mini's Kafé, hvor de nød deres Frokost i den halve Time, de havde fri om Formiddagen, for at spørge Nyt, og Bevægelsen mellem dem var saa stor, at Undervisningen maatte standse for den Dag. Den liberale Retning, som Tildragelserne i Frankrig banede Vei for, tillod en friere Omtale af Meget, som ellers vanskeligt kunde have været berørt, og med den Frimodighed, der var Andræ egen, lagde han næppe Skjul paa sine frisindede Anskuelser, men lod dem komme til Orde mellem Kammeraterne. Han var ogsaa blandt dem af Høiskolens Elever, der deltog i Festen for Tscherning paa Skydebanen i Juni 1833, da denne paa Grund af sine skarpe Udtalelser maatte afgaae fra sin Post som første Skoleofficer, ligesom han faa Dage senere tog Afsked med ham paa Toldboden ved en Bortreise fra Danmark, der i Virkeligheden var at ansee som «en ligefrem Landsforviisning»¹).

Men Birkedals Opfattelse er misvisende, naar han lader Andræ være optaget af en «radikal Friheds- og Lighedsretning»²). Alt Yderligtgaaende i Retning af at ville omstøde det Bestaaende var Andræs ædruelige Natur imod, og jeg troer vanskelig, at man i hans Ungdomsaar vil kunne paavise nogen Handling eller Udtalelse, der røber Sympathi for, hvad der kunde kaldes «Radikalisme» i Retning af Frihed og Lighed. Lad mig her blot henvise til en af de første Leiligheder, han optraadte i det politiske Liv, — paa den grundlovgivende Rigsdag, altsaa i hine Aar, da man fremdeles tillægger ham «en radikal Strøm-

¹) «Af Anthon Frederik Tschernings efterladte Papirer», I, S. 30, jfr. II, S. 20.

²) Vilhelm Birkedal, l. c., I, S. 12 (Udhævelsen af mig).

ning», om end Radikalismen hos ham, som det hedder, «altid var i Glacéhandsker og lakerede Støvler»¹⁾). Allerede dengang, ved Behandlingen i Rigsforsamlingen af Lovforslaget om Indførelse af almindelig Værnepligt, tager han til Orde imod det «demokratiske Lighedsprincip», paa hvilket man mente, at der gjordes Brud ved «Stillingen». «Man kan ikke købe sit Liv med en Andens Liv; det er umoralsk» . . . «et Markedssalg af Liv og Blod», — saaledes lød det fra de Ultra-Lighedssindede, — man bemærke eksempelvis, hvad hans Svoger, H. E. Schack, fremførte imod en saadan «Løskjøbelse af hellige Pligter». Men Andræ spørger, hvad det vel er for et «Lighedsprincip, efter hvilket man ikke skulde kunne indrømme Stillingen»; han «kjender ikke noget eiendommeligt dansk Ligheds-evangelium, og da jeg ikke heller kjender dets Apostle, veed jeg ikke, hvori de sætte Ligheden»²⁾). Og skjøndt

¹⁾ Parlamentariske Stjernebilleder af Zodiacus, XIX, C. Andræ; «Nær og Fjern» Nr. 137 (14de Febr. 1875).

²⁾ Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen 1848—49, I., Sp. 719, 705, 1180, 704 ff., 720 og 730. Selvfølgelig har jeg hverken her eller i det Følgende forment, at en ganske uvæsentlig Omstilling af Ordene i Beretningen (til Ex. «Lighedsprincip, efter hvilket», istedetfor som i Beretningen anført: «efter hvilket Lighedsprincip», og deslige), udelukkede fra at sætte Citationstegn, og ikke heller ment mig afskaaren fra Benyttelsen af disse, naar jeg enkelte Gange, ligeledes af Hensyn til Textens lettere Læselighed, refererende har anført en Sætning af Andræs Taler, istedetfor at hidsætte den saaledes som falden i første Person og Nutidsform. Af Henvisningen til det paagjældende Sted i Rigsdags- eller Rigsraadstidenden vil det altid fremgaae, hvor ganske ligeegyldig Ændringen realiter er.

Andræ meget vel seer, at det er misligt saaledes at træde op imod «Principer, der ei blot i og for sig, men fremfor Alt i vor Tid, ja, jeg kan vel sige, i denne Sal, have saa store Sympathier, at det er . . . farligt endog blot at paa-
 drage sig Skin af at komme i Opposition imod dem», erklærer han med den courage de son opinion, der alt som ung Politiker karakteriserede ham, at der i Stillingen ikke ligger mindste Brud paa, hvad Retfærdighed og sand Lighed tilsiger, ligesaa lidt som han i Værnepligten kan erkjende en Statsborgerpligt, der bør udøves personlig af Enhver¹⁾. Men saaledes kjættersk imod en herskende Opinion vilde Andræ dog næppe have udtalt sig, dersom han havde været greben af en «Radikalisme» i Retning af Frihed og Lighed.

Fra første Færd i sit politiske Liv nedlagde Andræ ogsaa Indsigelse imod et af Tidens stærkest hævdede Lighedskrav: den almindelige, lige Valgret: «Det er mig ubegribeligt, hvorledes man af den Indrømmelse, at Valgretten bør være almindelig, saaledes ligefrem og uden nogen Vanskelighed kan udlede den Sætning, at Valgretten skal være lige for Alle. Fordi Staten erkjender, at Alle bør kunne tage Del i Lovgivningsværket, . . . derfor er det dog ingenlunde sagt, at den skal indrømme Enhver en lige Andel; det forekommer mig omtrent at være det Samme, som om Staten, der nødvendigvis maa fordre de materielle Bidrag af Borgerne, som dens Opretholdelse gjør Krav paa, vilde fordre af Alle en lige stor Andel», — man læse eksempelvis denne Tale fra April 1849 i den grundlovgivende Rigsforsamling, i hvilken Andræ ogsaa tager Ordet imod

¹⁾ Beretning om Forhandl. paa Rigsdagen 1848—49, I, Sp. 1180, 1181—83.

«at ville grundlægge Danmarks Forfatning paa et Tokammersystem» — «et meget uheldigt politisk Experiment» — og stiller Forslag om ved Valg ogsaa i større Distrikter paa Grundlag af en Valgretscensus at tilveiebringe en Sammensætning af Repræsentationen, der bedre fyldestgør de konservative Interesser.¹⁾

Ved forskjellige Leiligheder har Andræ selv udtalt sig om den Frihed og Lighed, med hvilken han kunde sympathisere. Af den «sande Lighed», — «den Lighed, som der fornuftigvis kan være Tale om, der vilde stille alle Borgerne lige overfor Loven, . . . aabne Adgang for alle Borgerne uden nogensomhelst Fødselsadskillelse til enhver Stilling i Samfundet, der nedbrød alle de Skranke, som tidligere havde skilt de forskjellige Samfundsklasser fra hinanden»²⁾ —, af denne Lighed var Andræ en Ven saa fuldt som Nogen. «Ja, det er naturligvis et Gode, det er naturligvis en Seir, . . . et Fremskridt, at ingen Klasse i Samfundet er udelukket fra nogen Stilling, hvortil Dygtighed, gunstige Evner og lykkelige Forhold iøvrigt kunne bringe ham frem», betoner han paany ved Behandlingen i Landstinget af et Lovudkast om Hærens Ordning³⁾. Men de falske Lighedstheorier, som stempler de urimeligste Fordringer med Lighedens lokkende Navn og paa denne Maade søger at skaffe dem Indgang i Folket, — der «vil stille Borgerne lige i alle andre Forhold, gjøre dem Alle lige mægtige og lige rige, — eller lige fattige, skulde man snarere sige», — af dette

¹⁾ Forhandl. paa Rigsdagen 1848—49, II, Sp. 2912 ff. (med Rettelse af en formentlig Trykfeil: «kan udelade», istedetfor: kan udlede).

²⁾ Forhandl. paa Landsth., Rigsraadstid. 1864—65, 2den o. Samling, Sp. 479—80; 1866—67, Sp. 4207—4208.

³⁾ Sammesteds, 1866—67, Sp. 4208

og lignende «prokrustiske Lighedsprinciper», paa hvilke han fremdrager Exempler fra Bestemmelser i det nævnte Lovudkast, var han ikke mindre afgjort en Modstander. Klangen af den falske Ligheds Bjælder var ham «modbydelig»¹⁾.

Og paa lignende Maade med Hensyn til Friheden. Naar Andræ ved en Leilighed erklærer «til enhver Tid aabent» at maatte «vedgaae, at han betragter det som et ganske særligt Uheld, som en stor Ulykke for vort Fædreland, at vi i 1848 blev saa hovedkulds kastede ind i denne Forfatningsbevægelse, at vi gik ud deraf med Grundloven af 1849», skynder han sig med at tilføie, at Aarsagen til hans Misnøie med Grundloven dog ingenlunde hidrører fra, at «denne indskrev og paa en legal Maade bekræftede den Frihed og Lighed, hvorpaa jeg sætter saa stor Pris som Nogen»²⁾. Gjentagende tager han derimod til Orde mod den Art «Frihedens Frugter», der bl. A. viste sig i at ville gjøre visse Hverv — endog et saa lidet tiltalende som «Ligsyn» -- til «et tvunget Paabud, som Enhver maatte finde sig i at overtage»: «Den absolute Lovgiver vilde have havt en anden Opfattelse af, hvad Borgernes Frihed betød; nu, da vi selv ere komne til at deltage i Lovgivningen, forekommer det os at være en meget simpel Sag»³⁾; og med Blikket rettet paa en «ganske overordentlig Brøst», hvoraf ikke blot vor «men hele den europæiske Statsudvikling lider», advarer han oftere mod «den hele Række af Bestræbelser, der gaa ud paa at ville

¹⁾ Forhandl. paa Landsth. 1864—65, 2den o. S., Rigsraadstid. Sp. 479—80; 1875—76, Sp. 732; 1866—67, Sp. 4208—9; 1864—65, 2den o. S., Rigsraadstid. Sp. 901.

²⁾ Sammesteds, 1864—65, 2den o. S., Rigsraadstid. Sp. 983.

³⁾ Sammesteds, 1868—69, Sp. 1975.

gjøre Staten til alvidende og allestedsnærværende, til indgribende og ordnende i alle borgerlige Forhold» istedetfor at lade den individuelle Frihed være raadende¹⁾. Mon man ikke ogsaa i hans Forholdstalsvalgmaade tør see et Udslag af netop dette rette Frisind, til Beskyttelse af Minoriteternes Ret imod en Majoritets Overgreb;

«Valgmaaden — Intet Majoritetstyranni»,

lyder en aforistisk Bemærkning i et vistnok første lille Udcast fra Andræs Haand til Fællesforfatningen af 2den Oktober 1855 og den til samme knyttede foreløbige Valglov af samme Dag.

¹⁾ Forhandl. paa Landsth. 1867—68, Sp. 453. — «Man fører Friheden i Munden, man troer, at man gaar fremad med Frihedens Banner, men det er Resterne af det gamle Despoti, som endnu paa den Maade bevæge sig», . . . thi «det er jo ikke noget Nyt eller Overraskende, at de, der mest føre Friheden i Munden, dog ofte, uden at vide det, ere de allerstørste Despoter. Man behøver kun at mindes verdenshistoriske Navne fra den franske Revolution som Robespierre og Marat, der ganske sikkert vare Frihedsapostle og tillige Despoter af god Caliber». (Forhandl. paa Landsth. 1867—68, Sp. 411 og 454). Med Hensyn til den Applikation, som Andræ giver sine Ord paa de foreliggende Sager, maa her nøies med en Henvisning til hans Foredrag i Tidenden: for 1867—68, Sp. 411 ff. og Sp. 452 ff., og for 1866—67, Sp. 1178 ff. (under Behandlingen af henholdsvis Forslag til Lov om Oprettelsen af en af Staten sikkret Anstalt til Forsorg for Alderdoms og Døds Skyld, og af Lovudkast angaaende Overtagelse af de jydsk-fyenske Jernbaners Drift ved det sjællandske Jernbaneselskab).

Som Noget, der yderligere bidrog til «at skille mere og mere fra Barndomsvennen», nævner Birkedal Folkeligheden. «Folkeligheden, tror jeg, har Andræ aldrig ret havt Blik for: han forstod den vistnok ikke og kunde saaledes ikke bøie sig for den, men mente sagtens, at den var mer Fantasi end Virkelighed, mens kun en almindelig Menneskelighed var Sandheden», og Birkedal tilføier, hvorledes «den dybe Haan og skjærende Satire, der bryder frem hos ham, naar Talen er om den saakaldte «uintelligente» Del af Folket og dennes Krav og Længsler samt Syn paa Forholdene, vidner om, hvor lidt han forstaar sig paa den danske Folkelighed»¹⁾). Tildels kan Birkedal have Ret. Det Folkelige, være sig i Betydning af det Nationale, særlig Danske, eller i social Forstand, laa næppe for Andræ. Hans Fædreland var ikke et Danmark, saa langt dansk Tunge rækker, endnu mindre en Utopi som Eiderstaten, men det danske Monarki indtil Elben med Dansk- og Tydsktalende i undersaatlig Forening. «Mit Fædreland er fortabt», skriver han til Krieger under Londonerkonferencen ved Efterretningen om, at Danmark har erklæret sig villig til at gaae ind paa det engelske Delingsforslag om en Afstaaelse af Hertugdømmerne indtil Dannevirkelinien, og mener selvfølgelig ikke dermed — saaledes som man har givet det Udseende af, men hvad Fremhævelsen af de tvende Ord ligesom Brevets Indhold i det Hele noksom viser Urimeligheden i, — det nu eksisterende Danmark, men den Helstat indtil Elben, som han af Opdragelse og Tilbøielighed, i Forbindelse med det traktatmæssig Til-

¹⁾ Vilhelm Birkedal l. c., I, S. 13, 16.

sikkrede, maatte betragte som «sit Fædreland»¹⁾. Jævnlig kunde ogsaa Andræ bruge Udtrykket «det er saa ægte dansk» for dermed at betegne en eller anden Side af vor Nationalcharakter, der ikke havde hans Sympathi, ligesom et lignende Udtryk «patriotisk dansk» ikke heller i hans Tale var at forstaae som netop en Kompliment: «De følgende Yttringer», skriver han til sin Svoger fra Notabelforsamlingen i Flensborg, «ere ikke beregnede paa Andre end Dig, allermindst paa patriotiske Danske, som kun altfor ofte ere fanatiske»²⁾.

Men, som antydet, heller ikke i social eller politisk Forstand laae det Folkelige for Andræs Smag. Allerede som ung Officer er det Masseagtige, hvad Andræ kaldte «Vulgus», uanseet om i gode eller daarlige Klæder, ham af Hjertet imod, og i Breve til de Nærmeste kunne hans Udtryk falde temmelig skarpe: — — «Kort sagt, her er slet ingen Pøbel, hvorimod man hjemme hos os, naar der er lidt Stads, skulde troe, at vi ikke havde andet end lutter Pøbel», skriver han i sin Begeistring over en Fest i Paris paa Louis Philippe's Navnedag³⁾; og med lignende Udstrækning af sit Vulgusbegreb senere til sin Svoger H. E. Schack, hvis politiske Brochurer han ved en Leilighed paany læste med saa stor Fornøielse: «Du har et uforligneligt Talent som politisk Forfatter! — Skade, der ikke er større Løn ved at skrive for Vulgus, der jo endogsaa i den politiske Sphære er om muligt dummere end i den

1) En Brevvexling mellem Andræ og Kœieger under Londonerkonferencen 1864, udgivet med orienterende Bemærkninger af Poul Andræ, S. 47.

2) Brev til H. E. Schack af 5te Juni 1851.

3) Brev til Andræs Moder af 2den Mai 1838; Udhævelserne ovenfor selvfølgelig saaledes, som de findes i Brevet.

æsthetiske»¹⁾. Det sees jo ogsaa af Fru Heibergs Erindringer, hvorledes Heiberg i den 21-aarige Andræ fandt «en mægtig Allieret», naar han søgte at faae sin unge Hustru til at afstaae fra et Ønske om at deltage i en eller anden større Festivitet, «hvorved jeg», saaledes som hun siger, «kom i Berøring med Massen»; — «dette skikker sig ikke for Dig; det kan være godt nok for de Andre, men Du staaer høiere og bør holde Dig for god dertil», indvendte Heiberg, og hos Andræ fandt han stedse Medhold²⁾. Saa intensiv kunde Ulysten til at komme i Berøring med Mængden fremtræde, at Andræ ligesom kunde smitte en Mand som Hall, der paa deres Udenlandsreise i 1854 saa ofte — og, som jeg troer, uden at det kostede ham Overvindelse — maatte føie sin Ven i at spise i Enrum paa deres Værelse, istedetfor ved et folkeligt table d'hôte, og om hvem Andræ kunde skrive hjem til sin Hustru: «Gud! hvor jeg er kjed af Paris, og, lykkeligviis, Hall ligesaa meget; han har idag paa egen Haand været i Café Danemark, det gav ham Naadestødet»³⁾. Med den Selvfølelse og Aandsfornemhed, der yderligere var egen for Andræ, maatte han ogsaa i sine Ministeraar idelig høre, hvor «aldeles ufolkelig og bondefjendsk» han var, hvorledes han ved disse Egenskaber «skød Vennerne (Centrumspartiet) fra sig», og i hint betydningsfulde Aar, da Rigsdagen ved en Indskrænkning af Juni-Grundloven skulde godkjende Fællesforfatningen, af sine Kolleger i Ministeriet opfordres til et mindre eksklusivt Væsen, — «Hall gaar

¹⁾ Brev til H. E. Schack af 15de Juni 1859.

²⁾ Johanne Luise Heiberg, Et Liv gjenoplevet i Erindringer, I, S. 288 og 279.

³⁾ Brev til Andræs Hustru af 5te Juli 1854.

altid og beder Andræ endelig være høflig og aimable mod hvilke af dens [Rigsdagens] Medlemmer, han ser; han var meget allarmet over den Maade, Andræ havde svaret C[. . .] paa»¹⁾. Ja, stundom har Hall maaske maattet undgjælde for Andræs politiske Ufolkelighed; jeg mindes til Ex. en Torsdag, da Hall spiste hos sin Ven, og Tjeneren under Maaltidet kom ind og meldte, at en Hr. N. N., en Rigsdagsmand, der fra Studenteraarene hørte til Halls nærmere Kreds, men som var Andræ lidet sympathetisk, ønskede at tale med Hall. Men «Andræ sprang op og sagde: «Det er dog en Impertinence, at det Menneske forfølger Dem her, ikke engang paa fremmede Steder lader Dem spise i Ro, — Sig, Conseilspræsidenten modtager ikke her». Hall var meget usikker om, hvad han skulde gjøre; hans Lyst drev ham ud til» [Vennen], «men han lod sig imponere af Andræ og blev siddende. Det var en meget morsom lille Scene», tilføier Andræs Hustru, «og Hall blev meget udleet af Krieger, fordi han saa aabenbart havde tabt sin sædvanlige Snarraadighed»²⁾.

Som det var Andræs Natur imod selv paa nogen Maade at kajolere det Folkelige, forargedes han ved at see Andre gjøre det. Som ung Lieutenant overværede han fra sin Bolig paa Place du Carrousel i Paris en Revue af Louis Philippe og skriver om Borgerkongen til Læssøe: «Hans Majestæt, ledsaget af Hertugen af Orléans, Marechal Gérard og, saavidt jeg kan see, General Pajol, rider op og ned gennem Infanteriet, der af og til raaber, skjøndt kun svagt, vive le Roi! Vil Du nu blot see. Er det ikke

¹⁾ Optegnelser af Andræs Hustru fra henholdsvis Juni 1855, Novbr. 1856 og Juli 1855.

²⁾ Optegnelser af Andræs Hustru fra Januar 1858.

ækelt, han rider hen til National-Garde-Vagten, hilser een -- to -- tre — ja fire Gange, og beder dem ikke at lade sig genere, men gaae ind i deres Vagtstue, medens derimod alle de øvrige Vagter blive under Gevær, som det sig hør og bør — Nu rider han tilbage og hen mod os gennem Triumphbuen — Rigtigt, Liniesoldaten tilhøjre faaer intet Blik, derimod tager han atter sin trekantede Hat heelt af for National-Gardisten tilvenstre¹⁾).

Lad mig iøvrigt til Birkedals Bemærkning føie, at hvor megen Ulyst der end kunde være hos Andræ til at komme i Berøring med de brede Samfundslag, og ikke mindst i det politiske Liv, saa at han til Ex. efter een Gang og kun meget modstræbende at have stillet sig til Valg til Folkethinget lovede sig selv ikke at gjentage dette Experiment, og det skjøndt han ved blot et enkelt Møde med Vælgerne, Dagen forinden selve Valghandlingen, i sjelden Grad var fri for alle Forberedelsernes Ubehagelighed, — har jeg dog ingensinde hørt ham udtale Noget, der i fjerneste Maade kunde minde om «den dybe Haan og skjærende Satire», som efter Birkedals Udsagn brød frem, «naar Talen var om den saakaldte «uintelligente» Del af Folket, dennes Krav og Længsler samt Syn paa Forholdene». Ja, forsaavidt Kravene gik ud paa politisk Overmagt, paa almindelig lige Valgret, kan han unægtelig have udtalt sig afvisende nok: «Var der Noget, som man skulde antage virkeligt var gaaet op for Bevidstheden hos alle dem, der ville tiltroe sig Ret til at repræsentere de konservative Anskuelser, saa var det den Sandhed, at det at bygge Fædrelandets Fremtid paa den enemægtige Indflydelse af den almindelige Valgret var en Daarskab»,

¹⁾ Brev til Læssøe af 15de November 1837.

udbryder han i 1865 under Forhandlingerne i Rigsraadet om den nugældende Grundlov¹⁾, og gjentagende lyder hans advarende Ord imod den Forblændelse, der lagde Statens Tyngdepunkt i Folkets store Masse. Men jævnsides hermed mindes jeg ham oftere udtale sig om det skrigende Misforhold ved Godernes Fordeling, om det Forkerte ved en Samfundsorden, hvorunder Kapitalen stedse mere hobede sig op paa de enkelte Hænder, medens bestandig Flere sank i dybere Nød, hans Forargelse over Storkapitalens Misbrug og demoraliserende Almagt. Men naar Andræ ikke saae, hvorledes en bedre Ordning lod sig hidføre, vilde han ikke være med til at byde, hvad der efter hans Opfattelse kun var en illusorisk Hjælp. Om han end — som han ved en Leilighed udtaler — ingenglunde «er saa haardhjertet, at han ikke med den allerstørste Sympathi skulde betragte hvilkensomhelst Bestræbelse for at komme de ubemidlede Klasser til Hjælp», stillede han sig dog saare skeptisk overfor Statsmagtens Bestræbelser i den Retning. «Altid maatte han først for sig selv opkaste det Spørgsmaal, hvorledes Hjælpen tilveiebringes, med hvilke og hvor store Bekostninger», og kunde da kun finde det en tarvelig Hjælp, dersom man for at kunne give den Ubemidlede 1 Mark, tog 2 Mark fra ham. «Og det er dette», betoner Andræ under Behandlingen af et Lovforslag om Oprettelsen af en af Staten sikkret Anstalt for Alderdoms og Døds Skyld, «der til Syvende og Sidst vil skjule sig bag alle disse Velvillighedshandlinger»²⁾; thi den Formening: «De Penge, som det koster, dem kan man jo tage fra de Bemidlede»,

¹⁾ Forhandl. paa Landsth., 3die overord. Saml. 1865, Rigsraadstid. Sp. 680.

²⁾ Forhandl. paa Landsth. 1867—68, Sp. 453.

viser Andræ bort som Noget, der ikke har hjemme i Virkelighedens Verden: «Man kan ved Lovene forsøge at skaane de Ubemidlede, men det vil med Naturnødvendighed bestandig vise sig, at, hvorledes man end har vendt og dreiet det, have de bedre Stillede, de mere formuende Klasser — og det er vist fuldkommen retfærdigt — faaet Beløbet bragt over proportionalt paa de Andre; og at det proportionalt er bragt over paa de Andre, vil sige, at disse betale den langt, langt overveiende Del»¹⁾. Forsaavidt var Andræ ingen Ven af Statens saakaldte «filantropiske Forsætter», til at fremhjælpe Handel, Industri, Fabrikdrift, men kunde i disse ofte ikke see Andet end en Plyndring i stor Stil, og maatte ansee det for «den største Ulykke for den ubemidlede Klasse, ligesom ogsaa for den bemidlede, naar Staten gik udenfor det Omraade, der sundt og naturligt var den anviist»²⁾

Hvor noget Godt derimod lod sig hidføre eller en Uret afværge til Bedste ogsaa for de brede Samfundsklasser, holdt Andræ sig ingenlunde tilbage. Faa har jo mere indtrængende end han søgt at værne Skatteyderne imod Statens om sig gribende Krav, — under Henvielse til, at Pengene dog maatte antages at komme til størst Nytte dér, hvor de vare fortjente ved Flid og Arbeide: «Vi lave jo ikke Penge ved de ekstraordinære Skatter; det er en Umulighed» . . . «men tager dem netop fra Steder, hvor de sandsynligvis vilde finde en langt bedre Anvendelse»³⁾; og fremdeles, med særlig de økonomisk ringe Stillede for Øje, udtalt sig imod «de falske Besparelser», «som bestaae

¹⁾ Forhandl. paa Landsth. 1867—68, Sp. 460 og 462.

²⁾ Sammesteds, 1866—67, Sp. 1180; 1867—68, Sp. 460.

³⁾ Sammesteds, 1871—72, Sp. 2773.

i at vende og dreie enhver Halvskilling 10 Gange og at søge, om man ikke endnu kan klippe en lille Flig af den», — «medens man derimod», tilføier Andræ, «naar det kommer til Tusinderne og fremfor Alt til Millionerne, opgiver ethvert Forsøg paa at kontrollere disse»¹⁾). Det stred mod Andræs Følelse af, hvad der skyldtes de lavere Stillede i Befolkningen, at de, der førte netop Folkeligheden i Munden, for at spare en Ubetydelighed vilde indkalde værnepligtige Medborgere til at udføre «ganske simpelt Gaardskarlearbejde: feie Gaarde, rense Trapper, pudse Lamper osv.», istedetfor hertil at benytte lejet Arbeidskraft. «Det forekommer mig dog just ikke, at man kan sige, at det er paa dette Gebet, at vor Grundlovs Bud om, at enhver vaabenfør Mand skal deltage i Fædrelandets Forsvar, finder sin naturlige og sunde Anvendelse», indvendte Andræ og stillede Forslag til en Forhøielse af den paagjældende Konto paa Krigsministeriets Budget²⁾). Han hørte ogsaa til dem, der sympathiserede med Loven om gift Kvindes Raadighed over, hvad hun erhverver ved selvstændig Virksomhed, og som derfor stemte til Gunst for et Lovforslag, der jo væsentlig tilsigtede en Forbedring af Forholdene i de smaa Hjem. Med langt flere Vidnesbyrd vilde man sikkert kunne illustrere Andræs Bestræbelser til Gunst for de ringere Stillede i Samfundet.

For saa vidt Andræ i Embedsforhold eller i sit Privatliv kom i Berøring med Underordnede, var han i hoi Grad afholdt³⁾); ikke blot fuldkommen retfærdig, billig og

¹⁾ Forhandl. paa Landsth., 1869—70, Sp. 3161.

²⁾ Sammesteds, 1867—68, Sp. 2352, 2250.

³⁾ For hans Ministertids Vedkommende bemærkes i Optegnelser af Andræs Hustru (Oktober 1855): «Andræ har faaet

hensynsfuld i, hvad han forlangte, men mere end i Reglen Tilfældet overbærende med dets Udførelse. «Man skal ikke altid søge at finde Feilene», kunde han udbryde, naar en af hans Nærmeste yttrede sin Misfornøielse med Besørgelsen af Et eller Andet. En Ordre af ham, kort og tydelig, kunde ingensinde misforstaas; *ordre, contreordre — désordre*, lød et af hans Mundheld. Og Andræ interesserede sig for sine Undergivne og forsømte ikke at vise dem sin Paaskjønnelse baade i Ord og Gjerning.

«Men» — for at fortsætte med Birkedals Omtale af Andræ — «et Tredie var der, som endnu mere fjernede os fra hinanden. Det var Evighedsspørgsmaalet; og da jeg blev ældre», tilføier Birkedal, «og Kristendommen blev min eneste ledende Stjerne, da var det naturligt, at der for mig kom et stort Hul i Hjertesamfundet med denne min Barndomsven»¹⁾. For Andræs Vedkommende har dette Spørgsmaal dog næppe bidraget til at fjerne ham fra Vennen; dertil var han altfor tolerant mod anderledes Tænkende; men om end Andræ overfor sig selv kan have følt

det arrangeret, som han ønskede med et Fællesministerium, som bestaar af det, han har udskudt af Finantsministeriet. Han har tillige havt den Fornøielse, at hans Departementschefer meget nødigt see, at han afgiver det, ja, Garlieb har endogsaa i den Anledning begjært sin Afsked i et Brev idag til Andræ, som nu imidlertid imorgen vil tale med ham, for om muligt at faae ham til at blive. Det er unægtelig en stor Lykke og besynderligt nok, at Andræ er kommet saa godt ud af det med dem Allesammen, han, som var saa ung imod dem, Militær, og ovenikjøbet den Gang af dem anset for at være liberal».

¹⁾ Vilhelm Birkedal, l. c. I, S. 13—14.

Trang til at gjøre sig Rede for sit Gudsforhold, laa det ikke for hans ædruelige Natur at følge Birkedal paa dennes Veie om «Kristendomsdybderne og Sjælens Evighedslængsler»¹⁾. Men «han spottede aldrig», indrømmer Birkedal, — «klar og skarp i Tanken, men forunderlig afvisende, naar det Dybere, ja det Dybeste i Tilværelsen bragtes paa Bane»²⁾. Maaske Dommen vilde have lydt anderledes, dersom Birkedal havde været aandig jævnbyrdig med til Ex. en Martensen eller en Monrad; med begge disse, og særlig med den Første under deres Pariserophold i Sommeren 1836, førte Andræ nemlig mange Samtaler om «det Dybere, ja det Dybeste i Tilværelsen». Det kunde sikkert have interesseret Birkedal at kjende en saadan Tankeudvexling med Kirkens tilkommende Primas, fra dennes Ungdomsaaar i 1837.

«Med Hensyn paa denne Udvikling» [«af Begrebet Aabenbaring og Religion»], skriver Martensen til Andræ, der dengang opholdt sig i Paris, «er jeg ogsaa oftere kommen til at tænke paa Creationsspørgsmaalet, som De omtaler. At en Creationstheorie er nødvendig, derom er jeg ogsaa fuldkommen overbeviist. Jeg troer, at der maa kunne vises, at ligesom den menneskelige Selvbevidsthed ikke grundigt kan fuldbyrde Tanken om sig selv uden eo ipso at fuldbyrde Tanken om Gud, saaledes kan heller ikke Gud fuldbyrde Tanken om sig selv uden at tænke sin Negation, det som ikke er Gud, d. e. Creaturet. Hvad der her ligger udenfor vor Horizont, troer jeg, er ikke Creationslærens almindelige Principer, men at frembringe den Synthese af det Universelle og Individuelle,

¹⁾ Vilhelm Birkedal, 1 c. I, S. 54. ²⁾ Sammesteds, S. 14.

af Idee og Empirie, der maa tænkes at finde Sted for den guddommelige Forstand. Med andre Ord: det er vel muligt for os speculativt at tænke Skabelsen, men ikke at skue den. Dette er umuligt for os, fordi vi ere i den timelige Udvikling, der er uadskillelig fra Creaturlighedens Begreb. Da nemlig Creationen maa tænkes som en sig fortsættende, mod et uendeligt Maal stræbende Vorden, saa kunne vi, der selv ere indviklede i denne Vorden og saa at sige kastede ned i Tidens Strøm, ikke hæve os til Anskuelsen af Totaliteten, der kun successivt udfoldes og bliver fuldkommet igjennem Tiden, skjøndt vi vel ifølge vor intelligente Natur kunne hæve os til en Erkjendelse af de evige Principer. Fra dette sidste Standpunkt kan vor Viden kaldes absolut, fra det første derimod maae vi sige med Biblen, at al vor Viden er Stykværk. Hiint tilkommer os som Aander, dette viser, at vi kun ere skabte Aander. Kunde vi tilintetgjøre dette Dualistiske i vor Erkjendelse, da vilde vor Horizont være Guddommens egen. Gud er den absolute Monas, Creaturet er en Dyas, der først gjennem en lang Udviklingsproces kan optages i den uendelige Monas og participere i dennes Horizont eller Himmel.

Dog, jeg begynder vist allerede at trætte Dem med Betragtninger, for hvilke der, som De rigtigt bemærker, ikke er Sted i et Brev, men kun i en Bog eller en mundtlig Samtale»¹⁾.

Saaledes indgaaende vilde Martensen næppe have udtalt sig til sin militære Ven, dersom denne havde stillet sig afvisende overfor en forstandig Diskussion om et religiøst Emne.

¹⁾ Brev fra Martensen af 11te December 1837.

«Altsaa Frihedssagen, Danskheden og Kristendommen», resumerer Birkedal, «lagde sig som et Dække over vort gamle Venskab». . . . «Der har i det hele, naar vi tilfældigt mødtes i Aarenes Løb, været en underlig Blanding hos ham af opdukkende Minder fra vor Barndom og Ungdom — og saa kunde han en Stund være saare elskværdig, — og et kjøligt Forbehold, der holder ham i en vis Afstand fra mig», . . . «Aldrig har han søgt at knytte det gamle Baand, og i de sidste 20—30 Aar aldrig bedet mig om at besøge sig»¹⁾. Birkedal synes ikke ret at kunne tilgive denne Mangel paa Opmærksomhed, — «det har dog gjort mig ondt». Men spørges kunde der vel, om ikke Grunden til det kjølige Forbehold maa søges hos Birkedal selv, der, naar han senere i Livet mødtes med Andræ, ikke lod sig nøie med det Lidet, som de kunde dele med hinanden: Barndomsminderne, men begjærede «at tale fortroligt sammen» om «Tilværelsens største Spørgsmaal», hvad med en saa modstridende Natur som Birkedals maatte være Andræs Inderste imod.

Vistnok har denne Tilbageholdenhed ogsaa bidraget til, at det Billede, der i Oplevelserne tegnes af Andræ som Menneske og Politiker, er blevet farvet af en kjendelig Uvillie. Jeg har omvendt dog ingensinde hørt Andræ omtale Birkedal — eller «Vilhelm», som han i Reglen kaldte sin Barndomsven, — anderledes end med Velvillie, eller yttre mindste Fortrydelse i Anledning af det, ogsaa ved de paafaldende faktiske Urigtigheder, misvisende Portrait. Han morede sig over disse «Oplevelser», der hørte til de faa Bøger, som han i senere Aar anskaffede, og noget af det Sidste, som jeg paa Feriebesøg i Hjemmet fra Skander-

¹⁾ Vilhelm Birkedal, l. c. I, S. 14, 18 (Udhævelsen af mig).

borg mindes ham fortælle med sin sædvanlige Verve, er netop Episoder af deres Indhold, til Ex. hin om Frits Boisen (den bekjendte Prædikant, bl. A. i Stege), der fremstilles i Fylden af sin Kjærlighed og Trofasthed overfor Vennerne ved efter Budskabet om, at Birkedals lille Søn, der under en Sygdom havde kæmpet med Døden, omsider var kommet sig, at tilskrive Faderen, som om det dog havde været den sandeste Lykke, dersom Vorherre havde taget et saa troesmodent Barn til sig, og bekjende, at det havde knebet for ham at komme igjennem en Bøn om, at Birkedal maatte beholde sin lille Uffe¹⁾.

¹⁾ Vilhelm Birkedal, l. c. I, S. 250. Det hørte til Andræs Fortællemaade ved Gjengivelsen af et saadant lille Træk at fremstille det dramatisk, saaledes at Pointen traadte skarpt frem, og i hans Fremstilling tog det sig da ogsaa mere levende ud end i ovenstaaende Referat. Det paagjældende Sted af Birkedals «personlige Oplevelser» lyder saaledes:

«Hvor kjærlig og trofast Boisen var imod sine Venner, delende deres Sorg som deres Glæde, fremlyser af et Brev, jeg fik fra ham, efter at min lille Søn under en Sygdom havde kæmpet med Døden. Da Livet havde sejret, skrev han saaledes:

«Længe saa jeg efter i Aviserne for at erfare, hvad Udfaldet blev med din lille Uffe; — endelig har jeg faaet at vide, at Livet vandt Sejer, at det forundtes Eder at beholde ham. Jeg skal ikke negte, naar Man havde et Barn, der var saa modent til at gaa hjem, da véd jeg knap, om Man ret kan ønske til Lykke til, at det ikke skete; men jeg véd jo dog, at I ere glade ved at beholde ham, og saa vil jeg kun ønske, han maa blive ved Troen, som Gud har givet ham, og leve til Eders Glæde. Se, Du kjære, gamle Ven, i Drengens Liv et Vidnesbyrd om, at vor Herre kjender sig godt ved Dig! — Jeg vil dog fortælle Dig, fordi det er sandt, og det vil fornøje Dig, at jeg bad til Gud for din Uffe, bad ogsaa, at han maatte leve, skjøndt det kneb at komme igjennem den Bøn.»

Havde Andræ ei andet Udbytte af de Birkedalske Oplevelser, nød han saaledes Morskaben over, hvad han vilde kalde «Forskrueheden».

Lad mig i denne Sammenhæng blot berøre, at om end Andræ forkastede den aabenbarede Religion og Alt, hvad der faldt ind under Miraklet, førte hans religiøse Overbevisning ham dog tidlig til en bestemt Forsynstro og til Antagelsen af en Tilværelse efter denne. I sin Pligtfølelse, i sit Ønske om altid og imod Enhver at gjøre Ret og Skjel fandt Andræ den Sjælsro, der var ham fornøden, til det Sidste uberørt af Dogmer og positive Troessætninger, tryg ved sin egen Samvittigheds Dom. For saa vidt vilde jeg kunne besvare et Spørgsmaal af Birkedal, «om han i de mange Aar, der nu ere forløbne, siden vi talte sammen — thi i over 20 Aar har vi i Grunden aldrig talt fortroligt sammen — er kommet i et væsentligt andet Forhold til disse Tilværelsens største Spørgsmaal»¹⁾, benægtende.

De smaa «personlige Rivninger», som Birkedal mener at have havt med Andræ, medens de sad sammen i Rigsraadet, denne i Landstinget, hin i Folkethinget, ville andesteds blive omtalte. Her er kun Anledning til at berøre, at medens Birkedal ved i senere Aar at mødes med Andræ, vistnok med Rette kan have følt et «kjøligt Forbehold», miskjender han ganske dennes Optræden, naar han tilføier «samt en Slags Nedladenhed overfor mig, som jeg ikke ønskede at være Gjenstand for»²⁾. Nedladenhed i den Forstand, at Andræ skulde affektere en Venlighed eller Ligefremhed, som han ikke mente noget med, laa hans loyale Natur saa fjernt som muligt; — «maaske

¹⁾ Vilhelm Birkedal, l. c. I, S. 14. ²⁾ Sammesteds, S. 18.

det, som denne i Sandhed overlegne, fine, originale, kundskabsrige Mand skatter højest hos sig selv, netop er sin Ærlighed», hedder det i et politisk Portrætstudie om Andræ¹⁾ og vistnok ikke uden Berettigelse, ihvorvel jeg ikke mindes, at have hørt ham udtale Noget i saa Henseende. Men den «Slags Nedladdenhed», som Birkedal følte sig ilde berørt ved, tør langt snarere opfattes som et Udslag af den Aandsoverlegenhed, som nu engang var Andræ i Kjødet baaren, — *«le plus distingué sous tous les rapports»*, bemærker Heiberg om ham allerede som 22aarig

¹⁾ V. C. S. Topsøe, Politiske Portrætstudier, S. 49, — den eneste biografiske Skizze om Andræ, der, medens han endnu var i Live, er skreven med større Forstaaelse og uden kjendelig Partianimositet, men maaske netop derfor ikke anført blandt de «litterære Henvvisninger» i «Dansk biografisk Lexikon», blandt hvilke derimod — selvfølgelig — ikke savnes en Angivelse af de biografiske Bidrag, der ere forfattede eller antages inspirerede af Biografen selv, inclusive: «Bille, «Tyve Aars Journalistik, II, 359. III, 117 et passim, jfr. Register» (Dansk biogr. Lexikon, I, S. 263). Den, der af de «litterære Henvvisninger» «ønsker at faae nærmere Underretning» om den biograferede Personlighed (l. c., Forord, S. XIV), vil da blandt andet Lignende finde Andræ karakteriseret saaledes som Finantsminister, at «det tør haabes, at Staten ikke atter faaer en saa slet og saa upraktisk Disponent», og Andræ iøvrigt fremstillet som den, der har «gjort sig ilde lidt af sine Undergivne og hjertelig forhadet af den offentlige Mening», . . . der «kort sagt har opnaaet at blive omtrent den mest upopulære Mand i det danske Monarki» (II, 359). Hvorvidt den Art Henvvisninger til en Partipresses tendentiøse Journalistik fremfor til et, ogsaa i Henseende til Omfang, saa fyldigt Portrætstudie som Topsøes, vidner om et — ikke blot i subjektiv Forstand — skjønsonst Valg, tør maaske betvivles.

Lieutenant, «*de tous les jeunes gens que je connais ou que j'ai connus*»¹⁾), — og som vanskeligt Nogen, der vexlede Anskuelser med Andræ kan Andet end have følt. Ganske udvortes kunde i det parlamentariske Liv denne Overlegenhed stundom fremtræde under en Form, ikke af Nedladenhed, men af Nedladelse, saaledes at Andræ efter det Syn, han havde paa, hvad der sømmede sig hans politiske Værdighed, nedlod sig til at svare paa Noget, som han i og for sig ikke fandt var et Svar værd: «Det ærede Medlems Stilling maa tjene mig til Undskyldning, naar jeg ikke troer at kunne lade, hvad der fra hans Side er blevet anført, henstaae uden et Forsøg paa korteligen at besvare det», — saaledes indleder han til Ex. et Svar til en daværende Nationalbankdirektør, der under Behandlingen i Rigsraadet af et Lovudkast «om Udmøntningen af 16-Skillingen m. m.» havde fremsat nogle efter Andræs Mening ganske betydningsløse Indvendinger imod, at «Mellemmønterne kunne udmøntes til en lavere Fod end Hovedmønten»²⁾; og paa lignende Maade kan Andræ oftere i sin offentlige Optræden have givet tilkjende, at ene Hensynet til den Personlighed, som havde udtalt sig, bevægede ham til at tage til Gjenmæle mod Et eller Andet, der forekom ham saa vitterligt ugrundet, at han under anden Forudsætning havde anseet det for rettest at forholde sig taus. «Naar jeg en enkelt Gang udtaler mig, pleier jeg at gjøre det efter modent Overlæg og at sige, hvad jeg vil sige, og at sige det saaledes, at det maa forstaas af dem, der ville forstaae det, naturligvis forudsat, at de kunne det. Jeg ønsker derfor i Reglen ikke at komme med senere

¹⁾ Breve fra og til Johan Ludvig Heiberg, S. 156.

²⁾ Rigsraadstid. 1856, Sp. 3301—2.

Forklaringer, Kommentarer og Tillæg, men en Undtagelse skylder jeg dog at gjøre lige overfor den høitærede Conseilspræsident»; og overfor angribende Udtryk af denne, «at man skal ikke «irritere Fjenden», at man «ikke vil gjøre noget for Forsvaret», at anerkjende den aabne Udtalelse, at det overhovedet er Meningen «slet ikke at ville gjøre nogetsomhelst for Forsvaret», . . . «den Sort Udtryk, der jo have en stor Kurs i visse Kredse», men som forekom Andræ lidet passende i den foreliggende Sag, og allermindst paa deres Plads lige overfor ham, der — saaledes som han ved en senere Leilighed bemærker — «saa tidlig som Nogen og med saa stor Interesse som Nogen har bidraget Mit til, at Kjøbenhavn blev efter fattig Evne, efter et for os passende Forhold, gjort sikker mod Angreb fra Søsiden»¹⁾, — udbryder han i disse rammende Ord: «Skulde vi tale om, hvem der ikke vil forsvare Riget, da troer jeg, man kunde vende Vaabnet mod dem, der ville opgive de to Trediedele af Landet uden at markere selv det mistede Terrain»²⁾).

¹⁾ Til Oplysning herom henvises til Rigsraadstid. 1858, Sp. 672 ff. (angaaende Behandling af «Udkast til Lov om Kjøbenhavns Befæstning mod Søsiden og om Projectering af Befæstningsanlæg paa forskjellige Punkter af Monarchiet»), med Andræs Tale Sp. 706 ff. Af Optegnelser af Andræs Hustru (Marts 1858) sees det, at Andræ gjorde Vedtagelsen af dette Lovudkast til et Kabinetsspørgsmaal. Ogsaa under Rigsraadets Forhandlinger i 1862 har Andræ udtalt sig til Fordel for Kjøbenhavns Søbefæstning i det begrændsede Omfang, hvori han sympathiserede med denne, se Rigsraadstid. 1862, Sp. 2379 ff. og Sp. 2383—84.

²⁾ Forhandl. paa Landsth. 1875—76, Sp. 767—68; 1881—82, Sp. 576. Den ovenciterede Slutningspassus har i Andræs

Paa lignende Maade overfor Birkedal. I Betragtning af det nære Forhold i Barndomsaarene har Andræ besvaret dennes Bemærkninger af politisk Natur, men paa en saadan Maade, at Birkedal nok har kunnet skjønne, at dersom de havde været fremsatte af en Anden, vilde Andræ næppe have indladt sig paa at imødegaae dem.

Endnu en Bemærkning maa jeg fremdrage af Birkedals Omtale af Andræ som politisk Personlighed. Han dvæler ved Sagen om «Kjøbenhavns Befæstning» og fremstiller Andræ som den, der «i Grunden maatte være en Modstander af» . . . «ethvert alvorligt Offer af Penge og Arbeide for at sætte vor Forsvarskraft i god og efter vore Forhold betryggende Stand» . . . ««Det kan ikke nytte; vi er dømt af Skjæbnenødvendigheden til Udslettelse», — denne Indvending, synes mig, fremlyser af hele hans Forhold i dette Stykke», og Andræ staar for ham som «en Mand, der har opgjort en Regning for og imod Danmarks Uafhængighed og Selvstændighed og faaet til Facit: Nul»¹⁾.

Foredrag maaske snarere lydt: «der ville opgive de to Trediede dele af Landet uden selv [o: endog, blot] at markere det mistede Terrain». Saavidt jeg veed, brugte Andræ ingen sinde at gjennemlæse en Korrektur til sine Taler for at faae dem nøiagtigt gjengivne, og jeg mindes da ogsaa, at han ved stundom at læse disse i Tidenden kunde yttre, at der var Adskilligt i dem, som han ikke kunde vedkjende sig at have udtalt, saaledes som det var optaget.

¹⁾ Vilhelm Birkedal, l. c. I, S. 17—18.

Birkedal er jo ikke alene om denne Opfattelse. Blandt Legender, der i sin Tid bragtes frem af den nationallibérale Presse og som efter Evne søges holdt i Kurs, hører ogsaa den at fremstille Andræ som en «blot pessimistisk Raisonneur», en «afgjort Pessimist i Politiken»¹⁾; og da man efter Tildragelserne i 1864 ei ret vel kunde knytte denne Pessimisme til, hvad han havde befrygtet at kunne blive Følgen af en Statsmandskløgt, der opgav Helstaten, eftersom Begivenhederne jo noksom viste, hvor fuldt han havde Ret i sine advarende Ord, har man senere dreiet det derhen, at efter Rigets Sønderlemmelse i 1864 havde han opgivet ethvert Haab om en fri og selvstændig Tilværelse for Danmark; — «der er hverken menneskeligt eller guddommeligt Lægemedel, vi ere mærkede til Døden», saadanne Udtalelser lægges der ham i Munden.

Hvorpaa slig Formening støttes, formaar jeg ikke at skjønne, og dersom den ikke fremsættes i blot tendentiøst Øiemed, er den mig kun forklarlig som Vidnesbyrd om den Overfladiskhed, hvormed der jævnlig biograferes om politiske Personligheder, uden at man gjør sig den Uleilighed at eftersee deres egne Udtalelser. Er der nemlig nogen Sag, i hvilken Andræ gjentagende og indtrængende har lagt sin Optimisme for Dagen, saa er det netop med Hensyn til en fri og uafhængig Fremtid for Danmark. Allerede i den første Rigsdagssamling efter den nugældende Grundlov optræder han mod et pessimistisk «man», der ængstet af de truende Forhold i Europa (April 1867) opfordrer Regjeringen til at træffe ekstraordinære Foranstaltninger.

¹⁾ C. St. A. Bille, «Andræ og Krieger» i Kalenderen «Danmark» for 1894, S. 67 (for det sidst anførte Citats Vedkommende).

«Vi vide vel», udtaler Andræ under Behandlingen af et Lovudkast om Indkomstskat, «at vi leve i retløse Tider, hvor nye og statsopløsende Principer dristigt prædiktes paa alle Steder, og hvor der derfor er store Farer at bestaae for de forskjellige Stater. Men vi kunne nære et velbegrundet Haab om, at vi allerede have været saa hjemsogte af Ulykker, at det i den nærmeste Tid vel vil blive andre Stater, som i saa Henseende staae for Tour, og at Uveiret ikke fremdeles vil ramme os»¹⁾). Hverken Regjeringen eller Kolleger i Landstinget synes at have delt et saa tillidsfuldt Syn paa Fremtiden, thi paany lyder faa Maaneder senere Andræs optimistiske Forvisning: «Jeg er ikke saa mistrøstig, at jeg troer, at de smaa Staters Bestaaen er i den Grad truet, som Mange mene; vel erkjender jeg Retløsheden at være tilstede, vel erkjender jeg, at det i og for sig er en høist farlig og høist fordærlig Tilstand ogsaa for de smaa Stater, hvori den politiske Udvikling for Øieblikket befinder sig, men dels er jeg fuldkommen overbevist om, at denne Tilstand kun er forbigaaende og maaske hurtigere forbi, end Mange vente, og dels troer jeg ved Siden deraf, at man langt overvurderer Faren, idet man ikke lægger Mærke til, at det i Reglen kun er dér, hvor indre Splid og Uenighed er tilstede, altsaa hvor Spiren til Opløsning er udviklet i det Indre, at en slig Opløsning fra uden af kan gennemføres. Jeg har derfor den fra Andres væsentlig forskjellige Anskuelse, at det ikke er en uløselig Opgave for Danmark at kunne bibeholde og fortsætte sit selvstændige, frie, uafhængige Statsliv»²⁾). Ja snarere synes man, med Tendents i den Retning, at

¹⁾ Forhandl. paa Landsth. 1866--67, Sp. 2923.

²⁾ Sammesteds, Sp. 4210.

kunne bebreide Andræ en altfor vidtgaende Optimisme, thi, fortsætter han i den samme Tale: «Jeg siger ikke, at Dværge altid mistrøstigt skal gaae til Striden; det er jo bekjendt, at den lille David fældede Goliath, men det er ogsaa bekjendt, at David ikke benyttede Goliaths Sværd»¹⁾, — Ord, med hvilke Andræ dog ikke ønsker at pointere Andet end, at det lidet baader et lille Land som Danmark at ville kappes med de Mægtige ved at tilstræbe en stor, udpilet Armee — «man kunde være fristet til at kalde den en Militshær» — istedetfor at sende i Marken en omhyggelig uddannet og tidssvarende udrustet mindre Hær, der «sikkrer sig stedse med Ære og Hæder at kunne optage Kampen, hvor den maa føres»²⁾).

Saa meget blot fra en enkelt Rigsdagssamling til Belysning af Andræs «afgjorte Pessimisme», om ham som den, der efter Ulykken i 1864 «sank ganske sammen» . . . «gik sønderbrudt omkring og forsikkrede, at Danmark var fortabt, aldeles fortabt!» Langt snarere synes slig mistrøstende Opfattelse at have fundet Udtryk hos dem, der have forekastet ham Pessimismen, — man læse blot Udbrud af den toneangivende Presse fra hine Aar³⁾).

¹⁾ Forhandl. paa Landsth. 1866—67. Sp. 4212.

²⁾ Sammesteds, Sp. 4211.

³⁾ — — «Danmarks nære Undergang. Ordet har ofte ligget os paa Tungen» — — «Nu, da Afgjørelsens skjæbnesvangre Øieblik med uanet Vælde bryder frem over os, kan det raabes ud med høj Røst, hvad der er sørgelig sandt, at Danmark gik sin Undergang imøde» — — «det var udseet til det allerførste Offer, og der var kun een Frelse, kun een Befrier, til hvem det kunne knytte sit Haab» — — «Var det blevet ved at gaae som hidtil,» . . . «vare Kejsereens Øjne blevne

I sin optimistiske Tro paa Danmarks Fremtid forudsatte unægtelig Andræ, at «vi ikke selv beredte os Farer, som det laa i vor egen Haand at undgaae». «Naar en lille Stat», bemærker han ved Behandlingen af et Lovforslag om overordentlige Foranstaltninger til Forsvarsvæsenets Fremme, «vil blive uangreben af de større Magter, maa den ikke friste dem, hverken ved indre Splid og Kiv eller ved Krigslyster eller Lignende, til at beskæftige sig med den»¹⁾. I den stærke Udvikling af Flaadens større Kampskibe, saaledes som denne var paatænkt i Lovforslaget, og for hvilken der var Stemning hos et Regjeringsparti i Folkethinget, saae Andræ ikke blot et vort Land ganske utjænligt Forsvarsvaaben, men en saadan Fristelse: «Det lader sig dog ikke nægte, at Fristelsen bliver større og større, jo mere man skaffer sig et Vaaben, som man selv maaske ikke vil kunne bruge, men som Andre kunde have Brug for, eller ved hvilket de kunne blive understøttede»²⁾. En lignende Fare saae Andræ, ikke saa meget i den permanente Befæstning af Kjøbenhavn i og for sig, som i «den moralske, den politiske Virkning af en Forsvarsplan, der forud designerede kun en enkelt lille Del af Riget som

lukkede, inden den gjærende Stemning brød ud i Handling, saa var efter vor Overbevisning dermed — nu kunne vi udtale det — Haabet om Danmarks Tilværelse som selvstændig Stat saa godt som udslukket.» — «I værste Tilfælde vil der ramme os, hvad der ellers med Sikkerhed kan forudses at ville ramme vore Børn». Citater af en Artikel i «Dagbladet» for 22de Juli 1870, der formentlig er tillagt mere end forbigaaende Værd, siden den er optaget i C. St. A. Bille, «Tyve Aars Journalistik», III, S. 593 ff.

¹⁾ Forhandl. paa Landsth. 1875—76, Sp. 733.

²⁾ Sammesteds, Sp. 733.

den, der egentlig ihærdig skulde forsvares, men overlod alt det Øvrige til Fjendens Vold»¹⁾). Men kun i Forbigaaende berøres Muligheden af disse Farer; de stilles ingenlunde for Øie med skræmmende Ord, og i den bekjendte Tale fra Februar 1876, der formentlig nærmest haves for Øie ved Paastanden om Andræs Pessimisme med Hensyn til Danmarks Fremtid, gjenfindes det samme forhaabningsfulde Syn, med hvilket han da paany søger at lægge en Dæmper paa en opskræmmede Opinion. «Jeg er overbeviist om, at det er den største Illusion, at det i nogen overskuelig Fremtid skulde kunne tænkes, at nogen Stormagt kunde ville falde paa at underkue, at udslette hele Danmark af Staternes Række, — jeg troer, som sagt, ikke derpaa». Og til Indvendingen, «om der ikke haves mange Exempler paa, at Tilstanden i Europa er saa retløs, at ingen Stat nogensinde kan være sikker paa sin Bestaaen», svarer Andræ: «Nei, det er en Misforstaaelse; thi man husker ikke paa, at en væsentlig Omstændighed ved de Stater, der ere blevne tilintetgjorte, har været den, at de først have været tilintetgjorte i deres Indre» . . . «Dette at ville tage en Stat, som i Nationalitet, i alle Eiendommeligheder staar fjernt fra Erobreren, er et Spørgsmaal, som mig bekjendt ikke kan siges at være blevet løst i den Retning, som Mange nu ansee for at være saa faretruende»²⁾).

Maaske det herved dog ikke bør lades uberørt, at da Andræ i følgende Aar saae, hvorledes Stemningen «i den store Del af de Samfundsklasser, som her nærmest kunne komme i Betragtning»³⁾, med stedse større Varme sluttede sig til en Forsvarsplan, der forekom ham ikke mindre

¹⁾ Forhandl. paa Landsth. 1875—76, Sp. 731.

²⁾ Sammesteds, Sp 729—30. ³⁾ Sammesteds, Sp 726.

politisk uklog end finantsielt udførlig, kan have befrygtet en lignende ulykkebringende Opinion som den, der «vildledet gennem Aar» havde fremkaldt Krigen i 1864 og dens sørgelige Katastrofer¹⁾. Men dersom Andræ har næret en saadan mere vidtgaende Frygt, har han ikke ladet den offentlig komme til Orde; meget hellere tog han i hine Aar Anledning til at fremsætte et positivt Forslag for et lille Land som Danmark til paa fredeligt Omraade at hævde sin Berettigelse til selvstændig Bestaaen. «En lille Stat», udtaler han, «kan efter min Overbevisning ikke anvende sine Kræfter paa nogen forholdsvis heldigere Maade end ved at understøtte Bestræbelser for Videnskaben» . . . «Der er Intet, der mere formaar at vække en Nations Selvfølelse og mere at holde Livskraften oppe i den, og der er Intet, der mere formaar at vække Udlandets Følelse af, at denne Stat har Ret til at leve»²⁾. Man læse eksempelvis dette Afsnit af en Tale, under Behandlingen i Landstinget af Finantslovsforslaget for 1879—80, der gav Stødet til den Række Expeditioner, der i senere Aar ere foretagne til en Under-

¹⁾ Forhandl. paa Landsth. Rigsraadstid. 1864, overord. Saml., Sp. 578—79: «Det har været en gennem Aar vildledet offentlig Opinion, som har fremtvunget disse Resultater» [Dannevirke, Dybbøl], «og man skal ikke nu komme og bestandig fremstille det for os, som om det var det ulykkelige Tilfælde, at Frederik den Syvende døde, der har fremkaldt alle disse for os saa sørgelige Begivenheder. Nei, ganske vist blev Krigen fremskyndet, ganske vist fik den ved Frederik den VII.s Død en Tilsætning, som den ellers var bleven fri for; men det Spørgsmaal i og for sig, om Frederik den VII.s Død var til Held eller Uheld for vore politiske Forholds Udvikling, er ikke afgjort, og den kunde have været til Held for den», jfr. Sp. 592—93.

²⁾ Forhandl. paa Landsth. 1878—79, Sp. 1086 (Udhævelsen af mig)

søgelse af de gamle Nordboeres Kolonisationsforsøg paa Grønland, og skjønnede, hvorledes ogsaa den Bemærkning om Andræ som Taler «kold og afværgende i sin Tone», . . . «men intet Forsøg paa at gjøre sin Mening positivt gjældende»¹⁾), hører til de falske Stikord; — «jeg vilde ønske, at jeg nu var i Stand til at tale med al den Varme, som det var muligt, for at de Ord, jeg udtaler, kunde finde Gjenlyd ikke blot i denne Sal, men ogsaa udenfor», udbryder han til Ex. i den berørte Tale²⁾), og at hans Bestræbelser ikke have været forgjæves, tør fremgaae af den Modtagelse, hans Ord strax fandt hos Kolleger i Landstinget.

Endnu engang, som om Andræ, mod Sædvane, ikke havde noget imod at vende tilbage til egne Udtalelser i en Sag, der laa ham paa Hjerte saa fuldt som nogen Dansk, og i hvilken han havde Indsigt som Faa, lod han sin Optimisme komme til Orde. Han indleder med en kort Redegjørelse af de Grunde, der medføre, at han «ikke vil kunne sympathisere med nogen Forsvarsplan, der ikke gaar ud paa, saa vidt vi formaae, at forsvare det hele Land», —

¹⁾ I den givne Forbindelse (C. St. A. Bille, «Andræ og Krieger», i Kalenderen «Danmark» for 1894, S. 67) refererer Citatet sig dels til Taler af Andræ og dels til Andræ som Taler, og hidsættes derfor i sin Helhed: «I Landstinget havde han derefter stadig Sæde, fra November 1866 (samtidig med Liebe) som kongevalgt Medlem, men det er noksom bekjendt, hvor ringe Del han tog i Forhandlingerne, og hvor lidt Interesse han viste for Thingets Arbejder: en større Tale i hver Samling» [de sidste 11 Aar af Andræs Liv burde dog have været undtagne], «klar i Tanke, fyldig i Indhold, elegant i Form, men kold og afværgende i sin Tone, om et eller andet Hovedspørgsmaal som en Slags Protest mod Tidens hele Retning, men intet Forsøg paa at gjøre sin Mening positivt gjældende».

²⁾ Forhandl. paa Landsth. 1878—79, Sp. 1085.

«jeg troer, at man ganske overseer den moralske Betydning, blandt Andet, der ligger i, at Landet viser, at det vil gjøre, hvad det formaar, for at sikkre saa væsentlige Bestanddele som disse» (Jylland og Fyen), — og afviser de gængse Argumenter imod Muligheden af en saadan Forsvarsplan: «der er Ingen, der paastaar, at vi skulle gaae videre i vort Forsvar end efter Evne»; — for saa vidt henviser jeg til hans Foredrag og til den Begrundelse, som heri gives af de Ord, der lyde som hans sidste vedrørende selve Forsvaret: «Men jeg, som sagt, tillægger ikke den Sort Argumenter den allerringeste Vægt»¹⁾). Langt fyldigere forlyder paany hans optimistiske Syn paa Danmarks Fremtid: «Jeg maa overhovedet bemærke, at det efter min Overbevisning er noget af det Falskeste, man kan paastaae, at Staterne hævde deres selvstændige Bestaaen kun eller fortrinsvis ved Vaabenmagt. Der er i Europa for Øieblikket et Halvhundrede suveræne Stater, og selv om man maatte indrømme, at flere af disse formedelst naturlige Baand imellem dem kun have en begrændset Suverænitet, bliver der dog nok tilbage, som have en uafhængig Stilling, og der er blandt disse meget faa, vel næppe mere end 5 eller 6 Stormagter, som med nogen Grund tør stole paa at kunne hævde deres Stilling med Vaabenmagt. For alle de øvriges Vedkommende er deres Bestaaen knyttet til andre Betingelser. Det maa jo overhovedet erindres, at der er Meget, der kommer i Betragtning, hvor der er Tale om at udslette en Stat af Staternes Række. Jeg troer, der fremfor Alt er to Faktorer, som i den Henseende maa tillægges en afgjørende Vægt: Først en klog, en besindig, en forstandig Politik udadtil, men for det Andet en tilfredsstillende, en

¹⁾ Forhandl. paa Landsth. 1881—82, Sp. 577.

sund, en kraftig Udvikling i alle de indre Forhold, ikke blot paa det materielle Omraade, men ogsaa paa de høiere, hvor selv den mindste Nation er forpligtet til at deltage og yde sit værdifulde Bidrag til Løsningen af de Opgaver, Tiden stiller. En nok saa lille Stat har i den Henseende gjort Fyldest, naar den indtager en hæderlig Stilling i den almindelige europæiske Udvikling, naar den har en selvstændig, en nedarvet, med mange, med store Minder fæstet Nationalitet at værne om, som den med Kjærlighed hænger ved. Og naar den ikke selv arbejder paa sin Opløsning, saa troer jeg, at den med fuld Fortrøstning kan see Fremtiden i Møde og nære et godt Haab om en selvstændig Bestaaen. I det sidste Aarhundrede, hvor saa store Storme ere faredе hen over det europæiske Statssamfund, efter at Omvæltningens Sluser bleve aabnede ved den franske Revolution, troer jeg dog, hvor mange Omvæltninger der endogsaa er sket, at man skal lede efter Exempler paa et saadant Folks Undergang»¹⁾).

Smukkere og mere følt er den tillidsfulde Fortrøstning til Fædrelandets uafhængige Fremtid næppe kommen til Orde i vore politiske Forsamlinger. Udførligt har jeg gjen-givet Slutningen af Andræs Foredrag, fordi det er hans sidste i Landstinget; det er for mig, som om han med hine forhaabningsfulde Ord har ønsket at slaae til Jorden al uvederhæftig Tale om sig som den, der profeterede Danmarks Undergang. Med dem tog han i Mødet den 4de Februar 1882 Afsked som Taler fra en Forsamling, for hvilken han — som næppe ubekjendt — i senere Aar, i dens Egenskab af politisk Korporation, ikke nærde

¹⁾ Forhandl. paa Landsth. 1881—82, Sp. 577—78.

synderlig større Sympathi end for Folkethinget, — om end rigtignok af saare forskjellig Grund.

Unseet den ringe Sympathi bevarede Andræ sin Plads som kongevalgt Medlem til det Sidste, ogsaa fordi han ansaae det for rigtigt fremdeles at markere sin Opfattelse ved sin Stemmegivning. Unægtelig hørte han jo ogsaa til dem, «der» — saaledes som det blev udtalt i nogle Mindeord om ham af Landstingets daværende Formand — «ved sin blotte Nærværelse, saa længe vi havde ham, spredte Glands over Forsamlingen, og bidrog til at høine Landstingets Anseelse»¹⁾. Men alle Opfordringer om at tage Ordet, selv i Sager, som interesserede ham fremfor Nogen i Thinget, afviste han med en Hovedrysten, som vilde han sige, at det ikke var Umagen værd; og denne Taushed blev i de sidste 11 Aar af hans Levetid ene afbrudt af to ganske korte Begjæringer om Foretagelsen af en Afstemning²⁾ samt af de faa, men virkningsfulde Ord, hvormed han, holdende over sin politiske Værdighed som Medlem af Thinget, begjærede Forretningsordenens Bestemmelser fulgt ved Behandlingen af et af Krigsministeren den sidste Dag i Samlingen, den 1ste April 1889, stillet Ændringsforslag om Indsættelse paa Tillægsbevillingsforslaget af en ny Konto paa 8 Millioner Kr. til Fuldstændiggjørelse af de i 1886—88 paabegyndte Landbefæstningsanlæg ved Kjøbenhavn, m. m.³⁾.

¹⁾ Forhandl. paa Landsth. 1892—93, Sp. 704.

²⁾ Sammesteds, 1886—87, Sp. 1661; 1890—91, Sp. 2531.

³⁾ Andræs Begjæring indskrænker sig til følgende Ord: «Da der til denne 2den Behandling af Tillægsbevillingen er stillet et meget indgribende Ændringsforslag af Krigsministeren, maa jeg dog ønske det konstateret ved en formelig Afstemning af Thinget, at Behandlingen af denne Sag kan foretages nu strax

Med denne Redegjørelse antager jeg at have skrinlagt en Legende om Andræ som den, «der havde opgivet ethvert Haab om Danmarks Fremtid», der var «overbevist om, at vor endelige Undergang som uafhængigt Rige kun er et Tidsspørgsmaal»¹⁾, eller med hvilke andre Ord den bliver varieret. Anderledes stiller det sig unægteligt, dersom hin Paastand om Andræs Pessimisme indskrænkes til at gjælde det ringe Haab, han nærrede til en heldig Udvikling af vore indre politiske Forhold. I saa Henseende kan han visselig have udtalt sig alt andet end tillidsfuldt. Kun med saare ringe Fortrøstning saae han paa en Grundlov som den nu gjældende, og gjentagende lyder hans Forudsigelse, at med en saadan Forfatning «er for Fremtiden ingen fornuftig Regjering mulig», idet enhver Regjering uundgaaeligt vil komme i et Afhængighedsforhold af den «altformaaende, af den eneherkende Majoritet»; — «Jeg taler her kun om den legale Fremtid, jeg vil ikke tale om den Fremtid, som kan forestaae, hvis man skulde gribe til Fortvivlelsens Selvhjælp; den beraaber jeg mig ikke paa, jeg er kun henviist til den Fremtid, som,

uførtøvet». Efterat den foretagne Afstemning havde udviist 30 Stemmer for og 13 St. imod Sagens Foretagelse, bemærker Andræ: «Maa jeg gjøre opmærksom paa, at der skal tre Fjerdedele af Stemmerne til for at tilstede Foretagelsen. Der udfordres tre Fjerdedele af Stemmerne for at tilstede Afgivelser fra Forretningsordenen»; og i et senere Møde samme Dag til en Forespørgsel af Viceformanden: «Jeg veed ikke, om Nogen begjærer ny Afstemning, om dette Forslag maa fremmes?» — «Jeg gjentager min Begjæring». (Forhandl. paa Landsth. 1888—89, Sp. 1611, 1619).

¹⁾ Vilhelm Birkedal, l. c. I, S. 17, for det sidstanførte Citats Vedkommende.

begrundet paa Loven og paa den alene, vil blive os tildeel, og da, siger jeg, kan ingen Regjering i Tidens Længde bestaae»¹⁾). Men ligesaa lidt her som ved Andræs advarende Ord om Følgerne af Forfatningen af 18de November 1863 synes der dog at kunne tales om Pessimisme, i hvert Fald ikke om en uberettiget, eftersom Tiden jo noksom har viist, hvorledes hans Forudsigelse om den fordærlige Virkning af hin Grundlov paa vor indre politiske Udvikling er gaaet i Opfyldelse.

Lad mig sluttelig bemærke, at naar jeg mere indgaaende er kommet ind paa den Omtale, som Andræ har fundet i Birkedals «personlige Oplevelser», saa er dette jo ingenlunde sket, fordi jeg nærer den Tro, at der er Mange, som i dennes Dom om politiske Personligheder seer Andet end en Art subjektive og saare overfladiske Stemningsudbrud, farvede af hans Uvillie eller Sympathi, men ene og alene fordi jeg i denne Omtale har fundet Vehikel for til dette Afsnit af Andræs Ungdomsliv at knytte Bemærkninger — ikke mindst paa Grundlag af hans egne Udtalelser — om ham som moden Mand, hvad der saa meget mere maatte være mig magtpaaliggende, som jeg (saaledes som i Forordet bemærket) maa ansee det for tvivlsomt, hvorvidt dette Arbeide vil blive fortsat som en mere chronologisk Biografi af Andræ, eller om jeg ikke maatte foretrække i Monografier at behandle enkelte Sider af Andræs Liv, der i fremtrædende Grad kaste Lys over ham og hans Samtid.

¹⁾ Forhandl. paa Landsth., Rigsraadstid. 1865, 3die overordentl. Saml. Sp. 684 (Udhævelsen af mig), jfr. 1864—65, 2den o S. Sp. 1233 ff.

ANDET AFSNIT.

ANDRÆ OG DET HEIBERGSKE HUS.

I.

Andræs Bekjendtskab med Heibergs.

Afskedsfesten for Tscherning i Juni 1833. — Heiberg, Fru Heiberg og Fru Gyllembourg. — Heibergs Udtalelse om Andræ i et Brev til Peter Andreas Heiberg. — Fru Gyllembourgs Noveller.

Blandt Lærerne i yngste Afdeling ved den militære Høiskole var Johan Ludvig Heiberg, der docerede Logik og skjøn Litteratur, saavel det danske Sprogs som i Almindelighed. Jeg troer ikke, at Heiberg havde Ord for at være netop en vækkende Lærer; hans Foredrag omtales som noget tørt, stundom «mindre vel forberedt», men — tilføies der — «paahørtes dog af Eleverne med Interesse»¹⁾. Man seer jo ogsaa af Heibergs Breve til hans Fader i Paris, at det, som interesserede ham ved denne Ansættelse, ikke saa meget var at kunne indvirke paa Eleverne ved sine Forelæsninger som — for at anføre Hei-

¹⁾ Undervisningsdirektorens Tjenstbog I, til Ex. S. 128, 68 — cfr. dog S. 26, hvor Undervisningsdirektøren udtaler sig meget anerkjendende om Heibergs filosofiske Foredrag.

bergs egne Ord — «at jeg nu faaer Leilighed til at give mine Anskuelser af Litteraturen, mit æsthetiske og philosophiske System en vis udvortes Vægt og Betydning, og sætte denne imod den oehlenschlägerske Slendrian og Vrøvle-Raisonnement»¹⁾). I sine Erindringer lægger Fru Heiberg heller ikke Skjul paa, at det — da de i Sommeren 1831 laa paa Landet — var Heiberg nærmest en Plage den ene Gang om Ugen at maatte ride ind til Byen for at holde Forelæsninger paa Høiskolen, — «ærgerlig satte han sig hver Gang paa sin Hest for at ride til Byen», og Kjedsommeligheden herved synes ikke mindre den paafølgende Sommer, da de tilbragte Ferien i Hirschholm, hvorfra Heiberg ligeledes en Gang om Ugen maatte «til sin store Ærgrelse» ride til Kjøbenhavn for at udføre denne Gjerning²⁾). Maaske dette mindre Tilfredsstillende for Heiberg ved selve den docerende Virksomhed i Forbindelse med, at man allerede tidlig fandt, at Undervisningsfagene paa Høiskolen vare altfor mange, har medført, at Logik og Skjønliteratur — ved et Tillæg til Planen i September 1836 — ophørte at være Lærefag ved Skolen, og at saaledes Heiberg fra den 1ste November s. A. fratraadte sin Stilling ved denne. «Den udvortes Vægt og Betydning», som han kunde ønske for sine literære og filosofiske Anskuelser, havde disse opnaaet ved i Overensstemmelse med Høiskoleplanen at blive trykte som Ledetraad ved Forelæsningerne over de paagjældende Fag ved Skolen³⁾).

Jeg mindes ikke at have hørt Andræ omtale Heibergs Egenskaber som Lærer, men med sin levende Interesse

¹⁾ Breve fra og til Johan Ludvig Heiberg, S. 124--25.

²⁾ Johanne Luise Heiberg, Et Liv gjenoplevet i Erindringen, I, S. 240 og 262.

³⁾ J. L. Heibergs samlede Skrifter (1861), vol. I og III.

for skjøn Literatur, og ikke mindst for Poesi, har han sikkert fulgt Heibergs Foredrag med stor Opmærksomhed, og jeg tør ligeledes antage, at den Paavirkning i filosofisk Retning — særlig af den Hegelske Filosofi, — som var stærkt fremtrædende i Andræs Ungdomsaar, og som under hans Studietid i Paris ikke var fri for at vække nogen Betænkelighed hos hans mægtige Velynder, Frants Bülow¹⁾, langt mere skyldes Heibergs Forelæsninger over «Philosophiens Philosophie eller den speculative Logik» end Besøgene i dennes Hjem, hvor Samtalen vistnok i Reglen er bleven ført, ikke med Heiberg alene, men til lige med dennes Hustru og Moder.

Disse Besøg i Heibergs Hjem, hvor Andræ efter sin Introduktion hurtig blev optaget med en Intimitet, større end der blev viist nogen Anden i hine Aar, hørte selvfølgelig til Andræs kjæreste Erindringer. Sammenlignet med den Selskabelighed, han nød i det Heibergske Hus og i Reglen med Heibergs ganske en familie, svinder al anden Selskabelighed bort til Intet; i ingen anden Familie var han tilnærmelsesvis en saa hyppig Gjæst, — «han paa sin Side», bemærker Fru Heiberg, «fandt saa stort Behag i dette» [vort Hjem og vor Omgang], «at vort Hus var saa godt som det eneste, hvori han udhvilede sig fra sine Stu-

¹⁾ «I Slutningen af Deres Rapport» — skriver Bülow i Brev af 3die April 1838 til Andræ — «ytrer De, at «den nuværende Mathematik ved sin Løsrivelse fra Philosophien har indviklet sig i en Labyrinth af slette og aandløse Theorier, hvoraf den maaskee ikke saa snart vil finde en Udvei»; — denne Deres Formening vil en Del af de herværende Matematikere ikke indrømme; Tiden vil lære, hvem der har Ret».

dier»¹⁾. Men i fuldeste Maal — skulle vi see — kunde Andræ ogsaa glæde sig over Forstaaelse og Sympathi hos enhver af de Trende.

Fru Heiberg omtaler i sine Erindringer den første Aften, han var deres Gjæst, i Anledning af en Fest for Tscherning. Denne var paa Grund af sine frie politiske Udtalelser i Juni 1833 afgaaet fra sin Stilling ved den militære Høiskole for ifølge kongelig Ordre at foretage en Reise til Udlandet i militært Øiemed paa ubestemt Tid, og forinden denne Bortreise fandt Sted ønskede Heibergs at see ham tilligemed nogle Flere i deres Hjem. Som tidligere berørt var Andræ blandt dem af Høiskolens Elever, der havde indbudt Tscherning til en Afskedsfest paa Skydebanen (den 15de Juni), og, som rimeligt var, modtog da ogsaa han en Indbydelse fra Heibergs til faa Dage senere at samles med Tscherning ved Afskeden i deres Hjem. Sikkert har denne Indbydelse, der hører til det Meget, som Andræ bevarede, skjøndt den er affattet i ganske almindelig Invitationsstil, voldet ham stor Glæde; han var alt dengang stærkt indtaget i Fru Heiberg og forsømte nødig nogen Aften, hvor hun optraadte paa Theatret; flere Gange ugentlig maatte han af sin beskedne Lieutenantsgage udrede de otte Mark, som en Parketbillet dengang kostede.

Fru Heiberg berører forskellige Smaatræk fra denne Aften, der — som hun siger — «fik Betydning for os Alle» ved at skaffe dem Andræs Bekjendtskab, og tilføier, at ogsaa Andræ «paa sin Side bevarede de mindste Details fra denne første Indtrædelse i vor Kreds i sin Hukommelse, og senere ofte har mindet os om dem»²⁾. Jeg erindrer ingen

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 288.

²⁾ Sammesteds.

af disse Details fra Andræs Omtale, kun saa meget, at Fru Heiberg, der bar en hvid Dragt med en rød Rose i Beltet, forekom ham om muligt endnu mere fortryllende i sit Hjem end paa Scenen. Fortryllelsen deltes af Adolf Fibiger, en noget yngre Kollega af Andræ, der ligeledes i sin Egenskab af Elev paa Høiskolen, men som Repræsentant for dennes yngste Afdeling, var indbudt til Festen og for første Gang i Heibergs Hus. I et Brev til sin Moder skildrer han sit Indtryk af Fru Heibergs hele Apparition: den hvide Dragt, der «ser helt alfelig ud», Haaret, der bølgede ned under en Kappe, «der sad aldeles fladt paa Hovedet med en Art Puf bag i» . . . «Alt tog sig ud som en deilig Negligé, som en Morgendragt ved en Promenade i en engelsk Park», — men først og fremmest Øinene, «de brillante Øine», som han ligner med en Solstraale, hvis klare, rene Glands kastes tilbage fra en Skovstrøms mørke, tause, ilende Vande. «Saaledes er hendes Blik, naar hun taler; tier hun, da er det, som om Strømmen havde sagnet sit Løb og var bleven en yndig Skovdam»¹⁾.

— — «Der blev bragt The om, man grupperede sig, snakkede, snart med Per, saa med Povl», bemærkes yderligere af Fibiger om denne Aften. Vistnok har Andræ dog ikke ladet det beroe ved en saadan tilfældig Samtale med en Nærstaaende, men Heibergs Hustru og Moder, de eneste Damer i Selskabet, vare fortrinsvis Gjenstand for hans Opmærksomhed, og begge følte de sig strax i høi Grad tiltalte af hans Optræden og Underholdning. «Hin Aften», siger nemlig Fru Heiberg, «erobrede denne unge, begavede Mand Heibergs, hans Moders og mit

¹⁾ Museum, Tidsskrift for Historie og Geografi, 1894, S. 142 ff.

Venskab — et Venskab, som har holdt sin Prøve indtil dette Øieblik, da jeg nedskriver dette, 23 Aar efter» . . . «I denne fine, aandrige Natur fandt Heiberg en ung Mand, hvem han ønskede at aabne sit Hus for og binde fast til vor stadige Omgang»¹⁾). At slig Adgang kun faldt i de Faa og Udvalgtes Lod, fremgaar jo noksom af Fru Heibergs Erindringer: «Det var ingenlunde let at faae Adgang til denne lille, men udsøgte Kreds, hvor den fineste Tone herskede, og hvor Alle følte, at de, idet de traadte ind til Fru Gyllembourg og hendes Søn, maatte tage Søndagsklæder paa og give det Bedste af hvad Aand og Dannelse havde erhvervet», — saaledes hedder det om Heibergs Hjem hos hans Moder²⁾), og Adgangen blev ikke lettere, efterat Heiberg havde forøget Hjemmet med sin unge Hustru. Han satte hende jo «saa høit, at han ikke var langt fra at synes, at saa godt som Ingen var værdig til hendes Omgang», og fandt, «at det skulde være en stor Gunst at turde regne sig til hendes Omgangsvener»³⁾).

Hvor fuldstændig Erobringen af det Heibergske Trekløver blev, afgiver Fru Heibergs Erindringer yderligere Vidnesbyrd om. Det er med Andræ og med ingen anden Husven fra hine Aar, 1834—36, at hun «med Glæde mindes i dette Øieblik de mange Aftener, hvor han og vi Tre til langt ud paa Natten sad i den livligste Underholdning, gjensidig opmuntrede ved hinandens Selskab», og det er Andræ, hvis Besøg om Aftenen imødesees med Længsel af dem alle Tre, og om hvem hun udbryder: «Vi vare heldigere, thi naar En af os sagde: «heute kommt gewiss

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 287—88.

²⁾ Sammesteds, I, S. 182—83.

³⁾ Sammesteds, I, S. 278.

Honoré», da blev vort Haab sjeldent skuffet, og altid bragte han sin fine Tone, sin oplivende Conversation med sig, og Time efter Time gik, indtil Vægterens Raab fra Gaden: «Hov, Vægter! Klokken er slagen 1» mindede os om, at dette Klokkeslet var langt fra Vægterens Raab: «Hov, Vægter! Klokken er slagen 10. Nu er det paa de Tide, man føier sig tilsens»¹⁾).

Selvfølgelig kunde denne nære Omgang med den Heibergske Kreds ikke Andet end paa mange Maader øve Indflydelse paa Andræs aandige Udvikling. Den Smag og Takt, der var raadende i Heibergs Hjem, stod i hine Ungdomsaar som mønstergyldig for ham, og ubevidst, gennem mange Samtaler, er vistnok Meget af hvad der efter Heibergs Anskuelse maatte ansees som Passende eller Anstødeligt, være sig i Kunsten eller Livet, gaaet over til at blive Andræs egen Opfattelse. Naar Andræ i sit Hjem kunde opstille altfor vidtgaende Paastande om, hvad han i det daglige Liv fandt upassende — til Ex. udtale sig imod paa en Søndag at tage i Skoven, gaae i Theatret eller overhovedet vise sig paa Steder, hvor et Søndagspublikum færdedes, — kunde hans Nærmeste nok udbryde: «Ja, det er nu Noget, som Du har lært hos Heibergs, men det gjælder længst ikke mere». Men forovrigt var denne Paavirkning langt fra saa stor, som man kunde have ventet det af en saa meget ældre og rigere Erfaren overfor den tyve Aar Yngre. Allerede i unge Aar var Andræ i mærkelig Grad selvstændig i sine Anskuelse; hvad han vidste og mente, var dengang ikke mindre end senere førstehaands, hverken hentet eller laant

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 288—89.

hos Andre; og naar dog saa Meget af, hvad Heiberg hyldede eller bestred, maaske mere i social og human Henseende end netop i æsthetisk-kunstnerisk, fandt Medhold hos Andræ, laa dette væsentlig i, at det var som talt ud af hans egen Overbevisning. I de faa Linier, hvormed Fru Heiberg berører Samtalerne i deres Hjem, faaer man ogsaa nærmest Indtrykket af det Uafhængige i Andræs Synsmaade overfor Heiberg. «Det var smukt at se Heiberg som den ældre, modne Mand, underholde sig med denne yngre som med en Jevnaldrende, og igjen at se den unge udtale sine Anskuelse frit og uforbeholdent for den ældre, dog med al den Finhed og Takt» — tilføier Fru Heiberg, — «der i den Grad, i hvilken han var i Besiddelse af den, kun kan naaes, hvor den er medfødt»¹⁾). Netop denne Takt var jo en fremtrædende Egenskab hos Andræ, — instinktmæssig at vide, hvad der ved enhver Leilighed skulde siges, hvad ikke, og hvorledes det skulde siges, — visende sig i det daglige Liv ogsaa i en Evne til bestemt at kunne udtale en afvigende Mening, men uden i Maaden at fremsætte den paa at blive stødende, medens alt Rethaveri, end sige Hang til Disputeren laa ham fjernt og forekom ham smagløs i en Samtale; hvor ofte har jeg ikke hørt ham i Divergentser med Krieger, der ikke kunde siges fri for en vis Lyst til at have det sidste Ord, holde inde med et af sine smaa Udbrud: «Nu, lad gaa! — lad gaa!», og let og utvungent gaae over til et neutralt Emne: «Hvad siger De ellers, Krieger, til den morsomme Forhandling i det franske Kammer?»

I hvor høi Grad Heiberg satte Pris paa Andræ, fik denne at vide efter Heibergs Død. Faa Maneder senere

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 288.

bragte nemlig Krieger en af de Torsdage, han regelmæssig besøgte Andræ, et Brev, som Fru Heiberg havde bedt ham om at læse op ved Bordet. Det var et Brev fra Heiberg til hans Fader i Paris, dateret den 11te November 1834, i hvilket han omtaler Bekjendtskabet med Andræ:

— — —

« Mais parlons d'autres choses. Nous avons célébré la fête de ma mère par un petit dîner, auquel les seuls invités étaient Mr Hertz et un jeune homme de 22 ans que je connais il y a longtemps, mais dont je ne l'ai point parlé encore. C'est un élève de la haute école militaire, il est lieutenant du génie, et s'appelle Mr Andræ. De tous les jeunes gens que je connais ou que j'ai connus, c'est le plus distingué sous tous les rapports. Dans un âge aussi jeune on peut dire qu'il est déjà du nombre des savans; mais ce ne sont pas seulement les sciences exactes qu'il a cultivées; il a du génie et du goût, et il a également étudié la littérature, la philosophie et la politique. Maintenant il est sur le point de terminer son cours à l'école militaire, pour entrer dans l'état major du Roi, où il fera un singulier effet, vu qu'il sera le premier qui y soit reçu à cause du mérite. En tous cas il ne manquera pas de faire une carrière brillante, et il serait étonnant qu'il ne fît pas bientôt un voyage et qu'il ne vînt à Paris, où tu seras charmé de le voir, car il a, outre ses talens et ses connaissances, le caractère et les manières les plus aimables, et certainement il ne sera pas du nombre de ceux qui te font visite comme on fait visite au musée ou au jardin des plantes ou aux autres curiosités de Paris.

.
Reçois l'assurance de mon dévouement filial.

J. L. Heiberg.»¹⁾

Saaledes udtalte Heiberg sig altsaa om en ung Mand, lige fyldt det 22de Aar, hvis særligt fremtrædende Bega-

¹⁾ Breve fra og til Johan Ludvig Heiberg, S. 156—57.

velse i matematisk Retning af personlig Erfaring dog næppe var ham bekjendt. Og dobbelt maa denne Udtalelse forekomme smigrende, naar man betænker, hvor vanskelig Heiberg var at tilfredsstille, ikke mindre med Hensyn til Mennesker end overfor deres Præstationer. Andræs Hustru, der tog en Afskrift af Brevet til sin Dagbog, idet — som hun bemærker — «en saadan Dom fra en saadan Mand absolut maatte glæde mig», tilføier ogsaa, at «Krieger, som havde læst alle Heibergs Breve til hans Fader, forhøiede endda Indtrykket ved at sige, at der var kun een Person til, som Heiberg havde omtalt paa en meget rosende Maade, og det var hans Kone, Fru Heiberg»¹⁾).

Paa Fru Heibergs Vegne lod Krieger Brevet optage i den kort efter udgivne Samling af «Breve fra og til Johan Ludvig Heiberg», og jeg mindes, hvorledes dette ved en Leilighed blev berørt af Andræ, der jo ikke var vant til at see sin Roes publiceret, som et lille Træk af Krieger, som næppe enhver af Ens gode Venner vilde have udviist.

At Heiberg i saa høi Grad kunde føle sig tiltalt af Andræ, kan næppe undre. Uanseet mere end 20 Aars Forskjel i Alder, forskjellig Begavelse og videnskabelig Interesse, var der nemlig i Smag og Tilbøieligheder, i den hele Maade at see paa Livet og Mennesker saare mange Berøringspunkter mellem dem, — begge aandigt fornemme Naturer, paa hvem det Uslebne, mangelfuldt Dannede virkede stærkt frastødende, og begge prægede af en Aands-Uafhængighed, der lod dem skatte Mængdens Dom og Anerkjendelse ringe og holdt dem borte fra Døgnets Strid og Klikevæsen. Ikke mindre kunde begge samstemme

¹⁾ Optegnelser af Andræs Hustru fra November 1860.

i den Pris, de satte paa Klarhed i Tanke og Tale, og i en fælles Uvillie imod alt Kunstlet og Exalteret, imod Alt, hvad som afveg fra det Korrekte og Beherskede, eller bredte sig under et falskt Skin. Men særlig maatte Heiberg i det nære Omgangsforshold med Andræ føle sig tildraget af den fine og mangesidige Dannelse, som han fandt hos sin unge Ven, af hans levende Interesse ikke blot for de exakte Videnskaber, men for Kunst og Literatur, Historie og Politik, kort for alt Menneskeligt, som om Andræ ikke havde anden Opgave end at berige sin Aand paa saa at sige ethvert Omraade. Og Heiberg har glædet sig over, hvorledes han i Andræ, skjøndt «alt en Lærd», ikke fandt det Mindste af det Tunge og Pedantiske, Tause og Indesluttede, der saa ofte følger med et anstrengt Tankearbeide, men tvertimod en Livsglæde, en Evne til som Faa at virke fængslende ved sin Samtale, fri saa fuldt som Nogen for enhver docerende Form i sin Maade at underholde paa. Dertil kom den i høi Grad smagfulde Omgangstone, som Heiberg satte saa stor Pris paa, ikke mindst af Hensyn til sin Moder og Hustru, og som i den livligste Underholdning lod En være fuldkommen tryk imod enhver Bemærkning, der kunde bryde en Stemning eller tvinge til et undvigende Svar.

Dog, hvor stor end Sympathien gjensidig kunde være, var Fru Heiberg utvivlsomt den Magnet, der fortrinsvis drog Andræ saa hyppigt til Hjemmet i Brogade. Og ikke mindre sikkert tør det antages, at blandt Husets daværende Venner var der ikke Nogen, som i hine Aar stod Fru Heibergs Venskab nærmere end netop Andræ, — maaske allerede af den Grund, at Fru Heiberg, der i sin Mands og Svigermoders nærmere Kreds: Hertz og Poul Møller,

Weyse og Oehlenschläger, mødte Mænd, der vare saa betydeligt ældre, i Andræ derimod fandt sin eneste Jevnaldrende, begge fødte i Efteraaret 1812, og — som det i hendes Erindringer bemærkes — med «et stærkt Berøringspunkt mellem ham og mig», idet Andræ «den Gang var en stadig og passioneret Comediegænger»¹⁾. Fru Heibergs sjeldne Evne til at fængsle og bedaare, til at aftvinge sine Omgivelser Beundring, er jo omtalt af Mange. Andræ hørte trods Nogen til Beundrernes Kreds. Men ved Fru Heiberg fængsledes Andræ ikke blot af den store Kunstnerinde eller af det ydre Indtagende hos en Personlighed, der ved sin Skjønhed og Ynde maatte vinde Tilbedere, men nok saa meget — i hvert Fald i senere Aar, da en vis Fortryllelse havde lagt sig, — af det rigtbegavede, fintfølede og rettænkende Menneske med det varme Hjærte, den levende Modtagelighed for al god og sand Stræben og den forstaaende Velvillie overfor alt Menneskeligt. Kun sjeldnere har jeg hørt Andræ omtale Fru Heiberg som Skuespillerinde, og i saa Fald ingenlunde med nogen ensidig Beundring, idet han kunde udtale, at medens han fandt hende uovertræffelig i sin Kunst, naar hun spillede ud af sin rige, umiddelbare Inspiration, forekom hun ham ikke fri for at blive noget søgt, naar Studium og Reflexion ledede hendes Optræden. Desto oftere kunde Andræ derimod prise hendes Egenskaber i Hjemmet: det Fordringsløse, næsten tilbageholdende Beskedne, saa at man kun lidet anede den feirede Kunstnerinde, hendes ejendommelige og friske Bemærkninger, den medfødte bon sens og den psykologiske Iagttagelsesevne — «for Deres skarpe Blik ligge alle mine Svagheder og Feil jo afslørede», skriver Andræ ved en Leilighed til hende, —

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 288.

og ikke mindre hendes Talent som Værtinde, fremtrædende ogsaa ved en egen Gave til med smaa Midler at arrangere Alt omkring sig hyggeligt og smagfuldt. *Nil tetigit, quod non ornavit*, kunde Andræ have sagt om sin Veninde, saaledes som han sikkert oprigtigt mente det. «At min Beundring for Dem kunde voxe, har jeg hidtil betragtet som umuligt, men maa dog nu indrømme, at det Utrolige virkelig er skeet», skriver han 50 Aar senere efter at have læst endel af hendes Manuskript til Mindeskriftet om «Peter Andreas Heiberg og Thomasine Gyllembourg»¹⁾. Vistnok er da ogsaa de mange og i saa høi Grad smigrende Vidnesbyrd om Beundring og Høiagtelse, som af Tidens bedste Mænd og Kvinder ere ydede Fru Heiberg i Breve og paa anden Maade, ganske blevne tiltraadte af Andræ; — ogsaa for ham stod hun som «et Mirakel» . . . som «noget Overordentligt, Noget af det, som Naturen synes at frembringe i sit bedste Lune», saaledes som Fru Gyllembourg i et Brev til Peter Andreas udtaler, at hver den mener, der kjender hendes Svigerdatter²⁾).

Dog, selv Solen har sine Pletter, — og hvor lidet det end laa for Andræ at søge saadanne hos dem, han havde kjær, tillod hans Naturel ham dog endnu mindre at lade, som om de ikke vare tilstede, naar han først var bleven opmærksom paa dem. Saaledes heller ikke overfor Fru Heiberg, der — som hun siger — maatte sande, at hun ved Bekjendtskabet med den 21-aarige Andræ «havde faaet to strenge Herrer i Stedet for en». «Naar Heiberg modsatte sig en eller anden ungdommelig Lyst hos mig, og jeg barnagtig bebreidede ham dette, sagde han ofte: «Spørg Andræ, saa

¹⁾ Brev fra Andræ af 6te Januar 1880.

²⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 244.

skal Du høre, at han vil holde med mig».» Og Heiberg henviste ikke forgjæves til Husets unge Ven. Heller ikke Andræ kunde — som i anden Forbindelse berørt — lide, at Fru Heiberg deltog i Noget, hvorved hun kom i Berøring med Mængden, men ved mangen Indbydelse til offentlige eller større private Fester lød stiltiende hans Samstemning til Heibergs afværgende Ord. «Dette vidste jeg forud», tilføier Fru Heiberg, «og spurgte derfor ikke Andræ, og gjorde jeg det undertiden i Haab om at faae Medhold, fik jeg altid til Svar: «Naturligvis har Professoren Ret; dette er ikke for Dem»¹⁾. «Naturligvis» — næsten forekommer det mig, som om Fru Heiberg ved dette Udtryk, der «altid» lød fra Andræ's Læber, selv naar hun haabede at kunne regne paa hans Bistand ved hine smaa Divergentser om Convenientsen, har villet tillægge ogsaa ham Skylden for nogle af de Taarer, hun fældede ved «saaledes at gaae glip af en eller anden Adspredelse, som hun følte saa stor Lyst til at deltage i»; — «den Gang, syntes jeg de havde begge Uret, nu troer jeg, de have havt Ret».

Ogsaa i en anden Retning, men næppe heller til Behag for Fru Heiberg, fandt Heiberg «en mægtig Allieret» i Andræ. Ogsaa denne satte hende saa høit, at kun saare Faa forekom ham værdige til hendes Omgang; — ja, om Andræ havde kunnet være raadende, havde han maaske helst seet, at Kredsen i Brogade var forbleven begrændset til den lille «Firkant», i hvilken han saa mangen Aften sad alene med Heiberg og Husets Damer. «De gaaer jo som en sand Antichrist og forhindrer Menighedens Tilvæxt», skriver Heiberg spøgende til ham i Anledning af Udsæt-

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 279, 288—89.

telsen af et saakaldet «Læsebal»; og sikkert var det alt Andet end ukjært for Andræ i Vinteren 1837—38, da han ved sit Pariserophold var afskaaren fra Vennerne paa Christianshavn, at modtage Heibergs Forsikkring om, at «vor allerede saa lille Omgangskreds ikke siden Deres Afreise er bleven forøget med et eneste nyt Subjekt, saa [at] De» . . . «vil kunne slutte Dem til, hvorledes vi ere reducerede, og hvor haardt vi trænge til at faae vor Fordring paa Frankrig realiseret»¹⁾. Ja, endnu mere end Heiberg selv synes Andræ at have lagt Vægt paa Hjemmets eksklusive Charakter. Naar han til Ex. i de bevægede Aar under Theaterstriden forholdsvis langt sjeldnere besøgte sine gamle Venner, var Grunden ikke blot, at hans Minister-virksomhed dengang gav ham saa Meget at tage vare, men nok saa meget, tør jeg antage, at den Kreds, der havde fundet Adgang til Huset, var bleven ham for udstrakt. «Andræ igaar Aftes» — lyder en Optegnelse af hans Hustru — «efter længere Tids Forløb hos Heibergs; de vare ene, hvilket i den senere Tid, da der kommer saa blandet Selskab, er bedst»; næppe behøver det at tilføies, at det er Andræs Røst, der lyder i de citerede Ord²⁾. Indtil det Seneste var det ogsaa Andræs Ønske, naar han besøgte Fru Heiberg, at være sammen med hende alene uden nogen forstyrrende Trediemand; saa at sige alle hendes Smaa-indbydelser gaae ud paa at bede ham spise til Middag

1) Brev fra Heiberg af 22de Marts 1838. Af Hensyn til Textens Læselighed er der i det ovenanførte Citat foretaget en ganske uvæsentlig Omstilling af nogle Smaaord; Brevet er iøvrigt aftrykt i sin Helhed i «Tillæg».

2) Optegnelser af Andræs Hustru fra Oktober 1855.

«allene»¹⁾ med hende, eller indeholde en Forsikkring om, at hvis Andræ vil glæde hende med et Besøg hin enkelte Aften om Ugen, da Krieger var forhindret fra at komme til hende, vil hun være hjemme for ham og ingen Anden: — — «Jeg skal i Morgenaften, Onsdag, lukke alle Døre, i Fald De atter vil offere Dem, thi nu længes jeg virkelig mægtig efter at tale med Dem»²⁾).

Om en gjensidig fortryllende Paavirkning kunde man tale i hine Ungdomsaar. «Bedaarende» kunde Andræ være, «elektriserende» hans Tale, endnu i hans høie Alder, hvor meget mere da ikke som Ung overfor en Kvinde, som han beundrede og til en vis Grad var forelsket i. Vanskeligt er det vistnok at sige, fra hvis Side Hengivenheden var størst; den Maade, hvorpaa Fru Heiberg omtaler ham i sine Erindringer, stundom med blot et enkelt Epitheton til hans Navn: «vi troede først, at det var vor kjære Andræ» . . ., «en Aften, da vor kjære Ven Andræ sad hos os i Brogaden»³⁾, forekommer mig talt ud af en oprigtig Følelse. Til det Sidste nærede Fru Heiberg denne Hengivenhed og udtaler gjentagende sin Glæde over «et Venskab, jeg altid har været stolt af, fra den første til den sidste Gang vi taltes ved, altsaa i en antagelig Række Aar. Det gaar med Venskabet som med Vinen, begge Dele stige i Værd Aar for Aar»⁴⁾. Og denne Hengivenhed bevarede Fru Heiberg, skjøndt Andræ i senere Aar ingenlunde var fri for at synde mod det gamle Ord, ikke at lade gro Græs paa

¹⁾ Fremhævelsen selvfølgelig Fru Heibergs, til Ex. i Billet af 2den Oktober 1862.

²⁾ Brev fra Fru Heiberg af 28de November 1882.

³⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 352, 411.

⁴⁾ Brev fra Fru Heiberg af 3die August 1882.

Venskabets Vei, og derved — imod sit Ønske — næppe kan Andet end at have voldet Fru Heiberg Sorg. «Glædeligt Nytaar! Tak for det gamle, og god Forbedring i det nye Aar, saa at De ikke ganske glemmer Deres hengivne Veninde Johanne Luise Heiberg», lyder et af de sidste smaa Lykønskingskort til ham.

Fru Heiberg berører, at «naar de Aftener nærmede sig, paa hvilke vi ventede Andræ, sagde snart den Ene af os, snart den Anden: «heute kommt gewiss Honoré»; en Talemaade, der var gaaet i Arv til os gjennem min Svigermoder fra den Tid, de franske Emigranter i Slutningen af forrige Aarhundrede vare i Kjøbenhavn og bleve søgte af Alle»¹⁾. Besynderligt nok har jeg aldrig hørt Andræ omtale dette Tilnavn, men tør af dette formode, at det ikke er undgaaet Opmærksomheden i den lille Kreds, at Andræ var fortryllet af Husets unge Frue. Imellem de franske Emigranter, som kom i Peter Andreas' Hus og strax blev stærkt indtagne i hans smukke 22-aarige Hustru, var der nemlig, som det sees af Mindeskiftet om «Peter Andreas Heiberg og Thomasine Gyllembourg», «især Een, som paa en paafaldende Maade gjorde hende sin Cour» . . . «en ung begavet Mand, med alle de Egenskaber, som behøves for at spille en Elskers misundte Rolle. Hans Navn var Duveyrier, men han gik i Danmark sædvanlig under Navnet Honoré»²⁾. For saa vidt synes der at kunne ligge næsten noget Ominøst i Tilnavnet, — mellem Johan Ludvig og hans Hustru var der jo en endog

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 289.

²⁾ Johanne Luise Heiberg, «Peter Andreas Heiberg og Thomasine Gyllembourg», S. 38, jfr. iøvrigt Novellen «To Tidsaldre» af Forf. til «En Hverdagshistorie» og P. A. Heibergs «Erindringer», S. 46.

større Forskjel i Alder end mellem hans Fader og Moder. Dog ikke som andet end en Spøg er Navnet blevet overført paa Andræ, formentlig af Fru Gyllembourg, der jo ene kunde have Erindring om Duveyriers Besøg i hine Aar. Heiberg synes ingenlunde at have fundet Mishag i Andræs Evne til at vinde unge Damer; meget mere paa kaldes denne Egenskab, naar til Ex. Fru Gyllembourgs eller rettere hendes Mands svenske Slægtninge vare paa Besøg i Kjøbenhavn, og Heiberg ønsker at see dem hos sig og ligeledes indbyder Andræ: «Tør vi gjøre Regning paa Deres Nærværelse imorgen (Søndag) Middag Kl. 4, da det gjælder om at gjøre Cour til et Par adelige Damer fra Stockholm» . . . «Jeg vil ikke gjerne have et Afslag»; eller: «her kommer» . . . «og to ret vakkre Døtre, til hvilke De ombedes at gjøre Cour» . . . «Jeg støler paa, at De ikke giver mig Afslag»¹⁾. Ved saadanne Leiligheder har Andræ maattet dele sit Hjerte mellem Pligten og Tilbøieligheden.

Ogsaa af Fru Gyllembourg fik Andræ strax hin første Aften, han præsenteredes i Huset, det behageligste Indtryk, og Behaget var gjensidigt. Andræ hørte snart til de saare Faa, der modtog Indbydelse til Fru Gyllembourgs smaa Frokostselskaber, som hun arrangerede i sine egne Værelser, og som ved hendes Gave til at faae Andre til at udtale sig kunde udstrække sig i flere Timer. Andræ havde stor Glæde af at tale med denne eiendommelige Kvinde, der var «sammensat af saa mærkelige, hinanden modsatte Elementer; paa een Gang saa bevidst og saa ubevidst, saa blid og saa skarp, saa tidlig prøvet og dog saa uerfaren, saa klog og saa naiv, saa from og saa

¹⁾ Billetter fra Heiberg af 15de September 1838 og 22de Oktober 1839.

verdslig, en Verdensdame og dog hele Livet igjennem bevarende Barnets Troskyldighed»¹⁾). Han omtalte hende altid med den største Veneration, og jeg mindes, hvorledes Samtalerne med netop Fru Gyllembourg stod for ham som noget af det, der til sine Tider beredte ham den største Nydelse i det Heibergske Hus. Ogsaa den smagfulde Sirlighed, der var udbredt over Alt, som omgav Fru Gyllembourg, det festlige Præg af hendes smaa Selskaber, stundom ogsaa de materielle Goder kunde Andræ berøre: «Saadan Kaffe som hos Fru Gyllembourg faar man intetsteds», lød et Udbrud, naar han ikke fik den ganske efter Ønske i sit Hjem, «*chaud comme l'enfer, noir comme le diable, doux comme l'amour*», saaledes som Fru Gyllembourg forlangte, at den skulde være, og forstod at tilberede den.

Med hvor stor Godhed ogsaa Fru Gyllembourg omfattede Andræ, tør jo fremgaae af det ovenberørte Brev til Heibergs Fader i Paris, hvorefter hendes Fødselsdag allerede Aaret efter Andræs Introduktion i Familien feires ved en lille Middag, hvortil Hertz og han ere de eneste Indbudte; og saaledes vedblev Andræ i en lang Aarrække, ogsaa efter at hans Besøg vare blevne ulige mindre hyppige, og Deltagelse i Selskabslivet i det Hele var ham kun lidet tiltalende, at høre til de ganske Faa, der høitideligholdt den 9de November i Heibergs Hjem «i et Selskab, hvis Størrelse» — som Sønnen skriver — «er afpasset efter min Moders svage Kræfter, men ligesaa meget efter hendes Sympathie»²⁾).

Fru Gyllembourg havde jo i sin Maade at omgaaes Mennesker Ord for en vis sirlig Forbindtlighed, som Adskillige maaske fandt gik for vidt, ligesom ogsaa for at

¹⁾ Samlede Skrifter af Forf. til «En Hverdags-Historie» (1866) I, S. 6.

²⁾ Billet fra Heiberg af 7de November 1853.

være meget blid og hensynsfuld i sine Udtalelser; «aldrig hørte man skarpe Domme, bitre Bemærkninger over Andre af hendes Mund», bemærker Fru Heiberg i en Charakteristik af sin Svigermoder¹⁾. Ganske ubevidst antog ogsaa Andræs Stemme noget blidt, ligesom languissant, naar han fortalte om Fru Gyllembourg, — saaledes talte hun, langsomt, med dæmpet Tonefald. Men naar Fru Gyllembourg fandt den gode Smag tilsidesat af sine Nærmeste, kunde hun nok udtale sig mere uforbeholdent og bruge kraftige Billeder. I et «Tillæg» til Fru Heibergs Erindringer berører Udgiveren en lille Middag hos Heibergs med Frøken Mathilde Fibiger [Clara Raphael] som Gjæst, «ved hvilken Leilighed ogsaa Geheimeraad Andræ blev indbudt «for at se Phænomenet», som det hed», og det tilføies, at «Mathilde her gjorde et ikke betydeligt, men temmelig skruet Indtryk, ligesom Heiberg bagefter maatte døie en Del for sin Begeistring, især af sin Moder»²⁾. Jeg mindes flygtig den lille Episode af Andræs Omtale. Heiberg ønskede selvfølgelig, at de Tilstedeværende skulde synes godt om hans begavede men noget exalterede Protegé, men mærkede nok efter hendes Bortgang, at Stemningen just ikke var hende gunstig. De Andre slog det hen, men Fru Gyllembourg kunde ikke holde sin Misfornøielse tilbage: «Nei, hør Ludvig, naar Du en anden Gang vil beruse Dig, saa lad det ikke blive i saa daarlig en Vin», — og endda lidt mere grelt faldt Fru Gyllembourgs Billede.

I de sidste Leveaar var Fru Gyllembourg overmaade svag, i længere Tid sengeliggende, og kunde ikke personlig deltage i de smaa Middage, hvormed Heiberg fremdeles

¹⁾ Samlede Skrifter af Forf. til «En Hverdags-Historie» (1866) I, S. 11.

²⁾ Fru Heiberg, l. c. III, S. 286, Noten.

feirede hendes Fødselsdag. Men efter Bordet gik Andræ og Martensen altid op til hende, ligesom begge vedblev med at aflægge hende deres smaa Formiddagsbesøg. Blandt de Faa, som Andræ ved saadanne Leiligheder kunde træffe hos hende, var ogsaa Fru Heibergs Moder, der for saa vidt gjorde et tiltalende Indtryk paa ham, som hun besad en af de Egenskaber, han satte høit, ikke at udtale sin Mening om Noget, som hun ikke efter sit Dan-nelsestrin tilfulde forstod sig paa.

Literatur, Kunst og Theater var selvfølgelig de Emner, hvorom Samtalen fortrinsvis dreiede sig i Heibergs Hjem. Men forøvrigt vare Interesserne jo ingenlunde begrændsede hos Nogen i Kredsen, og de mange Aftener, hvor de til-ligemed Andræ sad i den livligste Underholdning, er der-for sikkert Alt, hvad der i forskjellig Retning bevægede Tiden, bragt paa Bane, det ganske dagligdags ikke mindre end æsthetiske Problemer. Efter The samledes man i Reglen i Heibergs Værelse, hvor han selv tilberedte sin saakaldte «Dragonpunsch», en Drik, hvortil der udkrævedes endel Champagne, og som smagte Andræ fortræffeligt, skjøndt spirituøse Sammensætninger ellers var ham lidet behagelige.

Desværre er jeg ikke i Stand til at meddele noget-somhelst om de stedfundne Samtaler. Det er næsten for fattigt at berøre, at ogsaa Fru Heibergs Klædedragt udenfor Scenen kunde blive Gjenstand for Andræs Bemærk-ninger. Saaledes bar Fru Heiberg en Tid lang en Kaabe, som slet ikke faldt i Andræs Smag, og efterat hun gjen-tagende havde lovet, at nu skulde den ogsaa gaae Kjødets Gang, overraskede hun ham en Dag ved at sende ham et

af Ærmerne, fyldt med Nødder. Paa lignende Maade bar Fru Heiberg i Begyndelsen, da Andræ lærte hende at kjende, en Frisure, som heller ikke vandt hans Bifald, opsat med Krøller og Bukler, saaledes som man seer paa den Gjengivelse af Aumonts Maleri fra 1832—33, der ledsager første Bind af hendes Erindringer¹⁾. Paa sin første Pariserreise i 1835—36 var Andræ derimod entusiasmeret i Giulia Grisi — «den deilige, vidunderlige Grisi, overfor hvis Sang jeg maa give Afkald paa alle Udtryk af Beundring og Henrykkelse», saaledes som det hedder i hans Dagbogsoptegnelser, — og den kunstløse Maade, paa hvilken hun bar sit Haar, strøget glat ned bag Ørerne og sat op i Fletninger bag i Nakken, forekom Andræ i høi Grad smagfuld. Saaledes kunde han ønske, at ogsaa hans Ideal af Skjønhed i Kjøbenhavn vilde bære sit Haar, og overtalte efter sin Hjemkomst Fru Heiberg til at anlægge en lignende Frisure. Fru Heiberg blev under sit Pariserophold ikke med egne Øine overtydet om, hvor smukt Frisuren klædte Grisi, men i Tillid til Andræs Smag fulgte hun hans Raad. Forandringen er jo øiensynlig i det i Tiden næstfølgende Billede af Fru Heiberg, det legemsstore Portræt i Knæstykke, som hænger i Thorvaldsens Museum, malet af E. D. Bærentsen, og som ligeledes er gjengivet i Erindringernes første Bind²⁾. Saaledes bar, saa vidt jeg veed, Fru Heiberg uforandret sit Haar; de smaa Favoriter ved Ørene, der senere kom til, skyldes ikke noget Raad fra Andræ.

En særlig Glæde nød Andræ, naar Heiberg, hvad ikke sjelden var Tilfældet, oplæste egne Digtninge, forinden de

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 275.

²⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 437.

endnu vare udkomne. Paa lignende Maade blev ogsaa adskillige af Fru Gyllebourgs Noveller oplæste inden deres Udgivelse. Man samlede om det runde Bord i Dagligstuen, Heiberg med et Manuskript, som nylig var blevet ham tilsendt af en Ubekjendt, og om hvilket han gjerne vilde høre de Tilstedeværendes Mening, — Fru Gyllebourg noget urolig og forventningsfuld. Formodentlig har Andræ meget snart havt en Anelse om, hvem den anonyme Forfatter kunde være, og uanseet den store Ængstelse, som Fru Gyllebourg nærede for, at Nogen udenfor de Allernærmeste skulde vide Besked med hendes Forfatterskab, er han vistnok ogsaa inden ret længe ligefrem bleven indviet i Hemmeligheden. Ved sin Afreise til Frankrig i Efteraaret 1835 blev han nemlig af Heiberg anmodet om at læse den da nys udkomne Novelle «Extremerne» op for hans Fader i Paris, og om en af disse Oplæsninger bemærker Andræ i sine Dagbogsoptegnelser: «Intet mærkeligt, — det skulde da være, at jeg idag var lige ved at afslutte min Oplæsning hos gamle Heiberg, som jo stedse synes godt om de af «min Søns Moder» skrevne Noveller»¹⁾. Ved Oplæsningen hos Heibergs iagttoges imidlertid stedse Formen af det fuldkomne Ubekjendskab med Forfatteren, og ikke mindst var Fru Gyllebourg ivrig for at give sin Overraskelse tilkjende. «Nei, Ludvig, det er dog for galt!» eller «Hør Ludvig, det er virkelig daarligt gjort!» — saaledes varierede hun sine smaa Forundringsudbrud for at bortlede Opmærksomheden fra sig selv som Forfatter. Andræ gjen-nemlæste oftere disse Noveller, hvis lette og fordringsløse Ynde tiltalte ham. Det morede ham, da jeg fra Italien kunde sende ham enkelte af dem i italiensk Oversættelse, og blandt

¹⁾ Dagbogsoptegnelse af 15de Januar 1836.

smaa literære Bemærkninger, der fandt Vei til hans Notitsbøger, hører ogsaa en Berigtigelse af, eller maaske blot en Kommentar til et Udsagn af Fru Gyllembourg i Novellen «To Tidsaldre». Som Exempel paa Grouvelle's Styrke i epigrammatiske Svar tillægges ham her det smukke Impromptu som Inskription til en lille Statue, forestillende et nøgent Barn med et Hjerte i Haanden, der i Rahbeks Oversættelse lyder saaledes:

«Som Sandhed nøgen, han kun Hjertet Skjønhed bringer,
Som Uskyld vaabenløs, som Troskab uden Vinger,
Saa, Elskov, var i gyldne Alder du,
Man finder dig ei meer, men søger dig endnu.»

Om dette Impromptu oplyser Andræs lille Notits: «I «Marie Antoinette» af St. Amand anføres pag. 32, at ved en Fest for Storfyrst Poul i Chantilly (1782) fandtes paa Piedestalen af en Statue, som fremstillede et nøgent Barn, holdende et brændende Hjerte i Haanden, følgende Indskrift:

*«N'offrant qu'un coeur à la beauté,
Aussi nu que la vérité,
Sans armes, comme l'Innocence,
Sans ailes, comme la Constance,
Tel fut l'Amour, au siècle d'or,
On ne le trouve plus, mais on le cherche encor.»*

Hermed maa sammenholdes «To Tidsaldre» pag. 29, hvor denne Indskrift tillægges et Impromptu af Grouvelle».

Notitsen er dateret den 4de Juni 1890; — saa nær de 78 Aar stod Fru Gyllembourgs literære Produktion levende for Andræs Hukommelse.

II.

Omgangskredsen hos Heibergs.

Hertz — Poul Møller — Fr. Paludan-Müller og Flere.

Blandt Vennerne i det Heibergske Hus var Medicineren, Professor Møhl, der i Fru Heibergs Erindringer omtales med saa megen Sympathi, pludselig død i Efteraaret 1830, og kort efter Matematikeren, Professor von Schmidten, der ligeledes var en mangeaarig Ven af Heiberg og hans Moder. Andræs Bekjendtskab med dem begge og særlig med von Schmidten, der bl. A. havde været hans Lærer under det korte Ophold paa den polytekniske Lærestalt, og hvis videnskabelige Dygtighed ogsaa Andræ satte høit, hidrører derfor ikke fra Heibergs. Derimod hørte Hertz, Poul Møller og Frederik Paludan-Müller til de Huset Nærstaaende, med hvem Andræ i de første Aar jævnlig traf sammen i det Heibergske Hus. Af de tre saa bekjendte Digtere var Hertz vistnok den, hvis Produktion og poetiske Aare stod Heibergs egen nærmest, og som ogsaa siden Sommeropholdet i Hirschholm med de stærkeste Baand var knyttet til Familien. Hertz var jo en stilsfærdig, noget indesluttet Natur, og derfor vistnok paa de mange

Aftener, han og Andræ tilbragte ene sammen hos Heibergs, mere Tilhører ved de Andres Samtale end selv ydende, — hvad iøvrigt i denne Kreds ingenlunde var nogen Mangel i Andræs Øine. Andræ omtalte ham kun sjældnere, men at han mindedes deres Samværen med Glæde, tør jeg formode ogsaa deraf, at blandt Erindringer, som han bevarer fra det Heibergske Hjem, og som han efter det nære Forhold, hvori han stod til Huset, vistnok ligefrem kan have ønsket, er netop adskillige Digterværker: «Anonym Nytaarsgave fra 1832» og Skuespillet «Ninon» i de Exemppler, som «Forfatteren af Gjengangerbrevene» med en lille Dedikation havde skjænket Heiberg og «Forfatteren af en Hverdagshistorie», — ligesom ogsaa Fru Heiberg ved en Leilighed, da Andræ havde udtalt Ønsket om at have nogle Linier fra Fru Gyllembourgs Haand til Erindring om sin mangeaarige Veninde, sendte ham et lille Brev, som denne havde skrevet netop til Hertz.

En stemningsfuld Aften, som Andræ oftere omtalte, skyldte han et af Hertz' Skuespil. Efter The satte Fru Heiberg sig til Klaveret og foredrog Sangene af «Svend Dyrings Huus», der dengang (Vinteren 1836—37) var under Prøve paa Theatret, og særlig Ragnhilds lidenskabelige Vers:

«Viben vil værge for hver den Sted,
Som udi Marken mon staae»,

— — —

sang hun saa sjælfuldt, at Andræ var ganske betaget og ingen-
sinde kunde glemme denne Aften. Paa lignende Maade blev
jo ogsaa Martensen begejstret over Fru Heibergs Sang, da
hun ved deres Møde i Paris foredrog ham Folkevisens:

«Jeg gik mig ud en Sommerdag at høre
Fuglesang, som Hjertet monne røre»,

— — —

— «jeg var henrykt», ... «fra den Dag glemte jeg den ikke»¹⁾. Men efter Alles Udsagn formaaede jo ogsaa Fru Heiberg som ingen anden Dalevende at sammensmelte Text og Musik, — *Musas praeposuit Sirenis*.

En anden Glæde af Hertz' digteriske Produktion nød Andræ mange Aar senere i Forening med Hall. En Formiddag i Foraaret 1857 vare de kjørt ud sammen til Statsraad paa Frederiksborg, og i Vognen havde Hall medtaget et Lystspil, som af en Anonym var indsendt til Opførelse paa det kgl. Theater, og af hvilket han for at forkorte Tiden gav sig til at læse op underveis. «Stykkets første og anden Akt vare fortræffelige, men senere hen blev det svagere og svagere, men ingenlunde daarligt (det hed «Et Besøg i Kjøbenhavn»)), — saaledes bemærkes i egne Smaaoptegnelser, rigtignok fra mit trettende Aar, men den udtalte Dom over Stykket skyldes selvfølgelig Andræ.

Ogsaa med Fr. Paludan-Müller, der kun var faa Aar ældre end Andræ, stod denne paa den bedste Fod. Jeg seer det bl. A. af den ligefremme Maade, hvorpaa Digteren i 1835 — da Andræ ved sin Tjeneste i Nestved for en Tid var skilt fra den Heibergske Kreds — skriver ham til ved at sende ham sin nys udkomne versificerede Fortælling «Zuleimas Flugt»²⁾.

¹⁾ Martensen, Af mit Levnet I, S 224—25.

²⁾ Brevet lyder saaledes:

«Kjøbenhavn, d. 16. Febr. 1835.

Her har jeg den Fornøielse at sende Dem det tyrkiske Fruentimmer, vi talte om i Vinter. Skulde hun, uagtet sin høist trængende og ynkelige Forfatning, kunne bidrage til Deres Underholdning, vilde det sikkert være hende meget kjært; men

Andræ glædede sig ofte over Paludan-Müllers Digtning. Blandt æsthetisk Underholdning, han førte med paa sine Opmaalingsreiser, var stedse, foruden et Bind af Goethes Digte, Poesier af Paludan-Müller, saaledes «Dandsrerinden» og «Amor og Psyche», og saare hyppigt reciterede han Strofer af dennes formskønne Vers, hint første til Ex.

i saa Fald maa De først lade hende faae nogle tørre Klæder, thi de, hun nu bærer, ere ganske gennemvaade, cfr. Pag. 95. — Medfølgende Exemplar, hvori Oberst Guldbergs Navn findes, beder jeg Dem at sende ham fra mig af.

Hvorledes behager iøvrigt Nestved Dem? Det eneste af Byen, jeg kjender, nemlig Billardet, duer ikke synderligt. Gardernes Oplysning skal ogsaa kun være maadelig, og paa Folkenes Hjerter — saa siger Rygtet — skal man tydeligt kunne spore den totale Mangel af bløde Stene paa Fortogene. — Ikke sandt, De lever dernede omtrent som Apollo blandt Hyrderne. Da De veed, at De snart vender tilbage til Olympen — o: Kjøbenhavn, — tillader De Dem allehaande Spøg med Hyrdinderne, uden at betænke disse unge Skabningers Qual og Quide, naar Guden har forladt dem. Fy, det er ikke smukt!

Fra Christianshavn No. 3 kan jeg hilse Dem. Skjøndt Alt er meget vel dér, er Fruen dog endnu ikke i velsignede Omstændigheder, hvilken negative Fortjeneste et taknemligt Publicum bør paaskjønne. Det blev da ogsaa til Vind med Dronningen af England, som De maaskee har seet af Aviserne.

Nu Adieu! At De maa leve vel i Deres Exil, ønsker

Deres hengivne

Fr. Paludan-Müller.

S. T.

Hr. Premierlieutenant v. Andræ.»

af «Dandserinden», som han fandt saa malende og frem-
sagde saa smukt:

«Forbi er Efterhøsten, Bladet falder
Til frosne Jord, og øde Lunden staaer;
Hen over Marken Jægerhornet gjalder,
Hvis stærke Klang fra Sporet Hunden kalder
Til Skytten, som paa Veien eensom gaaer.
Han standser, lægger an, og Skuddet naaer
Den lette Hare: Knald med Røgen farer
Hen imod Høien — Echos Torden svarer.»

Endnu lyder i mine Øren disse Verslinier, med den
sonore Klang af Andræs Stemme. Ogsaa de sidste Strofer
af «Dandserinden» kunde til sine Tider saa at sige dagligt
falde ham paa Læben. Men rigtignok i en mere humo-
ristisk end lyrisk Stemning, — naar han nemlig til sin
Middag havde tømt sin Halvflaske Rødvin og, pressende
den sidste Draabe ud af Flasken, udbrød:

«Een Draabe er det kun — dog Priis for Draaben!
Som Naaden gjemte til vor sidste Stund:
Den kvæger, styrker — den en Perle dølger,
Som fik sin Glands af Evighedens Bølger.»

I senere Aar saaes Paludan-Müller kun sjeldnere hos
Heibergs; mulig hans svagelige Helbred i Forbindelse med
hans Forlovelse, — som iøvrigt hverken Andræ eller Fru
Heiberg ret vilde tro paa, da den i Sommeren 1836 blev
fortalt dem i Paris, — har medvirket til, at han trak sig
noget tilbage fra Kredsen. Andræ synes senere i Livet
at have haft Leilighed til at vise ham en Tjeneste. Som
bekjendt var Paludan-Müller en af de fire Digtere, der først
blev hædrede med Statens Digtergage, og i Anledning af
denne Udmærkelse skrev han til Andræs Svoger, H. E.

Schack, at han efter at have hørt om det for ham ganske uventede Udfald af Rigsdagens Mandagsbeslutning i Digtersagen, i sin Overraskelse strax gik op til Kultusministeren for at bringe denne sin Tak, «men erfarede imidlertid af ham, at det heldige og for de Paagjældende honorable Udfald fornemmelig skyldtes Deres velvillige Iver i Forening med Major Andræs Conduite»¹⁾. Hvori denne Konduite har bestaaet, er mig ikke bekjendt, og heller ikke synes den at fremgaae af Forhandlingerne i Folkethinget den paagjældende Dag (d. 13de Januar 1851), der blev ledede af Andræ som Thingets Formand²⁾.

I et mere ligefremt Forhold end til begge de Nævnte kom Andræ dog at staae til Poul Møller. At denne med sit djærve Væsen og med en Udtryksmaade, der nok kunde støde an imod en Konversations almindelige Former, blev en saa jævnlig og kjær Gjæst hos Heibergs, som det fremgaar af Fru Heibergs Erindringer, kan synes paafaldende, men er i hvert Fald Vidnesbyrd om, at Heibergs ogsaa i det selskabelige Liv fuldt ud forstod og skattede Poul Møller efter hans Eiendommelighed. Ogsaa Andræ følte sig i høi Grad tiltalt af det friske og primitive hos Poul Møller. I sin Svoger, Hans Egede Schack, fandt han senere i Livet en kjær Ven, der ved sin Personlighed, ligesom ogsaa ved sin digteriske Produktion, i Meget maatte minde ham om Poul Møller; «Gemyttets Velvillie, den stærke og sunde Medfølelse med Livet, Humoren, Ironien, den overordentlige Sandhedskjærlighed og en lige saa overordentlig Iagttagelsessevne» . . . «alt dette» — hedder det i

¹⁾ Brev fra Fr. Paludan-Müller til H. E. Schack af 17de Januar 1851.

²⁾ Forhandl. paa Folketh. 1850—51, Sp. 3621 ff.

en Biografi af Poul Møller — «var fælles for dem begge»¹⁾). For Schacks Vedkommende, der var en jævnlig Gjæst hos Andræs, kan jeg ganske bekræfte Charakteristiken, ikke mindst med Hensyn til den store Iagttagelsesevne; mangt et træffende Epitheton til Tidens politiske Personligheder skyldes hans humoristiske Blik for sine Medmenneskers smaa Daarskaber og Naragtigheder.

Om Poul Møllers Distraction, der jo stundom kunde være noget grotesk, har Andræ vistnok kunnet fortælle adskillige betegnende Træk, men hvorvidt de skyldes hans egen Erfaring eller — som til Ex. Anekdoten om Manuskriptet til «Den krøllede Frits», der i Tankeløshed gik i Papirkurven og ved et Tilfælde kom for Dagen som Omslag om nogle Fødevarer, — kunne være Hvermand bekjendte, veed jeg ikke, og tør derfor ikke indlade mig paa at gengive dem. I de tvende Somre, 1834 og 1835, da Heibergs laa paa Landet i Taarbæk, vare de ofte sammen ude paa Eriksborg, og mangen Aften sent ere de gaaede hjem derfra og først ved lys Morgen naaede tilbage til Kjøbenhavn. Poul Møller, der dengang var en passioneret Fodgænger, kunde da foreslaae Andræ endnu en lille Tur langs med Søerne og slet ikke forstaae, at hans Ledsager kunde tale om Træthed; derimod troer jeg ikke, at han paa deres Hjemture om Vinteren fra Heibergs paa Christianshavn har sagt til Andræ: «Se, nu er det blevet saa sent, at min Port er lukket, og jeg har glemt mine Nøgler; saa maa jeg gaae hjem med Dem og lægge mig paa Deres Sofa». Trods alt godt Venskab indbød Andræ heller ikke som ung til den Art Intimitet.

Kun faa Aar varede Bekjendtskabet med Poul Møller.

¹⁾ Vilhelm Andersen, Poul Møller (1894), S. 401—2.

Andræ modtog Budskabet om hans Død i Paris. Alt forinden havde baade Læssøe og Martensen underrettet ham om det haabløse Sygeleie. . . . «En sørgelig Efterretning» — skriver denne Sidste — «maa jeg meddele Dem om Poul Møller, dersom De ikke allerede veed det. Han er stærkt angreben af Vattersot i Brystet, og desværre! Lægerne have, som man siger, opgivet Haabet om hans Redning. Dette Tab vil i flere end een Henseende være yderst sørgeligt. Dog tør man maaskee trøste sig med, at Lægernes Udsagn ikke ere infaillible»¹⁾). Martensens Haab gik jo ikke i Opfyldelse. I Marts 1838 meddelte Heiberg Tabet af deres fælles Ven. — — «Poul Møllers Død har De vel erfaret. Han havde et meget talrigt Ligfølge, hvori jeg imidlertid formedelst en Upasselighed, som endnu ikke har forladt mig, forhindredes fra at deeltage paa anden Maade end ved en Cantate, som jeg paa Studenternes Begjæring skrev til en Musik af Weyse. Hans stakkels Kone, som hver Dag venter sin Nedkomst, er i en beklagelig Forfatning, thi hendes «gode Omstændigheder», som i dette Tilfælde maaskee ere en Trøst, ville ikke bidrage til at forbedre de slette Omstændigheder, hvori hun efter Siggende skal befinde sig. Christian Winther og Overlærer Olsen ere af den Afdøde indsatte til at udgive de Manuscripter, som findes efter hans Død, men man veed endnu ikke, hvilke eller af hvad Art de ere. En stor Pakke af aldeles ubekjendt Indhold har han paalagt Konen at brænde, saasomt han var død, hvilket da ogsaa er skeet»²⁾).

I den Kantate, som Heiberg berorer, har han jo paa

¹⁾ Brev fra Martensen af 11te December 1837.

²⁾ Brev fra Heiberg af 22de Marts 1838.

den smukkeste Maade æret Poul Møller som Menneske, Filosof og Digter¹⁾).

Ogsaa Oehlenschläger hørte til den Heibergske Kreds, i hvert Fald til sine Tider, naar hans opbrusende men let forsonlige Sind lod ham glemme de skarpe Angreb, som Heiberg havde ført imod flere af hans Digterværker. Dersom Andræ har sat Pris paa personlig at lære Tidens store Digtere at kjende, maa Bekjendtskabet med Oehlenschläger fortrinsvis have været ham kjær. Ingen dansk Digter forekom ham nemlig i det Bedste af, hvad de havde skrevet, at staae høiere end Oehlenschläger; idelig reciterede han de klangfulde, malende Vers og holdt af at læse dem op for sine Nærmeste. I Heibergs Hus havde han gjentagende den Glæde at høre Oehlenschläger oplæse nogle af sine smukkeste Digte, til Ex. «Guldhornene»: «De higer og søger — i gamle Bøger», — — og ligeledes Brudstykker af «Helge», hvis plastisk skønne Vers Oehlenschläger med sin udtryksfulde Stemme foredrog paa en Maade, der forekom Andræ uovertræffelig. Hvor ofte har jeg ikke hørt Andræ recitere Strofer af denne Digting:

«Juletid,

Af Sneer var Skoven saa glimrehvid»,

og af Romancen «Hakon Jarls Død»:

«De Nætter ruge saa lange og sorte,

Syvstjernen skimter saa mat.

Ud stormer Vinden fra Himmelens Porte,

Fælt knager Granen i kolde Nat».

Billedsprogets Skjønhed og Friskhed, Malm og Klangfyldte i saadanne Vers var Gjenstand for Andræ's høieste

¹⁾ J. L. Heiberg, Poetiske Skrifter (1862), VIII, S. 386—87.

Beundring. Med saa stor en Glæde over Skjønhederne i Oehlenschlägers Poesi maatte de Smagløsheder, som enkelte af dennes Digte jo ikke vare fri for, dobbelt vække Andræs Forargelse; hans smaa Notitser vidne derom. «Prøve paa Oehlenschlägers utrolige Mangel paa Selvkritik!» hedder det i en saadan Notits, og som Exempel afskriver han de tre første Vers af «Absalons Grav»¹⁾.

Endnu maa jeg blandt Besøgende, med hvilke Andræ i hine Aar mere jævnlig kom sammen hos Heibergs, nævne Hans Christian Ørsted, hans ældre Ven og Lærer fra den polytekniske Lærestanstalt, og Weyse, der saa ofte glædede de Tilstedeværende ved at sætte sig til Klaveret og fantasere, «som vist kun han i den hele vide Verden formaade det»²⁾, — selv ved saadanne Leiligheder, hvor

¹⁾ «Sexhundred og tredive Aar vi troede,
At end vi eied Absalons Ho'de,
Sat i et Kammer for Fædrelandet;
Men — Kongen opdaged det var et Andet.

Ei Sjette Frederik kunde taale,
At Hovedet til saa stor en Straale,
At Dødningehovedet — som nu tier —
Man viste blandt Snurrepiberier.

Den gamle Grav man igjen oplukte,
Men Axel ikke det Hoved brugte;
Sit eget var ham aldrig berøvet
I Livet, ei heller her i Stovet.»

(Oehlenschlägers samlede Værker XXVI, (Kbhv. 1846), S. 290). Bemærkningen er dateret den 18de April 1882, saa at Andræs Opmærksomhed næppe af Heibergs er bleven henledet paa disse næsten parodiske Vers.

²⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 299.

Fru Heiberg maatte sige: «Nei iaften, Weyse, faae vi ikke Glæden af deres Musik, thi der er sprunget en Streng», men Weyse lige fuldt satte sig til Klaveret og gav sine Fantasier frit Løb uden at have Brug for den manglende Tone. Fremdeles den gamle Etatsraad Molbech, Historikeren, der uanseet sit sære, noget vrantne Væsen, var en nær Ven af Huset, men som nok i en vis naiv Lige-fremhed kunde komme med Bemærkninger, der maatte skurre baade i Andræs og Heibergs Øren. «Hvad siger De, gode Professor: Har Videnskabernes Selskab nu ikke dér gaet hen og optaget N. N. som Medlem af Selskabet — saadan en Fusker!» — «Ja, det synes unægtelig lidt besynderligt», indrømmede Heiberg, og i sin Indignation bryder Molbech ud med sin snærende Stemme: «Ja, ikke sandt, er det ikke en ren Skandale! . . . Jeg vil sige, — som om Selskabet vilde gjøre Dem, Professor Heiberg, til Medlem». «Ih, deri kan De saamænd have Ret», svarede Heiberg paa sin muntre Maade. Dog, man maa have hørt Andræ selv fortælle et saadant lille Træk, fortræffeligt gjengivende Molbechs vrisne, noget pibende Stemme og Heibergs roligt henkastede Bemærkninger.

Som man seer, er det kun saare Lidet, jeg har kunnet meddele om Andræs Relationer i Ungdomsaarene med Vennerne af det Heibergske Hus; Andræs Sønner vare langt fra hans mest opmærksomme Tilhørere, og endnu mindre havde de Sands for at spørge deres Fader ud om hans Bekjendtskabskreds eller om Tildragelser i hans Liv.

III.

Aarene 1835—1837.

*Ophold i Nestved. — Første Pariserreise. — P. A. Heiberg. —
Martensen. — Vinteren 1836—37, Læseballer.*

Ved Parolbefaling af 8de December 1834 blev Andræ beordret til i Løbet af Maaneden at møde i Nestved for at gennemgaae Exercerskolen ved det sjællandske Landse-
nerregiment. Hans gode Ven Læssøe morede sig over den nye Situation, i hvilken Andræ var bragt; han havde selv nogle Maaneder forinden prøvet et lignende, om end langt kortere Ophold i en lille Provindsby og befundet sig saare ilde derved . . . «Herlige Folk i og udenfor Huset, interessante, velvillige, gjæstfrie, dannede; Holbek er et sandt Elysium i alle Henseender, hvorfor jeg ret længes efter at komme fra det Hundehul. Rotter, Ørentviste, Myg, Fluer, Faarekyllinger og Reisende fordrive mig Tiden om Natten; om Dagen sover, steges, tegner og ærgrer jeg mig» . . . «Du kan troe, jeg har gjort et godt Skridt fremad til at blive gal herude»¹⁾). Nu sad Læssøe vel tilbage i Kjøbenhavn og hoverer, over sin Vens Kvide: «Man

¹⁾ Brev fra Læssøe af 25de August 1834.

fortæller her, at I tre ærede Herrer» [Andræ, Trepka og Flensborg] «dernede i Smaakjøbstaden ikke have anden Glæde end at betragte hverandres Ulykke og de delige Grimacer og Gebærder, den frembringer paa de respektive Ansigter. Det er rigtignok en noget diabolisk Glæde; er Nestved Skyld deri, saa ligner det jo rigtignok lidt et Helvede». Og med Tanken paa, hvorledes Andræ maatte savne de tilvante Goder i Kjøbenhavn, finder han ret sin Fornøielse i at saare ham paa hans ømmeste Punkt. . . . «Til Kongens Geburtsdag opførtes: «Borgfogdens Bryllup» af W. Holst. Herren lade aldrig mere Borgfogder holde Bryllup. Amen!

«Alferne» af Johan Ludvig. Herren lade mange Alfer besøge os! Amen! Amen!

Oehlschläger (hør! hør! see! see!) fortæller til alle Mennesker, at Stykket var fortræffeligt. Han har Ret.

(Det kan jeg faae at see, hvad kan Du? Æ! Æ! Børn, peger Fingre ad Staldkarlen!).»

«Eet kan jeg dog drille Dig med endnu. Iaften skal jeg hen at see Fru Heiberg i «Qvækeren» og i «Alferne», o: som Dandserinde og som Alf. Hi, Hi, Hi! Hvad skal Du see! En sort eller en bruun Mær, af sjællandsk eller jydsk Race?»¹⁾

Saaledes blev Andræ harcelleret af sin senere navnkundige Ven, der i Ungdomsbreve til ham ofte viser sig fra den lystige Side. «Never mind; bryd dig ikke om det; Du skal inte græde strax; kan nok komme til Kjøbenhavn engang igjen»²⁾.

«Exilet», som Paludan-Müller kaldte det, varede dog

¹⁾ Brev fra Læssøe af 2den Februar 1835. ²⁾ Læssøe, l. c.

kun kort. Allerede i Mai det følgende Aar kom Andræ tilbage til Kjøbenhavn og modtoges med aabne Arme af Vennerne paa Christianshavn. Ogsaa denne Sommer laa Heibergs paa Landet i Taarbæk, og «om Aftenen i de deilige Solnedgange kom Andræ og andre af vore Venner ofte ud til os. Da satte vi os Alle paa Skrænten, og Heiberg kom da i sit guddommelige Humeur med kjølede Drikke ovenpaa den hede Dag, og vore Venners glade Stemning forhøiede vor Nydelse. Var Stemningen paa det Høieste, sang vi Bellmannske Sange og drak den udødelige Digtets Skaal»¹⁾. Saaledes mindes Fru Heiberg den foregaaende Sommer paa Eriksborg, og den følgende i den samme Bolig har næppe været mindre fornøielig for Vennerne og hende selv, fraregnet rigtignok, som Fru Heiberg beklager, at «Eensomheden i Taarbæk begyndte alt at vige», saa at de paa deres Spadsereture maatte være betænkt paa at tage Afsked med deres mange Yndlingssteder i Omegnen. Om i denne eller den foregaaende Sommer, mindes jeg ikke, men først nogle Dage senere end opgivet til Andræ vare Heibergs flyttede ud til Eriksborg, og da Andræ en Eftermiddag kom ridende derud i den Tro, at Alt var i Orden, fandt han Flyttevognen foran Døren, og Fru Heiberg i travl Virksomhed med at anwise Møblerne Plads i Værelserne. Andræ vilde strax tage tilbage til Kjøbenhavn, men Fru Heiberg vilde paa ingen Maade finde sig deri. «Nei, nu skal De gaae ned til Heiberg og nyde Udsigten fra Skrænten, saa ordner jeg imens»; og da de noget efter kom op fra Haven, var Alt hyggeligt arrangeret og Thebordet dækket, som om de længst havde været bosatte derude. Andræ fortalte den lille Situation som

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 311—12.

Exempel paa Fru Heibergs Evne til hurtigt og let at bringe Orden i sit Hjem.

Heibergs Forudsigelse i det anførte Brev til hans Fader, at Andræ snart vilde komme til Paris, gik hurtigt i Opfyldelse. Allerede i September 1835 fik han kongelig Understøttelse til en Studiereise til Paris, foreløbig paa et Aar. Efterat det første Ubehag med at finde sig tilrette i de nye Forhold var overstaaet, følte Andræ sig indtaget af denne By som af ingen anden, og kunde, da han i Oktober det følgende Aar maatte reise hjem, slet ikke forestille sig, hvorledes det skulde være ham muligt at bære Afskeden, dersom han ikke havde sikkret sig snart at kunne vende tilbage til «det mageløse, enestaaende Paris»¹⁾.

I Paris som i Kjøbenhavn var Theatrene saa at sige den eneste Adspredelse under Studierne. Flere Gange ugentlig, til sine Tider daglig, besøgte Andræ dem og skyede end ikke med sine smaa Midler at give 20 Frs. for at kunne høre en Sangerinde som Giulia Grisi, der rigtignok ogsaa i særlig Grad fortryllede ham. Men hvor meget han end kunde begeistres af Kunsten paa Théâtre-Français og særlig af Sæmmenspillet, — «som Du, Kjøbenhavnner», skriver han til Læssøe, «aldeles ikke formaaer at danne Dig en rigtig Forestilling om»²⁾, — eller over Sangen

¹⁾ «Jeg vilde være fortvivlet, dersom jeg ikke havde sikkret mig snart» osv. (Dagbogsoptegnelse fra Andræs 1ste Pariserreise af 16de Oktober 1836).

²⁾ Brev til Læssøe af 19de Mai 1836.

paa den store Opera og paa Opéra-Italien, maatte Udførelsen, saa ofte en Sammenligning kunde drages, staae tilbage overfor Fru Heibergs. «Om Aftenen ene i store Opera for at høre *La muette de Portici* -- Ak! *la muette* var ingen Fru Heiberg»¹⁾. Langt nærmere Idealet forekom ham Spillet paa Théâtre-Français, hvor han gjentagende saae til Ex. Casimir Delavigne's *Don Juan d'Autriche* «med sand Henrykkelse — Alle Hovedrollerne bleve fuldendt givne af Ligier, Samson, Geffroy, Firmin og Md. Volnys, som især var ganske fortryllende, — næsten som Fru Heiberg!»²⁾. Først i Grisi's Sang paa Opéra-Italien fandt Andræ i en anden Kunstretning noget ligesaa Fuldendt og Ene-staaende som i Fru Heibergs dramatiske Kunst. «Atter besøgt Opéra-Italien. *I Puritani!* Jeg maa give Afkald paa alle Udtryk af Beundring og Henrykkelse — De ere utilstrækkelige! — Guddommeligt!!!»³⁾ Saa at sige hver Aften Grisi optraadte, var Andræ hendes entusiastiske Tilhører, fremfor Alt i hans Yndlingsopera «Puritanerne», og om ellers Hoffester nogensinde have været ham til Glæde, var det Koncerterne hos Louis Philippe, naar Grisi sang.

Iøvrigt bliver Andræs Theaterglæder i Paris andetsteds at omtale.

Blandt smaa Kommissioner, som Heibergs havde bedt Andræ om at udføre i Paris, var selvfølgelig at besøge den gamle P. A. Heiberg og, som berørt, ligeledes at læse Fru Gyllembourgs Novelle «Extremerne» op for ham. Destoværre ere de Optegnelser, som Andræ har efterladt fra begge sine Pariserreiser, om end langt de fyldigste,

1) Dagbogsoptegnelse af 30te November 1835.

2) Sammesteds af 9de Februar 1836.

3) Sammesteds af 25de Februar 1836.

han nogensinde har skrevet, saa overordentlig kortfattede, at man netop kun kan see, at han har udført, hvad han er bleven anmodet om, men ellers Intet, som kunde give hans Besøg hos den landsforviste Digter Liv og Farve. Han besøgte ham første Gang den 8de Decbr. (1835) og begyndte faa Dage efter Oplæsningen af «Extremerne»; denne fortsattes nogle Gange i de følgende Uger og afsluttedes den 22de Januar, men uden at der oplyses Andet end det tilbagevendende korte: «fortsat Oplæsningen hos Heiberg», og den før anførte lille Notits, at «den gamle Heiberg jo stedse synes godt om de af «min Søns Moder» skrevne Noveller». Heller ikke i Breve til Hjemmet udtaler Andræ sig mere udførligt. «Den gamle Heiberg her i Byen besøger jeg temmelig ofte og læser undertiden lidt for ham, da Du nok veed, at han alt i flere Aar har været ganske blind»¹⁾, er Alt, hvad han herom skriver til sin Moder, og bemærker i et Brev til Læssøe, at han maa aflægge sine Besøg «inden Kl. 2, da Heiberg paa den Tid pleier at gaae ud for at spadser». Iøvrigt foregik disse Besøg meget regelmæssigt, som oftest een Gang om Ugen, naar Andræ efter Frokosten i Palais Royal vendte hjem til Hotellet i Rue Vivienne.

Hvor vidt Andræ har fyldestgjort de store Forventninger, som den gamle Heiberg efter den rosende Omtale i Brevet fra Sønnen kunde nære om ham, veed jeg ikke. Men efter den Venlighed, som denne paa forskjellig Maade viste ham, ved til Ex. at bede ham og ham alene til de smaa Middage, hvormed han feirede sin Søns og Svigerdatters Besøg i den følgende Sommer, og efter den lige-

¹⁾ Brev til Andræs Moder af 19de Januar 1836.

fremme Maade, hvorpaa han talte om dem begge til Andræ, tør jeg formode, at ogsaa Peter Andreas har fundet *«le caractère et les manières les plus aimables»* hos sin unge Ven.

Fru Heiberg berører i sine Erindringer, hvorledes Andræ havde fortalt dem om den Ængstelse og Utaalmodighed, hvori den gamle Heiberg gik, da han efter saa mange Aars Savn af sin Søn nu atter skulde gjensee ham og tillige gjøre sin Svigerdatters Bekjendtskab. «Han havde sagt: «Naar jeg nu har havt den Glæde at være nogen Tid sammen med disse Tvende, da anseer jeg mit Liv for sluttet», og han gik stadig i Spænding og Frygt for, at vort Besøg skulde blive udsat»¹⁾).

I Sommeren 1836 blev det dog til Alvor med Besøget, og Andræ havde den Glæde at samles med Heibergs i Paris. Om han end maaske næppe alt ved sin Afreise fra Kjøbenhavn har havt Nys om dette Pariserbesøg, gjorde Fru Heiberg dog vistnok Sit til, at han i Tide modtog sikker Underretning om deres Forehavende, og navnlig om en Forandring i den oprindelige Reiseplan, saaledes at de ved at lægge Turen over Berlin først vilde komme nogle Uger senere til Paris end fra Begyndelsen af paatænkt. En Dag i Mai aflagde nemlig Fru Heiberg, ledsaget af Fru Gyllembourg, et Besøg hos Andræs Moder, der ikke hidtil var dem personlig bekjendt, og af den Maade, hvorpaa Andræ besvarer sin Moders Brev, seer jeg, at de havde til Hensigt ikke blot at forhøre sig om Sønnens Befindende men ogsaa at give Underretning om den forandrede Reiseplan . . . «Det har forundret mig meget at høre om

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 355—56.

Fru Heibergs Besøg hos Dig, da jeg virkelig ikke troede, det var hendes Alvor at vise mig en saa stor Høflighed, især da jeg ikke med et Ord har ladet dem høre fra mig, siden jeg kom hertil. Siig mig, hvad Du synes om Fru Gyllembourg. Finder Du hende lige saa elskværdig som jeg?» — Og i Anledning af den ændrede Reiseplan tilføier Andræ, at det har gjort ham «meget ondt at høre om den Forandring, Heibergs vil foretage i deres Reise — hvilken vil have til Følge, at de først komme hertil i Begyndelsen af næste Maaned og kun kunne blive her kort Tid»¹⁾).

Iøvrigt havde ogsaa Læssøe, den Eneste af Vennerne i Kjøbenhavn, med hvem Andræ korresponderede, holdt ham underrettet om de Heibergske Reiseplaner, og særlig havde han glædet ham ved udførligt at fortælle om en Ferieforestilling, som Fru Heiberg undtagelsesvis gav denne Sommer for at skaffe Penge til Pariseropholdet, og som jo blev betydningsfuld for den danske Skueplads ved Førsteopførelsen af Vaudevillen «Nei», der af Heiberg var skreven netop til denne Leilighed. I Betragtning af, at Læssøe er Brevskriveren, tør jeg uden Afkortning hidsætte hans Ord:

— — «Heibergs har Du snart i Paris. Før deres Afreise gav de en Sommerforestilling à la française. Den varede fra Kl. 7 til over 12. Der hører vistnok noget til en hed Sommerdag at holde os Danske ved godt Humør i saa lang Tid og at bringe os til at tilgive Forstyrrelsen af vor Nattero; men det lykkedes dem fortræffeligt. Der gaves Nina, Komædie i 5 Akter af Heiberg, og en ny Vaudeville af samme gode Mand, der hed «Nei». Sujettet af Nina kjender Du fra Balletten; Du har alt dér beundret

¹⁾ Brev til Andræs Moder af 14de Juni 1836.

Fru Heibergs Spil; men tænker Du Dig nu dette fuldkom-
mengjort ved Talens Tilføien, saa vil Du indrømme mig,
at der kunde blive en Forestilling ud af det, der var vær-
dig for Théâtre-Français. Nina og hendes Fader (Ryge)
ere de vigtigste Personer; deres Spil var non plus ultra
for en Dansk. Det indgav baade «Henrykkelse og *ra-
vissement divin*», som Du taler om. Jeg har aldrig seet
noget Fortrinligere. Vaudevillen var en Ubetydelighed,
men morsom. Publikum var hele Aftenen begejstret, og
det var ganske snurrtigt at see den Veltilfredshed og det
gode Lune, hvormed Folk forlod Huset Kl. 12 og ønskede
hinanden en god Morgen. Det hele Publikum blev ligesom
et sluttet Selskab, hele den øvrige By var jo i dyb Sovn.
Det var en Sjeldenhed i det gode ærlige Kjøbenhavn, at
see saadan en Flok Nattesværmere af Herrer og Damer.
Jeg morede mig ved at følge efter ned ad Østergade og
Vimmelskafte og see de forskrækkede Vægttere komme
frem som opskræmmede Natugler. — Du griner ganske
spodsk ad denne kjøbenhavnske Uskyldighed. Men man
maa tage Verden, som den er, og skrabe al den Morskab
sammen, man bare kan komme over. — Forresten blev
jeg samme Aften arrig paa Heiberg, fordi han i Vaude-
villen havde parodieret «*T'en souviens tu*». Jeg hævnedes
mig ved kun at høre paa Melodien og aldeles ikke lægge
Mærke til Ordene, skjøndt det var Fru Heiberg, der sang
dem. Det lykkedes mig ogsaa ganske; jeg tænkte paa den
polske Frihedskamp og hørte den smukkeste Melodie, jeg
kjender, og jeg veed kun efter Andres Udsagn, at Hei-
bergs Ord skal have været snurrtige nok. Hæng ham
for hans utilgivelige Kaadhed, naar han kommer til Paris;
Du vil finde Medhjælpere nok til at bringe ham à la

lanterne, naar Du fortæller Pariserne og Polakkerne hans Udaad»¹⁾. — —

Saaledes var Andræ altsaa ikke uvidende om Heibergs sidste Digterværk og den Lykke, det havde gjort, da Heiberg og hans Hustru om Aftenen den 5te Juli ankom til Paris. Den følgende Dag modtog han dennes Besøg; — «Idag havde jeg den længe ventede Glæde at modtage Besøg af Prof. Heiberg, som med Fruen igaaraftes er ankommet til Paris», lyder det eneste Optegnede for hin Dag. Juristen Frederik Bornemann og Martensen, der faa Uger forinden vare ankomne til Paris og tagne ind i det samme Hotel, i hvilket Andræ boede, var begge netop hos ham, da Heiberg aflagde sit Besøg; og, som man seer af Martensens Erindringer, gjorde Heibergs Konversation og ligefremme Maade at være paa, et saa vindende Indtryk paa denne, der ikke før havde været sammen med Heiberg, at han ikke kunde undertrykke sin Lyst til at gjøre ham og hans Hustru et Besøg²⁾. Den følgende Formiddag var Andræ hos Heibergs, der boede i Rue Richelieu, og om Aftenen med dem begge i Théâtre-Français, hvor de saae et Lystspil af Marivaux *Les fausses confidences* og *Le procès criminel*, Stykker, som Andræ alt gjentagende havde seet, og i det første af hvilke den berømte Mlle Mars spillede Elskerinden, men uden at Andræ delte Fru Heibergs Beundring over hendes Udførelse af den ungdommelige Rolle; «uagtet hendes fortræffelige Spil kan jeg dog ikke lade være at finde hende for gammel», lyder en Bemærkning om hendes Udførelse af denne Rolle ved en tidligere Forestilling, og siddende

¹⁾ Brev fra Læssøe af 17de Juni 1836.

²⁾ Martensen, Af mit Levnet, I, S. 218.

ved Siden af Fru Heiberg har han næppe modtaget et mere ungdommeligt Indtryk af Mlle Mars. Faa Dage efter var Andræ paany hos Heibergs, den følgende Dag (11te Juli) med dem begge hos den gamle Heiberg, og saaledes fortsattes i de 6 Uger, Heibergs tilbragte i Paris, det nære Samliv med saa at sige daglige Besøg og Indbydelser til smaa Middage med Heibergs alene eller i Forening med den gamle Fader. Ofte naar Andræ besøgte dem om Formiddagen, bad de ham spise sammen med dem, og først sent paa Aftenen kom han hjem «efter en høist behagelig Dag». Intet Under, at hans Optegnelser for disse Uger blive end mere kortfattede og indskrænke sig til et blot «Intet særligt», «Ligeledes» for de Dage, han ikke tilbragte sammen med Heibergs, og at han ligesom til Undskyldning eller Forklaring for sig selv ved denne Lakonisme bemærker: «Jeg faaer nu kun saa lidt Tid til at føre Dagbog, som derfor bliver saa kort som vel mulig». Ja, Andræ, der saa lidt som Nogen led af Distraktion, kan i hine Dage gribe sig selv i en saadan:

«14de Juli — Formiddagen hos Heibergs.

NB. Jeg opdager til min Forbauselse, at jeg ganske har glemt den 4de Juli, hvilket har medført en urigtig Datering af de 4 paafølgende Dage. Samme 4de Juli vare vi» [Andræ, Bornemann og Martensen] «om Aftenen i Théâtre-Français og saae med stor Fornøielse *Ma place et ma femme, les fourberies de Scapin* og *1760 ou les trois chapeaux* (I Generalstabsskolen confereret med Commandant Valéry)».

Ogsaa i Théâtre du Palais Royal og i den store Opera — eller Opéra-Français, som den da kaldtes til Adskillelse fra Opéra-Italien, — var Andræ oftere i Selskab med Heibergs. Paa det første Theater saae de bl. A. *Farinelli*, en Forestilling, der ligesom hin tidligere, som de overværede sam-

men paa Théâtre-Français, for saa vidt blev af Betydning for den danske Skueplads, som *Farinelli* og *Le procès criminel* vare de to eneste Stykker, som Heiberg bragte hjem med sig fra Parisertheatrene til Opførelse i Kjøbenhavn; begge blev kort Tid efter oversatte og i de paafølgende Vintre givne paa det kgl. Theater med Fru Heiberg som Oprædende i dem begge.

Fru Heiberg omtaler den Glæde, hun havde ved at see Taglioni og Fanny Elszler, der dengang henrykkede Pariserne ved deres Dands paa den store Opera: Taglioni i «Sylphiden» som en Skjønhedsaaftenbaring fra den græske Gudeverden, «levende og aandende, for at vise den nuværende Slægt, at slige Former og Stillinger, som vi beundre hos Antikerne, kunne have Kjød og Blod og ere ikke blot hentede fra Phantasiverdenen», og hendes Modsætning, Fanny Elszler, repræsenterende et moderne, mere verdsligt Skjønhedsideal, «en Bakkantinde, deilig, berusende, gennemtrængt af gratieus Sanselighed, aandrig, med et skjønt jordisk Legeme, fuld af Liv og en Mimik, hvis Tydelighed og Bestemthed man skal lede efter»¹⁾. Netop saaledes var ogsaa Andræ fortryllet af Fanny Elszler, som han gjentagende havde seet i sin Yndlingsballet *Le diable boiteux* — «i Balletten overgik Fanny Elszler sig selv — Henrivende»²⁾, — og som han nu i Selskab med Heibergs saae i den samme Ballet, da hun optraadte for sidste Gang inden sin Afreise fra Paris: «Som sædvanlig var jeg henrykt over Fanny Elszlers guddommelige Dands, hvilken jeg iaften» [27de Juli] «sandsynligvis for sidste

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 345—48.

²⁾ Dagbogsoptegnelse af 17de Juni 1836.

Gang var saa lykkelig at nyde». Taglioni derimod begeistrede ham langt fra i samme Grad. Ogsaa Andræ var (iøvrigt ikke med Heibergs, men med Vilhelm Bjerring og Bornemann) i den store Opera, da hun efter en langvarig Sygdom første Gang paany optraadte i Balletten «Sylphiden». Ligesom Fru Heiberg fandt han hende visselig «fuldendt gratieus», og hendes Indtræden paa Scenen henrev ham ganske, men Hjertets Begeistring formaade hun ikke at vække; . . . «efter at have døiet den kjedsommelige 2den Akt af *Comte Ory* gik da endelig Tæppet op for Balletten. Uagtet Taglioni's første Pas aldeles henrev mig, og uagtet hun heelt igjennem var fuldendt gratieus, maatte jeg dog senere med en vis Skamfuldhed tilstaae mig selv, at de store Forventninger ikke vare fuldt tilfredsstillende, hvortil vistnok bidrog, at Modsætningen til den guddommelige Fanny Elszler var altfor stor»¹⁾. — —

«Som om det Uforlignelige lader sig sammenligne», vilde Fru Heiberg maaske forarget have udbrudt, dersom Andræ overfor hende saaledes har villet sætte den Ene over den Anden, og at hendes Indvendinger i saa Fald ikke ere forekomne ham ubeføiede, tør jeg formode af et senere Brev til Læssøe, i hvilket hin Forestilling ligeledes omtales, men Andræ ganske undlader at begrunde sin Skuffelse ved nogen Sammenligning med «den guddommelige Fanny Elszler»²⁾.

¹⁾ Dagbogsoptegnelse af 10de August 1836.

²⁾ — — «Endelig gik Tæppet op for Balletten. Tilvenstre laae Taglioni knælende foran Arthur. En mageløs Applauderen forhindrede i over 5 Minutter Ballettens Begyndelse. De første Pas, hun gjorde skraat hen over Scenen, henrev mig aldeles, og lod mig vente Noget, der langt vilde overgaae

Den Glæde opnaaede Andræ ikke i Selskab med Fru Heiberg at høre Grisi — «den guddommelige Mlle Grisi, som man maa have hørt, eller man har ikke fjerneste Forestilling om, hvad Sang kan være»¹⁾, og om hvem han i sin Dagbog optegner, at «om Udbyttet af min Udenlandsreise skulde indskrænke sig til de uforglemmelige Timer i Opéra-Italien, vilde jeg dog stedse betragte Pariseropholdet som den lykkeligste Epoque i mit Liv!»²⁾ Den italienske Opera havde Ferie siden April, og Grisi's Sang var saaledes forstummet i Paris. Til det Sidste hang over Andræs Sofa to Portraiter i lithograferet Gjengivelse, Fru Heibergs og Grisi's, de eneste i hans Dagligstue, bortseet fra nogle Smaaafotografier af hans Nærmeste.

Alt, hvad jeg hidtil havde seet; men — besynderligt nok — senere maatte jeg dog tilstaae mig selv, at mine Forventninger destoværre ikke vare blevne fuldt tilfredsstillende, hvad enten dette nu havde sin Grund i min Uvanthed til at nyde denne eiendommelige Art af Dands, eller ogsaa, hvilket jeg er langt tilbøieligere til at antage, deri, at Taglioni endnu ikke ganske havde gjenvundet sin hele Styrke. Ofte syntes det mig at mangle hende paa fuldkommen Sikkerhed i Bevægelserne, der rigtignok stedse havde et ganske egent og ubeskriveligt Præg af den høieste Ynde.» (Brev til Læssøe af 14de August 1836). — Maaske man tør høre Heibergs eller hans Hustrus Røst i den saaledes ændrede Begrundelse af de ikke fuldt tilfredsstillende Forventninger ved Taglioni's Dands.

¹⁾ Brev til Læssøe af 19de Mai 1836.

²⁾ Dagbogsoptegnelse af 2den April 1836.

Fru Heiberg berører i sine Erindringer, at aldrig saa snart havde den gamle Heiberg modtaget en Indbydelse fra sin Søn og Svigerdatter, før han ingen Ro havde paa sig, inden han havde gjort Gjengjæld med en Invitation til dem. I disse smaa Middage deltog jævnlig Andræ som den eneste Fremmede. Hos P. A. Heiberg feirede han saaledes Napoleonsdagen den 15de August — «en hoist behagelig Middag, efter hvilken jeg først seent kom hjem til de Andre». Faa Dage senere modtog han paany en Indbydelse fra den gamle Heiberg til at spise sammen med Sønnen og Svigerdatteren, dennesinde paa en Restaurant i Palais Royal i Anledning af deres Hjemreise fra Paris den 18de August, og vanskeligt skal man vel finde bedre Vidnesbyrd om, i hvor høi Grad Andræ var optaget i Kredsens Intimitet, end at han ved en saadan Leilighed, hvor den gamle Heiberg maatte sige sig selv efter al Sandsynlighed for sidste Gang at være sammen med sin Søn og dennes Hustru, blev bedt om at deltage. Destoværre give Andræs Optegnelser heller ikke her Oplysning om, hvad der kan være foregaaet eller bragt paa Omtale mellem de tre saa betydelige Personligheder. Ganske kort lyder hans Notits: «Om Middagen havde gamle Heiberg bedt mig spise sammen med dem i Palais Royal. Uagtet Afskeden vistnok var ham meget bitter, viste han, som sædvanligt, den fuldstændigste Ro og Selvbeherskelse og forsøgte til det Sidste at være glad og munter»¹⁾; og end mere tilbageholdende udtaler han sig faa Dage senere i et Brev til Læssøe, hvem han ikke engang fortæller, at den gamle Heiberg var tilstede ved Afskedsfesten, men — saaledes som oftere Tilfældet i Breve til Vennen — blot

¹⁾ Dagbogsoptegnelse af 17de August 1836.

giver et forkortet Uddrag af sin Dagbog: «Den 17de August om Middagen spiste jeg sammen med Heibergs, som imorgen ganske tidlig Kl. 5 tiltræde deres Hjemreise. De ere vel nu alt for længe siden i Kjøbenhavn?»¹⁾ Intet yderligere. Mundtlig har jo imidlertid Andræ fortalt, hvad der passerede, efter at den gamle Heiberg havde taget Afsked med sine Nærmeste, saaledes som dette første Gang er bleven bekjendt i det lille Afsnit af Fru Heibergs Erindringer, der findes optaget i Festskriftet til Krieger i Anledning af dennes 70aarige Fødselsdag.

«Mod Slutningen af vort Maaltid», fortæller Fru Heiberg, «blev han meer og meer urolig, og saa ofte Stueuhret slog et Slag, sagde han: «Nu maa I vist gaae for ikke at komme for silde til Jernbanen». Han frygtede oiesynligt for, at hans indre Bevægelse skulde overmande ham. Kraftig og fattet tog han imidlertid Afsked med os, idet han omfavnede os, som om han ventede at see os paany om nogle Dage. Men Andræ har senere fortalt os hans Stemning, da vi havde forladt Stuen. Mørk satte han sig hen og sagde endelig til Andræ: «Jeg vil ikke gaae hjem nu og forfalde til Grublerier. Vil De være saa god at ledsage mig hen til den Café, hvor jeg om Aftenen pleier at træffe en af mine gamle, franske Venner». Andræ fulgte ham; de gik begge tause til Caféen. Man satte sig ned, men den stakkels, blinde Mand ventede forgjæves paa, at Vennen som ellers skulde sætte sig ved hans Side. Omsider reiste Heiberg sig og sagde: «Min Ven er her ikke iaften, ja, vil De saa være saa god at følge mig hjem til mit Logi». Ved Ankomsten til dette sagde han Godnat til Andræ paa en Maade, der tydede paa, at han nu helst vilde være ene.

¹⁾ Brev til Læssøe af 30te August 1836.

Med dyb Medfølelse tog Andræ Afsked med den tause Mand, idet han udbad sig Tilladelse til at besøge ham næste Dag. Da Andræ næste Dag kom til ham, sagde han: «Hvad siger De om den Storm i Nat? Hvorledes mon det er gaaet Skibet?» Andræ, der ikke havde mærket noget til Stormen, sagde: «Skibet? Det er vist i bedste Velgaaende paa Veien til Hamborg!» men Heiberg saae mørk og tankefuld ud og saae taust hen for sig, og denne Uro og Angst for os vedblev, indtil et Brev underrettede ham om, at vi lykkelig vare ankomne til Hamborg¹⁾.

Saaledes mindes altsaa Fru Heiberg, hvad Andræ har fortalt hende. Maaske der dog paa Grundlag af hans Dagbog tør føies en lille Berigtigelse til hendes Fremstilling; ikke den «næste Dag» aflagde Andræ sit Besøg hos den gamle Heiberg, thi for denne Dag optegnes kun det lakoniske: «Intet særligt»; derimod saae han op til ham den følgende Dag, den 19de August: «Paa Hjemveien besøgte jeg den gamle Heiberg, som var meget bange for, at Fruen skulde have det ondt paa Søen mellem Havre og Hamborg, da Veiret forekom ham mindre godt»; — som man seer, lyder Ængstelsen for Veiret ikke fuldt saa stærkt, som den stiller sig for Fru Heibergs Erindring.

Det korte Ophold i Paris blev betydningsfuldt for Heibergs ved at skaffe dem et Bekjendtskab, som «trofast udi Medgang og Modgang» varede ved, indtil Døden afbrød det. «En Formiddag Kl. 12, da Heiberg og jeg sad ved vor Caffé i Hotellet, meldte Tjeneren os en dansk Herre. Vi troede først, at det var vor kjære Andræ, der til vor Glæde var i Paris denne Sommer; men en os fremmed

¹⁾ Smaaskrifter tilegnede A. F. Krieger den 4de Oktober 1887 af nordiske Forfattere. S. 243.

ung Mand traadte ind, og for første Gang saae vi theologisk Candidat Martensen (nuværende Biskop i Sjællands Stift)». Saaledes introduceres Martensen i Fru Heibergs Erindringer¹⁾. Fru Heiberg dvæler ved den Glæde, som Martensen og Heiberg strax ved dette første Besøg fandt i hinandens Underholdning, hvorledes Tiden løb, uden at de mærkede det, ved Samtale om Shakespeare og Hegelsk Filosofi, — maaske lidt for indgaaende efter Fru Heibergs Smag. Det blev Middag og Aften, og Tiden viste over Midnat, inden de tog Afsked med hinanden. Ogsaa Martensen mindes udførligt denne Dag i sit Levnet²⁾. Imidlertid var man i Hotellet i Rue Vivienne i den største Uro. «Hvor bliver Martensen af? — Han er gaaet ud tidlig i Formiddags, Ingen veed hvorhen, og nu er Klokken over 12, . . . der maa være tilstødt ham noget, — maaske faret vild eller overfaldet», — saaledes gisnede man i sin Uro, og «Vivienne» stod netop i Begreb med at gaae ud for at lede efter ham, da han oprømt og munter traadte ind ad Døren. «Men hvor har De dog været saalænge, i hvilken Skræk har De ikke sat os Alle!» — Andræ ikke mindst var af de ved uventet Udeblivelse overvættets Ængstelige —; og «nu maatte Martensen døie mange Drillerier om sin 12 Timers Visit hos Heibergs, og man forsikrede ham, at han ikke oftere fik Lov til at gjøre Visitter paa egen Haand, men herefter skulde han have en Formynder med, der kunde lede hans Veie»³⁾. Netop saaledes hører jeg Andræs Ord, og saaledes var en Aftale ogsaa truffen allerede 24 Timer efter de nye Venners Ankomst til Paris, da Andræ efter

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 352.

²⁾ Martensen. l. c. I, S. 218—29.

³⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 354.

om Formiddagen at have ført dem ud til «Jardin des plantes» og om Aftenen været med dem i Operaen for at lade dem beundre Fanny Elszler i *Le diable boiteux*, optegner i sin Dagbog: «Da jeg er en perfect Pariser og fortrolig med alle parisiske Herligheder, har jeg tilbudt mine Contubernaler (vi boe nu alle i samme Etage) at være deres Veiviser, — et Tilbud, der med Taknemmelighed er bleven modtaget, idet man har lovet ganske blindt at ville i alle Maader underkaste sig min Ledelse»¹⁾. Betingelsen er jo ganske Andræsk; — Fører! Lad gaa, men kun paa det Vilkaar, at man i Et og Alt underkaster sig min Ledelse, — saaledes som den møder ogsaa i det politiske Liv, til Ex. 20 Aar senere i hans Ministerstilling ved Forelæggelsen af Udkastet til Forfatningsloven af 2den Oktober 1855: at tage eller ikke at tage, saaledes som det forelaa i uantastelig Helhed, uden at være Gjenstand for en politisk Forsamlings Afprutninger og Compromiser.

Besyderligt nok omtales den lille Episode slet ikke i Andræs Optegnelser og ei heller Dagen, da Martensen aflagde sin 12 Timers Visit²⁾. Maaske da Andræ, der

¹⁾ Dagbogsoptegnelse af 24de Juni 1836.

²⁾ Dersom denne Mærkedag for Heibergs og Martensens Vedkommende har nogen Interesse, kan det bemærkes, at efterat Andræ, som oven berørt, den 6te Juli havde modtaget Besøg af Heiberg i Hotellet og den følgende Dag været alene hos Heibergs, aflagde han dem Besøg den 10de Juli i Forening med Bornemann og Martensen. Dennes Besøg paa egen Haand maa da henlægges til den 8de eller 9de Juli, for hvilke Dage der imidlertid i Andræs Dagbog kun findes det et saadant Besøg ganske Uvedkommende: «Endel af Formiddagen paa Generalstabsskolen», og «Intet særligt — Brev fra Tscherning».

ogsaa paa Reiser var en fortrinlig Fører og ikke skyede nogen Uleilighed med forud nøie at sætte sig ind i Alt, hvad han antog kunde være af Interesse for hans Ledsagere at blive bekjendt med, men til Gjengjæld lidet yndede, at man kontrarierede hans Planer ved at gaae paa egen Haand, kan have følt sig lidt fortrydelig over, at Martensen ikke afventede den Dag, der var udseet til Præsentationen af ham og Bornemann hos Heibergs. Saaledes tør jeg formode af Andræs Taushed; sine Smaafortrydelser over Personer, han satte Pris paa, holdt han ikke af at mindes. Forovrigt bragte den lille Divergents, der mulig har funden Sted, ikke mindste Misstemning i det kordiale Forhold mellem Vennerne. Ligesom Martensen udtaler sin Glæde over Bekjendtskabet med Andræ, «hvis sjeldne Tankeklarhed og udbredte Kundskaber jeg maatte beundre, og med hvem jeg forte flere Samtaler om vigtige Gjenstande»¹⁾, vidne Andræs Breve og Optegnelser om de mange behagelige Aftener, han tilbragte hjemme i Hotellet med denne, Bornemann og Vilh. Bjerring under «en høist livlig Diskussion»; — «alle tre», skriver han til Læssøe, «ere ganske fortræffelige Folk med ualmindelig Dannelse, saa jeg ogsaa med Hensyn til dagligt Selskab befinder mig i den lykkeligste Tilstand»²⁾; og efterat Andræ havde deltaget i en Afskedsdejeuner for de Hjemreisende, Martensen og Bornemann, og fulgt dem til Poststationen, tog han «en bevæget Afsked med de to Venner, hvis nære Bekjendtskab stedse maa regnes til de bedste Frugter af mit Pariserophold»³⁾.

¹⁾ Martensen, l. c. I, S. 217.

²⁾ Brev til Læssøe af 10de Juli 1836.

³⁾ Dagbogsoptegnelse af 23de August 1836.

I Midten af Oktober 1836 maatte Andræ selv reise hjem fra «det mageløse, enestaaende Paris», som han vilde været fortvivlet ved at forlade, dersom han ikke faa Dage forinden Afreisen havde modtaget sikkert Løfte af General Bülow om næste Aar for nogle Maaneder at komme tilbage dertil, naar han indgav Ansøgning derom. I Forening med Vilhelm Bjerring og Komponisten Hartmann, der begge havde delt Andræs Glæde over Theatrene i Paris og Henrykkelsen over Grisi's Sang — «atter med Hartmann og Bjerring i Opéra-Italien — *I Puritani* — hvor vi alle vare fuldstændig henrevne, især af Grisi og Rubini»¹⁾, — lagdes Hjemreisen over Heidelberg og Frankfurt; og efter en Udflugt langs med Rhinen, netop i Vinhøstens Tid, der stod for Andræ i den behageligste Erindring, ikke mindst fordi han i Hartmann og Bjerring fandt saa elskværdige Reisefæller, var han, efter noget over et Aars Fraværelse, den 7de November (1836) tilbage i Kjøbenhavn. Næppe behøver det at siges, at et af hans første Besøg gjaldt Vennekredsen paa Christianshavn, og at han dér modtoges med uforandret Hjertelighed. Snart var han ogsaa paany en stadig Gjæst i det kgl. Theater, hvor han strax den første Vinter (eller rettere: Saison) havde den Fornøielse at see Fru Heiberg optræde i en af de Roller, som han i Selskab med hende havde seet udført paa Théâtre-Français, nemlig som Grevinden i Lystspillet «En Criminalproces».

I denne Vinter begyndte Heibergs deres saakaldte «Læseballer». Fru Heiberg havde beklaget sig over, at hendes strenge Herrer ikke vilde tillade hende at deltage i egentlige Baller, og Heiberg havde da sagt hende, at

¹⁾ Dagbogsoptegnelse af 6te Oktober 1836.

hun skulde faae Lov til at komme med til Læsebal, — derfra den spøgefulde Benævnelse¹⁾). Andræ havde stor Fornøielse af disse Oplæsninger, hvor Digterværker af Goethe, Schiller, Calderon og Flere blev, som Heiberg udtrykte det, «dandsede igjennem» i Løbet af Aftenen. Ogsaa Andræ mindedes (fra en følgende Vinter) Oplæsningen af Goethes «Tasso» som noget af det Ypperste, han havde hørt Heiberg læse med hans bløde, klangfulde Stemme og det fortræffelige Udtryk i Replikens Nuancering; «til denne Fiinhed og Elegance, hvormed han foredrog dette Værk», bemærker Martensen, «med Modsætningen mellem Digteren og Hofmanden, med de forskellige Personer og særlig de qvindelige Personer, Prindsessen og Leonore Sanvitale, og hvor Alt saa at sige bevæger sig «som i en Salon», skal der neppe kunne findes Magen»²⁾). Efter Oplæsningen samtalede man om Stykkets poetiske Værd, om Muligheden for dets Opførelse paa den danske Skueplads, og desl.; næppe har man derimod indladt sig paa nogen detailleret Kritik, naar Fru Gyllembourgs Noveller ere blevne oplæste. Hvorvidt Andræ, der med sin sonore og fuldendt tydelige Stemme fortrinlig egnede sig til at læse op, særlig maaske episk eller tragisk Poesi, paa aktiv Maade deltog i disse Læseballer, erindrer jeg ikke at have hørt ham omtale — Martensen mindes hans Oplæsning af en interessant naturvidenskabelig Afhandling, — men i hvor høi Grad Heibergs satte Pris paa netop Andræs Nærværelse som en oplivende og forstaaende Deltager ved deres æsthetiske Sammenkomster, fremgaar af den Maade, hvorpaa de beklage Savnet af ham, da han den

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 370.

²⁾ Martensen, l. c. II, S. 27—28.

følgende Vinter ved en ny Pariserreise var forhindret fra at kunne være tilstede. «Jeg vil», skriver Heiberg til ham, «begynde med at sige Dem — hvad De rimeligvis allerede veed — at vi have savnet Dem betydeligt i denne Vinter. Hvad De derimod maaskee ikke veed, er eet af Beviserne paa denne Sandhed; og dette Beviis kan vist ikke andet end virke overtydende, ifald det forresten maatte behøves. Det lyder som saa: Vi have siden Deres Afreise ikke holdt et eneste Bal — nemlig af vore velbekjendte Baller, og da rigtignok heller ikke af andre — og jeg kan fast ikke mere huske, hvorledes det klinger, naar en Champagneprop knalder, uagtet jeg er vel forsynet med alle derhen hørende Requisiter. Allerede længe have vi projekteret et Bal, hvorpaa Goethes «Tasso» skulde dandses igjennem, og hvorved Martensens Kjæreste (som in parenthesi er en yndet Baldame) skulde assistere; men jeg veed ikke, hvilken lunefuld Dæmon det er, som idelig har forstyrret denne Plan, saa at den hidtil ikke er bleven realiseret, skjøndt dog ikke opgiven. Jeg troer, der er ingen Velsignelse ved disse og lignende Forsætter, førend De kommer tilbage. Saa vil alt komme i den gamle Orden» — —¹⁾. Paa lignende Maade beklagede ogsaa Fru Heiberg Andræs Fraværelse; deres «Læseballer», sagde hun til en Slægtning af ham i Kjøbenhavn, «kunde ikke gaae, naar Andræ ikke var med».

Fru Heiberg berører ikke i sine Erindringer, hvor de tilbragte den paafølgende Sommer. Men Andræs ordentligt førte Regnskabsbøger tillade næppe nogen Tvivl; thi hvorhen kunde vel, allerede fra Midten af Juni, de egentlige

¹⁾ Brev fra Heiberg af 22de Marts 1838.

Ridetur til Taarbæk føre ham uden netop til Heibergs, bosatte maaske ogsaa denne Sommer paa Eriksborg. Paa saadanne Udflugter var Andræ altid den samme Aften, eller rettere ved gryende Morgen, tilbage i Kjøbenhavn, og selve Turen til Hest, frem og tilbage ad Strandveien, var ham en sand Fornøielse; i Nestved var han jo uddannet til Landsenér, ja havde endog deltaget i Vædderidt. Ogsaa i Forening med Martensen, der siden Bekjendtskabet med Heibergs i Paris hørte til deres nærmeste Omgang, aflagde han disse Besøg — i saa Fald dog næppe til Hest, — og Besøget udstrakte sig da altid til den følgende Dag, stundom i flere Dage, saa at Andræ, uanseet den store Aversion, han ogsaa i unge Aar nærede for danske Gjæstgivergaarde, vel har maattet tage til Takke med Natteophold paa Kroen i Taarbæk.

IV.

Aarene 1837—1842.

Andræs anden Pariserreise. — P. A. Heiberg. — Hjemkomsten fra Paris i 1838. — Martensen.

I Begyndelsen af September 1837 fik Andræ den ønskede Permission til en ny Reise til Paris i videnskabeligt Øiemed, denne Gang paa 8 Maaneder. «Hvor ofte vi i den tilstundende Vinter ville savne Deres Selskab», skriver Heiberg til ham Dagen forinden Afreisen, «behøve vi ikke at sige Dem. Men vi ville glæde os til Foraaret, i det Haab, at det bringer os Dem tilbage tilligemed saa meget Andet af Det, vi nødigst savne». Iøvrigt havde Heiberg, der ligesom Andræ fandt det lidet smagfuldt at uleilige Venner med Kommissioner paa deres Reiser, «ikke Andet at bebyrde med end Hilsener, saavel til min Fader som til Capit. Tscherning, ifald De, som jeg haaber, seer og træffer dem begge». Men «vi stole paa», tilføier Heiberg, «at vi ofte ville faae Efterretning fra Dem, idetmindste indirecte, paa anden Haand. Maaske De ogsaa engang i et ledigt, men ædelmodigt Øieblik «griber Pennen» — som

Recensenterne sige — for at give os en lille directe Erin-
dring om Dem»¹⁾).

Faa Dage efter Ankomsten til Paris, der først fandt Sted i Slutningen af September, idet Reisen, i Selskab med Trepka, dennesinde gik over London, gjorde Andræ et Besøg hos den gamle Heiberg, som han traf i «bedste Velgaaende». I Løbet af Vinteren gjentoges disse Besøg omtrent hver fjortende Dag, og Andræ fandt ham vedblivende saa rask og tilfreds, som Omstændighederne tillod. «Deres Hr. Fader» — skriver han til Heiberg i Kjøbenhavn — «som jeg for et Par Dage siden fortalte, at jeg havde isinde at skrive til Dem, har paalagt mig at bringe dem Alle sine venligste Hilsener. Han befinder sig i det Hele taget vel, og de Upasseligheder, der meget sjældent hjemsøge ham, ere kun øieblikkelige»²⁾). Stundom førte Andræ et Brev til Sønnen i Pennen for den gamle Heiberg, og tilføiede da i et Postscriptum en kort Hilsen fra sig selv. «Skulde den christianshavnske Kreds foruden disse [mine Hilsener] «ville modtage nogen Efterretning om mit Pariserliv, vil jeg blot tilføie, at Alt gaaer saa godt som muligt, det vil sige, at jeg daglig ønsker mig til Kjøbenhavn eller rettere til Christianshavn». Andræs Pariserbegeistring synes saaledes noget i Aftagende.

Destoværre ere Andræs Optegnelser om, hvad der er kommet paa Tale ved disse jevnlige Besøg, om muligt endnu mere kortfattede end paa den tidligere Reise. «Efter Frokost hos den gamle Heiberg», er den lidet varierede Notits. Netop denne Vinter kunde det dog have været af

¹⁾ Brev fra Heiberg af 14de September 1837.

²⁾ Brev fra Andræ af 23de Mai 1838.

særlig Interesse at kjende lidt til deres Underholdning. Den 17de Mai 1838 døde Talleyrand, og faa Dage senere overværede Andræ den høitidelige Ligbegjængelse. Men hvad maa ikke den gamle Heiberg have kunnet fortælle om denne celebre, af en mystisk Nimbus omhyllede Statsmand, hvis Bureauchef han havde været og oftere ledsaget paa hans Reiser som Napoleon den Stores Udenrigsminister; eller hvormeget ikke — i hvert Fald paa anden Haand, men fra de bedste Kilder — om selve Keiseren, som vel langt fra var Gjenstand for hans Sympathi, hverken som Menneske eller Regent, men alt dengang omfattet af Andræ med den mest levende Beundring, saa at det maatte være ham magtpaaliggende at erfare Alt, hvad Heiberg kunde meddele. Andræs Optegnelser byde imidlertid absolut Intet, og hvad han mundtlig har fortalt om Heibergs Indtryk af den store Keiser, er gaaet mig af Minde.

I sine Erindringer dvæler P. A. Heiberg ved Kongressen i Erfurt i Efteraaret 1808, da Napoleon kom sammen med Keiser Alexander for at sikkre Verdensfreden, og saa mange kronede Hoveder gav Møde i den lille By, at Théâtre-Français' berømte Tragiker Talma, der af Napoleon var kaldet hid til Underholdning for hans Gjæster, kunde, som det hedder, optræde for et «Parterre af Konger». Heiberg fulgte til Kongressen med Udenrigsministeren Champagny, den senere Hertug af Cadore, hvis «fidus Achates» han var paa dennes Embedsreiser, og omtaler bl. A. et Brev, udfærdiget in duplo, som af Napoleon og Keiser Alexander i Forening blev affattet til Kongen af England for at indbyde denne til en almindelig Verdensfred, samt de forskjellige Formaliteter, der vare at iagttage ved Udfærdigelsen og Afsendelsen af et saa vigtigt Dokument.

Heiberg blev beordret at gaae til den russiske Udenrigsminister, Grev Romanzow, tage Ministeriets Segl med sig. «og tilendebringe disse vigtige Smaating» paa en vis i Overensstemmelse med Diplomatiens Etikette stemmende Maade, og dernæst paatrykke det franske Udenrigsministeriums Segl, «saaledes at det franske Segl stod tilhøre og det russiske Segl tilvenstre paa det ene Brev, og i omvendt Orden paa det andet»¹⁾. Men netop det Signet, som blev benyttet af Heiberg ved denne historiske Leilighed, visende under den keiserlige Krone over Hermelinskaaben og Æreslegionens Ordenskjæde Napoleonidernes Ørn, og med Omskriften: «*Ministre des affaires étrangères*», hører til de Erindringer, som Andræ har modtaget efter sin gamle Ven. Denne beholdt det i sit Værge som et Minde om Keisertidens store Dage, og enten af ham selv eller maaske først efter hans Død af en af de Efterlevende foræredes det til Andræ, hvis Kjendskab til Napoleon den Store og hans Samtid vistnok var større end nogen Anders herhjemme. Men dersom Gaven skyldes den gamle Heiberg, har denne næppe undladt at skjænke Signetet yderligere Interesse ved at fortælle om andre betydningsfulde Leiligheder, ved hvilke det er blevet benyttet. Dets Stempel af Bronze eller Messing har Tiden nu farvet mørkt, og Haandtaget af Ibenstræ bærer Spor af hyppig Brug. Forøvrigt er det først efter Andræs Død, at min Opmærksomhed er bleven henledet paa dette Signet; Andræ omtalte, end sige fremviste, kun sjelden, hvad han havde af Erindringer om mærkelige Personligheder, og mange af den Art Kuriositeter, der i hans Levetid henlaa — og fremdeles henligge —

¹⁾ P. A. Heiberg, Erindringer, S. 232—34.

saa at sige urørte i hans Gjemmer, ere derfor nu en død Skat.

Den Glæde atter at mødes med Heibergs i Paris, eller, hvad der var større Udsigt til, paa Tilbagereisen at træffe sammen med dem i Straszburg til en Rhintur, opnaaede Andræ ikke. Skylden var næppe Fru Heibergs, om hvem Heiberg skriver: «Min Kone sværmer for at gjøre en Tour til Harzen og ned ad Strasborg til; men jeg er bange for, at det bliver ved fromme Ønsker, omendskjøndt vi angive for Alle denne Plan som bestemt, især for at min Kone derved kan undgaae den idelige Tryglen om Assistance ved Forestillinger i Juni Maaned, af hvilke der skal gives en heel Syndflod, og navnlig af de største Fuskere i Kunstens Tempel. Kun til de tre første, som gives af noget honorablere Personer, har hun maattet engagere sig; de andre refuseres udenvidere paa Grund af Harzreisen»¹⁾). Det blev da ei heller til Noget med Heibergs Udenlandsreise, hvorimod de leiede sig en lille Vogn for at streife Sjælland igjennem paa kryds og tværs og rigtig lære Øens Skjønhed at kjende. Jevnlig havde Andræ derimod den Glæde at høre om Vennerne paa Christianshavn, og hvor meget de vedblivende savnede ham i deres lille Kreds. «Jeg vil begynde mine Efterretninger med denne,» — skriver Martensen til ham — «at der siden Deres Tid intet Læsebal har været, derimod flere Champagne — necnon Rhinskvinballer efter gammel Stiil. Da vi savne Dem, udgjøre vi nu ved slige Leiligheder kun en Quartet. Iøvrigt mindes De ved slige Leiligheder med Savn og Længsel, Deres Skaal er gjentagne Gange blevet

¹⁾ Brev fra Heiberg af 22de Marts 1838.

drukken og vil sikkert gjentagne Gange blive det»¹⁾. En lige hjertelig Hilsen modtog Andræ faa Uger senere: «Jeg var igaar Aftes (Juleaften) hos Heibergs. Vi vare alene og talte meget om Dem; De hilses paa bedste Maade fra dem Alle»²⁾).

Ogsaa af Frederik Bornemann blev Andræ holdt à jour med Nyheder fra den christianshavnske Kreds. — — «Hvad siger De om Martensens Forlovelse?» . . . «Nu er kun De tilbage; men, det er sandt, De er jo endnu saa ung, saa det har Tid endnu»³⁾. Efter Budskabet om Martensens Forlovelse synes Heiberg at have forudset dette Skridt ogsaa for Andræs Vedkommende. I det berørte Brev, hvori han udtaler Haabet om, at Alt med Hensyn til deres Læseballer vil komme i den gamle Orden, naar Andræ vender hjem, tilføier han nemlig: «forudsat, at De ikke, følgende Martensens Exempel, gaaer hen og forlover Dem, thi det gjør strax en betydelig Diversion, uden at jeg dermed vil anklage Martensen, der virkelig ogsaa i sit Forhold til Udenverdenen er en sjelden Kjæreste, en Fugl Phønix mellem Kjærester, mod hvilken alle andre ere Canailler»⁴⁾. Først 4 Aar senere fulgte dog Andræ sin ældre Vens Exempel.

Heller ikke om Heibergs og Fru Gyllembourgs literære Produktion forblev Andræ uden Efterretning under dette Pariserophold. Fru Gyllembourgs bekjendte Novelle «Montanus den Yngre» var netop udkommen denne Vinter, og Læssøe fortalte ham strax om den Glæde, den havde beredt ham. «Den er ganske fortræffelig; det er een

¹⁾ Brev fra Martensen af 11te December 1837.

²⁾ Brev fra Samme af 25de December 1837.

³⁾ Brev fra Fr. Bornemann af 6te Marts 1838.

⁴⁾ Brev fra Heiberg af 22de Marts 1838.

af gamle Holbergs evige Charakterer, gjengivet saaledes som den maa vise sig i den nyere Tid. Hele Maleriet har en Sandhed og Runding, som henriver. Glød Dig til at faae den at læse. Du vil finde en Deel af Dig selv i den; men, bliv ikke vred, jeg har fundet endnu mere af mig i Skildringen af den slette Erasmusmontanske Retning. (Du veed nok, at man har Lov til at være grov mod Folk, naar man tager sig selv med)»¹⁾).

Andræ undlod ikke i Paris at forny Bekjendtskabet med denne Novelle. Ogsaa ham forekom den fortræffelig, men med Læssøes Bemærkning om at kunne finde noget af sig selv hos Helten i Fortællingen kunde han slet ikke samstemme, og giver i den Anledning sin Ven en blid Tilrettevisning. «Din Dom om Montanus har mit fuldeste Bifald. Jeg kjender Novellen meget godt, da jeg pro primo hørte Heiberg læse den forrige Sommer, og pro secundo selv har gjenlæst den her i Paris. Applicationen paa mig behager mig rigtignok ikke. En Deel af de Feil, Conrad har, vil jeg paa ingen Maade nægte selv at være i Besiddelse af, men derfra er endnu meget langt til, at man skulde kunne være at henregne under Repræsentanterne for den Montanske Retning, som jeg troer i det Hele taget er saa stik modsat min, som to Retninger overhovedet kunne være det»²⁾). I et følgende Brev replicerer Læssøe med en Berigtigelse af den Maade, paa hvilken Andræ har optaget hans Ord: «Jeg troer neppe, at jeg har sagt, at min Herre var «en af Repræsentanterne» for den Montanske Retning. Saavidt jeg erindrer, har jeg kun sagt, at vi begge havde noget Rasmusmontansk i os.

¹⁾ Brev fra Læssøe af 27de December 1837.

²⁾ Brev fra Andræ af 24de Januar 1838.

Also — «darum keine Feindschaft nicht»¹⁾). I den lille Berigtigelse kan der jo ikke frakjendes Læssøe Ret.

Ogsaa om Eventyrkomedien «Fata Morgana», som Heiberg havde skrevet til en Festforestilling i Theatret i Anledning af Frederik den Sjettes Fødselsdag, modtog Andræ Underretning af Læssøe. Martensen havde alt omtalt, hvorledes Heiberg var beskjæftiget med dette «Geburtsdagsstykke, der skal være i den speculativ-fantastiske Genre», . . . «dette vil naturligvis occupere ham meget, og der er for det Første ingen Udsigter til Fortsættelsen af Perseus. Skade! — »²⁾). Og da Stykket var naaet til Opførelse Dagen efter Kongens Fødselsdag, den 29de Januar 1838, fortalte Læssøe om det ringe Bifald, hvormed det var blevet modtaget. «Heibergs Fata Morgana har man endog pebet ud. Jeg kjender kun til det af et Døgndigt af Claudius Rosenhoff; det skal især have mishaget ved langvarige speculative Monologer og Samtaler; man beskylder det for at være Forsøg paa at indsmugle hegelsk Philosophie gennem Scenen, og det maatte da rigtignok allarmere det gode kjøbenhavnske Publicum i høi Grad»³⁾). Bedre Efterretninger om det ilde modtagne Feststykke modtog Andræ kort efter fra Fr. Bornemann, der særlig dvæler ved en Afhandling om den nye Digtart af Martensen, som han havde læst med stor Fornøielse. «Den er foranlediget ved Heibergs Fata Morgana, som i Korthed anmeldes med tilbørlig Anerkjendelse af Originalens Værd baade som enkelt Præstation og som Repræsentant og Debutant i ny Art af sceniske Kunstværker; men Hovedsagen er en Ind-

¹⁾ Brev fra Læssøe af 13de Februar 1838.

²⁾ Brev fra Martensen af 11te December 1837.

³⁾ Brev fra Læssøe af 17de Februar 1838.

ledning om Tidens og navnlig Theatrets Trang til en ny dramatisk Digtart (den speculative) tilligemed et interessant, men som jeg troer noget vilkaarligt Forsøg til at bevise, at denne Digtart bør og maa være Comedie, og ikke Tragedie. Jeg synes særdeles godt om denne Afhandling, og bedre om den end om nogen af de foregaaende. Den forekommer mig — skjøndt Stilen ogsaa i de tidligere Arbejder var god — skrevet med langt mere Frihed og Overlegenhed over Stoffet, og hvad Indholdet angaaer, troer jeg sikkert, at det hos Dem (som hos mig) vil finde mere Sympathie, end Tilfældet har været med Afhandlingen om Faust og Heibergs Program»¹⁾. Bornemanns Formodning slog rigtigt til; hjemkommen fra Paris læste Andræ denne Afhandling²⁾ og fandt sig paa lignende Maade tiltalt af den³⁾.

Saaledes kunde da Andræ ikke klage over Mangel paa Underretning om, hvad der rørte sig i den christianshavnske Kreds. Ja — om man uden at forarge tør springe saa langt fra Musernes Verden — var det end Fru Heibergs Sko, maatte Andræ have dem for Tanke i Paris, idet Bornemann gjentagende beder ham købe et

¹⁾ Brev fra Fr. Bornemann af 7de Mai 1838.

²⁾ Maanedsskrift for Litteratur, vol. XIX (1838), S. 361 ff.

³⁾ — — «De philosophiske Materier beskjæftige mig meest, da jeg bestandig føler stor Trang til at kunne faae uddannet mig en nogenlunde solid Totalanskuelse, en Trang, jeg forresten endnu længe maa føle utilfredsstillet. Jeg har læst Martensens Afhandling om Fata Morgana, som i høi Grad har glædet mig. — De Sibbernske Bidrag have, al deres Forkeerthed og Uklarhed tiltrods, dog givet mig lidt større Respect for hans philosophiske Talent». (Brev til Læssøe af 9de August 1838.)

Par Sko, «saa smukke, som de ere at faae» . . . «De husker vist dem, Fru Heiberg kjøbte og viste os i Paris». Og da Andræ, der selv overfor en god Ven var mindre velstemt for den Art Kommissioner, synes at have viist sig lidt tungnem, minder Bornemann ham detailleret om Skoene, — «af den læderagtige Substants Saffian, forsynede med ziirlige Indlægninger paa Vristen; Fru Heibergs var brune med røde Baldyringer, og bleve befundne meget tilfredsstillende». Om det saaledes instrueret lykkedes Andræ at forskaffe det Ønskede, skal jeg lade usagt, men — «næsten maa jeg smile», udbryder Bornemann, «over min agtbare Vens Raadvildhed i Anledning af min Commission»¹⁾. De, der have staaet Andræ nær, ville ganske gjenkjende ham i denne tilsyneladende Raadvildhed.

Ogsaa Heiberg underrettede dennesinde Andræ om æsthetisk Nyt i et længere Brev, skrevet nærmest som Tak «for det kjærkomne lille Postscriptum i det Brev fra min Fader, som De for nogen Tid siden var saa god at føre i Pennen». . . . «Om litterære Sager har jeg kun Lidet at melde. Min egen «Fata Morgana» og Oehlenschlägers «Olaf den Hellige» ere da gaaede over Scenen, den første ikke med synderligt Held, den anden med desto større, takket være det pragtfulde Slag ved Stiklestad, arrangeret af Hr. Bournonville. Stykket er hidtil kun gaaet to Gange; det vil nu vise sig, om Publicum vil vedblive at see de fem ualmindelig lange Acter, blot for med det Samme at bivaane Slaget, der neppe varer 8 Minutter, og som naturligviis ikke kan ligne et virkeligt Feltslag, uagtet denne Lighed dog skulde være dets eneste Fortjeneste. Mærkeligt nok, at en Digter kan

¹⁾ Brev fra Bornemann af 7de Mai 1838.

ville lade sit Arbeides Interesse culminere i Noget, som falder aldeles udenfor Poesien, og at han endda kan være smigret over Stykkets Lykke og Tilløb»¹⁾). Iøvrigt synes Brevet at vise, at Heiberg ikke netop var en Ven af Korrespondance, idet han beder Andræ, naar han seer hans Fader — «at sige ham, at De har havt Brev fra mig, hvoraf han da kan vide, at Alt herhjemme endnu er ved det Gamle».

Nu maatte Andræ lade høre fra sig, og paa en fyldigere Maade end i det lille Postscriptum. Men heller ikke han var en Ynder af Brevskriften, end ikke til en jævnaldrende og saa nærstaaende Ven som Læssøe, — «Jo, Du er mig en net En!» skjænder denne paa ham, «Er det et Brev at sende Folk? Der staaer jo i hver eneste Linie: Gud give, jeg var fri for at skrive, og Andet kan jeg ikke finde i det hele Brev. Fy Dig an!»²⁾ — — Langt større var da Utilbøieligheden overfor en meget ældre og fjernerestaaende som Heiberg, der jo tilmed var en saa stor og kritisk Stilist. Andræ var da ogsaa mere end to Maaneder om at gjøre Alvor af sit Forsæt, og maatte til en Begyndelse forklare Grunden til sin lange Taushed. . . . «Det kunde synes besynderligt», skriver han omsider den 23de Mai, «at jeg først nu bringer Dem min inderlige Tak for den Glæde, som Deres Brev har forskaffet mig, men denne Opsættelse er kun bleven fremkaldt derved, at jeg i de sidste 4—5 Uger med hver Post har ventet at skulle modtage Befaling til at reise hjem³⁾), saa jeg bestan-

¹⁾ Brev fra Heiberg af 22de Marts 1838.

²⁾ Brev fra Læssøe af 1ste Februar 1835.

³⁾ Af Andræs Korrespondance med General Bülow sees det, at denne først i Brev af 30te April, modtaget af Andræ

dig har næret Haab om at kunne komme til mundtligt at forsikkre Dem om min Paaskjønnelse af Deres Godhed. Forrige Postdag har jeg imidlertid faaet Efterretninger fra Kjøbenhavn, der bestemme min Hjemkomst til Begyndelsen af Juli, hvorved jeg altsaa først meget senere, end jeg hidtil havde formodet, vil faae den Glæde at gjensee Dem, saa jeg derfor heller ikke længer kan forskaane Dem for en skriftlig Bevidnelse af min Taknemlighed. Til at nære denne Følelse i høieste Grad», tilføier Andræ, «har jeg endogsaa en Dem ubekjendt Grund. Deres Brev traf mig nemlig i den aller afskyeligste Stemning, som kun Erindringen om Hjemmet i sin skjønneste Form var istand til at forjage. De vil maaskee kunne danne Dem en svag Forestilling om den Tilstand, jeg var i, naar jeg gjenkalder for Deres Hukommelse, at det just er i Begyndelsen af April, at Paris mister Kronen for alle sine Herligheder, den uforlignelige Opéra-Italien, som ogsaa i den forløbne Vinter har været Gjenstanden for min Enthousiasme — Jeg var virkelig aldeles nedslaet ved at tænke paa, at den Afsked, jeg dennegang tog med den, efter al Sandsynlighed bliver en Afsked for Evigheden, og jeg tvivler meget paa, at min Forknyttelse var veget for andet, end Forestillingen om snart at kunne faae Lov at figurere paa de uforglemmelige christianshavnske Baller»¹⁾). — Som man seer, kunde Andræ nok indvæve Blomster i sin Stil, men sagde iøvrigt ikke Andet end, hvad han af Hjertet mente.

d. 13de Mai, kunde meddele ham, at hans Permission, der udløb den 15de Mai, var bleven forlænget med omtrent 6 Uger.

¹⁾ Brev fra Andræ af 23de Mai 1838.

Den 6te Juli (1838) var Andræ tilbage i Kjøbenhavn efter i Forening med Trepka at have afsluttet sit Pariserophold med en Udflugt til Schweitz. Allerede samme Dag opsøgte han de kjære Venner i Brogade, der alt havde endt deres sjællandske Reise, men uden at være saa heldig at træffe dem hjemme, og modtog i nogle Linier den næste Formiddag Heibergs Beklagelse over det for-gjæves Besøg:

«Glæden og Sorgen følges ad», siger en gammel Vise. Glæden fik vi igaar Aftes ved at erfare Deres Ankomst, Sorgen paa samme Tid, idet vi maatte beklage at have været fraværende ved Deres første Besøg her i Huset. Tør vi haabe, at De vil give os Erstatning ved at komme her idag til Mid-dag Kl. 4, og spise med os *en famille et à la fortune du pot.* — Svar kun Overbringeren med et mundtligt Ja.

7. Juli 1838.

Deres hengivne

S. T.

J. L. Heiberg.

Hr. Lieutenant v. Andræ.»

En saadan Dag med Heibergs en familie har Andræ sikkert ikke forsømt. At være alene med dem var ham fremdeles den kjæreste Selskabelighed, og netop ved slige Leiligheder har han udfoldet al den Elskværdighed, der gjorde ham til en saa høit skattet Gjæst, ligesom Husets Damer paa aktiv Maade har kunnet deltage i en Samtale, som derved blev dobbelt tiltrækkende for Andræ.

Vistnok har ogsaa denne og de paafølgende Vintre budt mange saadanne nydelsesrige Aftener, om end ikke — skulle vi see — i samme Tal som tidligere. Fru Heiberg fremhæver en enkelt fra Vinteren 1839—40, da Andræ sad hos dem i Brogaden, og Heiberg overraskede dem

med at spørge, «om vi havde Lyst, da vilde han læse et nyt større Digt for os, som han just i disse Dage var bleven færdig med. Med Glæde og Forventning leirede vi os om det runde Bord i Dagligstuen, vi Damer med vort Haandarbeide», og for første Gang oplæste Heiberg sin Romancecyklus «De Nygifte», «dette yndige Digt», der — som Fru Heiberg siger — «sammensat halvt af Sandhed og halvt af Digtning, var en Gjenklang af vor egen Reise som Nygifte»¹⁾). Ogsaa Andræ mindedes oftere den Glæde, de Alle nød af Heibergs fantasifulde Digtværk.

Faa Uger forinden havde Heibergs og Andræ haft en fælles Sorg ved Frederik den Sjettes pludselige Død den 3die December 1839. Andræ var netop paa Vei op til Kongen, da han paa Slottet modtog det sørgelige Budskab. I oprigtig Hengivenhed for Frederik VI samstemmede de fuldt. For Andræ var Kongens Død en virkelig Hjertesorg, Sorgen over en Beskytter og faderlig Ven; — til næppe nogen anden Mand følte han sig knyttet med stærkere Taknemmeligheds Baand, og fuldt ud lyder hans Røst i Fru Heibergs Ord om den afdøde Landsfader: «en Konge, der ikke gav sig ud for mere, end han var», . . . «der førte sit Scepter mildt, og hvis Hjerte og sande Menneskelighed lærte ham at lytte til og føle for Andres Sorger og Smerter»²⁾). Maaske intet Digt af Heibergs Muse er forekommet ham i den Grad følt og inspireret som den bekjendte Universitets-Kantate, hvori Heiberg tolkede Landets Sorg over den afdøde Konge:

«Hvo har vel seet dig i Øiet,
Hvo har din Tale vel hørt,
Uden at hæves, naar, bøiet,
Han blev af din Mildhed berørt?»

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 411. ²⁾ Sammesteds, S. 106.

Ingensinde kunde Andræ fremsige disse Linier uden at føle sig vemodig stemt.

Ikke mindre var deres Samstemning, for saa vidt Ingen af dem formaaede at overføre paa den nye Konge den Hengivenhed, de nærede for den afdøde. Uvilkaarligt følte Andræ en Mangel paa Sympathi, lige fra den første Dag, da han i Christian den VIII.s Følge overværede Proklamationen fra Palais'et paa Amalienborg og berørtes ilde ved dennes paatagne Væsen, saa forskjelligt fra Frederik den Sjettes jevne og ligefremme; og paany mindes jeg Udtalelser af Andræ, naar Fru Heiberg bemærker, at Kongen ifølge sin Charakter let var tilbøielig til at ansee hver den som sin Modstander, som afholdt sig fra ved krybende Smiger at vinde hans Tillid¹).

Andræ fik hurtigt den kongelige Unaade at føle. En Opmaalingsreise til Lauenburg fra April til August 1840 var, uanseet det videnskabelige Formaal at kortlægge en Del af Hertugdømmet, nærmest foranlediget ved Ønsket om for nogen Tid at fjerne ham fra Kongens militære Omgivelser, hvortil han efter sin Stilling som Adjoint i Generalstaben hørte.

I Slutningen af det paafølgende Aar blev Andræ forlovet og, efter fra den 1ste November 1842 at have modtaget Ansættelse som Lærer i Topografi og Geodæsi ved den militære Høiskole, den 23de samme Maaned gift med sit Næstsødskendebarn paa mødrene Side, Hansine Poulina Schack, yngste Datter af daværende Sognepræst ved Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn, Provst Dr. phil. Nicolai Schack.

¹) Fru Heiberg, l. c. I, S. 410.

For Andræs Vedkommende betegner Giftermaal og eget Hjem visselig ingenlunde en Forandring i de hjertelige Følelser, som han nærrede for det Heibergske Hus, men vel en stærk Aftagen i Hyppigheden af hans Besøg. Andræs Hustru havde, saa lidt som han selv, Smag for en Selskabelighed udenfor Hjemmet. I de første Aar efter sit Giftermaal kom hun vel af og til hos Heibergs, ligesom hun modtog Fru Heibergs Gjenbesøg, men snart faldt disse, nærmest af Høflighed fremkaldte Besøg bort, og den fælles Glæde over Hjemmet medførte ganske naturligt, at Andræ foretrak det uforstyrrede Liv inden Døre fremfor enhver Selskabelighed. Dertil bidrog ogsaa, at han efter at have overtaget den nævnte Lærerpост ved den militære Høiskole og samtidig, ved Professor Dyssels pludselige Afgang, maattet nolens volens paatage sig at holde Foredrag over teknisk Mekanik, fra Midten af November 1843 erholdt Ansættelse i Skolens Hovedfag, mathematisk Analyse og rationel Mekanik, saa at hans Tid ved Udarbejdelsen af det detaillerede Grundlag, hvorpaa de forskjellige Forelæsninger skulde hvile, var overvættet optaget. «For Øieblikket» — skriver han i December 1842 til Læssøe — «styrte Forretningerne saaledes ind over mig, at jeg næsten ikke kan faae Tid til at spise eller drikke, en Travlhed, der, som Du nok begriber, just ikke passer meget fortrinligt med den almindelige og naturlige Leve-maade i Hvedebrødsdagene»¹⁾); og gjentagende beklager han det komplet Umulige i at faae blot den mindste Tid til et eller andet privat Arbeide. «Tre Forelæsningsrækker paa Høiskolen og Stabens Beregninger, Commissioner, Paroler og andre lignende Historier!!! — Det er næsten til

¹⁾ Brev til Læssøe af 12te December 1842.

at blive gal over»¹⁾). Og næppe var Andræ kommen noget til Ro efter de første Høiskolekursus, før det politiske Liv, den grundlovgivende Rigsforsamling, Formandskabet og snart Ministerstillingen lagde yderligere Beslag paa hans Tid.

I hine Aar og indtil Heibergs Død i 1860 indskrænkede da Andræ sine Besøg nærmest til saadanne Leiligheder, hvor han vidste, at det var Heibergs magtpaaliggende, at han ikke unddrog dem sin Nærværelse, til Ex. ved Familiehøitider, eller naar Heiberg, optagen af en eller anden astronomisk Interesse, beder om en Bistand, eller lader ham vide, at de en Aften ere hjemme, men kun for ham.

Vistnok er denne Overgang fra en saa at sige daglig til en maaske næppe maanedlig Gjæst dog ikke kommen saa helt pludseligt. Allerede efter Hjemkomsten fra den anden Pariserreise er der en kjendelig Aftagen i Hyppigheden af Andræs Besøg. Selv om jeg ikke ligefrem vidste det, vilde jeg kunne slutte mig dertil af Heibergs Indbydelse, der netop siden Efteraaret 1838 foreligge i ikke ringe Tal, medens der før denne Tid end ikke findes en eneste (fra-seet hin, som Andræ skyldte sin Introduktion i Huset), og saaledes røbe, at Heiberg ikke som tidligere ved Andræs hyppige Nærværelse mundtlig har kunnet afgive sine Invitationer. Stundom maa ogsaa Heiberg, naar Andræ en Aften af sig selv har besøgt dem, men uden at træffe dem hjemme, minde ham om, at de «havde haabet at see en Gjentagelse af Deres Besøg fra forleden, som desværre indtraf under vor Fraværelse. Iaften ere vi hjemme. *Sat sapienti! (et volenti)*»²⁾.

¹⁾ Brev til Læssøe af 20de Marts 1843.

²⁾ Billet fra Heiberg af 14de August 1840.

En medvirkende Grund til denne Aftagen af Besøgene allerede siden 1838 kan ikke være mig tvivlsom, skjøndt jeg rigtignok ikke mindes at have hørt den ligefrem nævne af Andræ. Studier og Forberedelse til en Lærerstilling ved Høiskolen, om hvilken han allerede dengang kunde gjøre sig Haab, kan have havt deres Andel; men nok saa meget den Omstændighed, at Andræ ikke havde samme Leilighed som tidligere til at træffe Heibergs ganske en familie, efter at Martensen var bleven en saa jævnlig Gjæst i Huset. Ikke saaledes at forstaae, at Forholdet mellem begge var mindre hjerteligt end tidligere, eller at Andræ ikke med sand Glæde, i Selskab med Martensen alene eller med denne og Heiberg, kunde deltage i en dyberegaende Undersøgelse om et filosofisk eller abstrakt æsthetisk Emne — «Jeg vilde kun ønske, at vi snart havde Dem her igjen, for at vi om Eftermiddagen ved en Cigar kunde fortsætte vore philosophiske Discussioner», skriver Martensen til ham i Paris¹⁾, — men en saadan videnskabelig Diskussion er ikke forekommet Andræ paa rette Sted i det Heibergske Hjem, naar Husets Damer vare tilstede. Samtalen er sikkerlig bleven ham noget for tung eller stillestaaende; den har i hvert Fald for ham mistet det Friske og Umiddelbare, som kun de to Damer ved deres hver paa sin Vis saa rige Originalitet kunde skjænke den. I sin Omtale af Andræ og Martensen fra hine Aar synes ogsaa Fru Heiberg at give en Antydning i denne Retning. Man sammenligne den Maade, hvorpaa hun mindes Samtalerne med Begge: Andræ, der — med Ord, som tidligere ere anførte — «altid bragte sin oplivende Conversation med sig», og i hvis Selskab Timerne svandt

¹⁾ Brev fra Martensen af 11te December 1837.

«i den livligste Underholdning, gjensidig opmuntrede ved hinandens Selskab»¹⁾), — og paa den anden Side Martensen, hvis Samtaler med Heiberg paa de Aftener, han saa ofte besøgte dem, «dreiede sig varmt og livligt om den Hegelske Philosophi, men» — tilføier Fru Heiberg — «som vi to Damer jo havde ondt for at følge», eller til hvis Drøftelse med Fru Gyllembourg af «de dybe Spørgsmaal i Christendommen» Fru Heiberg maatte indskrænke sig til at «lytte som en lille Uvidende»²⁾). Martensen synes for saa vidt selv at samstemme heri, som han ved at omtale, at han i den første Tid havde mange Samtaler med Heiberg om theologiske og philosophiske Problemer, tilføier: «Vore Samtaler førte vi stundom i Damernes Nærværelse, neppe altid til Damernes Interesse»³⁾). Men en Samtale, i hvilken ikke begge Damer interesseret kunde deltage, bød ikke Andræ den Glæde, der gjorde ham Aftenerne i det Heibergske Hjem saa kjære. Ogsaa Andræ var jo Videnskabsmand ex professo, og entusiasmeret af sin Videnskab trods Nogen, ligesom Heibergs Interesser i de sidste Tiaar af hans Liv omfattede de reale Videnskaber, Astronomi og Optik, med samme Varme som Hegelsk Filosofi, men næppe nogensinde har Fru Heiberg maattet høre dem drøfte optiske eller astronomiske Problemer.

I denne forandrede Charakter af Underholdningen tør jeg altsaa see en væsentlig Aarsag til, at Andræ allerede efter Hjemkomsten fra sin anden Pariserreise blev en langt mindre hyppig Gjæst i Heibergs Hjem. Men at

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 288—89.

²⁾ Sammesteds, S. 412, jfr. S. 369, IV, S. 185.

³⁾ Martensen, Af mit Levnet, II, S. 26, 27.

de mindre hyppige Besøg heller ikke fra Heibergs Side medførte en ringere Hengivenhed, fremgaar bl. A. af flere Smaabilletter, i hvilke han, naar Andræ af sig selv havde aflagt et Besøg uden at træffe Nogen hjemme, strax udtaler deres Beklagelse:

«Hvorledes kunde De dog troe, at Nogen her i Huset var hjemme paa en Aften, da den første danske Opera opførtes efter fire Aars Hvile? Og hvorledes er det muligt, at De ikke selv var i Theatret? De vilde da have anstillet en gavnlig Sammenligning mellem Weyse og Italienerne, og udentvivel have følt Dem mere forfrisket efter «Sovedrikken» end efter «Puritanerne».

Men hvad jeg egentlig vilde sige, er, at vi iaften ere hjemme, og følgelig beredte til at modtage Erstatning for igaar, ifald det maatte convenere Dem at give den.

21de December 1838.

Deres

S. T

J. L. Heiberg.

Hr. Lieutenant v. Andræ.»

Ogsaa det før berørte lille Træk, at Heiberg vælger netop en Dag, da Andræ er hos dem, til for første Gang at gjøre sin Hustru bekjendt med en Digting som «De Nygifte» med dens mange Hentydninger til deres Reise i deres Ægteskabs første Dage, vidner om, hvor uforandret Intimiteten var. Først 2 Aar senere (1841) blev denne Romance-Cyclus bekjendt for Offentligheden.

Med Andræs Giftermaal og Ansættelse ved den militære Høiskole aftog selvfølgelig ogsaa Hyppigheden af hans Theaterbesøg. Endnu i nogle Aar kom han der vel af og til sammen med sin Hustru, men da snart ogsaa politisk

Virksomhed lagde Beslag paa hans Tid, mindskedes Besøgene saa meget, at man kan tælle de Gange, da han saaes i Theatret. Og kom han der en enkelt Gang ledsaget af sine Sønner, var det ikke for at gjøre Bekjendtskab med Nyheder, om end nok saa sensationsvækkende, men for, næst at nyde sine Sønners Glæde, selv at opfriske Erindringen om de Stykker, der i unge Aar havde gjort saa stærkt Indtryk paa ham; «Elverhøi» hørte han stedse med sand Glæde, og lignende Fornøielse havde han ved Gjensynet af flere af Heibergs Vaudeviller — «Aprilsnarrene» og «Recensenten og Dyret» mindes jeg eksempelvis, — omend ogsaa Andræ erkjendte, at Tiden havde afbleget denne Digtning, især naar den ikke blev baaren oppe af Fru Heibergs Kunst. Han saae ikke Fru Heiberg ved hendes Gjenoptræden i 1859 — en medvirkende Grund er antydnet i det Foregaaende — og heller ikke lod han sig bevæge til at see noget af de Stykker, som hun efter sin Bortgang som Skuespillerinde med saa stort Talent satte i Scene. Stundom kunde vel Krieger, som det nære Bekjendtskab med Fru Heiberg havde gjort til en flittig Theatergjænger, tilskynde til at see en opsigtvækkende Nyhed af hans Fødelands Digtere, men Andræ lod sig ikke drage bort fra sit Værelse og sine Bøger: «De er nu saa ung, Krieger, — kan endogsaa gaae paa Maskerade», kunde han spøgende replicere.

Næppe behøver jeg at bemærke, at uanseen al Glæde i yngre Aar ved Theatrets Kunst, kunde en Stilling som Theaterchef intet Øieblik friste Andræ. Ved sin Fra-trædelse fra denne Post i 1864 for i det Bluhmeske Ministerium at overtage Indenrigsministeriet søgte Tillisch indstændig at overtale ham til at være hans Afløser, maaske noget i det Haab, at det kunde lykkes Andræ

at afværge en Beslutning hos Fru Heiberg om for bestandig at tage sin Afsked som Skuespillerinde (Ansøgningen herom blev indgivet den 8de August), men mødte bestemt Afslag¹).

¹) Andræs korte Optegnelse herom lyder: «Tillisch havde et Par Dage forinden» [d: inden den 8de August, da Bluhme havde rettet en Forespørgsel til Andræ, om han var villig til at gaae som Underhandler til Wien, — en Forespørgsel, som Andræ ingenlunde besvarede med et afgjort Nei] «indstændig opfordret mig til at modtage Chefsposten ved Theatret, som jeg afslog».

V.

Aarene fra Andræs Giftermaal (1842) til
Heibergs Død (1860).

*Astronomisk Underholdning. — Theaterstriden — Hall. —
Fru Heibergs Gjenoptræden i 1859 — Monrad.*

Som bekjendt nærede Heiberg alt fra Ungdomsaarene en levende Interesse for astronomiske Studier, og denne Interesse, der jo i hans modne Alder satte literær Frugt bl. A. i de tre Bind af Aarbogen «Urania» (1844—46), steg til Tider til en sand Passion, saa at han, som Fru Heiberg bemærker, «med en Elskers Lidenskab fordybede sig i Betragtningen af Stjernehimlen» og Dag og Nat kunde sidde optaget af endeløse Beregninger¹⁾.

I de mange Smaabilletter til Andræ fra Aarene 1842—54 er der ofte Tale om disse Studier. «Frugterne af den fortræffelige Formel

$$x = \text{tang. } \lambda \cdot \text{tang. } \delta$$

vende her tilbage til den ædle Meddelelser, og bede om skaaansom Bedømmelse», skriver Heiberg til Ex. (December 1843),

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. II, S. 114—15; IV, S. 3.

og naar han i hine Aar beder Andræ til sig, er det saa at sige altid til et «optisk-astronomisk Gilde», eller for «efter Bordet ved en Havanna-Cigar at undersøge» en eller anden Kikkert, som han havde anskaffet eller faaet til Laan: «Dersom De vilde tage tiltakke hos os imorgen Middag Kl. 4, tutto solo, saa kunde De efter Bordet prøve den Plössl'ske Kikkert paa mit udstrakte Land- og Vandskab; Veiret og Belysningen ere gode i disse Eftermiddage, og at det bliver ligesaa imorgen, seer jeg af Refractionen, ifølge min nyopfundne Veir-Spaadoms-Methode»¹⁾. Kun sjeldent lyder saaledes som tidligere Indbydelsen paa at komme sammen med Husets Venner, og selv i saa Fald faar den et mathematisk Tilsnit; Heiberg havde — som han skriver — «i flere Dage havt det forresten allerede gamle Forsæt at besøge Andræ, men Forsættet, som blev bestyrket ved det uheldige Tilfælde, at De forleden gik forgjæves, er ved uforudseelige og uforudseete Omstændigheder bleven forhindret indtil videre», og hans Billet fortsætter: «Da De imidlertid vist indrømmer, at det med Hensyn paa Phænomenet er ligegyldigt, enten H bevæger sig mod A, eller A mod H, saa tillader jeg mig foreløbig at proponere Dem det Sidste, uden derfor paa nogen Maade at ville udelukke den første Bevægelse, som jeg tvertimod agter at fremskynde. Martensen kommer her til Middag Kl. 4 idag. Vil De ikke nok glæde ham og os med Deres Selskab, og fornye gamle Erindringer?»²⁾

Fru Heiberg sukkede over «dette Studium, disse Instrumenter, disse matematiske Formler med den for os

¹⁾ Billet fra Heiberg af 4de Juni 1847.

²⁾ Billet fra Samme af 11te November 1846.

Fruentimmer dunkle Logarithmetabel», der slugte al anden Interesse og lod Heibergs Muse forstumme¹⁾).

Med hvor megen Deltagelse Andræ fulgte Heibergs astronomisk-mathematiske Studier, er mig ikke bekjendt, men, ganske bortset fra den Interesse, Andræ selv nærede for den Art Granskning, vare hine Indbydelser til at spise «tutto solo» hos Heibergs ham vistnok fremdeles saare velkomne, og han har næppe ladet Undersøgelsen af en Plössl'sk eller Corfitsensk Kikkert blive altfor langvarig, men er skyndt sig med fra Cigaren at komme tilbage til Damerne for at nyde en af de Samtaler, der stedse vare ham saa kjære. Iøvrigt undlod Andræ selvfølgelig ikke at bistaae sin Ven paa bedste Maade, ligesom han ogsaa ved sin Stilling paa den militære Høiskole var i Stand til at laane ham et eller andet Instrument til Brug ved hans Observationer. Det var, som denne spøgende skriver, «en Lidelse», da han ved Andræs Afskedigelse fra Høiskolen i 1854 maatte levere en laant Kikkert tilbage: «Hermed, høistærede Hr. Oberstlieutenant, sender jeg mit Bidrag til Ministercrisens Resultat. Naar De paany indtræder ved Høiskolen, venter jeg Laanet fornyet, og naar De bliver Minister, stoler jeg paa at erholde Gjenstanden som Gave. Thi naar Lidelsen ved denne Forandring er saa stor, maa Belønningen ved den modsatte blive tilsvarende»²⁾).

I den fælles Glæde over de exakte Videnskaber var der saaledes en yderligere Tilknytning mellem Andræ og Heiberg. «Naar jeg fordyber mig i Astronomien», sagde denne, «da er det, som om jeg fik et aandeligt Bad, der styrker og vederkvæger mig fra alt det Vrøvl, al den

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. II, S. 115.

²⁾ Billet fra Heiberg af 21de April 1854.

Aandløshed, som man døier i Kunst og Litteratur»¹⁾, og paa lignende Maade kunde ogsaa Andræ, der saa ofte følte lidet Behag ved det politiske Liv, udbryde: «Hvilken Lykke at have en Videnskab at interessere sig for, og da fremfor nogen den mathematiske, der ikke lader Tvivl om Sandt og Falsk, men drager Grændsen med absolut Sikkerhed»²⁾. Næsten synes det, som om Andræ, der i Tilfælde af Modtagelighed nok holdt af at propagere for sin Videnskab, kan have bragt Heiberg til at interessere sig for sit Speciale, Sandsynlighedsberegningen, thi ogsaa med denne beskæftigede Heiberg sig i hine Aar. «Naar De i en af disse Dage skulde faae en ledig halv Time, vil De da ikke gjøre mig den Tjeneste at løbe vedlagte Manuscript igjennem, og lade mig vide, om De kan see nogen *Erreur* i min *Mémoire sur une erreur*. Jeg veed endnu ikke, hvad jeg vil gjøre med Manuscriptet, men for det Første ønskede jeg at erfare en kyndig Mands private Mening»³⁾. Af nogle Udkast, der blev sendt Andræ til Gjennemsyn, fremgaar det ogsaa, at Heiberg til en Tid morede sig med at beregne «almindelige Formler for alt muligt Martingale-Hazardspil», med særlig Anvendelse paa Sandsynligheden for at vinde i det da bestaaende Talloteri, «være sig paa simpelt eller bestemt Udtræk, paa Amber, Terner eller Quaterner»⁴⁾. Ei heller et andet

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. II, S. 116.

²⁾ — — «hans Mening er bestandig, at Intet kan gjøre et Menneske saa lykkeligt som en Videnskab, især Mathematiken» (Optegnelse af Andræs Hustru fra Februar 1859).

³⁾ Billet fra Heiberg af 19de Marts 1844.

⁴⁾ Martingale er et Udtryk, der bruges i Spillesproget, naar man forcerer Spillet i en geometrisk Progression.

mathematisk Speciale for Andræ, Geodæsiens, synes at have været fremmed for Heibergs Interesser. «Jeg er meget nysgjerrig», skriver han bl. A., «efter de lovede Polhøide- (og tillige Længde-) Bestemmelser af Høiskolen, Nicolai- og Frelsers Kirketaarne». Selv anstillede han saadanne Observationer for Søkvæsthusets Vedkommende, hvor han dengang havde Bolig, men tør ikke ret hengive sig til den Glæde, at hans Observationer have været rigtige, — «hvorfor jeg da nu med Utaalmodighed venter paa mere Oplysning og paa flere Documenter»¹⁾).

¹⁾ Billet fra Heiberg af 17de Juni 1849. — Af Heibergs astronomiske Smaabreve til Andræ hidsættes et enkelt i sin Helhed, idet det vil kunne forstaas ogsaa af læge Læsere.

«Forklaringen over den Orden, hvori Ugedagenes Navne staae, findes hos Francoeur i hans Uranographie, 5te Udgave, Pag. 134, i Anmærkningen.

Sagen er, at Planeterne ere ikke blot jour-havende, men heure-havende Adjutanter, og deres Rang er i Forhold til deres Afstand fra Jorden, saaledes:

Saturnus, Jupiter, Mars, Solen, Venus, Mercur, Maanen.

Den Planet, som raader for Dagens første Time, giver hele Dagen dens Navn. Sabbaten er den første Dag, og Saturnus raader for dens første Time. De 7 Planeter have 3 Gange afløst hinanden i 3 Gange 7 eller 21 Timer. For den 22de Time raader altsaa igjen Saturnus, for den 23de Jupiter, for den 24de Mars, hvoraf følger, at Solen faaer den 1ste Time paa den følgende Dag, og altsaa giver hele denne Dag Navn, og saa fremdeles.

Jeg er temmelig vis paa, at jeg engang har læst den samme Forklaring i et Skrift af Ørsted, men jeg husker ikke hvilket.

Ligeledes sees heraf, hvorfor Ugedagenes Cyclus just er 7,

Med den Art Underholdning er Heibergs Hustru og Moder næppe nogensinde blevne trættede. Kun med et enkelt lille Problem kunde det stundom more Andræ — som han udtrykte det — at «drille» netop sine Venner blandt Damerne, nemlig med den velkendte Anekdote om Achilles og Skildpadden, der ingensinde kunde indhentes af den hurtigfodede Løber, naar den ved Løbets Begyndelse havde et Forspring for ham. Problemet synes iøvrigt ogsaa at have «drillet» Heiberg, der i en lille Billet søger at overtyde Andræ om Rigtigheden af den opstillede Sætning. «Hvad angaaer Achilles og Skildpadden, beder jeg Dem endnu at betænke Følgende: Enhver Bevægelse er Continuitet. Idet man nu sætter discrete Punkter i Bevægelse, negerer man Continuiteten, d. e. standser Bevægelsen. Man antage nu denne Standsning for saa kortvarig som muligt, saa vil man dog til Rækken $1' + 1/2' + 1/4' + 1/8' \dots$, hvis Sum er $= 2$, faae et Supplement af f. Ex. $+ 1'' + 1'' + 1'' \dots$, kort sagt, saa mange Gange i Secund, som den øverste Deel af Rækken har Led, altsaa uendelig mange, altsaa en uendelig Tid, og det er følgelig ganske rigtig, at Achilles aldrig kan naae Skildpadden»¹⁾. Jeg troer dog ikke, at Andræ ret har kunnet bifalde denne Bevisførelse.

thi paa hver 8de Dag kommer man tilbage til den Planet, som først var gaaet ud fra.

Søquæsthuus, 18de Marts 1847.

Deres hengivne

S. T.

J. L. Heiberg.

Hr. Capitain v. Andræ».

¹⁾ Billet fra Heiberg af 17de Juni 1849.

I December 1854 blev Andræ Finantsminister og Hall Kultusminister i det under 12te December med Bang som Premierminister dannede Ministerium. Fru Heiberg betoges ved Budskabet om den nye Kultusminister af «mørke Anelser»; hun befrygtede en Indblanding af Hall i alle Detailler ved Theatret, en Tilbøielighed til at give efter for en øieblikkelig Stemning blandt Skuespillerne eller i Publikum, istedetfor som Minister at staa over en saadan, og hendes Frygt gik jo for saa vidt i Oplydelse, som «Halls hele Holdning lige overfor det Theater, han var sat til at værne om», medførte saadanne Forhold ved dette, at Heiberg i Marts 1856 fandt sig foranlediget til at begjære sin Afsked, og at Fru Heiberg Aaret efter fulgte hans Exempel; — «skammelige Omstændigheder tvang min Æresfølelse til at bede om min Afsked fra en Scene, paa hvilken jeg havde virket fra min tidligste Barndom»¹⁾).

Fru Heibergs Misnøie imod Hall for den Andel, hun mener at maatte tilskrive hans Theaterledelse med Hensyn til hendes egen og Heibergs Beslutning om at begjære Afsked fra en Virksomhed, der var dem begge kjær, fremgaar jo umiskjendelig af hendes Erindringer. Jeg tør antage, at denne Misnøie væsentlig er bleven delt af Andræ, om end Manglerne i senere Aar ved Heibergs Theaterstyrelse ingenlunde vare undgaaede hans Opmærksomhed. Naar Fru Heiberg udbryder: «13 Aar ere forløbne siden hin Tid, 13 Aar, i hvilke jeg» . . . «har sagt til mine fortrolige Venner: modsig mig med al Kraft, oplys mig om, at mit Syn er skjævt, er egoistisk, er bornært, er forfængeligt, er usandt; — men alle Oplysninger, alle Undersøgelser have kun ført til samme Resultat, det samme Syn, jeg forlængst

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. IV, S. 393.

havde paa Sagen»¹⁾ —, 'saa kan der næppe tvivles om, at Andræ hører til de fortrolige Venner, til hvem Fru Heiberg har rettet en saadan Henvendelse, og som have ment i Hovedsagen at maatte godkjende hendes Opfattelse af Theaterstyrelsens Mangel paa Hensyntagen særlig overfor hende selv, og som navnlig ikke have kunnet finde, at den Dom, hun fælder over den daværende Kultusminister Hall i dennes offentlige Optræden, savner Berettigelse.

Ganske saaledes som Fru Heibergs Udtalelser lyde om Hall for Theaterstyrelsens Vedkommende, er det næppe ubekjendt, at Andræ ved saa mangen Leilighed dømte om ham som Politiker og Minister, i Større som i Mindre. Her nærmere at belyse dette ved en Sammenstilling af Begges Udtalelser vilde føre for vidt, og en i Almindelighed holdt Bemærkning, med Applikation paa en enkelt betydningsfuld politisk Situation, maa da træde i Stedet for en detailleret Begrundelse. Hvor fuldt Andræ samstemmede med Fru Heiberg i at skatte Halls i saa usædvanlig Grad indtagende personlige Egenskaber, i oprigtig at holde af ham i det private, selskabelige Liv, veed Enhver, der kjender deres aarelange Venskab; og jeg kan sige, at ingensinde ved saa mange Leiligheder, hvor Andræ, naar Anledningen forelaa, kunde udtale en mere almindelig Dom om Hall som offentlig Personlighed, er en Misbilligelse fremkommen, uden at han indledede: «Hall! — det fortræffeligste, det bedste, det elskeligste Menneske, saa længe man kun har at gjøre med ham i det private Liv, men som Minister og Politiker» . . . , og unægtelig kunde Andræs misbilligende Udtryk komme med samme Varme og ligesaa følte som hans anerkjendende. I det politiske Liv

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. III, S. 284.

var Modsætningen mellem dem diametral, ikke blot i Overbevisning og Anskuelse, men i det Hele som Mænd og Charakterer, — en Modsætning, der med Andræs i Et og Alt saa strengt loyale, af uvedkommende Hensyn upaa-virkede Handle- og Tænkemaade ikke kunde Andet end ofte fylde ham med en lignende Indignation, som den, der kommer til Orde i Fru Heibergs Erindringer. «Carl er i høieste Grad indigneret paa Ministeriet, især paa Hall, som ikke kan undskylde sig hverken ved slesvigsk eller skandinavisk Fanatisme, men som i Alt kun har gaaet efter den store Strøm», lyder et af flere Udbrud i Optegnelser af Andræs Hustru (fra November 1863). Men — bør jeg tilføie — idet Andræ ogsaa i blot leilighedsvis Omtale til de Nærstaaende, være sig Slægt eller Venner, ikke ønskede at dømme ensidigt eller at holde tilbage, hvad der kunde siges af Godt i politisk Retning om en Ven, hvis personlige Elskværdighed han satte saa høit, føiede han saa at sige stedse til sine misbilligende Ord: «Men det skal dog altid erindres, at det var ikke ham, som i 1864 fuldbyrdede Katastrofen». Til at ville gaae saa vidt tiltroede han ikke Hall hverken Forblindelse eller Føielighed overfor en «vildledet Opinion», — i hvert Fald ikke efterat Englands og Ruslands Afsendinge i Midten af December havde erklæret, at deres Regjeringer betragtede Forfatningen af 18de November som en Krænkelser af Danmarks Forpligtelse til ikke at inkorporere Slesvig i Kongeriget, og at de maatte overlade Danmark til dets egen Skjæbne overfor Tyskland, hvis det forkastede Magternes indstændige Raad om ikke at bringe Forfatningen til Anvendelse paa Slesvig¹⁾. Meget

¹⁾ En lille Notits hos Andræ oplyser: «I Wodehouses Conference med Hall (i Overv. af Ewers) den zode December,

mere havde Andræ af gjentagne Samtaler med Hall i hine skjæbnesvangre Dage, da Lord Wodehouse og Statsraad Ewers endnu vare i Kjøbenhavn, modtaget det bestemte Indtryk, at Hall var fuldkommen enig med ham i det for Landet ene tjenlige ved en Tilbagetagelse af den nye Forfatning for Slesvigs Vedkommende. «Men De maa dog ikke forlange, at det skal være mig, der skal gjøre det, — der maa en Anden», lød Halls Indvending¹⁾; «Vi» —

hvor det stærkt fordredes, at Forfatn. af 18de Novbr. skulde ophæves for Slesvig, forekommer følgende Erklæring. «*It was my duty to declare to him, that if the Dan. Gov. rejected our advice, His (sic) M. Governm. must leave Denmark to encounter Germany on her own responsibility*». Hertil sluttede Ewers sig for Ruslands Vedkommende.

Efter denne Conference havde Paget en lang, alvorlig Samtale med Hall, som er i høi Grad mærkelig (See Depeche af 22de December, pag. 419), hvoraf fremgaaer, at han ofte og indtrængende har advaret ham med Hensyn til Forfatningssagen».

¹⁾ . . . «Talen kom paa National-Liberale, Hall, — «Dog erindre, at Hall ikke var den, der fuldbragte Katastrofen i 1864. Efter mange Gange at have pirret til ham, og han afviist haanlig enhver Tanke om at aflade fra begyndte Vei, kom jeg — Wodehouse var da i Byen — over til ham: «Naa, Hall, vil De nu tage Forfatningen tilbage», og til min Forbauselse er Hall slaaet helt om: «Ja, det var maaske det Retteste, men De maa dog ikke forlange, at det skal være mig, der skal gjøre det, der maa en Anden». Hall indsaae det, indgav sin Demission, men nu vilde Ulykken, at Monrad tænkte: Jeg er Manden, den store, der under disse Forhold ene kan føre Sagen igjennem; jeg vil experimentere og forsøge. Monrad [over]tog Ministeriet, hans personlige Ærgjerrighed, Forfængelighed, Forblændelse bragte ham til et Vovestykke.

med dobbelt Fremhævelse af Ordet — «kunne ikke gjøre det», lyde selve Udtrykkene i Andræs Optegnelse, — «et besynderligt Svar» tilføier denne, og besynderligt maatte det unægtelig forekomme ham, fordi Hall med den enestaaende Popularitet, der knyttede sig til hans Navn, og sin Indflydelse paa den toneangivende Presse, efter Andræs Overbevisning var den Eneste i Landet, der ad Lovlighedens Vei, uden at vække en Folkestorm imod sig, kunde foreslaae og gennemføre en saadan Foranstaltning. Udelukkende med denne Halls Popularitet for Øie, med hans Formaaen til at kunne bevæge Rigsraadet til et Skridt, hvis Gjennemførelse paa forfatningsstemmende Maade ingen anden Politiker kunde haabe at realisere, men som var første, uafviselige Betingelse for, at Danmark ikke skulde staae isoleret i en mulig Kamp mod de tyske Stormagter, maa et fra hine Dage oftere hørt Udtryk af Andræ forstaaes: «Hall skal nagles til Tabouretten». Denne Halls Forbliven ved Magten og Ansaret stillede sig i December 1863 for Andræ som en Velfærdssag for Landet, — ogsaa for saa vidt som en

hvis Afsindighed Enhver, der kjendte de russiske og engelske Noter, noksom skjønnede. Og dog — tilføiede Fader som en Hemmelighed — Monrad lod mig Decbr. in fine kalde og sagde: «Andræ, det er Umuligt, Afsindigt. Vil De tage det Hele paa Dem: kaste Forfatningen, Alt siden 1858 fuldt overbord, — det er den eneste Redning». «Men hvor har jeg da en Garanti for, at jeg ikke vilde [blive] sønderreven under dette Forsøg, — har De Nogen, jeg kan støtte mig til for at holde Orden? Monrad tvivlede, — «Andræ, kun saa meget kan jeg sige Dem, at jeg vil gjøre mig til Deres Slave i Et og Alt». (Optegnelser af Andræs Sønner — med Bevarelse selvfølgelig af den kursoriske Affattelse -- fra Jan. 1874 ang. 1863—64).

Regjering, for hvilken Hall stod i Spidsen, var den eneste, der i Tilfælde af Krig havde Udsigt til at kunne føre Kampen med den Enighed og det Sammenhold, der overhovedet lod sig opnaae¹⁾, — og med det Mod, der særtegnede Andræ ogsaa i den vanskeligste Opposition af alle, Oppositionen mod personlige Venner, undlod han ikke indtrængende at foreholde Hall, hvad han under de kritiske Forhold ansaae som dennes politiske Pligt. Næppe heller er det ubekjendt, at han i egen Færd lod denne sin politiske Overbevisning træde frem ved, uanseet gjentagende og indstændige, og — som jeg veed — ham pinligt berørende Opfordringer, at unddrage sin egen Medvirkning til Dannelsen af et nyt Ministerium²⁾. Som bekjendt lod Hall

¹⁾ «Juleaften Kl. 7 kom General Hegermann-Lindencrone og blev her til Kl. 9^{1/2} for at tale med Andræ om Situationen; han var afsendt fra Kongen. Carl sagde til ham, som han havde sagt Dagen iforveien til Kongen, at de gamle Ministre burde beholdes. De havde skabt dette forfærdelige Virvar, hvori man var kommen ind, og de, som i den Grad besad Folkets Tillid og Kjærlighed, vare de eneste, der kunde skaffe En ud deraf, enten f. Ex. ved at foreslaae Rigsraadet at tage den Forfatningslov tilbage, som det antog for otte Dage siden (de vilde kunne gjøre det), eller ogsaa ved at føre Krigen med den Enighed og Sammenhold, som er komplet nødvendig for at der skal komme noget ud deraf. — Hegermann lod til at være enig deri». (Optegnelser af Andræs Hustru fra December 1863).

²⁾ «Fader gik til det» [kaldet paany til Hs. Majestæt den 23de December om Aftenen] «som til Døden; det gjorde ham ondt at maatte nægte en Tjeneste, som han vel vidste vilde forskaffe Kongen Ro og Glæde»; . . . «men erklærede, at han vilde gjøre Landet og Kongen den sletteste Tjeneste ved nu at paatage sig Sligt». (Optegnelser af Andræs Sønner fra December 1863).

sig ikke — saaledes som Andræ ogsaa udtrykte det — «tvinge til at gjøre det Fornødne», og i hvert Fald for Andræs Opfattelse, der jo ikke manglede Klarsyn, stillede det sig, som om Hall unddrog sig Ansvaret for sin Politik¹⁾.

¹⁾ At en modsat Opfattelse kommer til Orde i det national-liberale Partis Hovedorgan for hine Aar, «Dagbladet», der dengang stod Hall saa nær, kan næppe undre: «At Hall og hans Kolleger ikke selv veg tilbage for Farerne, at de tvertimod vare fuldkomment beredte til paany at optage Kampen med alle Vanskelighederne, det beviste de tilstrækkeligt derved, at de om Søndagen erklærede at ville, hvis Kongen ønskede det, tage den indgivne kollektive Demission tilbage» («Dagbladet», 11te Januar 1864). Efter hvad jeg troer at vide, er en saadan Erklæring dog ikke bleven afgivet af Hall.

Andræs egne, destoværre saa kortfattede Optegnelser fra hine Dage, der dog paa Grundlag af hans Udtalelser til de Nærmeste suppleres med langt fyldigere fra deres Haand, lyde saaledes:

«Mandagen den 21de December sluttedes Rigsraadet — Samtale forinden Mødet begyndte med Hall, Monrad og flere af Ministrene — Tilsyneladende Usikkerhed med Hensyn til selve Afslutningen — Jeg udtaler uforbeholdent, at Ministeriet bør forelægge Forslag om Tilbagetagelsen af 18de November Forf., eller lade os gaae fra hinanden — Besynderligt Svar af Hall — Vi kunne ikke gjøre det — Opfordring fra Monrad om en privat Samtale efter Mødet — Sammenkomst i Cultusministeriet — Monrad indrømmer det Ønskelige ved at slaae ind paa en Heelstatspolitik — Opfordrer mig til at danne et Heelstatsministerium — Vil love ubetinget Understøttelse, selv om Ministeriet blev absolutistisk — Min Udvikling af Situationens Enten-Eller — Det nærværende Ministerium skal

— «Fra Theatrets Sorger», siger Fru Heiberg, «gik jeg til Sygeleiets i Hjemmet». Ved at træde feil paa en Trappe havde Fru Gyllembourg brækket sit Been, og

tvinges til at gjøre det Fornødne — I modsat Fald: Adieu! Constitution, Liberalisme, Taler &c., &c.»

* * *

«Kongen kalder mig til sig den 23de ved en Billet, som opfordrer mig til at møde om Aftenen Kl. 8 — Forklaring af Stillingen — Spørgsmaal om Nødvendigheden af at slaae ind paa en anden Vei og om min Deeltagelse heri — Udførlig Udvikling fra min Side — Saalænge Kongen vil holde paa det Forfatningsmæssige — og Ingen bør for Tiden kunne tænke paa Andet — saa maa de nærværende Ministre ikke faae Lov til at smutte bort — De ere ikke stive eller faste, men tvertimod meget bøielige — Alt, hvad de ville tage tilbage, vil med Acclamation kunne gennemføres — Først naar de grundigt ere opslidte, og deres Partie med dem, er der Plads for et nyt constitutionelt Ministerium, etc. etc.»

* * *

. . . «Min Overraskelse den 24de ved Ministeriets Demission &c. Om Aftenen langt Besøg af Hegermann (fra Kongen?), og om Morgenen derpaa af Vedel (fra Hall?)».

* * *

«Den 26de om Formiddagen kommer Krieger til mig — Ministeriets (Hall & Fenger) utrolige Stilling med Hensyn til den tidligere paatænkte Sammenkaldelse af Rigsraadet».

* * *

«Til min store Forbauselse modtager jeg strax efter en Tilsigelse fra Cabinetssecretairen om at deeltage i et Møde hos

i hendes høie Alder, over de 80 Aar, tvang det farlige Brud hende til fra den Tid at holde Sengen. I Foraaet 1856 forværredes hendes Tilstand, og om Natten den 1ste Juli sov hun stille hen. I en lille Billet modtog Andræ den næste Morgen Budskab om Tabet af sin mangeaarige Veninde; det formelle «allerærbødigst», hvormed Heiberg underskriver Meddelelsen, saa forskjelligt fra tidligere Aaringers «Deres bestandigt hengivne», lader mig formode, at Andræ i hint Aar, da Rigsraadet for første Gang traadte sammen, og de politiske Forhold i det Hele lagde stærkt Beslag paa hans Tid, kun sjelden har havt Leilighed til at besøge sine gamle Venner, ligesom Heiberg maaske ogsaa kan have følt sig lidt skuffet ved, at Andræ ganske holdt sig udenfor hans Kontrovers med Theatrets Overordnede. Selvfølgelig hørte Andræ til den lille Venneskare, der faa Dage efter Døden samledes paa Søkvæsthuset, hvor Sørgehøitiden gik for sig fra Fru Gyllembourgs egne Værelser med en Tale af Martensen.

Blandt de mange Smaasager i Andræs Gjemmer er der sikkert adskillige, hvortil Fru Gyllembourgs Navn er

Kongen samme Aften (den 26de) Kl. 6¹/₂ — Lille Rigsraads-samling forefindes (Hall, Monrad, Fenger, Bluhme, Ussing, David, Kranold, Tscherning, Fonnesbech, Madvig, Krieger og jeg). . . . «Hall begynder, efter at Forsamlingen har taget Sæde i et andet Værelse, en vidtløftig Forklaring om Mødets Hensigt, hvoraf fremgaaer, at han er Fader til Ideen og sandsynligviis har villet bruge det for at finde en Leilighed til at komme bort» . . . «Langt om længe sendes Madvig til Kongen med den Erklæring, at man syntes, det gamle Ministerium burde vedblive, maaskee med lidt Forandring» . . .

«Synlig Spaltning mellem Monrad og Hall».

— — —

knyttet; jeg veed dog intet Nærmere herom. Derimod seer jeg af en Billet fra Fru Heiberg, at denne — som tidligere berørt — til Erindring om sin Svigermoder sendte ham et lille Brev, som Fru Gyllembourg havde skrevet til en fælles Ven, Hertz, netop den første Sommer, da Andræ gjorde hendes Bekjendtskab. I sit Brev omtaler Fru Gyllembourg blandt Andet den Reise, «som Børnene for en fjorten Dage siden foretog til Jydernes Land» — Fru Heibergs første og sidste Kunstreise til de danske Provindser — . . . «Deres Reise har været behagelig, og Veir og Vind have været gunstige. Ikke ganske saa gunstigt synes det Aalborgske Publicum at have været dem. Det er at sige: I financier Forstand. Thi de to Forestillinger, de (efter det Brev, jeg nu for en Timestid siden modtog) har givet i Aalborg, have vundet stort Bifald, især den sidste (Amørs Geniesfreger og Hovmesteren i Knibe), men, saaledes skriver Ludvig: «Det har just ikke indbragt megen Fordeel endnu, fordi de simple Folk finde vore Priser for høie, saa at det kun er den fine Portion, som under os 3 eller 4 Mk. Man er her vant til at gaae paa Comedie for 12 Sk.» . . . Fru Gyllembourg mindes ligeledes den foregaaende Sommer — «Bellmans-Sommeren», som den kaldes af Fru Heiberg, — da de alle tre i Forening med Hertz laa paa Landet i Hirschholm. «Sommeren er saa deilig! saadant et Veir skulde vi havt i Hirschholm forrige Aar! Siden De har besunget vort Ophold dér, synes det mig ofte, som om jeg fandt det behageligt og fortræffeligt, og som jeg havde Uret i at beklage mig over Kulde og Fugtighed, som jeg dengang gjorde»¹⁾.

¹⁾ Brev fra Fru Gyllembourg til Hertz af 8de Juli 1833.

Var Aarene 1854—57, som Fru Heiberg udtaler, de bittreste i hendes Liv, bragte de hende omvendt et stort og uventet Gode ved Bekjendtskabet med en Ven, der trofast og opoffrende som Faa, bistod hende med den mest uegennyttige Hengivenhed. Fru Heiberg mindes i sine Erindringer det Besøg, hun for første Gang modtog af Krieger, da denne i November 1857, efter en forudgaaende lille Billet, indfandt sig hos hende for af hendes egen Mund at høre den uigjenkaldelige Beslutning om at ville forlade Theatret. Besøget blev jo af indgribende Betydning for dem begge, og det kom stundom paa Tale blandt Andræs Nærmeste. . . . «Det kaldte Tanken tilbage til Kriegers første Optræden i det Heibergske Hus», lyder en Optegnelse af Andræs Sønner, «da Fru Heiberg havde forlangt sin Afsked, og Krieger kom til Hall og spurgte, om han havde Noget imod, at han søgte at bevæge hende til at blive og omtalte Pensionen. Krieger havde ikke før været i Heibergs Hus, men var alt charmeret. Herhjemme spurgte han jævnlig Fader, om han syntes, at han skulde gaae derud, og om det kunde gaae an, etc., etc., og Fader, der ikke var tilskyndende, svarede blot med sine langtrukne: Ja, — Aa ja! Moder opfordrede derimod Krieger stærkt, og har saaledes, som Hall bemærkede, væsentlig Andel i, at han knyttede dette Forhold»¹⁾. Hvorledes Bekjendtskabet efter Heibergs Død udviklede sig til en saa at sige daglig Samværen og knyttede Krieger, der var ugift og uden nærmere Familie, med stærkere Baand til Fru Heiberg end til nogen anden Dalevende, er næppe ubekjendt.

¹⁾ Optegnelser af Andræs Sønner fra Juni 1876.

Jeg troer ikke, at Krieger har havt nogen Andel i Fru Heibergs Gjenoptræden paa det kgl. Theater i Saisonen 1859. Derimod har man, ialtfald spøgende, ved Siden af den direkte Andel, der, som bekendt, skyldes Monrads Intervention, tillagt Fenger en om end kun indirekte Medvirkning herved. I April 1859 kom det til en partiel Ministerkrise i det Ministerium, for hvilket Hall stod i Spidsen som Conseilspræsident. «Umuligheden af at bevare Unsgaard som Indenrigsminister var Aarsagen til det Hele», skriver Andræ i et lille Brev til sin Svoger, H. E. Schack, og tilføier, at efter flere Samtaler med Krieger, der viste sædvanlig Aabenhed, havde han al Grund til at antage, at Alt vilde være endt med dennes Overtagen af Indenrigsministeriet og med Fengers Indtræden som Finantsminister. For saa vidt var Ministerkrisen ved at forløbe paa en Maade, «som ogsaa Hall særdeles ønskede». «Men nu», hedder det videre i Andræs Brev, «kom de Fengerske Conditioner. Han vilde under ingen Betingelse undvære Monrad, og saa maatte jo Hall med uhyre Sorg og Modstræben opgive det deilige Præste- og Theatervæsen. Just som det var bleven afgjort, var her en sædvanlig Torsdagssammenkomst¹⁾, hvor Hall var uhyre sort, og hvor jeg ret havde min Fornøielse af tilgavns at drille ham. Hans Mismod var saa meget større, som Monrad jo slet ikke kunde forsone sig med hans Protégés. At Hauch og Christensen ere blevne paalagte at indgive Ansøgning om Afsked, at Fru Heiberg, for ikke at tale om Mantzius &c. &c., ventes paany at ville vende tilbage», . . . «har Du formodentlig alt seet af Bladene». Saaledes skyldtes det altsaa

¹⁾ Af Optegnelser af Andræs Hustru fremgaar det, at den ovennævnte «Torsdagssammenkomst» var den 28de April.

alene «de Fengerske Conditioner», at Monrad indtraadte som Kultusminister og derved blev sat i Stand til at ordne Forholdene ved Theatret paa en saadan Maade, at Fru Heiberg kunde vindes tilbage for Scenen. Hall havde vel ved tidligere Leiligheder stærkt interesseret sig for Monrads Optagelse i Ministeriet, men mødt bestemt Modstand hos Andræ, der «under ingen Omstændigheder vilde være i Ministerium sammen med Monrad»¹⁾ — «det store Lys», som han kaldes i det omhandlede Brev til Andræs Svoger, «af hvem jo de genialeste Ting kunne ventes»²⁾. Men netop under de forhaandenværende Omstændigheder, saaledes som Adskilligt med Hensyn til Theaterforholdene var lagt til Rette i Kultusministeriet, kom denne Afløser saare utilpas for Hall. Ogsaa Optegnelser af Andræs Hustru vidne derom: «Hall var her ene og meget elskværdig, skjøndt i meget daarligt Humør; han er meget kjed over at have opgivet sit Kultusministerium». . . . «Monrads Afskedigelse af Christensen og Hauch er gaaet for sig, uden at Hall har vidst et Ord deraf, forinden det var skeet». Til Misstemningen føiede sig en vis Indignation, «havde han

1) Optegnelser af H. E. Schack fra Februar 1856.

2) . . . «Ganske vist er det et stort og ualmindeligt Skuespil, der just nu bliver opført, og som man, idetmindste indtil videre, ret saa hyggeligt kunde beskue fra den trygge Havn. Hestedumt vilde det jo være, om Neutraliteten fra vor Side i mindste Maade blev opgivet, især nu, da det Østerrigsk-venlige Ministerium i England er bleven kastet paa Døren. Imidlertid kan man Ingenting vide, thi nu, da det store Lys er kommen til Roret her, ville jo de genialeste Ting kunne ventes, og «*du sublime au ridicule*» er der, som bekendt, ikke langt». (Brev fra Andræ til H. E. Schack af 16de Juni 1859).

gjort Monrad sin Ret, skulde han øieblikkelig ud af Ministeriet. Det er ikke længer de gode gamle, hyggelige Tider; Krieger er aldeles død og kjed af det, og i Monrad er jo denne evige Gjøren, denne besynderlige Uro, som gjør Alt ubehageligt»¹⁾).

Som bekjendt blev Fru Heibergs Gjenoptræden paa Theatret afbrudt ved Heibergs Død paa Bonderup i Slutningen af August 1860. Andræ opfyldte maaske ikke ganske, hvad der efter det nære Forhold, hvori han stod til Familien, synes at maatte have paahvilet ham; skjøndt stærkt opfordret af sine Nærmeste, tog han ikke ud til Fru Heiberg paa Bonderup, men nøiedes med skriftlig at bevidne sin Deltagelse.

Blandt Erindringer, som Andræ bevarede efter Heiberg, findes bl. A. en Spadserestok af Ibentræ, som Heiberg i Paris havde faaet af sin Fader, og i hvis Haandtag der — betegnende for den gamle Frihedsven — er indfattet et

¹⁾ Optegnelser af Andræs Hustru fra Mai og Juni 1859.

Ogsaa for saa vidt har jeg fremdraget de ovenanførte Yttringer af den Fortrydelse, som Hall fra første Færd følte ved i 1859 at blive afløst af Monrad, som de utvivlsomt berettigede til en Berigtigelse af, hvad der i et Skrift af den daværende Theaterdirektør Christensen anføres om Aftaler, der ved Aftrædelsen af Kultusministeriet til Monrad skulde have fundet Sted mellem denne og Hall med Hensyn til Bevarelsen af den Ordning, som Hall havde truffet eller paataenkt at træffe ved Ledelsen af Theatret. (H. Christensen, Det kgl. Theater i Aarene 1852—59, S. 309. Iøvrigt henvises til «Tillæg»).

Stykke af en Sten fra Bastillen; ogsaa en Snustobaksdaase, som Heiberg til daglig benyttede, endnu fyldt med Tobak, maaske den samme, som han anbefalede sin Fader at bruge, idet han selv havde fundet den «af en ypperlig Virkning paa Øinene», — «Reen Tobak, uden Tilsætning af Parfums»¹⁾). Større Interesse knytter sig til en lille «Skriv- og Reisekalender», som blev benyttet af Heiberg i hans sidste Leveaar. Paa de hvide Blade, hvormed den er gjennemdraget, har Heiberg optegnet endel Smaanotitser af literært Indhold, til Ex. for den 24de Marts: «Sluttet den optiske Deel af Monographierne (begyndt d. 18 Novbr. f. A.)», og for den 22de April: «Begyndt den acustiske Deel af Monographierne», eller Bemærkninger vedrørende Sommeropholdet paa Bonderup. Det morede ham at lytte til Gjøgens Kukken, der lod sig høre daglig til langt ind i Juli Maaned, sidste Gang den 24de, og hvis Sang han musikalsk betegner ved «(D Moll)-Enstrøget Octav». I Almanaken laa et lille Billede af hans Moder efter Jens Juels bekjendte Maleri, med nogle Verslinier af Digteren Pope:

*The generous God, who wit and gold refines,
And ripens Spirits, as he ripens mines,
Kept dress for Duchesses; the World shall know it;
To you gave Sense, good humour, and a Poet.*

Man veed jo, i hvor høi Grad Heiberg elskede og beundrede sin Moder.

Ved en tidligere Leilighed havde Andræ faaet en lignende Erindring efter Heibergs Fader: en rød Ruslæders Portefølje, paatrykt «Peder Andreas Heiberg 1783», i hvilken der er indheftet en «Skriv- og Reyse-Calender for

¹⁾ Breve fra og til Johan Ludvig Heiberg, S. 134—35.

det Aar efter Christi Fødsel 1800», altsaa netop det Aar, da den gamle Heiberg, efterat Hof- og Stadsretsdommen af 24de December 1799 havde forviist ham fra Kongens Riger og Lande, for bestandig forlod Danmark. Den lille Kalender er ligeledes gjennemdraget med hvide Blade, paa hvilke Peter Andreas har hidsat Optegnelser fra hint for ham saa betydningsfulde Aar, og skjøndt saa nær et Aarhundrede er forløbet, siden de ere nedskrevne, ofte kun med Blyant, staae de med tydelige, næsten moderne Skrifttræk fuldkommen læselige. I den Stand, hvori Kalenderen foreligger, indskrænke de sig nærmest til en Angivelse af Reiseruten: Den «7 [Februar] reist fra Khavn Kl. 11¹/₂ P. M.» . . . «23 kom til Hamborg Kl. 12 Middag» . . . «29 [Marts] Kl. 2 Middag reist fra Hamborg» . . . «den 4 [April] kom til Amsterdam», og saaledes fortsættes der med ganske korte Tidsangivelser, hvortil der er knyttet nogle Adresser paa Mænd, som P. A. Heiberg formentlig har besøgt i de forskjellige Byer, han passerede. Men om Stemninger og bittre Tanker, som kunne have bevæget ham paa denne Bortreise for bestandig fra Fædrelandet, findes Intet, — eller rettere: de Blade, paa hvilke saadanne Betragtninger mulig ere komne til Orde, ere saa tæt afklippede, at lidet mere end Begyndelses- eller Slutningsordet af Linien kan læses. Den Interesse, der knytter sig til Kalenderen, er altsaa nærmest den, at være bleven benyttet af P. A. Heiberg til Optegnelsen af en Dag, der dannede et saa indgribende Vendepunkt i hans Liv.

VI.

Andræ — Fru Heiberg — Krieger.

I.

I Fru Heibergs Erindringer skjænkes der jo Krieger en udførlig Omtale, og med fuld Føie. Mere end nogen Anden kom han nemlig i senere Aar til at staae Fru Heiberg nær og blev hende en trofast og broderlig Ven, der i Smaat som i Stort varetog hendes Interesser paa den mest uegennyttige Maade. Og hvad Krieger med sin Energi og Arbeidsevne, sine mange og indflydelsesrige Forbindelser, ligesom ved en egen Gave til at sætte ogsaa Andre i Virksomhed, for hvad der interesserede ham, formaade at udrette paa de forskjelligste Omraader, er næppe gaet af Minde.

Jeg har alt berørt, hvorledes Andræs Hustru har Del i, at Krieger lærte Fru Heiberg personlig at kjende paa det Tidspunkt, som sket, nemlig i Anledning af hendes Afskedsbegjæring fra Theatret i 1857. Efter Stedet, hvor han omtales i hendes Erindringer, og efter hvad der ogsaa er mig bekjendt, blev det nære Hengivenhedsforhold mellem begge dog først knyttet efter Heibergs Død i Sommeren 1860. Og ganske forklarligt netop da

efter den noget isolerede Stilling, som Fru Heiberg kom til at indtage efter sin Ægtefælles Død, og med den Bistand i literær ikke mindre end i juridisk Retning, som Krieger strax følte sig kaldet til at yde, og som hurtigt gav sig Udslag i en Udgave af Heibergs samlede Skrifter. Fra at være en ugentlig Gjæst blev Krieger en daglig, Beundringen og Høiagtelsen for Fru Heiberg fyldte ham stedse stærkere, og med Sandhed kan det siges, at mere end noget Andet gav dette Hengivenhedsforhold «de sidste tredive Aar af hans Liv Fylde og indholdsrig Glæde»¹⁾.

De, der stod Krieger nær, vare ikke fri for i al Godmodighed at more sig over dette Sværmeri, paa hvilket han jo slet ikke lagde Skjul, og som i saa meget influerede paa hans Levveis; — «han er derude hver Fredag og begynder allerede om Torsdagen at see meget høitidelig ud», lyder en spøgende Bemærkning af Andræs Hustru fra de første Aar af dette Venskabsforhold, og Hall kunde istemme Spøgen og mene, «at han altid paa Kriegers Toilette kunde see, naar han havde været derude og aflægge Visit»²⁾. Næppe er det dog Andet end en blot Anekdote, naar det siges, at Fru Heiberg skal have faaet ham til at aflægge de noget afstikkende, hornindfattede Brilller, der ikke lidet misklædte ham, idet han havde for Vane at see ikke gjennem men ud over dem paa den, med hvem han talte; denne for Krieger saa indgribende Forandring, der gjorde det vanskeligt for ham at finde sig tilrette paa sin Tallerken, endsige mellem Mennesker, skyldtes vistnok udelukkende et Raad af hans Øienlæge.

¹⁾ C. St. A. Bille, «Andræ og Krieger» i Kalenderen «Danmark» for 1894, S. 74.

²⁾ Optegnelser af Andræs Hustru fra September 1859.

Ikke mindre kunde man spøgende omtale, hvorledes Krieger i æsthetiske og kunstneriske Anskuelser lod sig paavirke af Fru Heiberg, saaledes at hendes Smag og Opfattelse, halvt ubevidst, blev hans egen og uimodsigelig rigtig. Og denne Paavirkning mente man at kunne spore ind paa Omraader, hvor det ikke skulde antages, at en Mand som Krieger saa let lod sig influere. Fru Heiberg var, som næppe ubekjendt, i senere Aar stærkt religiøst bevæget, og i deres Skjemt mente fælles Venner — uden selvfølgelig i mindste Maade at drage Oprigtigheden af Kriegers religiøse Følelser i Tvivl — at kunne iagttage Virkningen deraf paa ham, der samtidig kunde mødes paa Vei til den samme Kirke med Salmebog i Haanden. Ogsaa af det Overnaturlige, en Art Spiritisme, kunde Fru Heiberg, saaledes som det sees af hendes Erindringer, være betaget; Bankeaaner, Borddands og lignende Fænomener gjorde til Tider ikke ringe Indtryk paa hende, og ved en Leilighed, da den Art Fremtoninger fra Fru Heibergs Hjem kom paa Tale mellem Andræs Torsdagsgjæster, og Andræ og Hall stillede sig noget skeptisk overfor det Passerede, udtalte Krieger sig meget troende.

Fremfor alt kunde man dog — med en Følelse iøvrigt af anerkjendende Beundring — more sig over den rørende, i de mindste Enkeltheder gaaende Virksomhed, som Krieger udfoldede, naar det gjaldt om at fremme et eller andet Ønske hos Fru Heiberg. Stundom kunde der paa hans Plads ved Bordet hos Andræs ligge en sirlig lille Billet, som han i al Hast løb igjennem og derefter i Taushed lagde i sin Lomme; man anede jo nok, at den var fra Fru Heiberg, men rettede selvfølgelig ikke noget Spørgsmaal i saa Henseende. Men under en Pause i Samtalen, eller som man skulde reise sig fra Bordet, kom da

som et tilfældigt Apropos, til Ex. saaledes: «De skal vel «dominere» paa Karnevalet?», rettet til en af Andræs Sønner. «Ja!» — — «Skal De gaae med Nogen?» «Det er ikke ganske afgjort endnu!» «Naa, for en af Fru Heibergs Kavallerer er bleven syg, og hun har derfor bedt mig anmode Dem om at være hendes Ledsager». Selvfølgelig fik Krieger i Reglen sit Ønske opfyldt. Og ikke blot kunde Krieger rette en saadan Henvendelse til Andræs Sønner, som han kjendte saa godt, men næsten — syntes man — kunde han, der for sit eget Vedkommende var saa tilbageholdende med at bede om Tjenester af nogen Art, see bort fra den vedtagne Konveniens ved at henvende sig til fjernere Staaende, naar det gjaldt om at bistaae Fru Heiberg i lignende selskabelige Anliggender. Adskillige endnu Levende ville erindre karakteristiske Træk i saa Henseende, — smaa Exempler paa Kriegers Hjælp-somhed, der jo selvfølgelig ikke mindes som i mindste Maade nedsættende for ham, men kun som yderligere Vidnesbyrd om, hvorledes han hørte til de Mennesker, «der have Tid til Alt», og — som Fru Heiberg taknemmelig fremhæver — «i Et og Alt gjorde min Skjæbne, mine Sorger og Glæder i Livet til sin egen Sag»¹⁾. «De kan være vis paa», skriver han, nys afgaaet som Minister, til Andræ i Sommeren 1874, «at jeg har indskærpet og skal indskærpe Ravnkilde Varmebetingelserne for Boligen i Rom, Sol og Kakkellovne, og derhos Sundhedsbetingelserne, Gadens Valg»²⁾ — —

Men naar Krieger saaledes kunde lægge Beslag paa Andre til Bistand for Fru Heiberg, maa det jo ikke glem-

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. IV, S. 223.

²⁾ Brev fra Krieger af 20de August 1874.

mes, at saa langt fra en Byrde var det i hans Øine ene en «Ære» at kunne yde Fru Heiberg en hjælpende Haand. «Jeg beklager», skriver han i det samme Brev til Andræ, «at jeg ikke i sin Tid mere har spurgt Dem ud om Fru L.» — . . . «thi det bliver vistnok hende, som baade i Florents og Rom faaer den Ære særligt at hjælpe Fru Heiberg». Og ligeledes bør det jo erindres, at i selvfor-glemmende Hensyntagen overfor Fru Heiberg gav Krieger selv det ypperste Exempel. Man veed maaske, hvor lidet han i ældre Aar kunde taale Sommervarmen herhjemme, og derfor tog til Bjergene i Norge eller Schweitz, men dersom paa en Reise med Fru Heiberg noget Andet konvenerede denne bedre, tilsidesatte han ganske Hensynet til sig selv, — «det bliver vist meget varmt ved Søerne», skriver han fra Château d'Oex til Andræ, «men god Mælk maa og kunne faaes i Bellagio, det er Hovedsagen»¹⁾. Overfor den Mælkekur, som var tilraadet Fru Heiberg at bruge, betænkte Krieger ikke Ulemperne af Varmen for sit eget Vedkommende. For dem, der stod Krieger nær, var der da heller intet Overraskende i, at ogsaa hans politiske Interesser maatte vige overfor Hensynet til Fru Heiberg, og at han til Ex. under de betydningfulde Forhandlinger mellem Repræsentanter af begge Rigsdagens Thing, der i Juni 1875 førte til en Finantslov paa Betingelse af Ministeriet Fonnesbechs Afgang, pludselig forlod den politiske Arena for — saaledes som han alt i Slutningen af April i Fortrolighed havde meddelt Andræ — at reise til Sorrent, og derfra ledsage Fru Heiberg, der endnu langt fra var kommen sig efter sin Klimatfeber i Rom, paa Vei til Hjemmet.

¹⁾ Brev fra Krieger af 20de August 1874.

Iøvrigt var Krieger alt Andet end meddelsom i sin Omtale af Fru Heiberg, og — næppe behøver det at siges — endnu mindre med Hensyn til det Meget og Forskjelligartede, som han udrettede for hende. Det var da ogsaa saa langt fra, at et Spørgsmaal blot til hendes Befindende hørte til, hvad der bragtes paa Bane en Torsdag, at end ikke Andræ uden bestemt Foranledning, i hvert Fald ikke i Trediemands Nærværelse, rettede et Spørgsmaal i saa Henseende; man vidste, at Krieger ikke holdt deraf og med sit stundom lidt eiendommelige Væsen maaske nok kunde falde paa — omend med sit forbindtligste Smil — at afvise slig Forespørgsel med et: «Hvorledes skulde jeg vide det?» Efter sine Sommerophold i Norge, hvor Krieger i senere Aar var saa meget sammen med Fru Heiberg, pleiede han at aflægge et lille formelt Besøg hos Andræs, inden han gjenoptog sine Torsdage; og naar han var gaaet, kunde Andræs nære Veninde, Frøken Rist, komme til ham i Haven og spørge: «Naar kommer saa Fru Heiberg hjem fra Norge?» «Ih, hvor troer De, at jeg turde spørge Krieger derom! Nei, jeg veed ikke det Mindste!» Og Andræs Hustru kunde da udbryde: «Da skal jeg saamænd næste Gang, jeg seer Krieger, spørge ham derom», men Andræ afværge slig formastelig Indiskretion: «Ja, det kunde ligne Dig, — Nei, lad Du Krieger beholde sine Hemmeligheder». Krieger blev da ikke heller forstyrret med indiskrete Spørgsmaal, og man nøiedes med af Bladenes Meddelelser eller paa anden Maade at faae Nys om Fru Heibergs Tilbagekomst.

Om Noget, der i fjerneste Maade kunde kaldes Jalousi, var der selvfølgelig ikke Tale mellem Mænd som Andræ og Krieger. Ingen bekræfter dette bedre end Fru Heiberg

selv, der i sine Erindringer berører, hvorledes hun «af og til i Begyndelsen følte sig betænkelig ved at modtage saa megen Godhed, saa meget Arbeide af sin nye Ven», og en Dag meddelte dette til Andræ; men Andræ beroligede hende ganske: «De kan have fuld Tro til Kriegers Ridderlighed, hans Takt, hans Venskabs Renhed. En finere, mere taktfuld Natur end hans har jeg aldrig mødt». Selve Udtrykkene ere vel næppe Andræs, men ganske ere de i Overensstemmelse med, hvad han oprigtig mente. «Og sandelig», tilføier Fru Heiberg, «hvor mange Gange har jeg ikke i Aarenes Løb sandet disse Andræs Ord!»¹⁾ — en Udtalelse, i hvilken ogsaa Andræs Hustru for saa vidt fuldt kunde samstemme, som jeg mindes hende sige til sine Sønner: «Faaer I i Livet at maatte betroe Eder til Nogen, saa veed jeg nu, efterat Onkel Egede (Broderen H. E. Schack) er død, Ingen I mere trygt kunne henvende Eder til, end til Krieger».

Hvor det gjaldt om ved fælles Kræfter at varetage Fru Heibergs Interesser, arbeidede da ogsaa Begge i fuld Overensstemmelse. Saaledes med Hensyn til Planen for den italienske Reise i 1874, der omtales i Fru Heibergs Erindringer. Rørende er det at see, hvorledes Krieger kalder Andræ som den Ven, der stod Fru Heiberg saa nær, tilraads ved alle Reisens Details: hvilken Bjergovergang vælges for at komme over Alperne ned i Italien, hvor Vinteren tilbringes, strax i Rom eller med Ophold forinden i Florents, om hvem der kan ledsage hende til Rom, osv. — — «Overvei alt dette, sæt Dem saa vidt muligt rigtigt ind i Situationen, og sig mig endnu engang Deres Mening, naar De efter dette Brevs Modtagelse har

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. IV, S. 223.

tænkt paa Sagen et Par Dage» . . . «Og mon De ikke navnlig, imod Sædvane, er distrait, naar De tænker Dem som nyttigt, at Fru Heiberg kom hjem til Vinter, og som muligt, at hun siden kom ud igjen?»¹⁾ Saaledes varieres disse Forespørgsler, og Krieger næsten undskylder, at han saa nøie indvier Andræ i alle Enkeltheder om, hvad Fru Heibergs Helbred tillader, eller formener, — «Ingen er nærmere til at overfaldes af mig herfra i disse Forhold, end De». Andræ var dog næppe «distrail», naar han saa bestemt fraraadede et Vinterophold i Rom. Som ganske ung havde han, om end kun for faa Dage, prøvet Ubehageligheden af at ligge syg paa fremmed Sted og klaget sin Nød til Læssøe. «Det vil imidlertid ikke være mig muligt at give Dig en klar Forestilling om min hele Ynkelihood, thi dertil udfordres, at Du maatte kunne forestille Dig, hvad det vil sige at blive pleiet og opvartet i et fransk Hotel»²⁾. Og i Erindringen herom lyder gjentagende hans bestemte Raad, «at opgive Reisens Fortsættelse og til Efteraaret drage hjem», — «jeg kan ikke forestille mig noget mere trist end at skulle kjæmpe med Sygdom langt borte fra Hjemmet under fuldstændigt fremmede Forhold»³⁾.

Omstændighederne tillod maaske ikke Fru Heiberg at ændre sin Reiseplan, men som det fremgaar af hendes Erindringer tilbragte hun jo en saare trist Vinter i Rom, i længere Tid sengeliggende af Klimatfeberen.

Paa mere virksom Maade blev Fru Heiberg bistaat af Andræ ved Udgivelsen af J. L. Heibergs samlede Skrifter

¹⁾ Brev fra Krieger af 8de August 1874.

²⁾ Brev til Læssøe af 28de Februar 1838.

³⁾ Brev til Krieger af 25de Juli 1874.

Aaret efter dennes Død. Vistnok efter Opfordring af Krieger paatog Andræ sig at gennemsee Heibergs optiske og astronomiske Efterladenskab, og dette Gjennemsyn, hvormed han var i travl Virksomhed allerede faa Maaneder efter Heibergs Død, voldte ham for saa vidt «endel Bryderi»¹⁾, som der for hans kyndige og nøieseende Øie var mange Unøiagtigheder at rette, og det vistnok derfor har stillet sig noget tvivlsomt for ham, om dette Efterladenskab egnede sig til Udgivelse. I en lille Liste over Feil i Manuskriptet til de «optiske Monographier» — der iøvrigt næppe fra Formens Side have frembudt Vanskelighed, idet de foreligge med Heibergs vanlige, store og tydelige Haandskrift, — lyde Andræs korrigerende Epitheta meget stærke: «Reen Snak», — «frygtelig Confusion med Tegnene», — «Rædsomt» osv.; men da der kun undtagelsesvis til hine Udtryk er føiet et: «kan næppe rettes», tør det antages, at Andræ uden større Omskrivning har kunnet bringe Afhandlingerne i en saadan Stand, at de kunde optages i Udgaven af de samlede Skrifter²⁾.

¹⁾ Optegnelser af Andræs Hustru fra Oktober 1860.

²⁾ J. L. Heibergs samlede Skrifter, Vol. IX, S. 375—489. Alene det sidste Stykke af de «optiske Monographier» fra Ordene: «Concav kan den Overflade» osv. og Siden ned, tilligemed den følgende Side 489, skyldes ganske Andræs Redaktion.

I Betragtning af de ikke faa Ændringer, der maatte foretages i Manuskriptet, særlig med Hensyn til de matematiske Formler, har Andræs Samvittighedsfuldhed næppe tilladt ham, at det i Forordet lodes ganske uantydnet, at Monographierne ved det foretagne Gjennemsyn havde modtaget en større Præcision, end Heiberg vistnok selv havde været i Stand til at give dem. Som det lille Forord redigeredes af Andræ, lyde

Som man seer af Fru Heibergs Erindringer, fremmede Krieger Udgivelsen af Heibergs samlede Skrifter med en saadan Hurtighed, at de 22 Bind efter halvandet Aars Forløb laa fuldt færdige. Det betydelige Honorar satte hende i Stand til at realisere et længe næret Ønske, at bygge sig et Hus med Have, og med lignende Energi fremmede Krieger Alt vedrørende Kjøbet af Grund og Opførelsen af en Villa i Rosenvænget, saaledes at Boligen stod færdig netop som hun skulde fraflytte sit mangeaarige Hjem i Søkvæsthuset. Antagelsen af tre Børn aabnede et yderligere Omraade for Kriegers virksomme Hengivenhed, og at han som Justitsminister udvirkede, hvad maaske vanskeligt en Anden havde formaaet, er næppe ubekjendt.

Dog, hvor utrættelig og opoffrende en Ven Fru Heiberg end fandt i Krieger, og hvor taknemmeligt hun end paaskjønnede, at «Forsynet», som hun siger, «i hendes Forladthed havde sendt hende «en saadan Broder, en saadan Beskytter i denne Mand»¹⁾, fortrængte det nye Venskab dog ikke Andræ fra den gamle Plads blandt

da ogsaa Slutningsordene: «Ved Udgivelsen har man nu kun rettet enkelte Unøiagtigheder, som man antog Forfatteren selv vilde have fjernet, dersom de, ved den endelige Revision af Manuskriptet, havde tildraget sig hans Opmærksomhed». (Udhævelsen af mig). Krieger har imidlertid næppe været stemt for, at de fremhævede Ord medoptoges, og ifølge en Henstilling af ham, der vandt Fru Heibergs Bifald — «som jeg forud vidste, var den nu foretrukne Form, som jeg foreslog Dem, den, der stødte mindst», skriver han til Andræ om denne Meningsforskjel, — kom da den lille Forbemærkning til at lyde, saaledes som den foreligger, uden hine Ord.

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. IV, S. 223.

hendes Kjære. En lille Lykønskning i Anledning af hans 70-aarige Fødselsdag i 1882 er et Vidnesbyrd blandt mange:

«Den 14de Oktober 1882.

Kjære Andræ!

Saa vidt kom vi! Da De gik først ind i denne Verden, haaber jeg, at De er saa ridderlig at lade mig først gaae ud af den, thi en Ven som Dem kan jeg paa ingen Maade undvære. Tak for de Aar, vi have kjendt hinanden!

Deres inderligt hengivne

Johanne Luise Heiberg.»

Vanskelig skulde Nogen i færre Ord kunne give sine Følelser af oprigtig Hengivenhed et fyldigere og mere hjerteligt Udtryk. Og denne Hengivenhed mindskedes ikke, skjøndt Andræ — som i en anden Forbindelse berørt — heller ikke efter Heibergs Død, da Fru Heiberg dobbelt kunde ønske at see sine gamle Venner, blev en mere hyppig Gjæst i hendes Hjem. Men Fru Heiberg kjendte jo Andræ noksom til at vide, at denne Tilbageholdenhed ene skyldtes den Ulyst, der var fremtrædende hos ham, til at forlade sit Hjem og sin vanlige Beskjæftigelse. «Lad nu Bøgerne hvile for en Dag og glæd Deres hengivne Veninde», er en af de mange Varianter, hvormed hun søger at overtale ham til et Besøg, naar der er hengaet altfor længe, siden hun har seet ham.

Vistnok har Kriegers saa at sige daglige Besøg ikke været uden Del i, at Andræ i senere Aar ikke kom saa hyppigt til Fru Heiberg, som han ellers havde villet. I

det kordiale Forhold mellem Begge var der visselig til ingen Tid Forandring, og lige indtil Fru Andræs pludselige Sygeleie nødsagede Andræ til ganske at give Afkald paa at see Fremmede ved sit Bord, var Krieger hans trofaste og siden Halls Sygdomsanfald eneste ugentlige Middagsgjæst. Men saa gjerne end Andræ paa denne Maade saae Krieger hos sig, og hvor mange Interesser der end med Begges sjeldne Alsidighed knyttede dem sammen, var det ham dog ikke ret til Behag de enkelte Gange, han med lange Mellemlum aflagde sine Besøg, at træffe Krieger saa lidt som nogen Anden hos sin Veninde. Med Fru Heiberg havde han jo en Rigdom af Erindringer fra de unge Aar, da han kom saa hyppigt i Huset, og ikke mindre end hun selv holdt han af at dvæle ved disse Minder, der hørte til de kjæreste i hans Liv, og som med Begges sjeldne Hukommelse kunde stilles levende for Øie. Men overfor alle hine Erindringer fra Hjemmet i Trediverne, om Venner og Familie, hvoraf saa mange alt vare gaaede bort, ikke mindst om Fru Gyllembourg, hvis eiendommelige Charakter laa belyst i de mange Breve, der vare efterladte af Heiberg, stod Krieger jo fremmed, ligesom de ogsaa vanskelig med fuld Glæde lod sig gjenopleve i Trediemands Nærværelse. Dertil kom, at Krieger ikke blot henseet til sin rige Begavelse, men i og for sig i ikke ringe Grad manglede Evnen til at kunne deltage i en selskabelig Samtale, og jo ikke var fri for ved smaa korrigerende Bemærkninger at kunne lægge ligesom en Dæmper paa en fri og utvungen Tankeudvexling. Hos Andræs havde man længst lagt Mærke til, at Hall aldrig fortalte sine smaa Oplevelser fra det selskabelige og politiske Liv, for hvilke han havde et saa humoristisk Blik, med samme Lune, naar Krieger var tilstede, som naar han var ene hos dem.

«Hvorledes mener De?» — «Forstod jeg Dem ret?» var Udbrud, der jævnlig kunde høres af Krieger, hvis Naturel, naar han undlod at give Agt paa sig selv, ikke netop indgav ham, hvad Franskmændene kalde «*l'esprit d'être aimable dans la conversation*», i det Mindste ikke saaledes, at han med Lethed gik ind paa en Andens Tankegang og hellere overhørte et mindre adæqvate Udtryk end greb en saadan lille Hank for at holde den frem til en Indvending eller et Spørgsmaal. Maaske ogsaa Kriegers levende Interesse for dansk og fremmed Politik kan have fristet ham til at ville indlade sig med Andræ om et aktuelt politisk Emne, hvad i hvert Fald berøvede denne Glæden af at høre Fru Heiberg udtale sig om, hvad der mere naturligt faldt ind under hendes Interesser.

Naar Andræ aflagde sine Besøg, foretrak han derfor den Ugedag, paa hvilken Krieger ved et Spilleparti var forhindret fra at tilbringe sin Aften hos Fru Heiberg, eller naar hun under en eller anden Omskrivning lod ham vide, at Krieger havde meldt Forfald. — — «Imorgen, Lørdag, løber Børnene fra mig; jeg er altsaa ganske ene. Vil De Kl. 5 dele min Middag med mig? Vi skulde dog sees i det nye Aar». — . . . «Det kommer der ud af at gaee i Selskab! Vil De oprette mit Tab ved at spise ene med mig paa Tirsdag Middag Kl. 5? Jeg længes efter at see Dem og tale med Dem». Med lignende Ord varieres en Række Indbydelser, og Initiativet til denne begrændsede Selskabelighed er utvivlsomt udgaaet fra Andræ selv, der ved en Leilighed, da Fru Heiberg har villet bede ham sammen med Andre, ligefrem har sagt hende, at ingen Selskabelighed var ham saa kjær som at være sammen med hende alene. «Vil De virkelig spise ganske ene med mig? — Er det saa, da venter jeg Dem Fredag d. 3die Kl. 5», spørger

en første af hine smaa Indbydelser, — Fru Heibergs Beskedenhed synes ikke ret at have tilladt hende strax at være overtudet om, at hendes Selskab fortrinsvis var Andræ saa kjært. Men Andræ vidste vel, hvad han ønskede; ikke mindre end for 30 Aar siden, og ligesom iøvrigt Adskillige, der stod Fru Heiberg nær, fandt han hende allermest sig selv og følgelig mest indtagende, naar han var sammen med hende i den snevreste Kreds, medens hun i Selskab med Mange ogsaa nok kunde forekomme ham at være noget mindre naturlig i sin Fremtræden. I Modsætning til Krieger deltog Andræ da ogsaa kun yderst sjældent i Fru Heibergs større Selskabelighed, og saa fuldstændigt imødekom hun hans Ulyst i saa Henseende, at i Løbet af tyve Aar han næppe mere end 4—5 Gange er bleven bedt ved slige Leiligheder, og da vistnok nærmest efter Opfordring af de fælles, ældre Venner, der kunde beklage, at de aldrig mere saae ham hos hende. Rørende forekommer det mig at see, hvor indstændigt saadanne Indbydelser ere formulerede:

«Kjære Andræ! Vær nu god, og bring et lille Offer! Martensens klagede igaar saa kjærligt over, at de aldrig mere saae Dem. Kom nu til mig Fredag Middag Kl. 5 i Selskab med disse gode Mennesker. Jeg sender Dem min Førstefødte i Haab om, at De ikke kan nænne at lade hende gaae bort med et Nei» — —.

«Kjære Andræ! Nødig vil jeg fortrædige Dem paa en af de første Dage i det nye Aar, hvori jeg derimod ønsker Dem al Held og Lykke. Men, egoistiske ere vi jo Alle. Altsaa om jeg nu bad Dem om at spise hos mig Torsdag Middag d. 3die Januar Kl. 5»; Andræ underrettes om, af hvem Selskabet ventelig vil bestaae, fælles

Venner og Bekjendte, — «Overvind Dem nu! Det vil bringe Lykke i det nye Aar»¹⁾).

Ved saadanne sjeldne Leiligheder har Andræ næppe undladt at imødekomme Fru Heibergs Ønske, men et lille Forbehold, i Form af et «om Gud vil», ligesom antyder den Overvindelse, det kunde koste ham: «Tusinde Tak for Deres kjære Indbydelse. Om Gud vil, haaber jeg sikkert at skulle komme. Den Glæde, De bereder mig, er saa stor, at jeg kun, som De seer, tør udtrykke mig med al mulig Forsigtighed». Uanseet de skjønne Ord har Fru Heiberg nok forstaaet Meningen af slig lille Reservation.

Med saa ringe Haab om at see Andræ i sine Selskaber maatte Fru Heiberg sætte dobbelt Pris paa hans Besøg af sig selv; og man vil forstaae, at det kunde være hende en sand Skuffelse, naar hun havde været borte fra Hjemmet en Aften, han havde villet aflægge hende et Besøg. «Kjære Andræ! Jeg er dybt rørt, og gav et Skrig i Aften, da jeg kom hjem fra Theatret, hvor jeg var gaaet hen af Pligt» . . . «Vil De ofre Dem og see hen til mig Onsdag Aften, da skal De sikkert træffe Deres hengivne Johanne Luise Heiberg»²⁾).

Særlig i senere Aar, da der kunde hengaae saa lang Tid mellem hans Besøg, eller naar Fru Heiberg følte sig i nedbøiet Stemning, kunde sligt lille Uheld berede hende en sand Sorg:

«Min kjære Andræ!

Da jeg iaftes bedrøvet kom hjem fra den døende Martensen, blev jeg end mere bedrøvet ved at erfare, at

¹⁾ Billetter fra Fru Heiberg af 22de Juni 1869 og 30te December 1883.

²⁾ Billet af 27de Mai 1878.

De forgjæves havde søgt mig. Hvor meget trængte jeg ikke netop i Aftes til at tale med en af de faa Venner, jeg endnu har tilbage.

Tak fordi De tænkte paa mig! Opgiv mig ikke!

Deres inderligt hengivne

Johanne Luise Heiberg»¹⁾.

II.

Ved hine Leiligheder, hvor Andræ indtil sent ud paa Aftenen sad ene med Fru Heiberg, er selvfølgelig det Forskjelligste bragt paa Omtale. Hverken hos Fru Heiberg eller Andræ var Alsidigheden i Interesser mindsket med Aarene, men hos dem Begge en Ungdom i Sjælen, der gjenspeilede sig ogsaa i det Legemlige, en vedvarende Trang til Tilegnelse, der lod dem have Sindet aabent for Alt, som rørte sig i Tiden. Og uanseet de langt sjeldnere Besøg har de uforandret kunnet udtale sig for hinanden, visse paa at hver Yttring blev rigtig forstaaet og opfattet — uden disse «forfærdelige Bomme, der» — som Fru Heiberg bemærker — «pludselig slaas ned, saa at en Fortsættelse af det Begyndte er en Umulighed, idet Bommene synes at sige: Vend om, thi herigjennem kan Du ikke komme, denne Vei kjender jeg ikke og paa den kan jeg ikke følge Dig; thi jeg veed ikke hvorfra og hvorhen»²⁾. Næppe heller har deres Samtale kjendt

¹⁾ Billet af 11te Oktober 1883.

²⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 378.

disse Øieblikke, hvor Tiden lader sig fornemme, hvor der indtræder en af de Pauser, i hvilke man føler sig udtømt og ligesom maa sunde sig for at finde paa noget Nyt. Til Begges Egenskaber hørte ogsaa den aandige Bevægelighed, der ved den mindste Paavirkning æggedes til ny Tankeudvexling, og en Trang til overfor de Enkelte, der stod dem nær, at udtale, hvad der bevægede dem selv.

Maaske ikke ganske paa samme Maade med Hensyn til Fru Heibergs Samværen med Krieger. I fuld Forstaaelse og i Besiddelse af Fru Heibergs hele Fortrolighed stod Krieger visselig ikke tilbage for nogen af hendes Venner; Omraadet for Begges Underholdning var for saa vidt vel endog større end Tilfældet var med Andræ, som Fru Heiberg ved mangen Leilighed kunde udtale sig til Krieger om rent personlige Anliggender, Hus og Hjem, Selskabelighed og dsl., som hun ikke er faldet paa at berøre for Andræ, der jo langtfra hørte til hendes daglige Omgang, og som næppe heller nogensinde paa den Vis har gjort hende til sin Fortrolige i det ham personligt Vedrørende, som Krieger utvivlsomt gjorde det. Og med ikke mindre Tryghedsfølelse end overfor Andræ kunde Fru Heiberg udtale sig til Krieger, vel vidende — saaledes som iøvrigt Enhver, der stod ham nærmere — at blot en Antydning til Udenforstaaende af, hvad der ikke skulde bringes videre, i lige Grad var begge hendes Venner umulig.

Men uanset den fuldkomne Forstaaelse og Fortrolighed, hvor forskjelligt tør Aftenerne ikke antages tilbragte, eftersom den Ene eller den Anden var Fru Heibergs Gjæst. Jeg har berørt, hvorledes Krieger ikke netop besad den Evne at kunne føre en selskabelig Samtale, men — være sig af Vane eller Naturel — helst forholdt sig eftertænsomt lyttende til en Andens Ord. Man veed, i hvilken Grad

han var en fremragende Taler — Adskillige ville mulig holde ham for den mest overlegne Taler, vor Rigsdag har kjendt; ogsaa Andræ satte ham i saa Henseende høit, kun ikke, naar han blev pathetisk, — og netop med denne Egenskab følger ikke sjelden ogsaa den at kunne fortælle. Men hos Krieger var det ikke Tilfældet. En personlig Oplevelse, en karakteristisk Situation eller Anekdote tog sig ikke ud i hans Fremstilling; Stemning og Farve manglede, de smaa Træk, der tjene til at stille Pointen eller Situationen levende for Øie, traadte ikke frem, og kun i ringe Grad fik man Indtrykket af, at han selv følte med i, hvad han fortalte; ofte faldt Pointen, uden at være tilstrækkelig forberedt, besynderlig mat, og Krieger havde da en egen Maade at gjentage den paa for ligesom at forstærke Indtrykket. Kun saare sjelden har jeg da ogsaa hørt ham fortælle af alt det Meget, som han læste og oplevede mellem Aar og Dag, og gjorde han det stundom, kunde man ikke undgaae Følelsen af, at han egentlig helst var fri derfor; hans saa stærkt fremtrædende receptive Natur havde aabenbart ladet Lysten til selv at meddele træde tilbage; for saa vidt var han langt fra underholdende i den Grad, som det kunde ventes af en Mand med en saa sjelden og alsidig Viden.

Ganske anderledes jo Andræ, der ikke blot «brillerede i Conversation», men — som det tilføies i et Portrætstudie af ham — «var en Mester i den sjeldne, nu snart uddøende Kunst, at kunne fortælle»¹⁾, og som fandt en Glæde i at fortælle, i den Grad, at det næsten var ham en Trang

¹⁾ V. C. S. Topsøe, Politiske Portrætstudier, Andræ S. 32. Saa vidt jeg veed, har Topsøe kun ved en enkelt Leilighed været sammen med Andræ.

indenfor sin hjemlige Kreds at meddele, hvad der i Dagens Løb havde gjort Indtryk paa ham selv. De, der have staaet ham nær, ville mindes hans sjeldne Egenskaber i begge Retninger: Rigdommen af originale og vækkende Tanker paa saa at sige ethvert Omraade, og den i lige Grad fremtrædende Evne til at iklæde disse en Form, der gjorde dem fængslende netop for den, med hvem han talte, saa at det i sig Kjedsommeligste blev Tiltrækkende, det Indviklede Simpelt og Anskueligt, — Talstørrelser til Ex. saaledes levendegjorte, næsten haandgribelige, at man først derved fik den rette Forestilling om deres Betydning. Og naar Andræ fortalte en karakteristisk Situation, en historisk Episode eller et af hine mange Træk fra egne eller Andres Oplevelser, som han i saa rig Mængde havde paa rede Haand, hvilken Fornøjelse da at lytte til selve Fortællemaaden. I Andræs Fremstilling gik man ikke tabt af de malende Biomstændigheder, som for Tilhørerne først ret levendegjør en Skikkelse eller Situation; selv om der kunde være hengaaet Aartier, siden en Tildragelse fra Ungdomsaarene, fra hans Reiser eller Deltagelse i det politiske Liv havde været paa hans Læber, stod alle Enkeltheder lige friske og præcise for hans Fantasi; ligesom instinktmæssig, uden nogensinde at maatte betænke sig eller komme til at omstille, end sige forbigaae et Mellemlid, grupperedes de i rette Følgeorden, saa at man kom netop i den Stemning, som Situationen krævede, og Pointen netop dér, hvor den skulde, hverken for tidlig eller sent, og altid overraskende. Dertil kom den øiensynlige Glæde, med hvilken Andræ fortalte, saa at man mærkede, at han stod levende bag sine Ord, den udtryksfulde Mimik og de karakteriserende Gestus, tilligemed en egen Gave til, uden at gaae ud over Skønhedsgrænsen, at særtægne Personer ved en let Efter-

lignen af deres Stemme, — et Talent, som jeg dog ingen-
sinde har hørt ham bringe til Anvendelse paa dem, der
stod ham nærmere, men desto oftere paa politiske Per-
sonligheder, hvis eiendommelige Organ kunde indbyde
hertil, til Ex. Monrad og Madvig. Man betænke i Mod-
sætning hertil Krieger, der med sin noget gravitetiske Ro,
med sine i senere Aar — maaske af en beklagelig Nød-
vendighed — ofte tillukkede Øine saa lidet formaaede at
vække Indtryk af selv at føle med i, hvad han fortalte.

Til denne Fremstillingskunst har Fru Heiberg interes-
seret lyttet; om saa Meget maatte hun, der i en lang
Aarrække var beskjæftiget med at gjenopleve sit Liv i
Erindringen, ønske at høre ham udtale sin uforbeholdne
Mening, og hvorom hun end har ønsket Oplysning, har
han forstaaet at give den i et Sprog, hun fuldt ud forstod.

Fru Heiberg fremhæver det «i høi Grad Belærende»
ved Kriegers Omgang, og netop dette Instruktive — maaske
med et Anstrøg af det Docerende i Modsætning til det
mere Vækkende og Underholdende — skulde jeg tro var
en ikke uvæsentlig Side ved hans Samtaler med Fru Hei-
berg. Dersom nemlig Fru Heiberg skulde have nogen
Ufuldkommenhed i Kriegers Øine, maatte det være den,
at hun, der jo var saare langt fra i Ungdomsaarene at have
nydt nogen methodisk Undervisning, kunde være uvidende
om ganske elementære Kjendsgjerninger, en Mangel, der
med Kriegers besynderlige Respekt for den blotte Viden
vistnok vilde have vakt hans Forargelse hos enhver
Anden i hans Kreds. Saadanne Lakuner i Fru Heibergs

Viden har han ønsket at kunne udfylde, saaledes som det synes antydet ogsaa af Fru Heiberg selv, naar hun med anerkjendende Ord udtaler: «Alt hvad der bevægede Tiden, satte han mig ind i, som om dette havde været den lærde og af Arbeide stærkt optagne Mands Livsopgave»¹⁾). Ogsaa i saa Henseende kunde de, der stod Begge nær, yttre sig spøgende over Kriegers Optræden: «hvor lidet han kunde taale, at Fru Heiberg var uvidende, og ikke skjønne, at om hun henlagde en Sangerfest til Krim eller Kreml, eller gav en Venusstatue en urigtig Benævnelse, var Sligt» — saaledes som Andræ og Hall ganske samstemmede — «den ligegyldigste Sag overfor hendes mange glimrende Egenskaber».

«Det er den ærligste Sag at være uvidende», kunde Andræ udbryde, og i Fru Heibergs friske og eiendommelige Bemærkninger, i hendes Lune og Bonsens fandt han tifold Erstatning for, hvad der kunde mangle i positive Kundskaber. Ogsaa Fru Heibergs Billedsprog omtalte Andræ stundom som saa træffende. Talen kunde komme paa betydende eller ubetydelige Mennesker, og Fru Heiberg udbryde: «Ja, ofte kan det ved et flygtigt Bekjendskab jo nok see ud, som om et Menneske var saare ubetydeligt, men lær det nærmere at kjende, og man vil opdage, at der boer ikke lidet Dygtigt og Forstandigt i det; — det er som en Bog med Guldsnit, tager man kun det enkelte Blad, faar man intet Indtryk, men læg flere sammen, og Guldet glimrer». Baade i Fru Heibergs Breve og i hendes Erindringer vil man ofte møde Exempler paa den Art Billedsprog.

En Side af Kriegers instruerende Veiledning viste sig

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. IV, S. 224.

naturlig i, at Fru Heiberg — som hun bemærker — «fandt enhver ny Bog strax liggende paa sit Bord». Maaske dog hermed ogsaa kunde være forbundet en noget personlig Bevæggrund hos Krieger. Man veed vistnok, i hvilket Omfang han anskaffede Bøger, og hvorledes han næsten til Overdrivelse satte Pris paa ikke at være ubekjendt med noget Værk af Betydning, der fremkom i den europæiske Literatur, men at hans svækkede Syn kun i ringe Grad tillod ham i senere Aar selv at gjøre sig bekjendt med denne Boganskaffelse. Med Hensyn til Værdsættelsen af nordisk Skjønliteratur blev da Fru Heibergs æstetiske Smag afgjørende for, hvad han mente mere indgaaende at burde gjøre sig bekjendt med, eller kunde spare sin Tid og sine Øine med at læse, henholdende sig til hendes Dom. «Sagde jeg det ikke nok, — den Bog vilde gjøre Lykke», har man nok kunnet høre Krieger udbryde, naar man fortalte ham, at Fru Heiberg havde udtalt sig gunstigt om et eller andet æstetisk Arbeide, om han end selv ved en tidligere Leilighed, maaske ikke upaavirket af en Andens Omtale, kunde have udtalt sig mindre gunstigt derom.

Andræ fulgte langtfra saaledes med i nyere nordisk Skjønliteratur og var forsaavidt ude af Stand til at indvirke paa Fru Heibergs Lektüre. Men iøvrigt var det netop eiendommeligt, næsten en Passion hos Andræ, at ville delagtiggjøre Andre i den Glæde, som en god Bog havde forskaffet ham selv. Ikke blot hans Sønner, men Ældre og Yngre, der kom i hans Hus, ville mindes, hvor ihærdigt han kunde foreholde dem, at de gik tabt af en sand Nydelse ved ikke at læse enkelte af hans Yndlingsforfattere, blandt franske Novellister til Ex. Mérimée, hvis meislede Ro med det paa engang Fine og Stærke i Fremstillingen tiltalte ham selv i saa høi Grad, og hvor-

ledes han søgte at vinde dem for sine Liebhaberier, Alperne og Polarreiser til Ex., eller for historiske Personligheder, han beundrende saae op til, Napoleon den Store fremfor Nogen, og ikke rastede før han havde faaet dem til at læse — til en Begyndelse maaske modstræbende, men snart med Tak for Nydelsen — nogle af de Forfattere, der, saaledes som Thiers og Vaulabelle, stillede hans Helt i et sympathetisk Lys, eller paa tiltalende Maade omhandlede hans «Kjæpheste», — jeg mindes Saussure i hans *Voyages dans les Alpes*. Levende interesseret, næsten utaalmodig fulgte han deres Læsning; «hvor langt er De nu kommen?» lød idelig fra hans Læber, og vanskelig kunde han forstaae, at Ens Tid kunde være optaget af nogetsomhelst Andet end at læse i den anbefalede Bog. Og dersom denne, være sig et historisk Arbeide eller en bindstærk Roman, ikke stod fuldkommen levende for hans Erindring, læste han den selv paany for i Forening med den, til hvem han havde anbefalet Bogen, at nyde Enkelthederne i Fremstillingen.

Overfor Fru Heiberg maatte Andræ selvfølgelig stille sig langt mere tilbageholdende. Dels var hendes Tid jo stærkt optaget af Theatergjerning og senere i en Aarrække af Udarbeidelsen af hendes Erindringer, dels manglede jo ogsaa Forudsætningerne, for at hun, i hvert Fald paa Originalsproget, kunde nyde den mere alvorlige, særlig historiske Literatur, som fortrinsvis beredte Andræ Glæde. Jeg veed da ogsaa kun en eneste Bog, som han har opfordret hende til at læse -- ialtfald et enkelt af dens Afsnit — og dette vel ikke uden Hensyn til, at den var skrevet af hans Søn, nemlig første Bind af min «*Via Appia*». Og skjøndt en Bog af dens Indhold maatte antages at ligge Fru Heibergs Interesser noget fjern, havde

han næppe Grund til at fortryde sin Opfordring. I et lille Brev, der synes skrevet efter et første friskt Indtryk, udtaler hun sig saaledes:

«Kjære Andræ!

Da jeg altid har befundet mig vel ved at følge Deres Raad, sørgede jeg strax for at erholde Deres Søns Bog, som De i vor sidste Samtale anbefalede mig. Jeg lukkede Bogen op med Tvivl om det vilde staae i min Magt at nyde en saa mærkelig Bog, hvortil der vist fordredes Kundskaber, jeg ikke var i Besiddelse af. De anbefalede mig især et vist Parti af Bogen, men see! Efter at have begyndt paa den, har jeg nu læst Ord til andet i Bogen, og det med den største Interesse, saa jeg ligefrem om Aftenen længtes efter at fortsætte Nydelsen Dagen efter, ja, flere Gange endogsaa har begaaet den Brøde at fortsætte Læsningen om Aftenen i min Seng til seent ud paa Natten. Hvor er det dog interessant at læse om alle disse Mænds Liv og Færden paa denne mærkelige Jordbund! Hvor har dog ikke Læsningen af denne Bog opfyldt mig med Ønsket om at kunne læse et eller andet, især af Senecas Værker, thi ethvert citeret Ord af ham i Bogen giver En Lyst til mere. Men da ingen Nydelse er ublandet i denne syndige Verden, saa har jeg ofte under Læsningen fortvivlet over Pouls Grusomhed, ikke at oversætte Senecas og de Andres Udtalelser, hvor Dialogen hæver sig til et Citat af disse aandfulde Mennesker. Man bliver tilmode ved disse Skuffelser, som naar man er lige ved at aabne en Dør ind til noget Skjönt og Herligt, og man da hører Nøglen i Laasen dreies tre Gange rundt for at forhindre Indgangen. Ved disse Steder har jeg under Læsningen mange Gange udbrudt. Uf! hvor ærgerligt og skammeligt! Har det virkelig været Pouls Mening, at Ingen behøvede at læse hans Bog, uden dem der kunne Latin? De enkelte Steder, hvor Latinen er oversat, viser jo hvor godt han formaaer at finde kraftige betegnende Ord, som jeg kan føle gjengiver Originalen med Troskab. Hvortil da

denne Hensynsløshed mod os Stakler, der ikke har lært Latin! Dog, hvad hjælper det at klage over, hvad der ikke nu kan ændres.

Tak fordi De anbefalede mig denne Bog! Den har virket saa beroligende paa mig under Læsningen; det har været en virkelig Nydelse for mig, og alle disse Billeder ville staae ufor-glemmelige i min Erindring, men hermed vil jeg ikke sige, at jeg, naar vi en Gang tales ved, tør underkaste mig en Examination af en saa skarp og streng Forhørsdommer, som De er. De maa nøies med, at jeg har faaet et Hovedindtryk af Bogen, der har forskaffet mig Glæde og en uventet Belæring, som jeg haaber ikke vil være spildt paa

Deres hengivne

Johanne Luise Heiberg.

d. 27de Januar 1883.»¹⁾

¹⁾ Ganske naturligt maatte jeg glædes ved Fru Heibergs ovenstaaende Udtalelse og tog deraf Anledning til at sende hende senere udgivne Dele af Værket. I en lille Billet, efter Modtagelsen af det sidste Bind (Via Appia i Albanerbjergene), tilskrev hun mig selv saaledes:

«11te November 1889.

Min kjære Poul Andræ!

Tak, og atter Tak fordi De ikke glemte mig med den sidste Deel af «Via Appia». Jeg veed ikke hvad det er, der gjør mig saa godt ved Skildringen af Deres Bøger. En sand Nydelse har jeg, naar jeg læser dem; der er noget over dem, ja hvad skal jeg kalde det — en marmoragtig Renhed, som virker velgjørende i disse sludfulde Tider, hvor der gjøres saa meget Væsen af det Taagede. Ja jeg fryder mig herover, som over en reen klar September Himmel ved Solnedgang. Endnu engang Tak fra Deres

hengivne J. L. Heiberg.»

Fru Heiberg lod det ikke beroe ved Ønsket om at blive bekendt med nogle af Senecas Skrifter, men Krieger maatte snarest forskaffe hende dennes filosofiske Afhandlinger i den danske Oversættelse af Birgitte Tott. Hist og her i hendes Erindringer vil man finde Reminiscentser af denne Læsning.

Ligesom Krieger interesserede sig for Fru Heibergs Lektüre, laa det ham ogsaa paa Sinde, at hun udvidede sin Omgangskreds med Personligheder, paa hvilke han selv satte Pris, og som paa forskjellig Maade kunde blive hende til Opmuntring eller Bistand. Adskillige af hendes Bekjendtskaber i senere Aar, baade her og i Norge, skyldes utvivlsomt hans Initiativ, og med særligt et enkelt af disse for Tanke er det næppe ubekjendt, at Fru Heiberg har maattet være Krieger saare taknemlig ogsaa for dette Udslag af hans Hjælpsomhed.

For Andræs Vedkommende laa — hvad noksom fremgaar af det Foregaaende — slig Aktivitet saa fjernt som mulig. End ikke hans Sønner skyldte ham deres Introduktion i Huset, men derimod hans Hustru, der efter i en Aarrække ikke at have besøgt Fru Heiberg præsenterede dem for hende som unge Studenter i hendes Villa i Rosenvænget.

I en sidste lille Nytaarshilsen beder Fru Heiberg Andræ om «ikke ganske at glemme sin gamle Veninde». Andræ glemte visselig ikke sin Veninde, men stedse mere fik han Udseendet deraf. Kun med lange, næsten halv-aarlige Mellemrum indtraf hans smaa Aftenbesøg i de sidste 6—8 Aar af Begges Liv, og selv saa sjældent med ligesom

et Udbrud af den Overvindelse, det kostede ham at rive sig ud af sin daglige Levevis: «Jeg skulde dog se en Gang at komme ud til Fru Heiberg». Næppe behøver jeg at sige, at han ikke hørte til de Mange, der personlig bragte sin Lykønskning i Anledning af hendes 70-aarige Fødselsdag; i en lille Billet indløb hans Gratulation, ikke mindre oprigtig, end om han selv havde bragt den, men betegnende for Andræ, der ikke var nogen Ven af den Art Mindedage, hverken egne eller Andres, og for sit eget Vedkommende derfor ogsaa feirede dem i den største Stilsfærdighed, i nogle Linier, i hvilke han samtidig med at takke for de smukke Ord, hvormed Fru Heiberg havde ønsket ham til Lykke i Anledning af hans egne tilbagelagte 70 Aar, og dertil føiet en Tak for Modtagelsen af hendes nys udkomne Mindeskrift om P. A. Heiberg og Thomsine Gyllembourg, nu ligesom griber Leiligheden til ogsaa at udtale sine Ønsker i Anledning af den forestaaende Høitidsdag.

— — «Jeg haaber, at Krieger har sagt Dem, hvor rørt jeg blev ved at modtage de hjertelige Ord, hvormed De hilste mine 70 Aar. Tillad nu ogsaa mig at gribe denne Leilighed til at bringe Dem mine varmeste Lykønskninger for den 22de, hvor De selv vil overskride denne mærkelige Grændselinie. Halvfjerdsindstyve Aar! Det stemmer mig ganske høitideligt, hver Gang jeg mindes at have fyldt dem, men hver Gang mindes jeg ogsaa, hvor uendeligt Meget jeg gennem denne lange Aarrække skylder Dem, og hvor oprigtigt jeg stedse bør være

Deres inderligt hengivne og taknemmelige

Andræ.

Torsdagften 16de Novbr. 1882.»

End mindre kunde selvfølgelig Andræ forlige det med sine Livsvaner at deltage i en lille Middag, hvormed Fru Heiberg faa Aar senere feirede Kriegers 70-aarige Fødselsdag; hendes lille Billet har da ogsaa mere Charakteren af en Henstilling end af en Indbydelse: «Har De Lyst at være med?»

Vistnok har Krieger selv været Andræs Tolk og maattet forsikre Fru Heiberg, at hvor stor end hans Lyst kunde være til at deltage i den lille Fest for en mangeaarig Ven, tillod Hensynet til hans Helbred ham dog ikke at have denne Glæde.

Hverken Fru Heiberg eller de, der iøvrigt stod Andræ nær, vilde jo tage det som alvorlig ment med dette mindre gode Helbred, som Andræ alt i unge Aar havde til Undskyldningsgrund ved en Selskabelighed, han ønskede at unddrage sig. Meget mere glædede de sig over hans fortræffelige Befindende, over Ungdommeligheden i Ydre og Holdning ikke mindre end i Sind, og hørte ham spørge med Aarene, som om man først med de fyldte Hundrede havde Lov til at tale om Alderens Vægt, og at han selv nok maatte kunne haabe paa de 120 Aar; ja, om Andræ skulde kunne lide at høre en Kompliment, maatte det netop være for sit ungdommelige Udseende: «Min kjære Carl seer stedse ud, som da han var 22-aarig Lieutenant», kunde hans Svigerinde, Marie Rovsing, udbryde med den varme Oprigtighed, hun kunde lægge i sin Stemme, og en lille Sky, som maaske for et Øieblik havde lagt sig over Andræs Pande ved et uventet, om end altid kjært Besøg, strax forjages; unge Damer af hans Bekjendtskab ville ogsaa mindes Ungdommeligheden i hans Bevægelser, hvorledes det morede ham, naar de tabte Et eller Andet, at kunne komme dem i Forkjøbet med at tage det op og

overrække det med et forbindtligt Smil og et lille Udbrud: «*malgré mes quatre-vingt ans!*». Men kun under de vante Forhold i sin hjemlige Kreds, præcis som et Stueuhr i al sin Færd, følte Andræ sig saaledes ungdommelig, morende sig over Livet og Menneskene — selv deres Daarskaber; alene Tanken paa en Afvigelse fra det Tilvante kunde bringe ham til at føle sig utilpas. Til saadanne Afvigelser hørte først og fremmest at forlade sit Hjem — eller rettere sin Dagligstue — til uvant Tid; i de sidste Leveaar faldt da ogsaa Aftenbesøgene hos Fru Heiberg ganske bort, og Andræ indskrænkede sig til paa sin vanlige Formiddagstur til Athenæum stundom at lægge Veien om ad Gothersgade for at hilse paa sin mangeaarige Veninde, der vel vidste, at havde hun end kun saare sjældent Glæden af hans Besøg, var hun den Sidste og Eneste, der modtog dem.

VII.

Andræ og Fru Heibergs literære Virksomhed.

I de mange Samtaler mellem Andræ og Fru Heiberg i senere Aar er selvfølgelig det ægteskabelige Forhold mellem P. A. Heiberg og Thomasine Gyllembourg saavel som de Breve, de vexlede med hinanden under Adskillelsen, ofte kommet paa Tale. Allerede faa Maaneder efter Heibergs Død, i Efteraaret 1860, kjendte Andræ denne Brevvexling og berørte den for sin Hustru. «Andræ har i denne Tid ude hos Fru Heiberg læst nogle høist interessante og meget smukke Breve mellem Fru Gyllembourg og P. A. Heiberg. — Fru Gyllembourg var kun 15 Aar, da Heiberg, som var hendes Lærer, friede til hende. De blev gifte og havde været det i 10 Aar, da Heiberg blev forviist. Han reiste ene til Paris for at arrangere sig, inden han fik sin Kone og Søn derover. Efterat han havde været dér i omtrent 2 Aar, fik han et langt Brev fra Fru Gyllembourg, hvori hun begynder med at udtale den Trang, hun føler til at udgyde sit Hjerte for ham, derpaa gennemgaar hele deres Liv og ender med at tilstaae sin Kjærlighed til

Gyllembourg»¹⁾. Nu ere disse Data jo noksom bekendte ved Fru Heibergs Mindeskrift om P. A. Heiberg og Thomasine Gyllembourg, men da de nedskreves af Andræs Hustru vistnok Forhold, hvorom kun meget Faa udenfor den snævraste Kreds havde Kundskab.

Skjøndt Andræ saare lidet var stemt for Udgivelsen af Afdødes literære Efterladenskab, og ved flere Leiligheder udtalte sig imod den daarlige Tjeneste, man viste Mindet om berømte Personligheder ved efter deres Død at publicere Manuskripter, som de ikke selv havde bestemt til Offentliggjørelse, og derved ofte kun opnaaede at svække Indtrykket af det Udmærkede, de selv havde udgivet, maatte han dog gjøre en Undtagelse overfor dette Efterladenskab, som Heiberg ved et prøvende Gjennemsyn af sine Papirer Aaret før sin Død havde skaaet for Luerne, og gjentagende foreholdt han Fru Heiberg, at hun som den Eneste, der var i Stand til at ledsage disse Breve med de veiledende Bemærkninger, der vare fornødne til deres Forstaaelse, ogsaa havde en Pligt til ikke at skyde dette Arbejde fra sig: «Der er Ingen, der kan gjøre det uden De, — De er den Sidste af den Kreds, der har Nøglen til saa Meget, som uden en Forklaring vanskeligt vil kunne opfattes paa rette Maade af en fremmed Læser». Vistnok har ogsaa Andræs Ord fremfor nogen Andens medvirket til, at Fru Heiberg ikke unddrog sig dette Arbejde, uanseet de Betænkeligheder, hun følte «ved at løfte Sløret for Sammenstødet imellem Johan Ludvig Heibergs Forældre»²⁾. «De er selv Skyld i, at jeg turde indlade mig

¹⁾ Optegnelser af Andræs Hustru fra November 1860.

²⁾ Johanne Luise Heiberg: «Peter Andreas Heiberg og Thomasine Gyllembourg», Forord S. VI.

herpaa», skriver hun til ham faa Maaneder forinden Udgivelsen, «ved stadig at opfordre mig til at udføre dette Arbeide¹⁾).

Først i Vinteren 1880—81 lykkedes det Fru Heiberg at faae sit Manuskript fuldført, men allerede forinden har Andræ havt Partier af det til Gjennemsyn . . . «Jeg har i denne Tid sat Deres Taalmodighed paa en haard Prøve, men er yderst taknemlig for, at De ikke veg tilbage for det møisommelige Arbeide. Fortsæt nu Deres Elskværdighed og bring endnu et Offer ved at komme til Deres taknemmeligt hengivne Johanne Luise Heiberg», — saaledes skriver hun til Andræ en af de første Dage i Januar 1880, og at der ved denne Taalmodighedsprøve ikke kan menes Andet end en Gjennemlæsning af hendes egne Bemærkninger til Skilsmisshistorien, fremgaar noksom af Andræs Svar faa Dage senere . . . «Jeg længes ret efter at gjensee Dem nu, da jeg har gennemlæst Manuskriptets første Deel, som paa mange Steder har bevæget mig langt mere, end jeg kan udsige. At min Beundring for Dem kunde voxer, har jeg hidtil betragtet som umuligt, men maa dog nu indrømme, at det Utrolige virkelig er skeet» — —²⁾).

Denne Beundring for Fru Heibergs Fremstillingsgave næredes oprigtig af Andræ. Ofte har jeg hørt ham udtale, at naar Fru Heiberg skrev ganske som det ved en første Indskydelse faldt hende ind, næsten som Ordene løb hende i Pennen, lykkedes Fremstillingen hende fortrinligt; hvor Tanken derimod ikke saaledes strax vilde forme sig, men hun maatte søge og vrage, dér fyldestgjorde hendes stilistiske Evne langt fra i samme Grad. En lignende An-

¹⁾ Brev fra Fru Heiberg af 3die August 1882.

²⁾ Brev fra Andræ af 6te Januar 1880.

skuelse udtales jo af Rigsarkivar A. D. Jørgensen ved Udgivelsen af hendes Erindringer¹).

Hvori Andræs Medvirkning ved denne foreløbige Gjenemlæsning af Manuskriptet har bestaaet, er mig ikke bekendt, men efter hans diskrete, reservede Natur har den vistnok væsentlig været rettet paa saavel i Brevene som i Fru Heibergs Kommentar at tilraade Forkortelser og Udeladelser af, hvad der forekom ham nærmest at tilhøre Privatlivet eller at være for ubetydeligt til at kunne interessere Udenforstaaende. I saa Henseende var Andræ mere nøieregnende, end det stemmede med Fru Heibergs varmblodige Naturel. Men at hans kritiske Bemærkninger, der ogsaa kun fremtraadte som Henstillinger, ingeniunde ere tagne fortrydeligt op af Fru Heiberg, fremgaar noksom af den Maade, hvorpaa hun takker for hans Bistand:

«Kjære Andræ!

Tusinde Tak for Deres milde Dom og for Deres Bemærkninger, som naturligviis ville blive tagne til Følge. Gid De nu ikke maa trættes ved Fortsættelsen af et Arbeide, som jeg føler, at kun et sandt og opoffrende Venskab vilde paatage sig. Men tro mig, jeg er rørt og taknemmelig over det Sindelag, som De, der er en af mine ældste Venner, nu ved Livets Slutning viser mig.

Deres taknemmelige hengivne

Johanne Luise Heiberg.

d. 31te Januar 1880.»

Efter Fru Heibergs Fremstilling — men i Virkeligheden vistnok lidt anderledes — synes det, som om Tidspunktet

¹) Johanne Luise Heiberg, Et Liv gjenoplevet i Erindringen, IV. S. 442—43.

for Offentliggjørelsen af hendes Manuskript nærmest skyldtes en Tilfældighed, nemlig et Besøg i Foraaret 1882 af daværende Skolebestyrer Adam Hauch, under hvilket hun kom til at berøre denne Brevvexling for ham, og med Glæde modtog hans Tilbud om at ville bistaae hende ved dens Udgivelse. Hauch blev strax stærkt indtaget af Fru Heibergs Manuskript, og ved hans varme Tilskyndelse i Forening med de enkelte Venners, der alt vare kjendte dermed, blev det nu besluttet, at Udgivelsen snarest skulde finde Sted.

Efter Fru Heibergs Opfordring satte Hauch sig i Forbindelse med Andræ som den, der — ifølge hendes Udtryk — «var inde i det Hele og har betænkt Alt, saavel det Store som det Smaa»¹⁾, og i Forsommeren 1882 havde Andræ paany de originale Breve tilligemed de forklarende Bemærkninger til Gjennemsyn. Med Hauch var Andræ ganske enig om, at efter det Omfang, hvori Udgivelsen var paatænkt af Fru Heiberg, vilde Bogen blive altfor stor, — «ca. 1000 Sider i et Format som J. L. Heibergs samlede Skrifter», og at derfor blandt Andet et Afsnit om Heibergs Reise til Sverrig i 1812 med dertil knyttede Breve fra denne til Nærstaaende i Hjemmet burde udelades, hvortil der var saa meget mere Grund, som de Bemærkninger, der hertil vare føiede af Fru Heiberg, vare saare faa, og selve Reisen med tilhørende Breve, hvor interessant den end kunde være, slet ikke dannede et nødvendigt Led til Forstaaelsen af Forholdet mellem P. A. Heiberg og Fru Gyllembourg, men lod sig læse for sig²⁾.

¹⁾ Brev fra Fru Heiberg af 3die August 1882.

²⁾ I en lille Notits, overskrevet «Bemærkninger til Brevene fra Reisen til Stockholm i 1812», udtaler Andræ: «Udeladelsen

Men adskilligt Mere maatte Andræ, om hans Ønske skulde fyldestgjøres, tilraade udelukket fra Offentliggjørelse, først og fremmest samtlige Breve fra Thomasine Heiberg til Gyllembourg, der røbede Tilstedeværelsen af et egentligt Elskovsforhold mellem dem, forinden Skilsmissen var bleven bevilget, og herom har han sikkert havt adskillige Samtaler med Fru Heiberg uden dog ret at kunne vinde hende for sin Opfattelse. Ikke heller kunde det undgaaes, at hvor fortræffelige end hendes egne Bemærkninger vare forekomne ham ved en første Gjennemlæsning, maatte et mere prøvende Gjennemsyn vise Et og Andet, som han ønskede ændret for at undgaae Utydeligheder og Gjen-tagelser. Saare nøiagtig gjennemgik han da paany Manuskriftet og antydede detailleret, hvad han henstillede til Omarbeidelse.

Mundtlig var der ikke Leilighed for Andræ til at udvikle sine Anskuelser for Fru Heiberg, idet hun var reist bort fra Byen, og han motiverede derfor, med vanlig Uforbeholdenhed, sine Forslag i et Brev, som, bortset fra de matematiske, sikkerlig er et af de fyldigste, han har skrevet, og som fortjener at kjendes i sin Helhed.

af denne Brevvexling maa efter det Oplyste» [sc: om Bogens Størrelse] «vistnok fuldkommen billiges. Skulde der senere blive Tale om dens Offentliggjørelse, synes mig dog, at meget store Stykker af Brevene fra Weyse og fra Gyllembourg næppe egne sig til at medtages».

Af Notitsen fremgaar iøvrigt, at Samlingen omfattede 57 Breve. En Del af denne Brevvexling er nu udgivet ved Rigsarkivar A. D. Jørgensen (*Museum* 1890, S. 393, 457, 521).

«Kjøbenhavn, d. 31te Juli 1882.

Kjære Fru Heiberg!

Tilgiv, at jeg idag forstyrrer Dem i Deres landlige Ro. De veed jo nok, at Forfatterbanen ikke udelukkende er bestrøet med Roser, og selv om Deres, som jeg haaber, maa danne en Undtagelse, ere Roserne dog ingensinde ganske frie for Torne. Jeg maa derfor appellere til Deres Taalmodighed og bede Dem om med al mulig Velvillie at gaae til Gjennemlæsningen af dette vidtløftige Brev.

For nogle Dage siden sendte Hauch mig den sidste Rest af Manuscriptet, som jeg nu har gjennemlæst fra Begyndelsen til Slutningen med den meest levende Interesse. At jeg paa mange Steder oprigtigt har beundret Deres mesterlige Fremstilling, behøver jeg næppe at sige Dem, og kun ganske i Forbigaaende skal jeg som sande Perler fremhæve Skildringerne af Fru Gyllembourg ved hendes Indtræden i Ægteskabet, af Bekjendtskabet med Franskændene, af Forholdet til Duveyrier, samt fremfor Alt af Gyllembourgs Indførelse i det Heiberg'ske Huus og den derpaa følgende Udvikling af Kjærlighedsforholdet. Men jeg tør ikke dvæle herved, da det ikke er om min Beundring, der idag skal være Tale, men kun om de Rettelser og Ændringer, som jeg troer at burde anbefale til nærmere Overveielse og, om muligt, til Deres Billigelse.

Jeg skal nu ikke her opholde mig ved de orthographiske og grammatikalske Feil, thi disse lade sig overmaade let rette, og Rettelserne kunne næsten aldrig fremkalde alvorlige Tvivl. Men ganske anderledes er Forholdet, naar der handles om Ændringer af Stilen, eller af selve Fremstillingen. Hvor det Nedskevne har levende interesseret Dem, og hvor De selv har følt Dem bevæget, er Stilen stedse fortrinlig,

og det er da vanskeligt at finde noget Ord, som man kunde ønske at ombytte. Men hvor der kun skal gives simple Beretninger om Tildragelserne, og hvor Arbeidet, som jeg formoder, er forekommet Dem byrdefuldt eller kjedsommeligt, dér vil man ofte finde mishandlede Sætninger, altfor hyppige Gjentagelser af de samme Ord og andet deslige, der maa opfordre til Foretagelsen af mindre eller større Rettelser. Efter min Overbeviisning vil der nu egentlig, saaledes som jeg tidligere har udviklet det for Dem, kun være Een, nemlig selve Forfatterinden, der med virkeligt Held kan foretage disse Rettelser. En Fremmed kan vel udpege de mislykkede Steder, men vil neppe kunne forbedre dem uden at gjøre Brud paa Stilen og berøve den det eiendommelige Præg, som er dens største Fortjeneste og gjør den saa tiltalende for Læseren. Imidlertid har jeg nu efter Ønske forhandlet Sagen med Hauch, uden at jeg dog tør berolige mig med, at han vil være istand til at overvinde Vanskelighederne. For nærmere at antyde den Behandling, som jeg vilde kunne finde nogenlunde tilfredsstillende, har jeg omhyggeligt gennemgaaet de første 18 Ark af Indledningen og overalt med Blyant anført mine Forslag til Rettelser. At alle Forandringer maa gennemgaaes og approberes af Dem, er jo aldeles nødvendigt, men til min Forfærdelse fortæller Hauch mig, at De under Deres Ophold i Sverrig slet ikke vil see det rettede Manuscript, men kun de trykte Correcturark. Dette betragter jeg som overmaade farligt, thi er det end langt lettere at læse de trykte Ark end de skrevne, saa veed jeg dog af egen Erfaring, at man krymper sig altfor meget ved at foretage Omskrivninger, naar Manuscriptet først foreligger trykt. Jeg kan saaledes ikke forjage den Frygt, at De nu kun altfor let vil lade Dem friste til at samtykke i Rettelserne, og mit eneste Haab er derfor, at selve Tryk-

ningen, uagtet Hauchs umaadelige Iver, vil gaae saa langsomt frem, at kun faa Ark blive færdige inden Deres Hjemkomst.

Naar jeg nu lader denne Steen ligge, som jeg beklager ikke at kunne løfte, kommer jeg da endelig til det, der fortrinsviis ligger mig paa Hjerte, og som er Noget, hvorom De snarest muligt maa fatte en afgjørende Beslutning. Jeg sigter herved til mine mange Forslag om Forkortelser og Udeladelser. Hauch har sagt mig, at De under alle Omstændigheder vil have hele Manuscriptet trykt i eet Bind, og at De derfor er gaaet ind paa ganske at udelade den Episode, der handler om den svenske Reise. Idet jeg fuldstændigt billiger dette, maa jeg dog bemærke, at Bindet, selv med denne Udeladelse, dog let turde blive altfor stort. Jeg nærer tillige den Overbeviisning, at det Hele vilde vinde overmaaede meget ved endnu at foretage flere andre Udeladelser, men destoværre formaaer jeg kun daarligt at støtte mine Forslag herom, thi skjøndt jeg for disse har tusinde Motiver, som synes mig afgjørende, er det jo ikke muligt, selv kun af Hensyn til Pladsen, at kunne udvikle disse skriftligt. Jeg beder Dem derfor at bære over med, naar jeg nu indskrænker mig til kun at forsyne de forskjellige Nummere, hvorunder jeg for Tydeligheds Skyld skal opføre Forslagene, med nogle enkelte, utilladeligt afkortede Bemærkninger.

1) Hannes Skildring af Forældrene. — Som angivet med Blyant i Manuscriptet ønsker jeg af denne kun at bevare Slutningen. Alt det Øvrige forekommer mig for naivt og altfor slet skrevet. Hauch er ganske indtaget af Beretningen om «Skraalungen», men mig forekommer det næsten parodisk, naar dette skal være det eneste Minde om den elskelige Moder.

2) Fru Gyllembourgs Breve til Gyllembourg. — Af disse vilde jeg gjerne udelade et Par, og af flere andre kun medtage Brudstykke. Ligeoverfor de prægtige Breve til P. A. Heiberg synes Indholdet mig her paa mange Steder vel tarveligt. Der forekommer altfor meget husligt Detail og for vidtløftig Omtale af Personer og Smaabegivenheder, som ere Læseren ganske uvedkommende. Jeg kan desuden ikke frigjøre mig for den Tvivl, om det er tilladeligt, uden gyldig Grund, at løfte Sløret for mislige Forhold, som Brevskriveren aldrig vilde have omtalt for Fremmede, og selv om Ranø og Tante Sandgaard nu forlængst hvile i Graven, synes dette mig dog ikke at være en tilstrækkelig Undskyldning. Fra Aarene 1800 og 1801 findes 12 Breve, af hvilke de 4 ere skrevne i de første Maaneder efter Heibergs Bortreise, de 8 derimod eet Aar senere, ganske kort før Afsendelsen af *la lettre remarquable*. Af de første 4 vilde jeg nu gjerne udelade No. 3 og No. 4, ikke just fordi disse ere mindre interessante, men af en anden Grund, som jeg aabent vil bekjende. De har selv udtalt Deres Glæde ved at finde den lille Billet fra 1799, der vidner om, som De siger, at intet brødefuldt Forhold dengang fandt Sted. Denne Glæde føler jeg nu ogsaa ved at læse No. 1 og No. 2, men netop derfor ønsker jeg at lade No. 3 og No. 4 gaae ud, da Tonen i disse, skjøndt de begge ligge saa nær ved Bortreisen, er mig altfor glødende.

3) Johan Ludvigs Barne-Breve til Moderen. — Flere af disse, f. Ex. det om Knappenaalen, ere meget karakteristiske og bør absolut bevares. Men der findes ogsaa adskillige vel ubetydelige, som jeg synes bør udelades, især da Antallet er saa stort.

4) Gyllembourgs Brev til Generaladjutanten. — Der findes Adskilligt i dette Brev, som jeg ikke synes om,

og da det er overflødigt, vilde jeg helst ganske udelade det. Det giver vel flere Oplysninger om Gyllembourgs tidligere Levnet efter Forviisningen fra Sverrig, men i denne Henseende foretrækker jeg langt at blive staaende ved hvad der herom indeholdes i det allerede meddelte, til Kronprindsen stilede, udførlige Forsvarsskrift.

Lad mig standse, idetmindste foreløbigt, ved disse 4 Punkter og bede Dem vel erindre, at de kun indeholde beskedne Henstillinger til nærmere Overveielse. Hvorvidt der overhovedet bør medtages mere eller mindre, er jo som oftest en Smagssag, og dersom De heelt eller deelviis forkaster mine Forslag, vil jeg stedse berolige mig ved at vide, at Deres Smag langt overgaaer min.

Jeg skal dog endnu tilføie, at der flere Steder findes Feiltagelser og Forvexlinger, som maa rettes, men den nærmere Paaviisning af disse skal jeg overlade til Hauch, da jeg virkelig skammer mig ved at see, at denne Epistel alt er naaet til den ottende Side. Jeg kan levende forestille mig Deres Forskrækkelse, naar De aabner det voluminøse Brev, og jeg hører tydeligt Deres Veeraab: «Gudbevares, hvor skal jeg dog faae alt dette læst igjennem!» I største Hast skynder jeg mig derfor med at afbryde, idet jeg sender tusinde Hilsener — ogsaa til Frøkenerne — fra Deres angerfulde og

oprigtigt hengivne

Andræ.»¹⁾

¹⁾ I et Post-Scriptum til Brevet er føiet Følgende:

«Bemærkninger ved Manuscriptet.

Indledning, rettes til: Indledning og veiledende Forklaring.
I 1ste Ark maa Fortællingen om P. A. Heiberg beklippes.
«Sine» forandres til Thomasine.

Saaledes indgaaende vilde Andræ selvfølgelig ikke have tilskrevet Fru Heiberg, dersom han ei nærede det mest levende Ønske om at see hendes Arbeide fremtræde i en efter hans Opfattelse saa fuldkommen Skikkelse som muligt; vistnok vil man ogsaa indrømme, at den samme Klarhed og Præcision, som udmærkede hans Tale, gjenfindes i hans skrevne Ord.

Fru Heiberg kjendte altfor vel denne levende Deeltagelse til i mindste Maade at føle sin Værdighed som Forfatter krænket ved Andræs uforbeholdne Udtalelse af sin Mening. Faa Dage senere indløb hendes Svar i et længere Brev, der ligeledes fortjener at læses i sin Helhed.

«Engelholm d. 3 August 1882.

Min kjære Ven!

Hvorledes skal jeg rigtig takke Dem? De har flere Gange udtalt til min Glæde, at jeg havde et stort Fremstillings Talent, naar jeg greb Pennen. Gid jeg da nu kunde tydeliggjøre min store Taknemmelighed for det store Ven-

Det meste af Hannes Skildring af Forældrene udelades.
 Af Fru G.s Breve til G. udelades enkelte og andre forkortes.
 Brevene bør ikke ordnes strengt chronologisk.
 Det ene af G.s Breve maa confereres med Heibergs af
 30 Oct. 1801.
 Af J. L. H.s Barne-Breve maa flere udelades.
 G.s Brev til Generaladj. bør ganske udelades.
 Feillæsningen af Datoen paa Heibergs Brev fra 1807 maa
 medføre en større Correction i Indledningen».

Det originale Brev findes ikke blandt Fru Heibergs Efterladenskab; det er her gengivet efter en Afskrift, som Andræ undtagelsesvis ved denne Leilighed har taget.

skabsoffer, De har bragt mig i Sommer ved saa nøie og saa samvittighedsfuldt at gjennemgaae mine litteraire Synder og rense dem fra al det Ukrudt, der saa frodig voxer om Tankerne og Billederne. Naar De vidste, hvor ofte jeg i Sommer i min Ensomhed høit har udbrudt for mig selv: Nei, det er Daarskab for en Qvinde som jeg at udgive Bøger, naar Nødvendigheden kræver, at der skal trækkes saa store Vexler paa Ens Venners Tid og Taalmodighed. Hvor ofte jeg høit har udbrudt den ene Gang efter den anden: Stakkels Andræ! Stakkels Andræ! Ja, undertiden forsikkrer jeg Dem, at jeg har været reen elendig ved Tanken om, hvad jeg har krævet af Dem, og det Eneste, som trøstede mig i saadanne Øieblikke, var, at De selv er Skyld i, at jeg turde indlade mig herpaa, ved stadig at opfordre mig til at udføre dette Arbeide.

Ved atter og atter at gjennemlæse Deres Bemærkninger om de Forandringer, De raader til, bliver jeg ganske rørt, da disse viser mig, i hvilken Grad De er inde i det Hele og har betænkt Alt, saavel det Store som det Smaa. Alle Deres numererede Forslag har mit fulde Bifald, maaske paa et nær, nemlig Udeladelsen af de to Breve fra min Svigermoder til Gyllembourg No. 3 og No. 4; thi mig synes, at det er den eneste Undskyldning for en Qvinde under slige Omstændigheder, at man seer, i hvilken Grad hun har været betaget af en uimodstaaelig Lidenskab, der gjorde hende ufri lige overfor Pligt og Fornuft, og denne glødende Lidenskab faaer man i disse Breve Vished om.

Naar jeg nu blot kan faae Hauch til at faae Synet paa, at de Forandringer, De foreslaar, bør vi følge.

Det har forundret mig noget, at De skriver, at der fremdeles er orthographiske Stilfeil i det afskrevne Manuscript; thi det var jo disse Feil, som Hauch havde lovet at rette,

forinden mit Manuscript blev reenskrevet; findes disse altsaa endnu i det afskrevne Manuscript, hvorefter der skulde trykkes, hvad har da den nye Afskrift hjulpet til? Jeg skal selv gjøre dette Arbeide, skriver De! Men Gud hjælpe mig; det er jo netop dette, jeg ikke kan, og som jeg vist aldrig lærer, deels paa Mangel af Evne og Indsigt og deels paa Mangel af Taalmodighed. Naar Aanden og Lysten er over mig — for at tale i høie Toner — da skriver jeg mine Tanker hurtigt og med Lethed ned; men da er jeg bagefter i den Grad færdig og træt af det Hele, at det er mig en sand Plage atter og atter at vende tilbage hertil, og skal jeg nu paany tage fat paa det igjen, er det mig næsten umuligt at holde mine Tanker fast, eller min Interesse vedlige.

Naar jeg tænker paa min Udholdenhed, min idelige Omarbeiden og Tilbagevenden til Arbeidet, min Afsky for alt Kluderi, al Uklarhed i den Kunst, jeg tidligere befattede mig med, uden at jeg nogensinde trættedes, da seer jeg jo bedst heraf, i hvilken Grad min Skribent-Virksomhed hører ind under Dilettantismen. De maa derfor bære over med mig og ikke kræve mere af mig, end jeg har Evne og Kræfter til.

Jeg har ofte tænkt, at hvis jeg var Dronning, da vilde jeg atter og atter nedskrive alle de Tanker og Anskuelser, der saa ofte trænge sig frem hos mig, og da vilde jeg ansætte en Mand som Dem til min Secretair med en aarlig Gage af 100,1000 Kroner, for at De da kunde reenvaske mine Skriverier.

Man har et Ordsprog, der siger: «Naar Du har Tid at vente, da kan Du blive Dronning i Sverrig»; men jeg er bange for, at Ventetiden for mig længst er forbi.

Jeg vilde jo gjerne blive herovre Septemper ud; thi

jeg har overvundet min Ulyst og arbejder her for at rense de groveste Feil og de værste Misforstaaelser i Afskrivningen af de 7 Theatersaisonere i mit Levnet, og dette Arbeide vilde jeg dog gjerne have færdig her; thi kommer jeg først hjem, er der saa lidt Ro til alt Sligt. Men forfærdet bliver jeg ved Tanken om Udgivelsen af dette Levnet, naar jeg seer, hvor mange Kræfter der maa sættes i Activitet, for at dette mindre Arbeide, jeg nu vil udgive, kan bruges. Mig synes, at dette Levnet vil blive uoverkommeligt for noget Menneske at paatage sig.

Hvad nu Forandringerne og Udeladelserne af Brevene angaaer, da maa dette jo vente, til jeg kommer hjem.

Jeg skal nu meddele Hauch Deres numererede Forslag og see, hvad jeg kan udvirke lige overfor ham, i Haab om, at han ikke taber Lysten og Taalmodigheden, ifald han ikke skulde være enig med os; thi ogsaa over hans Iver i denne Sag er jeg rørt; men da baade han og jeg seer op til Dem som en Autoritet, saa haaber jeg, at De vil blive tilfreds med os og ikke ansee Deres Arbeide spildt paa to Tosser, der ikke har forstaaet Dem. Jeg har for Resten alt tidligere bedet Hauch være betænkt paa i det Yderste at udelade, hvad som kan udelades af Brevene, for at Bogen ikke skulde blive altfor stor.

At jeg skulde være blevet forskrækket ved at see Deres lange Brev, heri feiler De saare, tvertimod. Jeg blev glad og taknemmelig over, at De undte mig saa meget, og hvad Udraabet angaaer: «Gud bevare os, hvor skal jeg faae alt dette læst igjennem», da kunde dette Udraab kun fremkomme ved at see en hæslig og utydelig Haandskrift, og ikke ved at see en Skrift saa smuk og saa tydelig som det skønneste Tryk. Nei, tro mig, min kjære Ven, aldrig skal jeg glemme, men stedse bevare i et taknemligt Hjerter dette

store Beviis paa Deres trofaste Venskab imod mig, et Venskab jeg altid har været stolt af, fra den første til den sidste Gang vi taltes ved, altsaa i en antagelig Række Aar. Det gaaer med Venskabet, som med Vinen, begge Dele stige i Værd Aar for Aar.

Naar jeg nu i al Frimodighed tilskriver Dem et saa langt Brev, da kan jeg ikke lade være at tænke paa alle de Feil i Stil, i Orthographie, i Sætningernes Bygning, som maa plage Deres skarptseende Øine at hvile paa; siig da Dem selv, netop den frimodige Tillid, hun herved viser mig, bærer Udtrykket af, hvor trygt hun stoler paa min ridderlige Overbærenhed, og paa, at hun betragter mig som en Ven, af hvem hun Intet har at frygte, men at jeg tiltrods for alle disse Mangler vil holde mig til, at jeg i hende har en trofast Veninde, der altid har vurderet mig, som en af de ædleste Venner, hun har mødt i sit lange Liv.

Med Tak og atter Tak forbliver jeg

Deres hengivne taknemmelige

Johanne Luise Heiberg.»

Som man seer, har et 50-aarigt nært Venskab Intet mindsket i den chevalereske Maade, hvorpaa Andræ og Fru Heiberg tilskrev hinanden.

Nogle yderligere Linier, som Andræ samme Dag, han modtog det ovenstaaende Brev, sendte Fru Heiberg, vise, hvor hensynsfuldt han stillede sig med Hensyn til sin afvigende Opfattelse.

«Kjøbenhavn, d. 4de August 1882.

Kjære Fru Heiberg!

Tusind og atter tusinde Tak for Deres venlige Brev. Det har virkelig rørt mig; men jeg føler med Skamfuldhed,

at jeg er langt fra at have fortjent det. Jeg nærer en saa levende Interesse for Deres Arbeide, at Beskjæftigelsen med det kun har været mig en Glæde og paa ingen Maade tør betegnes som en Byrde. Destoværre maa jeg imidlertid atter i Dag forskrække Dem med et nyt Brev, men denne Gang dog lykkeligviis kun med et kort, og med et, der slet ikke skal besvares.

Da jeg tilskrev Dem, vidste jeg nemlig ikke, at Hauch alt havde været hos Dem. Ved en Billet af 2den August har han nu selv fortalt mig, at han har truffet Aftale med Dem om Udgivelsen af den første Deel af Manuscriptet, og at De har bemyndiget ham til at medtage de to omhandlede Breve fra Fru Gyllembourg. Da Hauch vistnok vilde føle sig saaret, dersom dette Spørgsmaal nu atter blev fremdraget, skynder jeg mig derfor med at bede Dem om, at betragte Sagen som fuldstændigt afgjort. Det eneste, hvorom der maaskee endnu kunde blive Tale, maatte efter min Formening angaae Udeladelsen i flere af Brevene af den overflødige Detail, som efter et nærmere Gjennemsyn maatte forekomme Dem altfor smaalig eller stødende.

Tilgiv, at jeg i største Hast sender Dem disse Linier, som jeg haaber ville træffe Dem, forinden De skriver til Hauch.

Deres stedse hengivne

Andræ.

E. Sk.

Med Hensyn til Deres Forundring over mine Opdagelser af orthographiske Feil i Manuscriptet, maa jeg bemærke, at Hauch kun har sendt mig det originale Manuscript og de originale Breve. Som et talende Beviis paa, hvor lidt De

kjender Deres Styrke, ogsaa i Orthographien, maa jeg dog endnu tilføie, at jeg i Deres Brev kun har kunnet opdage een orthographisk Feil, og at den var aabenbart kun en Feilskrift (nemlig Septem~~p~~er for Septem~~b~~er).»

Imod de Hensyn, der efter Andræs Opfattelse skyldtes Fru Gyllembourgs Minde, bleve altsaa begge Breve (hid-satte under Nr. 6 og 7 i Fru Heibergs Skrift), der utve-tydigt røbe, at et ligefremt Elskovsforhold mellem hende og Gyllembourg fandt Sted allerede faa Maaneder efter P. A. Heibergs Bortreise fra Danmark, bestemte til Ud-givelse. Men dermed var Sagen ikke endelig afgjort. Ikke saasart havde nemlig Fru Heiberg seet disse Hjer-tets uforbeholdne Udtalelser paa Tryk, beredte til at flyve ud i Verden, før hun betoges af stærke Skrupler: om det overhovedet var tilladeligt at afsløre Tilstedeværelsen af dette Kjærlighedsforhold inden Skilsmissen var bleven bevilget, om hvilket Fru Gyllembourg selv maaske ingen-sinde havde udtalt sig til Andre end ene den Elskede; Andræs Betæneligheder fra tidligere Samtaler stod hende levende for Tanke, og saa stærkt afficeredes hendes Sindsro af Tvivl, at hun erklærede hverken at ville eller kunne paatage sig Ansvar for Offentliggjørelsen af samtlige disse Breve, men bad Hauch i Forening med Andræ og Krieger at træffe den endelige Bestemmelse; hvorledes denne end blev, vilde hun beroliget følge den.

I et Møde hos Andræ (i Begyndelsen af September 1882) fremhævede denne paany det for hans Følelse Stødende i, at Verden skulde gjøres bekendt med et «brøde-

fuldt Forhold»¹⁾ mellem Heibergs Moder og Gyllembourg, inden hun havde faaet sin ægteskabelige Frihed tilbage; og med et naturligt Ønske hos Krieger, i en Sag af denne Beskaffenhed ikke at gaae imod Andræ, der havde staaet Fru Gyllembourg saa nær, vilde Afgjørelsen vistnok være falden ud efter Andræs oprindelige Ønske, saaledes at samtlige Breve fra Thomasine Heiberg til Gyllembourg i Tiden efter Heibergs Bortreise vare blevne udeladte, hvis ikke den Indvending af Hauch, at det jo umuligt kunde vides, om ikke Fru Gyllembourg i Breve til Andre havde berørt dette Kjærlighedsforhold, og at man, saafremt saadanne Breve fremkom, havde brudt Spidsen af den Landse, hvormed man vilde forsvare hende i dette Ægteskabsdrama, bevægede Krieger til at slutte sig til Hauch²⁾.

Dermed var Spørgsmaalet endelig afgjort. Andræ beroligede sig med sit «*dixi et liberavi animam meam*», og den trufne Afgjørelse mindskede i ingen Henseende hverken hans levende Interesse for Bogen eller den varme Anerkjendelse, hvormed han stedse omtalte den.

Fremmet ved Hauchs Energi udkom Fru Heibergs Beretning netop til den Dag, der fra første Færd var paa-tænkt, nemlig P. A. Heibergs Fødselsdag, d. 16de Novem-

¹⁾ Af Andræs ovenanførte Brev af 31te Juli 1882 sees det, at Udtrykket er Fru Heibergs.

²⁾ Først efter Andræs Død er jeg af Hauch gjort opmærksom paa denne mere omfattende Meningsforskjel med Hensyn til Offentliggjørelsen af Brevene fra Thomasine Heiberg til Gyllembourg, om hvilken der jo ikke er Tale i Andræs udførlige Brev til Fru Heiberg af 31te Juli.

ber 1882. Nogle Dage forinden modtog Andræ den: «Til min kjære Ven, Geheimeraad Andræ, fra Deres hengivne Johanne Luise Heiberg», og saaledes som den forelaa, glædede den ham, som faa Bøger have været i Stand til. I en lille Billet indløb hans Tak, idet Fru Heiberg ved en Upasselighed i de Dage var forhindret fra at modtage Besøg. . . . «Lad mig derfor skriftlig takke Dem ret inderligt for den herlige Bog. Selv dens Ydre er jo pragtfuldt, og de to Portraiter, der pryde den, ere i allerhøieste Grad vellykkede. Jeg imødeser nu med største Spænding den Modtagelse, som den vil faae af vor Læseverden. At man ikke vil spare paa at rose den, og forsaavidt modtage den godt, betvivler jeg ikke; men Spørgsmaalet er, om den vil blive erkjendt for at være, hvad den i Sandhed er, enestaaende i vor Litteratur. Til at kunne føle og indsee dette turde vor realistiske Tid maaske mangle væsentlige Betingelser» — —¹⁾)

Forventningen om en gunstig Modtagelse gik forsaavidt i Opfyldelse, som «Bogen vakte Interesse i vide Kredse og i ganske kort Tid udkom i tre store Oplag». Mangen Torsdag var den Gjenstand for Samtale mellem Andræ og Krieger; begge kunde den saa at sige udenad, og vare i lige Grad indtagne af den. Og skjøndt Ingen af dem lagde Vægt paa Pressens Anmeldelser, naar de selv havde dannet sig en Mening om et literært Arbeide, fulgte de dog ved denne Leilighed Recensionerne med den største Interesse. «Der er Kræfter i ham», kunde Krieger anerkjende, naar en Anmelder viste, han havde forstaaet paa rette Maade at vurdere Bogen, — en Anerkjendelse, der med

¹⁾ Billet fra Andræ af 16de November 1882.

Kriegers Lyst til at støtte unge Mænd «med Kræfter i», næppe altid er forbleven uden Betydning for den Paa-gjældende.

Hvor omhyggelig Korrekturen end var læst, kunde det dog ikke være Andet, end at Andræs opmærksomme Gjennemlæsning opdagede adskillige Smaamangler. Et urigtigt Aarstal (S. 426: «1816»), en Feil i Tanken (S. 416, Lin. 17—18), en urigtig Benævnelse («Bakkegaarden» for «Bakkehuset», S. 413), en Anachronisme («Byron», S. 42), for ikke at tale om ligefremme Trykfeil, selv en saa lidet paafaldende som et «rigtigt» istedetfor et «vigtigt» i en Forbindelse, hvor Sammenhængen synes lige godt at tillade begge Udtryk (S. 226), — Intet undgik Andræs nøieseende Øie. Og paa lignende Maade med Hensyn til den rette Gruppering af Brevene; «Brev Nr. 40 sammen med 42 og efter 41» . . . «Nr. 57—61 ere vistnok skrevne, efterat Johan Ludvig har forladt Rahbeks, og ikke før», lyde eksempelvis Smaaudsættelser i en lille Liste, som han affattede over, hvad der burde rettes i et nyt Oplag af Bogen. Hvorledes hans Forslag toges til Følge, fremgaar jo noksom af de senere Udgaver, hvori den udkom¹⁾.

Endnu en Gang, paa Aarets sidste Dag, udtalte Fru Heiberg sin Taknemlighed for den Omhu og Deltagelse, hvormed Andræ havde bistaet hende ved Udgivelsen af hendes Arbeide:

«Kjære Andræ!

Forinden jeg gaaer ind i det nye Aar, føler jeg en stærk Trang til at takke Dem for Alt, hvad De har været for mig

¹⁾ 2det Oplag (1883), S. 298, 345.

i det gamle. Takke Dem for det Offer. De med saa meget Venskab har bragt mig, og som virkelig ikke mindst har været det, der har givet 1882 Betydning for mig. Gid det nye Aar med dets for os skjulte Indhold bringe Dem og Deres de Goder, De sætter meest Priis paa, og at De i dette som i de foregaaende vil bevare Deres Venskab for

Deres hengivne

Johanne Luise Heiberg.

D. 31te December 1882.»

Ogsaa den Glæde oplevede Andræ at kunne læse samtlige Bind af Fru Heibergs «Et Liv gjenoplevet i Erindringer». Sikkert kjendte han af hendes Omtale eller fra selve Manuskriptet store Partier af disse Erindringer længe forinden de udkom, og ved mangen Leilighed have de været Gjenstand for deres Samtale, ogsaa saaledes, at Fru Heiberg, uden maaske ligefrem at meddele Andræ Hensigten med sine Spørgsmaal, har opfordret ham til at udtale sig om Forhold og Personer, som hun vilde berøre i sine Erindringer. Ikke sjelden gjenkjender jeg Andræs Røst, næsten hans Udtryksmaade, i smaa Bemærkninger om politiske Personligheder, om Lehmann til Ex. med «den routinerede Veltalenhed» og «exalterede Begeistring», som gjorde det vanskeligt ogsaa for Andræ at tage ham alvorligt. Vistnok har Andræ ogsaa her taget Ordet for Udeladelser og Forkortelser af saadanne Episoder, der forekom ham altfor intime til at indvie Offentligheden i; jeg veed, at Fru Hei-

berg fulgte hans Raad bl. A. med Hensyn til Skildringen af de sørgelige Forhold i hendes Barndomshjem — «hvor vi Børn oplevede Timer og Dage, som jeg vil bede Gud bevare ethvert Barn for at opleve»¹⁾).

I et «Tillæg» til Erindringerne bemærker Udgiveren, Rigsarkivar Jørgensen, at ved en paatænkt Offentliggjørelse af de to første Dele af Manuskriptet i 1876 «udtalte Geheimeraad Andræ sig med megen Varme om Indholdet, men fraraadede Udgivelsen i Forfatterindens Levetid»²⁾. Saa bestemt var Andræ vistnok imod en saadan, at han end ikke sympathiserede med Udgivelsen af det lille Brudstykke, der findes i Festskriftet til Krieger i Anledning af dennes 70-aarige Fødselsdag, hvor fortrinligt end Indholdet forekom ham; anderledes forklarer jeg mig ikke en lille spøgefuld Paa-skrift, hvormed Fru Heiberg sender ham et Særtryk af dette Afsnit.

Erindringernes sidste Bind og den Polemik, som de i forskjellig Retning fremkaldte, hørte til det Sidste, som Andræ læste, eller rettere tildels lod læse for sig, stærkt angreben, som han alt siden Julen 1892 var af den Sygdom, der voldte hans Død. Mangt et lille Udbrud, hvormed han i faa Ord — altfor svag til fyldigere at udtale sig — betegnende kommenterede sit Indtryk af de Angreb, som Erindringerne og deres Udgiver fra flere Sider vare Gjenstand for, erindres af hans Nærmeste. Dog herom, som i det Hele om den Glæde, hvormed Andræ, bortset fra nogle mindre Indvendinger, læste ogsaa dette Værk af sin afdøde Veninde, først ved en senere Leilighed, hvor

¹⁾ Fru Heiberg, l. c. I, S. 32.

²⁾ Sammesteds, IV, S. 436.

Stedet ogsaa vil være til at berøre enkelte af de indre Theaterkonflikter, der bidrog til at gjøre Fru Heiberg de sidste Theateraar forinden Afskedsbegjæringen i 1857 saa lidet behagelige, og til hvilke der i Optegnelser af Andræs Hustru fra hine Aar findes ikke uvæsentlige Bidrag fra de modstaaende Opfattelsers forskjellige Standpunkt.

TILLÆG.

•

Optegnelserne af Andræs Hustru, af hvilke der i omstaaende Fremstilling er hidsat ikke faa Citater, foreligge i 17 saare uensartede Smaabind, varierende fra faa Sider i en lille Duodez til flere Hundrede i en stor Oktav eller Kvart. De ere paabegyndte i April 1854 med Omtale af en Sammenkomst, der fandt Sted mellem den daværende Krigsminister Hansen og Andræ, og som kort efter førte til Andræs Entledigelse af Krigstjenesten som Oberstlieutenant à la suite i Generalstaben og Lærer ved den militære Høiskole, idet han nægtede at afgive en af General Hansen forlangt Erklæring om «at træde ud af Rigsdagen inden næste Session og aldrig mere træde derind». — Først fra Midten af Mai i det paafølgende Aar, under Forberedelserne til Indførelsen af Fællesforfatningen af 2den Oktober 1855, antage de en mere fyldig Charakter, og indledes da med følgende Ord: «Efterfølgende Optegnelser ere skrevne om Aftenen Kl. 11—12, naar jeg havde mere Lyst til at gaae i min Seng end til at skrive. Jeg har den ene Aften aldrig gjennemlæst, hvad jeg nedskrev den anden, og de ere derfor naturligvis fulde af Gjentakelser og Feilskrift, men da de ere bestemte for mig alene, faae de en skaansom Dommer». Netop saaledes erindre ogsaa Andræs Sønner deres Moder nedskrivende disse Optegnelser, sent om Aftenen, naar Andræ efter Thetid var gaaet op i sit Værelse, og det var Stunder for Sønnerne at gaae til Ro; en øieblikkelig Nedskrivning af Momenter til, hvad der senere mere udførligt skulde optegnes, har ingensinde

fundet Sted; sligt laa Fru Andræs Naturel saa fjernt som muligt.

Med Andræs Udtrædelse af Ministeriet i Juli 1858 aftager naturlig Fylden af disse Optegnelser, men de give dog fredeles ikke faa Bidrag til Belysning af Begivenheder i de mærkelige Aar, der med Kundgjørelsen af 6te November 1858 som første Skridt — «et Statskoup» kaldte Andræ den — førte til Opløsningen af det danske Monarki. Fra 1866 ophøre de saa at sige ganske — «i det sidste Aar ikke seet i denne Bog», lyder en Bemærkning fra December 1867; og efter en lignende Afbrydelse i de følgende Aar afsluttes de helt med nogle mere personlige Bemærkninger om en Reise, som Andræ i Forening med sin Familie og en nærstaaende Veninde, Frøken Meta Rist, foretog til Italien og Schweiz i 1870—71. Til denne Afslutning bidrog ikke blot, at Andræs Hustru i senere Aar var stærkt plaget af Træthed om Aftenen, men ogsaa at hun følte en langt ringere Interesse for Udviklingen af vort indre Forfatningsliv end for de politiske Spørgsmaal, som Helstatstiden fremkaldte, ligesom det ogsaa allerede i 1864 anføres, at begge hendes Sønner i denne Krigstid gjøre Optegnelser, «og jeg derfor negligerer noget».

Indholdet af Optegnelserne er selvfølgelig for den langt overveiende Del givet ved Andræs Udtalelser i Hjemmet. Andræ holdt af at fortælle, og som Faa fortalte han levende og anskueligt, saaledes at hans Ord gjorde stærkt Indtryk, og man uvilkaarlig fik Lyst til at mindes dem i deres eendommelige Friskhed; og til Ingen mere end til sin Hustru, paa hvis Diskretion han vidste fuldt ud at kunne stole, udtalte han uforbeholdent sin Hjertes Mening om baade, hvad der glædede ham og vakte hans Misbilligelse i det politiske Liv. Ikke mindre var Fru Andræ en fortrinlig Tilhører, interesseret som ingen Anden i at høre Andræ udtale sig, og forstaaende ved smaa Spørgsmaal, der ikke havde Charakteren af Afbrydelser eller temerære Indvendinger — thi af saadanne var Andræ ingen Ynder —, at vise sin opmærksomme Deltagelse ved, hvad han meddelte, og faae ham til yderligere at udtale

sig. Men ogsaa Meningsudvekslinger om betydningsfulde Spørgsmaal mellem Tidens fremragende politiske Personligheder — blandt hvilke Hall og Krieger i en lang Aarrække hørte til de hyppigt Besøgende — kunne stundom blive Gjenstand for Optegnelserne og fremtræde med ikke ringe dramatisk Liv.

Til rigtig Opfattelse og Gjengivelse af, hvad der saaledes fortæltes af Andræ, besad hans Hustru ikke almindelige Egen-skaber, — ikke blot en levende Interesse for den Tids politiske Spørgsmaal, der leilighedsvis lader hende bemærke, at fremfor Theater, Kunst og Literatur forekomme politiske Samtaler hende de interessanteste, men en kritisk Opfattelse, der fortræffelig lod hende skjelne mellem Væsentligt og Uvæsentligt, ligesom en ikke ringe Smag og Takt for, hvad af det Meget og Forskjelligartede, der blev fortalt eller drøftet i hendes Overværelse, der fortjente at bevares, saa at Optegnelserne i høi Grad ere unddragne Alt, som kunde være at henregne til Trivialiteter eller Bysnak. Fremstillingen er gennemgaaende rolig, objektivt refererende. Paa en Kommentar, endsige en Tagen Parti — udover paa bedste Maade at være Talsmand for Andræs Anskuelse — indlader Fru Andræ sig kun sjældent; endnu mindre vil man møde Udbrud af Bitterhed eller af Noget, der i fjerneste Maade streifer det Malitiøse, hvortil den stærke Uvillie, hvormed Andræ kunde udtale sig om politiske Personligheder og deres Foranstaltninger, stundom nok kunde have fristet. En Sky for al Overdrivelse lader derhos Fru Andræ — for saa vidt Bevarelsen af Andræs korte og stærke Udtryksmaade til de Nærmeste tillod det være afdæmpet i sin Fremstilling, og det er saa langt fra, at der er Udbrud af Beundring eller Ros over Andræ, at — henseet ialtfald til, hvad der af en Hustru kunde ventes af rosende Omtale paa Politikens Omraade overfor en Mand som Andræ — der snarere er en tilbageholdende Taushed; «om det Ubehagelige, Dadelværdige», bemærkes leilighedsvis i en Omtale af de Nærmeste, «kan man tale og skrive saa Meget, man vil, det man glæder sig over, tier man med», — en Tilbageholdenhed,

der selvfølgelig dog ikke afholder Fru Andræ fra ved mangen Leilighed at fremhæve det Begrundede og Overlegne i Andræs Udtalelser eller at fremdrage Exempler paa, hvorledes han i politisk Fremsynethed staar som den, der har seet rigtigt, hvor Andre saae galt, men rigtignok ofte ikke ulig en Casandra, til hvis advarende Ord man ikke vilde fæste Lid, forinden det var for sent ¹⁾.

Som andetsteds berørt («En Brevvexling mellem Andræ og Krieger under Londonerkonferencen 1864», Historisk Tidsskrift 6te R. V, S. 130) vare disse Optegnelser ubekjendte for Andræ indtil faa Aar forinden hans Død; de blev da en Række Eftermiddage læst op for ham i hans Hustrus Overværelse, og jeg mindes, hvorledes han, der ikke mindst overfor sine Nærmeste var en kritisk Dommer, gjentagende udtalte sin Glæde over dem og fandt dem høist interessante, ligesom han ogsaa bemærkede, at Sligt burde gjemmes og ikke tilintetgjøres. Vistnok har ogsaa Fru Andræ ved den Leilighed maattet høre spøgende Ytringer af sine Sønner om, at de nok engang skulde gjøre Offentligheden bekjendt med hendes Optegnelser, og ihvorvel en saadan Ytring i Øieblikket kun er taget som en Spøg, vilde den efter Andræs Naturel, der slet ikke yndede, hvad han kaldte *une mauvaise plaisanterie*, utvivlsomt strax have fremkaldt en Indsigelse, dersom han vilde have sine Sønner forment at gjøre den Brug af dem, som de engang maatte

¹⁾ I Andræs Breve til Krieger under Londonerkonferencen 1864 findes jo ikke faa Vidnesbyrd om en saadan Forudseenhed, og eksempelvis, fra det samme Tidsafsnit af vor Historie, i Optegnelser af hans Hustru: 19de Februar 1864: «Andræ, som saa overordentlig ofte har forudseet og forudsagt, hvorledes det vilde gaae, begynder nu destoværre herhjemme at udtale sin Frygt for, at vi miste Slesvig (idetmindste for en Deling); vi have begaaet saamange Feil, saa det kommer vel ogsaa nok dertil, lidt før eller lidt senere». — 17de April 1864: «Andræ mener, at inden 3 Dage maa enten vi have forladt Dybbøl eller Preusserne have stormet, eller Konferencen gjort en Ende derpaa; han troer ikke, vi længer kunne udholde det som nu derovre».

finde tidssvarende. Men hverken fra Andræs eller hans Hustrus Side mindes en saadan Indsigelse at være fremkommen.

Ogsaa disse Optegnelser ville af Andræs Sønner blive tilstillede Rigsarkivet, og skulde det efter al Sandsynlighed langt fra falde i min Lod at benytte dem i det Omfang, som de fortjene, vil den Tid næppe være fjern, da man — ogsaa under Hensyn til det saare Lidet, der af hine Aars politisk ledende Mænd er efterladt til Forstaaelse af det Tidsrum og de Begivenheder, hvortil deres Navne ere knyttede — vil føle sig opfordret til at udgive dem, i alt Væsentligt saaledes som de foreligge. Ved deres absolute Sanddrubed, i hvert Fald i subjektiv Forstand, og deres Charakter som nedskrevne uden mindste Tanke om nogensinde at blive læste udenfor de Nærmestes Kreds, ville de yde et værdifuldt Bidrag til en rigtigere Opfattelse af politiske Personligheder ligesom af Situationer og Begivenheder end den, der i saa langt Aaremaal har været og fremdeles ofte søges gjort gjældende.

Side 133—34.

Den citerede Tale, holdt i Rigsraadets Landsting den 7de November 1865 under Behandlingen af Forslag til Grundlovsbestemmelse angaaende Ophævelsen af Forfatningsloven af 18de November 1863, hidsættes her i sin Helhed, idet den forekommer mig paa betegnende Maade at vise Andræs Standpunkt med Hensyn til Hovedpunkter i den nugjældende Grundlov af 28de Juli 1866, og under de fremkomne Ønsker om Forandringer i denne Grundlov ikke er uden aktuel Interesse.

«Vi staae nu endelig ligeoverfor det kummerlige Resultat, som er fremgaaet af disse lange Forhandlinger. Efter den Svaghed og den Vaklen, hvormed disse Forhandlinger ere blevne førte, ikke blot fra den forrige Regjerings Side, men ogsaa fra Repræsentationens Side, var der intet Haab om at

kunne opnaae et taaleligt Udbytte af dem. Jeg har ganske sikkert ikke næret overdrevne Forventninger om, hvad der vilde fremgaae af denne Sag, men jeg indrømmer: jeg er bleven overrasket; et saa slet, et saa kummerligt Udbytte som det, der nu foreligger, som det, der nu sandsynligvis vil vinde det høie Things Billigelse, det havde jeg ikke ventet. Var der Noget, som man skulde antage virkelig var gaaet op for Bevidstheden hos alle dem, der ville tiltroe sig Ret til at repræsentere de conservative Anskuelser, saa var det den Sandhed, at det at bygge Fædrelandets Fremtid paa den enemægtige Indflydelse af den almindelige Valgret var en Daarskab, og det er skeet, det er fuldstændig skeet ved det Forslag, som nu foreligger. Der var to Veie, paa hvilke man var istand til grundig at ødelægge alle de, fra den almindelige Valgret forskjellige Elementer i Repræsentationen: man kunde, hvis man vilde holde fast ved dette usande, kunstige, for vore Forhold aldeles upassende Tokammersystem, som kun har sin Rod i en falsk Doctrin, enten saaledes beskære og beklippe Myndigheden for det af de besindigere conservative Elementer fremgaaede Førstekammer, at dettes Indflydelse i den hele Repræsentation blev Nul, eller man kunde lade dette Førstekammer beholde en passende Stilling i Repræsentationen, bevare saadanne Rettigheder, ved hvilke dets Indflydelse kunde gjøre sig gjældende, og sørge for, at det blev slet sammensat. Enhver af disse Veie kunde med samme Sikkerhed føre til det samme fordærvelige Maal, men her er man indslaaet dem begge. Man har først Steen for Steen udpillet af Landsthingets Bygning Alt, hvad der kunde tjene til at give det en fast Stilling overfor det af den store Folkevillie baarne Andetkammer. Man har i den vigtigste af alle Sager, i den, hvorpaa i Tidens Længde Indflydelsen udelukkende vil komme til at beroe, i Finantssagen, gjort det første Kammer aldeles afmægtigt¹⁾, og dernæst er man gaaet hen og har ved dette

¹⁾ Andre sigter til, at det tidligere Forslag, ifølge hvilket et Fællesudvalg af 15 Medlemmer fra hvert Thing skulde for Rigsdagens Ved-

Forslag ladet selve dette Landsting blive Repræsentant for den almindelige Stemmeret. Det Første var vundet — eller tabt, som man vel snarere burde sige — ved den forrige Regjerings ubegribelige Forblindelse, det Sidste er noget Nyt, der nu er kommet til ved Fællesudvalgets Arbeide.

Der er skeet een eneste lille Concession, som det iøvrigt under alle Forhandlingerne har været underforstaaet skulde gjøres tilsidst, nemlig Concessionen af de 12 Kongevalgte, om hvilken jeg blot i Forbigaaende skal bemærke, at den er bleven gjort endnu langt betydningsløser, end den nogensinde kunde have været tænkt, derved at man har tilføiet den ubegribelige Bestemmelse, at Kongen skal indskrænke sit Valg til dem, der tidligere have været i Repræsentationen, altsaa afskedigede Folkerepræsentanter! Det er dem, man har kasseret fra

kommende træffe den endelige Beslutning om Uoverensstemmelser mellem Thingene angaaende Finantslovforslag og Forslag til Tillægsbevillingslove, var bortfaldet.

Om den Betydning, der maatte tillægges denne Bestemmelse, havde Andræ ved en tidligere Leilighed (den 7de Januar 1865, ligeledes under Behandlingen om Ophævelsen af Grundloven af 18de November 1863) udtalt sig saaledes:

«Men hvad angaaer selve § 47» (Tillæg A til Rigsraadstid., 2den overordentl. Saml. 1864—65, Sp. 191), «saa er den Bestemmelse i samme, som omhandler Fællesudvalget, og som er optagen efter Forfatningen af 1863, det Væsentlige, det Hovedpunkt, med hvilket det første Kammers constitutionelle Liv staaer og falder. Hvis denne Bestemmelse falder bort, er for mig det Hele aldeles ørkesløst, saa kan man for mig sammensætte Landstinget, som man vil, og jeg skal ikke bryde mig det Ringeste derom. Jeg vil da ikke have den ringeste Tillid til, hvad der med Tiden vil komme ud af en saadan Forfatning, og jeg gjentager, hvad ogsaa flere Talere have meent, at det ikke er, fordi jeg ønsker, at denne Bestemmelse skal komme til at paradere som en Bestemmelse, der hyppig anvendes, og som man uafadelig kommer tilbage til. Nei, jeg har sagt det tidligere og siger det som min fulde Overbevisning: Staaer den der engang, vil den sandsynligvis aldrig komme til Anvendelse; thi saa vil den Villighed være tilstede paa begge Steder, som vil fremkalde den naturlige Overenskomst, som man ønsker og attraaer». (Forhandl. paa Landsth., Rigsraadstid. 1864—65, 2den overordentl. Saml., Sp. 496—97; Udhævelsen af mig).

Folkevalgene, hvoriblandt Kronen alene skal søge sine Repræsentanter. Nu veed jeg meget vel, at af og til kan det vel hændes, at der blandt dem, som Folket ikke længere vil skjænke Valg, kan findes de allerhæderligste og allerdygtigste Repræsentanter, men det er dog Undtagelser, og som almindelig Regel maatte man dog vel gaae ud fra, at Kongevalgene skulde have en ganske anden Betydning, at Kongevalgene just skulde søge at sikre Adgangen til Repræsentationen for saadanne Kræfter, der ikke havde søgt den og ikke kunde søge den gennem den sædvanlige Vei.

Men med Undtagelse af denne lille Concession er efter min fulde Overbeviisning det, som nu foreligger, i Eet og Alt langt slettere, end hvad der af Folkethinget var vedtaget og tilsendt Landstinget, — det er langt slettere. Hvad Folkethinget havde vedtaget, var en lige Deling mellem de to forskjellige Sider af Samfundet, det havde sagt: Halvdelen af Pladserne lægge vi Beslag paa efter den almindelige Stemmeret, men den anden Halvdeel overlade vi til Eder, og det havde opstillet lige Valgqualificationer over det hele Land for dem, der skulde henhøre til den anden Classe; der var lagt Skatte- og Indtægts census til Grund for alle Valg i et Forhold, om hvilket man kunde tviste, om det i og for sig var det hensigtsmæssige, men som dog lige ramte hele Landet og skar Alle over een Kam. Men her er der den meest brogede Mangfoldighed og den meest brogede Vilkaarlighed. Eet Forhold er blevet gennemført i Kjøbenhavn, et andet i Kjøbstæderne, et tredje for Landet; pludselig glemmer man Vælgerne og sætter Communerne som dem, der egentlig skulle vælge til Statsrepræsentationen, saa sætter man et lige Corps af Hartkornseiere ligeover for dem, og dér er det alligevel ikke afpasset efter Besiddelsen af en vis Mængde Hartkorn, men efter den Tilfældighed, hvor Vedkommende har sin Bolig. For alle disse Forvanskninger var Folkethingets Forslag frit. Fremdeles optager man igjen det Sletteste fra den ældre Landstings-Sammensætning, man optager de indirecte Valg, om hvis Slethed man skulde troe, at Alle

vare fuldt overbeviste; det havde Folkethinget ikke tænkt sig, der var ikke Tale om indirekte Valg i det Forslag, der gik til Fællesudvalget. Men hvad der er meget mere, man gaaer hen og fremkalder en Combination af indirekte Valg og Forholdstalsvalg, som er noget af det Barokkeste, jeg troer, man nogensinde kunde forestille sig. Hvis man overhovedet vil gaae ind paa Forholdstalsvalg, er det da ikke i Anerkjendelse af den Retfærdighed, som fordrer, at det Antal Vælgere, som er berettiget til at faae en Repræsentant, ogsaa selv kan udøve denne Ret uden at være majoriseret og tyranniseret af sine Modstandere, og at de ikke skulle være nødte til at overlade denne Ret til Modstanderen, som saa faaer ikke blot, hvad der ligefrem tilkommer ham, men ogsaa, hvad der er bristet for Minoriteten? Det er jo denne Retfærdighed, man vilde have gennemført, hvis man overhovedet vilde gaa ind paa denne Valgmaade; men nu finder man paa denne Sættelse, hvis Sindrighed maaske ikke er gaaet op for de ærede Medlemmer, nemlig at sætte disse Valg ovenpaa Majoritetsvalgene. Der er to Maader, hvorpaa man kunde gjøre denne Valgmaade aldeles betydningsløs, enten, hvis man først tillod, at der udøvedes Valg efter denne Methode, men saa sagde: de af disse Valg fremgaaede Valgmænd skulle vælge efter Majoritetsmetoden — thi saa vilde Alt, hvad man havde faaet fra Minoritetens Side, blive betydningsløst ved den endelige Afgjørelse —, eller ved paa det første Stadium at sige, at Majoriteten skal afgjøre Valgmandsvalget, og bagefter lade denne Methode træde til; da bliver det Forholdstalsvalgmaaden, der indbyrdes mellem Majoriteterne afveier Candidaterne, og dette er en saa besynderlig Modsigelse, som man vel kan tænke sig. Jeg skal ikke opholde mig vidtløftigt ved hele den Mængde Pletter — hvis man overhovedet kan tale om Pletter paa dette Forslag —, som findes, hvor man seer hen. Som en af disse, og som en meget væsentlig, maa jeg ansee den Vished, at man nu fraskriver Vælgerne Retten til selv at have en begrundet Dom over, hvem der bedst repræsenterer dem. Man gjør dem altsaa

nu stavnsbundne. Det er naturligvis en Sag, der som alle mulige Sager kan vendes og dreies og sees fra forskjellige Sider, men jeg troer dog, at man i og for sig maa mene, at den retteste Opfattelse er den, at den, man skjænker en saadan Indflydelse paa Statens Styrelse, som man vil tillægge Vælgerne, ogsaa maa forudsættes at have den Myndighed eller den Indsigt, som hører til at dømme mellem de forskjellige Candidaters Kvalificationer; og hvad er det, som lige overfor alle disse Mangler er vundet, hvis der overhovedet er Noget vundet? Hvad er det, der skal fremstaae som Compensation for alle disse Forvanskninger, ikke af Regjeringsudkastet, ikke af alle de andre Forslag, men af det Forslag, som Folke-thinget har sendt herover. Det Eneste, der er vundet, er, at her paany dukker op de 18 store Hartkornsbesiddere. Det er det hele Udbytte af de langsommelige Forhandlinger. Denne lille Klasse har bevaret sig og har faaet sig tilskreven en Ret til at besætte disse 18 Pladser. Hvad Kjøbstæderne angaaer, gad jeg vide, med hvor stor Glæde de skulle tage Deel i disse Valg. Det maa jeg dog i Forbigaaende fremhæve, at der er givet de conservativere Elementer i Kjøbstæderne Ret til at vælge $\frac{1}{10}$ af Valgkredsens Repræsentanter, og, mine Herrer, saa har man indrettet Valgkredsen saaledes, at $\frac{1}{10}$ er Nul. Det er den store Berettigelse, hvormed Kjøbstæderne træde frem. Nei, de store Hartkornsbesiddere er den eneste Corporation, der er gaaet frelst ud af alle disse Katastrofer. — Nu skal jeg være den Sidste, som ikke villigt vil anerkjende den Dygtighed og Patriotisme og de Fortjenester, der kan findes hos ærede Medborgere af denne Classe, men som jeg tidligere har sagt, det er at købe Guld for dyrt, naar man, for at værne om disse 18 Pladser for denne Classe, skal opgive alle andre betryggende Bestemmelser. Det er at købe Guld for altfor dyrt, og jeg troer der ligger Mere i, hvad man i disse Dage uafsladelig hører gjentage og atter gjentage, at der er en fælles Interesse tilstede mellem de smaa og de store Bønder, og at det er den naturligste Ting af Verden, at alle disse Bønder slutte sig sammen, selv om den Ene er lidt

større end den Anden, — jeg siger, at jeg troer der ligger Mere deri, end man antager, ikke fordi jeg nogensinde skal glemme den store Kløft, der i mange Forhold vil være og ikke kan udfyldes mellem de smaa og de store Bønder, men fordi jeg, betragtede den Maade, hvorpaa de staae ligeoverfor de politiske Forhold, dog troer, at de i visse Henseende kunne siges ikke at være ganske ueens stillede, i alt Fald deri, at Ingen af dem har nogen stor politisk Dannelse; det er Noget, som ikke egentlig kan siges at have ligget for disse Classer af Samfundet.

Jeg siger: med denne Forfatning, hvis den skulde blive vedtagen ikke blot af dette Thing og af det andet Thing, men paa alle de forskjellige Stadier, som den endnu har tilbage at gennemløbe, og paa hvilke det dog stedse maa være os tilladt at haabe paa en Indgriben, ved hvilken maaske denne Fordærvelse kan afvendes fra vort Hoved, — jeg siger, hvis den bliver vedtagen, da er vor Undergang sikker, da er for Fremtiden ingen fornuftig Regjering mulig. Jeg taler her kun om den legale Fremtid, jeg vil ikke tale om den Fremtid, som kan forestaae, hvis man skulde gribe til Fortvivlensens Selvhjælp¹⁾; den beraaber jeg mig ikke paa, jeg er kun henviist til den Fremtid, som, begrundet paa Loven og paa den alene, vil blive os tildeel, og da, siger jeg, kan ingen Regjering i Tidens Længde bestaae. Der er ingen Regjering, som selvstændig og fra et besindigt Standpunkt kan lede Statens Anliggender; thi den første Betingelse

¹⁾ Udtalelsen giver mig Anledning til at bemærke, at Andræ utvivlsomt ansaae Berettigelsen til en saadan Selvhjælp at foreligge under den i 1877 opstaaede Konflikt med Folkethinget. I Udstedelsen af den provisoriske Finantslov af 12te April 1877 saae han en absolut Nødvendighed og omtalte den stedse som en fortjenstfuld Foranstaltning af Ministeriet Estrup. At Andræ derimod bestemt misbilligede Udstedelsen af de senere provisoriske Finantslove, for saa vidt der i disse optoges Bevillinger, om hvilke ikke begge Rigsdagens Afdelinger vare enige, turde være ligesaa utvivlsomt.

for enhver Regjering vil da være at udføre de Hverv, som gives den af den altformaaende, af den eneherskende Majoritet.

Jeg vil, for ikke at blive misforstaaet, tilføie nogle Ord. Hvis det var saaledes, at hvad der fremmedes paa denne Maade, var det sande Vel for denne meest omfattende af alle Classer i Samfundet, at denne Classes Vel var det Maal, hvortil der stræbtes, maaske med Tilsidesættelse af andre ligeberetigede Formaal, saa vilde Ulykken endda ikke være saa stor; men det er aldeles ikke det, der er Tale om. Der er ikke Tale om, at denne Classe vil vide at ramme sit eget Tarv, der er kun Tale om dette, hvo der bedst skal kunne formaae at tilrane sig Herredømmet over denne Classe, hvo der bedst vil kunne vide at sætte den i Bevægelse og faae den til at troe paa, at det er gode og fædrelandssindede Bestræbelser, der fremmes; det vil stedse være dette Formaal, som fremføres, men Spørgsmaalet bliver dog, hvo der paa denne Maade bedst vil kunne bemægtige sig Classen, og det vil paa ingen Maade være sammenfaldende med at ramme dens Vel.

Heller ikke siger jeg, at Følgen heraf vilde blive, at vi fremtidigens skulde see Repræsentationen sammensat udelukkende af Mænd fra denne Classe; paa ingen Maade. Dette er Noget, der oftere er fremført, og det skal sikkert kunne fremføres til alle Tider, at ganske vist alle Samfundscasser ville blive repræsenterede; man vil, selv naar Forsamlingen fremgaaer af de frieste Valg, see Mænd i den fra Samfundets høieste til dets laveste Trin; thi, som jeg tidligere har sagt, Spørgsmaalet er, hvad disse Mænd repræsenterer, og man vil i alle mulige Samfundscasser finde Mænd, der ville være villige til at repræsentere Demokratiet mest vidtgaaende Interesser; man vil finde dem, fordi de af indre Overbeviisning oprindeligt kunne være stemte derfor, og man vil finde dem ifølge den menneskelige Svaghed, fordi det, der klinger smukt for Folket, altid vinder almindelig Stemning for sig, og derfor ogsaa vinder Tilslutning i de forskjellige Classer. Der er Mange, hvis Opfattelse er saa

elastisk, at de uden paa nogen Maade at troe, at de svigte deres Overbeviisning, dog med en vidunderlig Lethed omforme denne efter Øieblikkets Behov. Derfor vil det paa ingen Maade have den Følge, at den eneste Samfundsclasse, der udfører Valget, ogsaa skulde være den, der ene viste sig i Repræsentationen, og skjøndt der maaske vil være lange Tider, hvor denne Classe ikke vil fordre at føre Regjeringens Tøiler, kan man dog være sikker paa, at den vil fordre dét, at de føres saaledes, som den ønsker det¹⁾. Heller ikke overseer jeg, at der skal Tid til Alt, og der vil da maaske gaae lang Tid, inden disse nødvendige Følger af, hvad der er nedlagt i Forfatningen, ville kunne komme til at vise sig. Erfaring have vi ikke, thi det skal siges, hvergang Erfaringen paaberaabes: de foregaaende Aars Erfaring — uden at jeg paa nogen Maade vil sige, at de tale gunstig for Sagen, — er at regne

¹⁾ Om en saadan Fordring havde Andræ ved en tidligere Leilighed, (den 10de April 1865, ligeledes under Forhandlingerne om Ophævelsen af Forfatningen af 18de November 1863), udtalt sig saaledes:

«Jeg skynder mig med at tilføie, at jeg meget vel erindrer, at der skal Tid til Alt, ogsaa til at gennemføre det parlamentariske System i alle disse Consekventser, og der vil saaledes ganske vist gaae en Tid endnu, hvori man ikke vil gjøre den Fordring, at Ministeriet paa denne Maade ligefrem skal tages ud af Folkethingets Majoritet, men sandsynligvis vil finde sig i, at der ogsaa fra andre Steder, maaske ogsaa fra Landstinget, kan hentes Ministre, naar man kan finde Mænd, der ere villige dertil. Men det gjør i Grunden kun Sagen meget værre; thi en Betingelse for, at et saadant Ministerium overhovedet kan existere, er, at det stiltiende — maaske uden eget Vidende, thi det er underligt, hvilke Illusioner Folk kunne have — udfører Folkethingets Villie, Folkethingets Beslutninger, tilkjøber sig dets Yndest og Understøttelse, og det er mange Gange værre at have conservative Navne, der tjene til Dækning for, hvad der drives bag deres Ryg, og lade sig forlokke til at troe, at Regjeringen er konservativ, fordi Skiltet er det. Deri vilde man altsaa ikke have nogen Trøst, at der ikke vil fordes en streng Gjennemførelse af det parlamentariske System; thi den Trøst er værre end ingen Trøst». (Forhandl. paa Landsth., Rigsraadstid., 2den overordentl. Saml. 1864—65, Sp. 1239—40; Udhævelserne af mig).

for Intet i denne Retning; thi her i Landet har der jo ingen-
sinde været Forfatninger, som gjorde Styrelsen til en absolut
Eiendom for denne Classe; tvertimod, vore Forfatninger have,
med Undtagelse af den korte Mellemtid fra 1851 til 1854, hvor
der var et saa uhyre Tryk, og hvor Forholdene vare saa nye,
at der ikke da kunde ventes, at fremkomme nogen mislige
Følger af Rigsdagens Sammensætning, i det øvrige Tidsrum
været saaledes, at den overveiende Indflydelse var henlagt paa
et ganske andet Sted.

Det er ikke to Aar siden, at jeg i en anden Forsamling
befandt mig i en lignende Situation som den, jeg nu befinder
mig i, da jeg saae, at man var i Begreb med at vedtage en
Forfatning, om hvis Fordærvlighed jeg følte mig fuldkommen
overbeviist. Jeg maatte see Forfatningen blive vedtagen, og
jeg er overbeviist om, at der er Mange, der bittert fortryde
den Stemme, som de dengang troede at kunne give den.
Men der er Eet, hvori Forholdet er væsentlig forskjelligt.
Der stod dengang for Forsamlingen en Regjering, der for
Majoriteten havde, og det vistnok med fuld Føie, Krav paa
at nyde stor Tillid, og Mange, der ikke selv troede afgjørende
at kunne dømme om Forholdene, støttede sig til den Regje-
ring, som med stor Varme og stor Freidighed udtalte sin
Overbeviisning om, at det Skridt, der tilraadedes, var det
rette; men, mine Herrer, her see vi jo, at i Afgjørelsens
Moment er den Regjering, der havde ledet hele Sagen til
dette sørgelige Punkt, vejet bort og har ikke længere villet
bære Ansvar. Derfor troer jeg, at der ved Stemmegivningen
nu vanskelig vil kunne findes de formildende Omstændigheder,
som fandtes ved Stemmegivningen dengang. Jeg føler mig
overbeviist om, at hvis dette, der her foreligger, fik Tid til at
rodfæste sig, vilde vore indre Forhold fuldstændigt tilintetgjøres,
men jeg vil tilføie, at det ikke engang er sagt, at det vilde
indskrænke sig til at ytre sine Virkninger paa vore indre
Forhold. De enkelte Stater i Europa ere ikke saaledes af-
pælede fra hinanden, at de ved en chinesisk Muur ere skilte

den ene fra den anden, og det Omdømme, som tilveiebringes i det fælles europæiske Samfund om de forskjellige Stater og om de Krav, som man troer at kunne give disse Stater til fremdeles at indtage deres Stilling som Medlemmer af dette Samfund, afhænger væsentlig af den Maade, hvorpaa Forfatningslivet udvikler sig i dem. Jeg behøver ikke at sige, at hvis jeg skulde tage fejl i denne Forudsigelse, skulde Ingen glæde sig mere derover end jeg selv.»¹⁾

Side 151.

Heibergs Brev til Andræ af 22de Marts 1838, hvoraf der paa forskjellige Steder er hidsat Citater, lyder i sin Helhed saaledes:

«Kjøbenhavn den 22de Marts 1838.

Høistærede Ven!

Da jeg nu fra flere Sider hører, at De snart agter at forlade Paris, for at vende tilbage til det gode gamle Kongens Kjøbenhavn (Martensen fortalte mig det forleden, efter at have modtaget et Brev fra Dem, og Deres Cousine Fru Nielsen, som besøgte min Kone idag, bragte samme Efterretning): saa maa jeg nu, for at Glæden ved at see Dem igjen, kan være reen og ublandet, først sørge for, at jeg har en god Samvittighed, idet jeg endelig efterkommer den gamle Skyldighed at takke Dem for det kjærkomne lille Postscriptum i det Brev fra min Fader, som De for nogen Tid siden var saa god at føre i Pennen, og hvoraf vi Alle med stor Fornøielse erfarede, at De erindrede os med Venlighed. At jeg imidlertid, i det Øieblik jeg skrider til Værket, betragter mit Forehavende fra Pligtens Side, istedenfor at see det fra andre, mere tillokkende

¹⁾ Forhandl. paa Landsth., Rigsraadstid. 1865, 3die overordentl. Saml., Sp. 679 ff.

Fremhævelserne og Afbrydelsen med nye Linier hovedsagelig af mig.

Synspunkter, kommer fornemmelig deraf, at jeg frygter for at kjede Dem med et Brev, som dog neppe kommer til at indeholde Andet end hvad De allerede iforveien veed, eller hvorom De omtrent paa samme Tid vil erholde Efterretning ved andre, bedre Correspondenter. Min Trøst isaafald er, at ligesom et Rugbrød eller en Kommenskringle, hvorpaa vi her i Landet ikke sætte synderlig Priis, vilde overraske behageligt i et fremmed Land, saa kan ogsaa et Skriverseri, som ingen Værdi har indenfor Grændsen af Landet, maaskee udenfor samme blive, om ikke just agtet som Prophet, dog idetmindste taalelig modtaget paa Grund af de Idee-Associationer, som enhver Erindring fra Hjemmet pleier at opvække.

Jeg vil begynde med at sige Dem — hvad De rimeligviis allerede veed — at vi have savnet Dem betydeligt i denne Vinter. Hvad De derimod maaskee ikke veed, er eet af Beviserne paa denne Sandhed; og dette Beviis kan vist ikke Andet end virke overtydende, ifald det forresten maatte behøves. Det lyder som saa: Vi have siden Deres Afreise ikke holdt et eneste Bal — nemlig af vore velbekjendte Baller, og da rigtignok heller ikke af andre — og jeg kan fast ikke mere huske, hvorledes det klinger, naar en Champagneprop knalder, uagtet jeg er vel forsynet med alle derhenhørende Requisiter. Allerede længe have vi projecteret et Bal, hvorpaa Gøthes Tasso skulde dandses igjennem, og hvorved Martensens Kjæreste (som in parenthesi er en yndet Baldame) skulde assistere; men jeg veed ikke, hvilken lunefuld Dæmon det er, som idelig har forstyrret denne Plan, saa at den hidtil ikke er bleven realiseret, skjøndt dog ikke opgiven. Jeg troer, der er ingen Velsignelse ved disse og lignende Forsætter, førend De kommer tilbage. Saa vil Alt komme i den gamle Orden eller Uorden, forudsat, at De ikke, følgende Martensens Exempel, gaaer hen og forlover Dem, thi det gjør strax en betydelig Diversion, uden at jeg dermed vil anklage Martensen, der virkelig ogsaa i sit Forhold til Udenverdenen er en sjelden Kjæreste, en Fugl Phønix mellem Kjærester, mod hvilken alle andre ere Canailler. Men det falder alligevel af

sig selv, at hans Forlovelse, uden at tale om hans Forelæsninger, kræver en Deel af hans Tid, og at hans Venner følgelig maa undvære denne. Naar De nu hertil føier, at vor allerede saa lille Omgangskreds er siden Deres Afreise ikke bleven forøget med et eneste nyt Subject, saa vil De af alt det Anførte, i Forbindelse med Deres egen Fraværelse, kunne slutte Dem til, hvorledes vi ere reducerede, og hvor haardt vi trænge til at faae vor Fordring paa Frankrig realiseret. — Hvorledes vi skulle tilbringe Sommeren, er endnu aldeles ubestemt. Paa Eriksborg komme vi ikke, thi vor Bolig er leiet af Bank-Directeur Bang, og den ved Siden af har Assessor Drewsen i Politiretten lagt Beslag paa. Men Stedet havde ogsaa adskillige Ubehageligheder; især er Værten og hans Familie utaalelige Personer. Det vilde nu ogsaa til en Forandring være morsommere at tage sit Sommer-Ophold i en anden Egn, hvor man kunde gjøre nye Opdagelsesreiser og gaae paa nye Eventyr. Vi balancere for Øieblikket mellem at vælge et saadant Opholdssted, eller anskaffe os en Vogn og blive i Byen. Det Sidste synes mig philistrøst. Min Kone sværmer for at gjøre en Tour til Harzen og ned ad Strasborg til; men jeg er bange for, at det bliver ved fromme Ønsker, omendskjøndt vi angive for Alle denne Plan som bestemt, især for at min Kone derved kan undgaae den idelige Tryglen om Assistance ved Forestillinger i Juni Maaned, af hvilke der skal gives en heel Syndflod, og navnlig af de største Fuskere i Kunstens Tempel. Kun til de tre første, som gives af noget honorablere Personer, har hun maattet engagere sig; de andre refuseres uden videre paa Grund af Harzreisen.

Poul Møllers Død har De vel erfaret. Han havde et meget talrigt Ligfølge, hvori jeg imidlertid, formedelst en Upasselighed, som endnu ikke har forladt mig, forhindredes fra at deeltage paa anden Maade end ved en Cantate, som jeg paa Studenternes Begjæring skrev til en Musik af Weyse. Hans stakkels Kone, som hver Dag venter sin Nedkomst, er i en beklagelig Forfatning, thi hendes «gode Omstændigheder», som i dette Tilfælde maaskee ere en Trøst, ville ikke bidrage

til at forbedre de slette Omstændigheder, hvori hun efter Sigende skal befinde sig. Christian Winther og Overlærer Olsen ere af den Afdøde indsatte til at udgive de Manuskripter, som findes efter hans Død, men man veed endnu ikke, hvilke eller af hvad Art de ere. En stor Pakke af aldeles ubekjendt Indhold har han paalagt Konen at brænde, saasnart han var død, hvilket da ogsaa er skeet. Den Enes Død er jo den Andens Brød. Saaledes vil Møllers i saa mange Henseender beklagelige Tab nu paaskynde Martensens Ansættelse, som udentvivl vil finde Sted i disse Dage. Han har været saa klog ikke at indlade sig paa en Ansættelse i det philosophiske Facultet, hvormed man nok for det Første vilde afspise ham. Men da Directionen nu virkelig er i Forlegenhed med en Docent til 2den Examen, saa ansætter man ham som Theolog, og giver ham et Extra-Honorar for at læse Moral for Russerne, saa at Sagen nu kommer paa samme Fod, som dengang Biskop Møller var Professor i Theologie, men overtog det praktisk-philosophiske Cursus for de unge Studenter. Saaledes vil Martensen kunne gjøre Regning paa en sikker aarlig Indtægt af 1200 Rdlr., hvilket jo er en brillant Begyndelse. Han begynder ogsaa allerede at gaa i Giftetanker — ikke figurligt, men sensu proprio. — To mærkelige Dødsfald ere indtrufne idag heri Byen: Det ene er Catechet Schaarup (Prindsesse Caroline Amalies intime Ven), det andet Capitain Tuxen paa Dokken, en meget brav Mand, en Sø-Officer af den gamle ærlige og trofaste Stok. Jeg gjorde hans Bekjendtskab i Paris under mit første Ophold sammesteds, og holdt bestandig meget af ham.

Her circulere pudseerlige Anecdoter om Meza's Pariserliv. Rimeligviis ere de ikke sande, uagtet det neppe mangler paa Stof, hvori det Sande kunde forenes med det Pudseerlige. Blandt Andet fortælles, at Kongen af Frankrig har underholdt sig med ham paa Dansk, hvilket ikke synes mig troligt, thi 1mo veed jeg ikke, hvorledes Kongen skulde have lært Dansk, og 2do vilde han vel, ifald han var i Besiddelse af dette her saa ringeagtede og fornemmelig af Meza saa foragtede Talent,

vel have benyttet sig af det tidligere i Samtale med andre Danske, og ikke just ved Synet af Meza's ugleagtige Physiognomie have følt sig sat i Sympathie med den danske Nationalitet. —

Har De seet vor Ministers tyrkiske Gemalinde? Dog derom kan' vel ikke være Tvivl. Om Dette og saa meget Andet vil De, som jeg haaber, kunne fortælle os Adskilligt, naar De igjen sidder ved det runde Bord i den røde Stue. — Man siger, at De i Paris lever stille og indgetogen, og omgaaes meget lidet med Danske, som ere fornærmede derover, men hvori De, som mig synes, gjør meget vel. Ogsaa Deres Ven Trepka er, som jeg hører, flyttet til et andet Hotel. Seer De ham alligevel, beder jeg Dem hilse ham.

Om litteraire Sager har jeg kun lidet at melde. Min egen Fata Morgana og Oehlenschlägers Olaf den Hellige ere da gaaet over Scenen, den første ikke med synderligt Held, den anden med desto større, takket være det pragtfulde Slag ved Stiklestad, arrangeret af Hr. Bournonville. Stykket er hidtil kun gaaet to Gange; det vil nu vise sig, om Publicum vil vedblive at see de fem ualmindelig lange Acter, blot for med det Samme at bivaane Slaget, der neppe varer 8 Minuter, og som naturligviis ikke kan ligne et virkeligt Feltslag, uagtet denne Lighed dog skulde være dets eneste Fortjeneste. Mærkeligt nok, at en Digter kan ville lade sit Arbeides Interesse culminere i Noget, som falder aldeles udenfor Poesien, og at han endda kan være smigret over Stykkets Lykke og Tilløb. —

At Papiret er paa sin Helling, viser mig, at jeg har rystet en stor Pose ud paa det, og dog forekommer det mig, at jeg næsten ikke har meddelt Dem Noget. Jeg mindes derved om endelig at holde op, og vil da blot bede Dem, naar De ved Leilighed seer min Fader, at sige ham, at De har havt Brev fra mig, hvoraf han da kan vide, at Alt herhjemme endnu er ved det Gamle. Jeg har allerede for længe siden skrevet ham til, men det er muligt, at mit Brev er blevet opholdt ved den vanskelige Communication over Belterne; dog maa han nu allerede længe have havt det, og jeg

venter at høre fra ham med det Første. — Min Kone og min Moder hilse Dem paa det Venligste, og glæde sig, ligesaameget som jeg, til snart at see Dem i vor lille christianshavnske Fiirkant.

Deres hengivne

J. L. Heiberg.»

Side 163.

Det berørte Statsraad, der fandt Sted den 28de Marts 1857, er for saa vidt mærkeligt, som det var i dette, at Traktaten angaaende Afløsningen af Sund- og Belttolden, med hvilken Andræ havde havt saa Meget at gjøre, blev ratificeret af Frederik VII. Medens der i Optegnelser af Andræs Hustru Intet findes bemærket om dette Statsraadmøde, er jeg meget omstændelig i mine ungdommelige Optegnelser, selvfølgelig ikke med egentlige Statsraadssager, der have været mig ubekjendte, men med Smaatræk fra selve Mødet; og da der omstaaende er hidsat et lille Citat af disse Optegnelser, og der med saa meget langt Betydningsfuldere til Oplysning om Andræs Ministeraar næppe andetsteds bliver Anledning til at berøre den Art Details, hidsættes Optegnelsen her i sin Helhed — unægtelig nærmest som et Kuriosum, men dog ogsaa i Betragtning af, at den synes mig ikke uden en vis Kolorit for den Tids Statsraadsmøder, — idet en Fremstillingsmaade, der har 13-Aars Alderens Kjendemærke, ganske er bibeholdt.

«Den 27de og 28de var Fader paa Frederiksborg, og Hall kom her til Kaffe. Kl. 12^{1/2} kjørte de, og i Vognen havde Hall et Stykke af en anonym Forfatter; Stykkets første og Begyndelsen af anden Akt vare fortræffelige, men længere hen blev det svagere og svagere, men dog ingenlunde daarligt (det hed «Et Besøg i Kjøbenhavn»). Paa Veien ud hændte Intet, uden at en uforskammet Kulsvier kjørte Faders Vogn forbi i et Væk. Kongen fortalte Fader, da Fader tilfældig kom til at fortælle det, en Scene han havde havt med

en saadan Fyr. Han kom kjørende inkognito med sin Jæger, da en lignende Kulsvier vilde kjøre ham forbi. Et Par Gange lykkedes det ham ikke, men endelig jog han Vognstangen ind i Kongens Vogn. Kongen sagde da til sin Jæger, som var en stærk Karl: «Giv ham en Lussing!» Strax sprang denne ned og gav Bonden 25 Slag af sin Hirschfænger, saa at han laa stille i sin Vogn. Da Bonden senere beklagede sig derover til nogle Folk, sagde disse, at han burde have havt meget mere.

Kongen gav siden sin Jæger Ordre til altid at have en ladt Pistol hos sig, at han kan skyde et af Dyrene, skulde noget finde Sted af samme Art.

Der var Statsraad Kl. 11, og Rollo (Kongens Hund) laa i en stegende Hede og sov. En Mode, der kommer mer og mer i Brug i Statsraadet, er at tage Sandhuset og hælde dets Indhold ud paa Bordet, og da igjen med en Pen at tage det ned i Sandhuset. Hall har indført Moden, og den blev efterfulgt af Conseilspræsidenten og Udenrigsministeren. Kongen lod Unsgaard oplæse alle Artiklerne om Sundtolden, og siden efter sagde han til Fader: «Det var nu ogsaa for at drille Dem!»

Midt som man sad i Statsraadet, kom Grevindens store Hund, Mage til Kongens Rollo, ind i Værelset. Hun havde nemlig troet, at Statsraadet afholdtes ikke i hendes, men i Kongens Værelser. Hun vilde ud og vilde ikke have den med og slap den derfor ind i Statsraadet. Rollo drømmer i et Væk i Værelset, men har dog et vaagent Øie for hver, som kommer ind. Naar den vil ind og ud, skraber den paa Døren, og en af Ministrene eller Statssekretæren Liebe lukker den ud eller ind. Fader bad Kongen, om han ikke i Statsraadet vilde undertegne Sundtoldssagen, men han syntes, at det var at gaae hans Prærogativer for nær, thi, sagde han: «Londonerprotokollen blev ikke engang læst op her i Statsraadet og jeg underskrev i mit Kabinet». Fader sagde, at det maatte have været en Forglemmelse. Liebe blev adspurgt, og han sagde, at den var bleven læst op. Kongen underskrev den saa strax. Da denne Traktat blev undertegnet, sagde Kongen: «Det er bedst, at De, da De har havt saa

megen Uleilighed med den, faar Del i Undertegnelsen — Strø derfor Sand paa!»

I det samme Statsraad saae Fader tilfældigvis, at Kongen blødte paa sin Kind. Fader sagde: «Deres Majestæt har vist skaaret Dem ved at barbere Dem!» «Nei, jeg barberer mig aldrig!» «Virkelig!» «Føl kun, skal De sel» «Ja, jeg troer naturligvis Deres Majestæt!» «Nei vist, føl kun!»

Side 237.

I det anførte Skrift af den tidligere Theaterdirektør, Etatsraad Christensen, bemærker denne (S. 309) ikke blot: «Det er sikkert, at Hall ved at aftræde Cultusministeriet til Monrad havde bestemt anbefalet sin Eftermand ikke at foretage nogen Forandring i Henseende til den Ordning, som Hall havde truffet med Theatrets Ledelse, derunder indbefattet Høedts Optagelse i Directionen», men tilføier: «ligesaa sikkert er det¹⁾, at hvad Hall saaledes anbefalede sin Efterfølger, erklærede denne sig ganske villig til at gaa ind paa». Denne Tilføielse staar jo imidlertid i afgjort Modstrid med, hvad der i Andræs Brev af 16de Juni 1859 meddeles hans Svoger, H. E. Schack om, at Hall allerede ved en Torsdags-sammenkomst den 28de April — altsaa mere end en Uge forinden Monrad d. 6te Mai modtog sin Udnævnelse som Kultusminister — var i saa daarligt Humør ved denne Fra-trædelse af Kultusministeriet, og at «hans Mismod var saa meget større, som Monrad jo slet ikke kunde forsone sig med hans Protégés». Det tør da vistnok antages, at hvorledes end Hall kan have udtalt sig overfor Theaterdirektør Christensen, har Monrad ikke givet Hall noget Tilsagn, hvorpaa den oven-citerede Erklæring kunde bygges; og fremdeles, at hvor kjært det end kan have været Hall at see Fru Heiberg vende tilbage

¹⁾ Udhævelsen af mig.

til den danske Skueplads, har Ønsket herom dog maattet staae tilbage for Interessen af at bevare den alt trufne eller forberedte Ordning ved Theatrets Ledelse, med Hauch og Christensen som dettes Direktører og med Høedts Optagelse i Direktionen.

Side 258.

Paa Papiret er det jo ikke muligt at anskueliggjøre Andræs Gave som Fortæller, men som Vidnesbyrd om den Trang, der var hos ham til at levendegjøre selv et mathematisk Problem paa en aandfuld Maade, kan jeg ikke nægte mig den Fornøielse at hidsætte nogle Linier af et Brev, som han, paa faa Maaneder nær de 80 Aar, tilskrev en ung Dame af sit Bekjendtskab, for hvis matematiske Talent og Studier han interesserede sig:

•Kbhvn, d. 23. April 1892.

Kjære Annette!

— — —

«Først indignerer jeg da over Din Kortfattethed og Tørhed. Naar man skal beskue Billedet af et skjønt Menneske, ønsker man ikke kun at see et anatomisk præpareret Skelet, men vil have Personen med Kjød og Blød, ja endogsaa iført en med Smag og Takt valgt Klædning, omend ikke efter den nyeste Parisermode med opstaaende Ærmer. Da Du skriver saa interessante og fortrinlige Breve, er Din Synd utilgivelig, eftersom det ikke er Evnen, der mangler, men kun Din Kulde og Føleløshed ligeoverfor den ophøiede matematiske Skjønhed, som Du tillader at føre Pennen. Hver Linie bør beaandes af Kjærlighed for Gjenstanden, som netop derved bliver dobbelt indtagende. Men for ikke at blive staaende ved mere almindelige, svævende og mindre tydelige Bemærkninger, skal jeg nu strax fordybe mig i den yderste Detail og fremkomme med forskellige plumpe Antydninger, som Du da, hvis Du overhovedet billiger dem, kun maa benytte med Anvendelse

af hele Dit Talent paa at bearbejde og omklæde dem i den skønneste Form, idet Du udsmykker Fremstillingen med de ziirligste Guirlander af Roser og Lillier.

Altsaa til Sagen.

Begyndelsen, det indklamrede i Marginen paa første Blad med (1) betegnede Stykke, kan nok passere, men ved Slutningen, efter Mærket *, foreslaaer jeg at indsætte Følgende:

«Denne Opfattelse støtter sig paa Lagrange, som for mere end et Aarhundrede siden har givet en classisk Bearbejdelse af de omhandlede Problemer, der senere er bleven optaget og gjengivet i utallige Fremstillinger af Differential- og Integralregningen, og som selv i vore Dage, uden nogen væsentlig Rettelse, vil kunne gjenfindes i almindeligt udbredte Lærebøger. For kun at tage et Exempel, siger saaledes Sturm:» —

— — —

Men nu vilde jeg tage et stort Hviil med Udviklingen, slaae Hænderne sammen og hengive mig til piquante philosophiske Betragtninger. For at Du kan danne Dig en Idee om det Stykke, som jeg ønskede indsat ved Mærket **, skal jeg levere følgende Canevas, der bør udfyldes med Dit allerskønneste Blomster-Broderie:

«Overraskelse ved at høre saadanne Paastande — Mathematiske Feiltagelser have vistnok en ganske eiendommelig Interesse — Ingen anden Videnskab kan som Mathematiken tilveiebringe fuldstændig Evidents — Et matematisk Raisonnement burde derfor, især naar det skyldes en videnskabelig Heros, være fuldkommen sikkert og paalideligt. — Ikke destomindre haves flere Exempler paa høist mærkelige math. Feiltagelser — (Hvis Du erindrer Historien om Eulers feilagtige Løsning af 4de Grads Ligningen og denne Feils Forplantelse i det Uendelige, vilde en saadan Anecdote maaskee her kunne gjøre god Effect) — Naar først en Feilslutning er begaaet af en udmærket Forfatter med stor Autoritet, kan den gjentages af Tusinder og atter Tusinder — Alle troe fuldstændigt at have gennemtrængt og forstaaet Slutningsrækken — Naar Feilen paa-

vises, opdage de først med Forbauselse, at de tidligere kun paa ydre Maade have copieret en foreskreven Tankebevægelse uden at have havt Energie nok til selvstændigt at gennemforske og reproducere den — Ydmygende Erkjendelse for vor Tænkning!»

Fortsættelsen foreslaaes affattet paa følgende Maade:»

— — —

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG.

VIA APPIA

DENS HISTORIE OG MINDESMÆRKER.

AF

P. ANDRÆ.

INDHOLD.

I. BIND. FØRSTE AFSNIT: VIA APPIA, ALMINDELIG CHARAKTERISTIK.
1. De romerske Veie. — 2. Anlæget af Via Appia. — 3. Livet paa Via Appia. — 4. Via Appia efter Romerrigetets Fald. — 5. Beretninger om Via Appia.

ANDET AFSNIT: ROMERSKE VILLAER VED VIA APPIA. — 1. Horti Asiniani. — 2. Horti Scipionum. — 3. Horti Crassipedis. — 4. Triopion. — 5. Senecas Villa. I.

II. BIND: ROMERSKE VILLAER VED VIA APPIA (fortsat). 5. Senecas Villa, II—III. — 6. Cæciliernes Villa, I—II. — 7. Quintiliernes Landslot (Roma vecchia). — 8. Digteren Persius' og Fleres Villaer. — 9. Keiser Gallienus' Landslot. — 10. Bovillæ.

III. BIND: Albanerbjergene. — 1. Publius Clodius' Villa. — 2. Albanum Pompeji, I—V. — Keiser Domitians Albanerslot, I—IV. — 4. Villa Doria. — 5. Ariccia-Nemisøen, I—II. — 6. Via Appia i Albanerbjergene, I—II.

Pris I—III Bind 8 Kr.

Særskilt er udkommet:

SENECA

PAA SIN VILLA VED DEN APPISKE VEI

OG

CÆCILIERNES VILLA

VED DEN APPISKE VEI.

Hos C. A. Reitzel er tidligere udkommet:

DE DANSK-VESTINDISKE ØER,

NÆRMEST MED HENSYN TIL

DERES NUVÆRENDE POLITISKE OG FINANTSIELLE FORHOLD.

AF

P. ANDRÆ.

2 Kr.

1897.

DIS-Danmark

1 0 5 3 7 8